

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

ФАКУЛЬТЕТ ІСТОРІЇ, ПОЛІТОЛОГІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

КАФЕДРА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
ТА СУСПІЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

МЕДІАФОРУМ

Том XIII

Збірник наукових праць

***Аналітика, прогнози,
інформаційний менеджмент***

Чернівці
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича
2023

*Друкується за ухвалою Вченої ради Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича*

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ 21904-11804 Р від 02 листопада 2015 р.*

*Включено до переліку наукових фахових видань України категорії “Б”,
НАКАЗ МОН України №1471 від 26 листопада 2020 р.*

Рецензенти:

Ольга БРУСИЛОВСЬКА, доктор політичних наук; *Володимир ДУБОВИК*, кандидат політичних наук; *Леонід ЗАШКІЛЬНЯК*, доктор історичних наук; *Наталія КАРПЧУК*, доктор політичних наук; *Микола ЛУЧАК*, кандидат філологічних наук; *Ігор ПОЛЩУК*, доктор політичних наук; *Любов САРАФІНЧАН*, кандидат політичних наук; *Олександр СОСНІН*, доктор політичних наук; *Євгенія ТИХОМИРОВА*, доктор політичних наук.

Редколегія випуску:

Володимир ФІСАНОВ, доктор історичних наук (редактор-засновник); *Віра БУРДЯК*, доктор політичних наук (головний редактор); *Іван МОНОЛАТІЙ*, доктор політичних наук (заступник головного редактора); *Іван ОСАДЦА*, кандидат політичних наук (відповідальний секретар).

Валентин БАЛЮК, доктор політичних наук (Польща); *Надія БУРЕЙКО*, кандидат політичних наук; *Томас ВЮНШ*, доктор історичних наук (Німеччина); *Рей ГАНН*, PhD (Політичні науки) (США); *Микола ЄРЬОМІН*, кандидат політичних наук; *Ігор ПЩЕНКО*, доктор політичних наук; *Юрій КАЛИНОВСЬКИЙ*, доктор філософських наук; *Ірина КОЗЛОВА*, PhD (Прикладна лінгвістика) (США); *Анатолій КРУГЛАШОВ*, доктор політичних наук; *Зоя КУДЕЛЬКО*, кандидат філологічних наук; *Флоріан КЮРЕР-ВІЛАХ*, PhD (Філософія та Політичні науки) (Німеччина); *Аркадіуш ЛЕВАНДОВСКИ*, доктор соціальних наук у галузі політології (Польща); *Віталій МАКАР*, доктор політичних наук; *Норберт МЕРКОВИТИ*, PhD (Політичні науки) (Угорщина); *Пол В. МІРТС*, доктор політичних наук (Нідерланди); *Пьотр ОСКОЛКОВ*, PhD (Політичні науки) (Ізраїль); *Ніна РЖЕВСЬКА*, доктор політичних наук; *Наталія РОТАР*, доктор політичних наук; *Ігор ЧАРСЬКИХ*, кандидат історичних наук; *Богдан ШТЕФАНАКИ*, доктор політичних наук (Румунія); *Євгенія ЮРІЙЧУК*, доктор політичних наук.

М 442 **Медіафорум** : аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент : зб. наук. праць. Чернівці : Чернівець.нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2023. Том 13. 300 с.
ISSN 2522-4050 <https://doi.org/10.31861/mediaforum.2023.13>.

Тринадцятий том «Медіафоруму» містить наукові статті дослідників, які присвячені актуальним проблемам міжнародних відносин, суспільних комунікацій та політичної науки в цілому. Збірка розрахована на спеціалістів у царинах політичного консультування та міжнародної аналітики, медіа-комунікацій, держслужбовців та аспірантів.

УДК [327:316.776](08)

Адреса редколегії: Кафедра міжнародних відносин та суспільних комунікацій, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, вул. Коцюбинського, 2, м. Чернівці, 58012, тел.: +38 (0372) 509-457, E-mail: ivosadtsa@yahoo.com.

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
YURIY FEDKOVYCH CHERNIVTSI NATIONAL UNIVERSITY

FACULTY OF HISTORY, POLITICAL SCIENCE
AND INTERNATIONAL RELATIONS

THE DEPARTMENT OF INTERNATIONAL RELATIONS
AND PUBLIC COMMUNICATIONS

MEDIAFORUM

Volume XIII

Collection of Research Articles

***Analytics, Forecasts,
Information Management***

Chernivtsi
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
2023

*Published by Academic Council of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
Printed Media Registration Certificate KB 21904-118.04 P4470IP, November 2, 2015
The journal is included in the list of scientific professional editions of Ukraine of category B.
Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 1471, November 26, 2020.*

Reviewers:

Olha BRUSYLOVSKA, Doctor of Political Science; *Volodymyr DUBOVYK*, PhD in Political Science; *Leonid ZASHKILNYAK*, Doctor of Historical Science; *Nataliia KARPCHUK*, Doctor of Political Science; *Mykola LUCHAK*, PhD in Linguistics; *Ihor POLISHCHUK*, Doctor of Political Science; *Liubov SARAFINCHAN*, PhD in Political Science; *Oleksandr SOSNIN*, Doctor of Political Science; *Yevheniya TYKHOMYROVA*, Doctor of Political Science.

Editorial board:

Volodymyr FISANOV, Doctor of Historical Science (Founder and Editor); *Vira BURDIAK*, Doctor of Political Science (Editor-in-Chief); *Ivan MONOLATII*, Doctor of Political Science (Deputy Editor-in-Chief); *Ivan OSADTSA*, PhD in Political Science (Executive Secretary).

Valentyn BALIUK, Doctor of Political Science (Poland); *Nadiia BUREIKO*, PhD in Political Science; *Thomas WÜNSCH*, Doctor of Historical Science (Germany); *Ray GUNN*, PhD (Political Science) (USA); *Mykola YEROMIN*, PhD in Political Science; *Ihor ISHCHEENKO*, Doctor of Political Science; *Yurii KALYNOVSKYI*, Doctor of Science in Philosophy; *Iryna KOZLOVA*, PhD (Applied Linguistics) (USA); *Anatolii KRUGLASHOV*, Doctor of Political Science; *Zoya KUDELKO*, Candidate of Philological Sciences; *Florian KÜHRER-WIELACH*, PhD (Philosophy & Political Science); *Arkadiusz LEWANDOWSKI*, Doctor of Social Sciences in Political Science (Poland); *Vitalii MAKAR*, Doctor of Political Science; *Norbert MERKOVITY*, PhD (Political Science) (Hungary); *Paul W. MEERTS*, Doctor of Political Sciences (the Netherlands); *Petr OSKOLKOV*, PhD (Political Science) (Israel); *Nina RZHEVSKA*, Doctor of Political Science; *Nataliia ROTAR*, Doctor of Political Science; *Igor CHARSKYKH*, PhD of Historical Science; *Bohdan STEFANACHI*, Doctor of Political Science (Romania); *Yuriichuk YEVHENIYA*, Doctor of Political Science.

М 442 **MEDIAFORUM: Analytics, Forecasts, Information Management: Collection of Research Articles.** Chernivtsi: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, 2023. Vol. 13. 300 p.

ISSN 2522-4050 <https://doi.org/10.31861/mediaforum.2023.13>.

The 13th volume of the Mediaforum contains research articles on topical current issues of international relations, public communications and political science in general. The collection is intended for experts in the field of political consulting and international analytics, media communications, for civil servants and post-graduate students.

УДК [327:316.776](08)

Editorial board address: 2 Kotsiubynskoho St., Chernivtsi, Ukraine, 58012, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, The Department of International Relations and Public Communications, phone: + 38 (0372) 509-457, E-mail: ivosadtsa@yahoo.com.

ЗМІСТ

Передмова	9
------------------------	---

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН: ГЛОБАЛЬНІ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ВИМІРИ

Богдан Голянич

Співробітництво Китаю з країнами Центральної Азії: сьогодення та перспективи	11
---	----

Любов Мельничук, Іван Осадца

Архітектоніка реформування Румунії та Болгарії в контексті інтегрування до ЄС	24
--	----

Наталія Ротар

Розгортання деліберативної моделі політичної участі громадян ЄС в дискурсі майбутнього європейської демократії	51
---	----

Віра Бурдяк

Порушення прав людини Росією в тимчасово анексованому українському Криму	79
---	----

Гела Васадзе, Наталія Нечаєва-Юрійчук

Азербайджан – Вірменія – Грузія: виклики та перспективи міждержавної взаємодії	97
---	----

Тетяна Ляшенко

Популізм як загроза повоєнного відновлення України	111
--	-----

Ірина Кіянка

Американський популізм у контексті політичного дискурсу: історія та сучасність	125
---	-----

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ МЕДІАСФЕРИ

Джоанна Кулеша, Павло Бурдяк

Протидія дезінформації в соціальних мережах: досвід ЄС та Польщі	143
---	-----

Тетяна Федорчак

Вплив інтернету на формування віртуальних спільнот та розширення меж громадянського суспільства в умовах широкомасштабної війни з РФ	161
--	-----

Іванна Макух-Федоркова

Етапи розвитку медіадосліджень у західній соціології: формування пропагандистських моделей та їх вплив на зміни масової свідомості громадськості	182
--	-----

Валентина Богатирець

Штучний інтелект та постредагування машинного перекладу: перспективи та виклики (інсайти для студентів-міжнародників)	198
--	-----

ДОСЛІДЖЕННЯ МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ

Бондаренко Лев-Олександр

Актуальні соціокультурні проблеми та настрої
у країнах Європейського Союзу 210

Микола Стецюк

Інтеграція Європи у сфері оборони та безпеки:
ретроспективний огляд 228

Дукач Наталія

Захист прав кримських татар як корінного народу України
на міжнародній арені 245

Карина Роголя

Вплив Угод Авраама на геополітичну динаміку Близького Сходу 270

Богдан Куделько

Контадорський мирний процес у Центральній Америці 288

CONTENTS

Foreword	10
-----------------------	----

CURRENT ISSUES OF MODERN INTERNATIONAL RELATIONS: GLOBAL AND REGIONAL DIMENSIONS

Bohdan Holianych

China's Cooperation with Countries of Central Asia: Present and Prospects	11
--	----

Liubov Melnychuk, Ivan Osadtsa

Architectonics of Reforming Romania and Bulgaria in the Context of Integration into the EU	24
---	----

Nataliia Rotar

Deployment of the Deliberative Model of Political Participation of EU Citizens in the Discourse of the European Democracy Future	51
---	----

Vira Burdiak

Violation of Human Rights in Temporarily Annexed Ukrainian Crimea by Russia	79
--	----

Gela Vasadze, Nataliia Nechayeva-Yuriychuk

Azerbaijan – Armenia – Georgia: Challenges and Prospects of Interstate Cooperation	97
---	----

Tetiana Liashenko

Populism as a Threat to the Post-War Recovery of Ukraine	111
--	-----

Iryna Kiyanka

American Populism in the Context of Political Discourse: History and Modernity	125
---	-----

CURRENT ISSUES OF THE MODERN MEDIASPHERE DEVELOPMENT

Joanna Kulesza, Pavlo Burdiak

Countering Disinformation on Social Media Platforms: Developments in the EU and Poland	143
---	-----

Tetiana Fedorchak

The Influence of the Internet on the Formation of Virtual Communities and Expansion of Boundaries of Civil Society during the Large-Scale War with the Russian Federation	161
---	-----

Ivanna Makukh-Fedorkova

Stages of Media Studies Development in Western Sociology: Formation of Propaganda Models and Their Influence on Changes in the Public Mass Consciousness	182
--	-----

Valentyna Bohatyrets

AI and Machine Translation Post-editing: Advancements and Challenges (Insights for Students of International Studies)	198
--	-----

YOUNG SCIENTISTS' RESEARCH

Lev-Oleksandr Bondarenko

Urgent Social and Cultural Issues and Attitudes
in the European Union Countries 210

Mykola Stetsiuk

European Defense and Security Integration:
a Retrospective Review 228

Nataliia Dukach

Protection of Rights of the Crimean Tatars as an Indigenous People
of Ukraine in the International Arena 245

Karyna Rohulia

The Impact of the Abraham Accords
on Geopolitical Dynamics of the Middle East 270

Bohdan Kudelko

The Contador Peace Process in Central America 288

ПЕРЕДМОВА

У черговому, тринадцятому числі “Медіафоруму”, досліджуються актуальні проблеми сучасних міжнародних відносин та розвитку медіасфери. Науковці зосередили увагу на глобальних та регіональних вимірах безпеки. Особливості інтеграційної політики Євросоюзу щодо Румунії та Республіки Болгарія дослідили Любов Мельничук та Іван Осадца. Однією з центральних залишилася проблематика триваючої російсько-української війни, зокрема її вплив на політичну ситуацію у Криму та наслідки російської анексії півострова проаналізовані у статтях Віри Бурдяк та Наталії Дукач. Перспективи міждержавної взаємодії у трикутнику Азербайджан – Вірменія – Грузія на тлі ескалації воєнно-політичної ситуації у регіоні розглядаються в аналітичній розвідці Гели Васадзе і Наталії Нечаєвої-Юрійчук.

У центрі другого блоку наукових розвідок знаходиться тематика ефективної протидії дезінформації у соціальних медіа та розвитку сучасних комунікаційних стратегій. До аналізу зазначеної тематики долучилися науковці Джоанна Кулеша і Павло Бурдяк. Іванна Макух-Федоркова зосередила увагу на основних етапах розвитку медіадосліджень у західній соціології та аналізові впливу пропагандистських практик на еволюцію масової свідомості. Тетяна Федорчак проаналізувала вплив інтернету на формування віртуальних спільнот й розширення меж громадянського суспільства у контексті сучасної широкомасштабної війни. Валентина Богатирець детально дослідила можливості використання штучного інтелекту у перекладацьких практиках в контексті фахової підготовки студентів-міжнародників.

У третьому блоці «Медіафоруму» розміщені 5 аналітичних матеріалів молодих дослідників, присвячених проблематиці європейської та регіональної безпеки у контексті наростаючих криз і надмірної крихкості сучасної міжнародної системи.

Разом до перемоги!

Редколегія «Медіафоруму»

FOREWARD

The 13th issue of MEDIAFORUM is dedicated to discussion and studies of current issues of modern international relations and the development of the media sphere. Authors focused their attention on global and regional dimensions of security. Lyubov Melnychuk and Ivan Osadtsa studied the peculiarities of the European Union's integration policy in relation to Romania and Bulgaria. The ongoing Russian-Ukrainian war remains one of the central issues, in particular its impact on the political situation in Crimea and the consequences of the Russian annexation of the peninsula, were analyzed in articles by Vira Burdiak and Nataliia Dukach. The prospects of interstate cooperation in the Azerbaijan-Armenia-Georgia triangle against the background of the escalation of the military and political situation in the region are considered in the analytical report of Gela Vasadze and Nataliia Nechayeva-Yuriyчук.

10

—

The subject of efficient countermeasures against disinformation in social media and the development of modern communication strategies are in the center of the second block of scientific research. Scientists Joanna Kulesha and Pavlo Burdiak participated in the analysis of the mentioned topic. Ivanna Makukh-Fedorkova focused attention on the main stages of the development of media studies in Western sociology and analyzed the influence of propaganda practices on the evolution of mass consciousness. Tetiana Fedorchak analyzed the influence of the Internet on the formation of virtual communities and the expansion of the boundaries of civil society in the context of modern large-scale war. Valentyna Bohatyrets studied in detail the possibilities of using artificial intelligence in translation practices in the context of professional training of international relations students.

The third block of the current issue contains 5 analytical materials by young researchers dedicated to the issues of the European and regional security in the context of growing crises and the excessive fragility of the modern international system.

Together to victory!

Mediaforum Editorial Board

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН: ГЛОБАЛЬНІ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ВИМІРИ

Медіафорум : аналітика, прогнози,
інформаційний менеджмент :
зб. наук. праць. – Чернівці :
Чернівецький нац. ун-т, 2023. –
Том 13. – С. 11-23

Mediarorum: Analytics, Forecasts,
Information Management:
Collection of Research Articles. – Chernivtsi:
Chernivtsi National University, 2023. –
Vol. 13. – pp. 11-23

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2023.13.11-23>

УДК: 327.8 (510)+(51)

© Богдан Голянич¹

СПІВРОБІТНИЦТВО КИТАЮ З КРАЇНАМИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ: СЬОГОДЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті здійснено дослідження геополітичних, економічних та безпекових інтересів Китаю в Центральній Азії на тлі глобального геополітичного протистояння в регіоні. Встановлено, що зовнішня політика Китаю щодо країн Центральної Азії спрямована на: дотримання принципів добросусідської дружби та мирного співіснування; здійснення взаємовигідної співпраці для сприяння загальному процвітання; поважання вибору людей усіх країн і невторчання у внутрішні справи інших країн; поважання незалежності і суверенітету та сприяння регіональній стабільності.

Особливу увагу приділено питанню безпеки та підтримання стабільності в регіоні, яка забезпечується в основному через Шанхайську організацію співробітництва. Розглянуто також питання співробітництва в енергетичній галузі. Державні компанії Китаю в регіоні сфокусували свій інтерес на енергетичній галузі, а особливо на Казахстані й Туркменістані – державах, що мають вагомий вуглеводневий потенціал та високі експортні і транзитні можливості. Китай шляхом залучення інвестицій до регіону посилює свій вплив, тим самим послаблює залежність країн регіону від Росії та урівноважує її політичну активність у регіоні.

За результатами першого саміту «Китай – Центральна Азія», проведеного 18 – 19 травня 2023 року в м. Сіань, лідери країн регіону схвалили політику «одного Китаю», підтримавши його політику

¹ Кандидат політичних наук, заступник начальника інституту Воєнної академії імені Євгенія Березняка, Україна. E-mail: holjanuch@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0003-0921-6142>.

щодо Тайваню, а також домовилися про активізацію двосторонніх відносин, розвиток транспортно-енергетичних і транспортно-логістичних комунікацій, збільшення експорту продовольчих товарів до КНР.

Ключові слова: Китай, країни Центральної Азії, Центрально-Азіатський регіон, зовнішня політика, Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан.

China's Cooperation with Countries of Central Asia: Present and Prospects

The article examines China's geopolitical, economic, and security interests in Central Asia against the background of global geopolitical confrontation in the region. It has been established that China's foreign policy towards the countries of Central Asia is aimed at: observing the principles of good-neighborly friendship and peaceful cooperation; implementation of mutually beneficial cooperation to promote general prosperity; respect for the choices of people of all countries and non-interference in the internal affairs of other countries; respect for independence and sovereignty and promotion of regional stability.

Special attention is paid to the issue of security and maintenance of stability in the region, which is ensured mainly through the Shanghai Cooperation Organization. The issue of cooperation in the energy sector was also considered. China's state-owned companies in the region have focused their interest on the energy industry, and especially on Kazakhstan and Turkmenistan – countries that contain significant hydrocarbon potential and high export and transit opportunities.

By attracting investments to the region, China strengthens its influence, thereby weakening the dependence of the countries of the region on Russia and balancing Russia's political activity in the region.

According to the results of the first summit «China - Central Asia», held on May 18-19, 2023 in the city of Xi'an, the leaders of the countries of the region approved the policy of «one China», supporting its policy towards Taiwan, and also agreed on the activation of bilateral relations, the development of transport energy and transport and logistics communications, increasing the export of food products to China.

Keywords: China, Central Asian countries, Central Asian region, foreign policy, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, Uzbekistan.

Постановка проблеми. Після розпаду Радянського Союзу Центральна Азія завжди була в центрі уваги Китаю. В першу чергу це визначається геополітикою, адже Центральна Азія – це значна територія від Західно-Сибірської низовини до Памірських гір, від Алтаю до Каспійського моря. Між країнами Центральної Азії та сусідніми країнами – Китаєм, Росією, Афганістаном, Іраном, держави регіону сполучені залізницями та мережею автомобільних шляхів, що певною мірою нагадує відомий з давнини Шовковий шлях, що з'єднував Схід і Захід.

Геополітичні процеси в Центрально-Азіатському регіоні впливають на багатогранні політико-економічні відносини Китаю з Казахстаном, Киргизстаном, Таджикистаном, Туркменістаном та Узбекистаном. В цьому сенсі Центральна Азія є важливим геостратегічним фактором міжнародних відносин. Не випадково З. Бзежинський образно називав Центральну Азію «Євразійськими Балканами» (Brzezinski, 2017). Зазначені країни регіону розташовані в центрі євразійського континентального простору і є важливою сполучною ланкою між декількома стрімко зростаючими економіками, такими як Китай, ЄС, Індія, Росія, Японія.

Розвиток відносин між Китаєм та країнами Центральної Азії спрямований на реалізацію стратегічних інтересів сторін, на досягнення стабільності та процвітання Центрально-Азіатського регіону, на реалізацію мультиполяризації світу та встановлення нового міжнародного політичного та економічного порядку. Китай і країни Центральної Азії мають дуже тісні відносини інтересів у різних сферах, особливо в сферах політики, економіки та безпеки.

На тлі загострення протиріч між глобальними політичними гравцями Китаєм та США і ЄС, зміцнення політичних та економічних позицій Китаю в Центрально-Азіатському регіоні, транзитного та військово-стратегічного потенціалу Китаю, здатного вплинути на глобальну безпеку в світі, викликає науковий інтерес та зумовлює важливість і актуальність дослідження відносин Китаю з країнами Центральної Азії та його зовнішньополітичного впливу на регіон.

Аналіз досліджень та публікацій. Питання щодо зовнішньої політики Китаю в Центральній Азії та його політико-економічного впливу на країни регіону висвітлюються в публікаціях багатьох українських та зарубіжних науковців. Серед українських науковців, публікації яких розкривають відносини між Китаєм та країнами Цен-

тральної Азії, варто згадати такі імена, як С. Даниленко, О. Гальона, А. Гончарук, М. Дорошко, О. Кожухар, І. Волошенко, С. Лимана, Т. Ляшенко, А. Морозюк, О. Цапко.

Зокрема, А. Морозюк, О. Цапко та А. Парфіненко досліджували питання формування зовнішньої політики Китаю щодо країн Центральної Азії на сучасному етапі, розглядаючи при цьому Центральну Азію як геостратегічний регіон у сучасному геополітичному протистоянні.

Вагомий вплив Китаю та інших країн на центральноазіатський регіон розкривається у ґрунтовних дослідженнях: З. Бзежинського, Ф. Буранеллі, Т. Ларюель, М. Майера, Н. Мегорана, А. Патнайка, Г. Фулера, Ван Гуанчжєня, Гуан Тяня, Яо Вана, Х. Кенні та інших. Однак, не дивлячись на проведену роботу дослідників, так і не було сформовано цілісного підходу до розуміння перспективних інтересів Китаю до центральноазіатського регіону.

14

Метою статті є дослідження зовнішньополітичних стратегій Китаю в Центральній Азії в умовах протистояння із Заходом та розглянуто співробітництво з регіоном на сьогодні та в перспективі по трьом основним питанням: політичні відносини, економічні відносини і безпека.

Виклад основного матеріалу. Формування Китаєм власної зовнішньої політики відносно країн Центральної Азії почалося з середини 1990-х років, оскільки Китай довгий час не усвідомлював, що країни Центральної Азії будуть незалежними. До 1990-х років китайський уряд не мав глибоких стратегічних міркувань і припущень щодо країн Центральної Азії.

І лише в 1994 р. китайський уряд сформулював чітку зовнішню політику та бачення щодо країн Центральної Азії, а саме: дотримуватися принципів добросусідської дружби та мирного співіснування; здійснювати взаємовигідну співпрацю для сприяння загальному процвітання; поважати вибір людей усіх країн і не втручатися у внутрішні справи інших країн; поважати незалежність і суверенітет та сприяти регіональній стабільності.

Після здобуття країнами Центральної Азії незалежності, відносини між Китаєм і Центральною Азією на різних етапах мали різні акценти, що відображало конкретні вимоги відповідних стратегічних інтересів. Уряд Китаю спочатку планував вважати економічну та торговельну співпрацю проривом і першочерговим завданням розви-

тку відносин між Китаєм і країнами Центральної Азії. Але з певних об'єктивних причин розвиток економічних і торговельних відносин між двома сторонами був незадовільний, тому до середини 1990-х років Китай і його сусіди в Центральній Азії надали першочергову увагу вирішенню прикордонних питань.

Подальше співробітництво між Китаєм, Казахстаном, Киргизстаном, Таджикистаном й Узбекистаном в основному здійснювалось через так звану «Шанхайську п'ятірку», яка в 2001 р. переросла в Шанхайську організацію співробітництва та стала найбільшим за територією та населенням регіональним об'єднанням Євразії. Підписання «Угоди про зміцнення довіри у військовій області в районі кордону» (1996) та «Угоди про взаємне скорочення збройних сил у районі кордону» (1997) зблизило ці країни від загрози з боку Афганістану, де проходила громадянська війна. Завдяки успішному вирішенню прикордонного питання Китай і країни Центральної Азії підняли питання безпеки на новий рівень.

Важливим кроком для поглиблення співробітництва у сфері безпеки та підтримання стабільності в регіоні стало підписання країнами Шанхайської організації співробітництва «Шанхайської конвенції про боротьбу з тероризмом, сепаратизмом і екстремізмом», яка має велике значення для сприяння процесу миру та безпеки в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні. Країни зобов'язались дотримуватися цілей і принципів Статуту ООН, спільно боротися з тероризмом, сепаратизмом і екстремістськими силами.

Китай залишається найпотужнішою та найвпливовішою державою в організації, об'єктивно не зацікавлений у посиленні російської присутності в Центральній Азії. Пекін послідовно і дуже непомітно проводить через організацію свою експансію в регіоні, що рано чи пізно дасть йому політичні дивіденди і відкриє доступ до енергетичних ресурсів. Шляхом економічного залучення Китаю до регіональних процесів у Центральній Азії дає можливість йому послабити залежність країн регіону від Росії, тим самим урівноважити її політичну активність у регіоні.

В свою чергу, Центральна Азія для Пекіна представляє можливість для безпеки, політичних, економічних, енергетичних та національних інтересів та забезпечення своїх фінансових переваг. Китай має сильний інтерес до мирної, стабільної та процвітаючої Центральної Азії (Науф, 2016, 9-11).

Під час виступу Сі Цзіньпіна в Астані 16 вересня 2013 р. було оголошено про створення у Центральній Азії «Економічного поясу Шовкового шляху», який є частиною світової стратегії «Один пояс, один шлях». В основі проекту покладено формування економічних коридорів «Китай – Центральна Азія – Росія – Європа» та «Китай – Центральна та Західна Азія – Перська затока – Середземне море», які дозволили суттєво скоротити терміни доставки китайських вантажів в Європу. Так, за підсумками 2021 р. кількість трансевразійських контейнерних потягів за маршрутом «Китай – Європа» сягнула 15 тис. (Rodgers, 2015, 13; China International Import Expo, 2022). Шляхом імплементації двосторонніх та багатосторонніх економічних та інфраструктурних проєктів основними напрямками партнерства визначено: енергетична та торгівельна галузь, інвестування транспортно-логістичної інфраструктури, створення в регіонах Центральної Азії, які є прикордонними з КНР, зони вільної торгівлі.

16

Державні компанії Китаю в регіоні сфокусували свій інтерес на енергетичній галузі, а особливо на Казахстані й Туркменістані – державах, що містять вагомий вуглеводневий потенціал та високі експортні і транзитні можливості. Китай забезпечує стабільність доступу до ресурсів вуглеводнів (Sulimanov, Beloglazov, 2018, 143-149). Важливою геостратегічною перевагою для Китаю є забезпечення постійного постачання енергоресурсів із Центральної Азії.

З'єднання країн Центральної Азії та Китаю через Трансазійський газопровід, дає змогу КНР задовольняти значну частину своїх потреб у вуглеводнях, а також зміцнити співробітництво Китаю з центрально-азійськими державами в нафтогазовій галузі та посилити вплив КНР в регіоні (Julian, 2018, 1-5). Особливо зростає зацікавленість китайського бізнесу в киргизьких енергетичних проєктах. Вкладення інвестицій в Киргизстан змусили його відмовитися від послуг «Рус-Гідро» у спорудженні Верхньоаринської ГЕС та Камбаратинської ГЕС-1.

Значні запаси нафти і газу в Казахстані, Туркменістані та Узбекистані та алюмінію, хлопку, міді та чорних металів у Таджикистані зумовили важливість Центральної Азії для Китаю. Регіон посідає 10-те місце у світі за видобутком вугілля та 19-те за виробленням електроенергії. В регіоні сконцентровано 7,2% світових ресурсів нафти і 7% ресурсів газу. На його частку припадають великі поклади чорних, цвітних і рідкісних металів (Brif Research Group, 2020). Понад чверть

нафти, що добувається у Казахстані, видобуто за участю китайського капіталу. Постійно відбувається поставка Казахстаном до Китаю сирової нафти, нафтопродуктів, руди кольорових та чорних металів. Основою туркменського експорту до КНР є природний газ, через це сальдо торгового балансу для Туркменістану позитивне: від 4,3 до 7 млрд. дол. США.

Відкритий у 2009 р. газопровід «Центральна Азія – Китай», став найбільшим інфраструктурним проектом Китаю, що об'єднав усі країни регіону. Він включає три паралельних лінії (А, В, С) загальною протяжністю майже 1900 км, які пролягають територією Туркменістану (забезпечує 80% постачань газу), Узбекистану й Казахстану з пропускною спроможністю 55 млрд. м³ газу на рік. Наразі ведеться будівництво четвертої лінії, до якої будуть приєднані Киргизстан та Таджикистан, а пропускна спроможність зросте до 95 млрд. м³ (Hydrocarbons-technology, 2021).

Наприкінці 1990-х років уряд Китаю підписав з Казахстаном угоду про розвідку нафти вартістю 9,5 мільярдів доларів США. Це найбільша закордонна інвестиція Китаю. Китай і Казахстан досягли домовленості про будівництво трубопроводу. Крім розробки нафтових родовищ у Казахстані, Китай також побудував тисячокілометровий нафтопровід, який з'єднав Атасу в західному Казахстані з китайським Алашанькоу в Синьцзяні. Цей нафтопровід не тільки має велике значення для китайського внутрішнього ринку, але може зіграти і певну зовнішньоекономічну та зовнішньополітичну роль, у випадку транспортування європейської нафти через Китай на ринки Японії та Південної Кореї.

У майбутньому передбачається, що Китай зможе відокремити розробку нафти від будівництва трубопроводів. Великі китайські компанії можуть конкурувати за будівництво південних і західних трубопроводів у Центральній Азії. Інженерне будівництво також є ефективним способом освоєння Китаєм енергетичних ресурсів Казахстану. Нафтогазові технології Китаю мають дуже високий рівень і вони цілком можуть конкурувати в Центральній Азії, оскільки Центральна Азія є величезним ринком контрактів на нафтогазові проекти та експорт нафтогазового обладнання.

Китай на тривалу перспективу отримав великих постачальників потрібних йому ресурсів. Значні обсяги нафти та кольорових металів, більше половини імпортованого газу Китай ввозить з цього ре-

гіону за зручними для нього цінами. До 2035 р. Центральна Азія може забезпечувати до половини всіх потреб Китаю в імпорті природного газу (Yu Xichao, 2014, 1-7).

Слід зазначити, що Китай для розвитку своєї атомної енергетики активно залучав Казахстан та Узбекистан. Протягом останніх 10 років у рамках відповідних проектів активно розвивалось китайсько-казахське та китайсько-узбецьке співробітництво щодо підготовки планів та їх практичної реалізації щодо видобутку та поставки казахського і узбецького уранового палива до Китаю. Таким чином, Узбекистан, як і його сусіди по регіону, перейшов до активної реалізації спільних із Китаєм масштабних проектів у промисловості та інфраструктурі. На сьогоднішній день в Узбекистані діють 70 представництв китайських компаній та понад 500 спільних підприємств, створених за участю китайського капіталу.

18

Енергетичне співробітництво Китаю з країнами Центральної Азії призвело до конкуренції у сфері інвестицій США, Великобританії, Франції, Туреччини, Ірану, Японії та Росії. У Казахстані американські нафтові компанії досліджують 75 відсотків нових родовищ нафти. Росія в свою чергу має традиційно потужний вплив на регіон. Центральна Азія залишається основним регіоном боротьби великих держав за енергетичні ресурси (Sulimanov, Beloglazov, 2018, 143-149).

Іншим важливим напрямом співробітництва Китаю з країнами Центральної Азії є сільське господарство. З Киргизстаном та Таджикистаном є спільні напрями співробітництва у сільському господарстві. Наприклад, китайська компанія «Чжунтай» орендує 5 тис. га землі у Хатлонській області та вже вклала кілька десятків млн. дол. у створення текстильно-промислового парку, а Киргизстан має незвичну для регіону структуру агровиробництва та у значній кількості забезпечує Китай молоком.

Для підвищення оперативної сумісності сил в регіоні, Китай продовжує проводити спільні військові навчання та підготовку офіцерів для країн регіону. Протягом останніх років Пекін збільшив частку експорту своєї військової техніки в регіоні до 18%, що незрівнянно більше 1,5%, які він мав протягом 2010-2014 років. Йдеться про зброю, транспортні засоби, високотехнологічне обладнання, дрони. Збудувавши перші військові об'єкти в регіоні, Китай поклав початок військової присутності в Таджикистані, спільний кордон якого з Афганістаном сягає 1356 км і з Китаєм 476 км (Парфіненко, 2022).

Слід зазначити і те, що Китай останніми роками активно проводить політику щодо залучення місцевої молоді на навчання до Китаю. З кожним роком кількість студентів з Центральної Азії, які навчаються в Китаї тільки зростає. Велика кількість молоді з країн Центральної Азії прагне зв'язати своє майбутнє з Китаєм у зв'язку з економічною стабільністю країни. Осередком розміщення освітньої зони, орієнтованої на Центральну Азію, уряд Китаю прагне зробити місто Сінцзян – автономний район на північному заході КНР. Вважається, що Китай засобами «м'якої сили», у разі успішної проведеної гуманітарної реформи, значно посилить свій вплив на регіон.

Посилення впливу у Центральній Азії та витіснення Росії з регіону спостерігається також і під час проведення 18 – 19 травня 2023 року в м. Сіань першого саміту «Китай – Центральна Азія». За результатами саміту лідери країн регіону схвалили політику «одного Китаю», підтримавши його політику щодо Тайваню, а також домовилися про активізацію двосторонніх відносин, розвиток транспортно-енергетичних і транспортно-логістичних комунікацій, збільшення експорту продовольчих товарів до Китаю.

За результатами проведення двосторонніх зустрічей під час саміту глав КНР, Казахстану, Киргизстану, Таджикистану, Туркменістану та Узбекистану укладено ряд договорів та домовленостей, а саме (Ярмоленко, 2023):

Китай – Казахстан: підписано 23 міждержавні та міжурядові документи щодо підтримки «політичної безпеки»; підписано угоду про взаємне звільнення від візових вимог, відповідно до якої громадяни однієї держави можуть перебувати на території іншої без візи протягом 30 днів; зміцнення співпраці щодо запобігання втручання та протидії «кольоровим революціям»; погоджено питання безперебійного функціонування нафтогону «Китай – Казахстан» та газогону «Китай – Центральна Азія»; подальший розвиток Транскаспійського міжнародного транспортного маршруту;

Китай – Узбекистан: підписано Спільну заяву та Програму розвитку всебічного стратегічного партнерства в нову епоху на 2023–2027 роки; забезпечення стабільної роботи газогону «Китай – Центральна Азія»; реалізація залізничного проєкту «Термез – Марі-Шариф – Кабул – Пешавар» для сполучення між Південною та Центральною Азією;

Китай – Таджикистан: готовність вивчити можливість надання Таджикистану кредитів для реалізації соціальних та інфраструктурних проєктів і спільного перероблення місцевих корисних копалин та виробництва продукції з високою доданою вартістю у Вільній економічній індустріальній зоні Таджикистану; проведення спільних антитерористичних навчань для спільних оперативних можливостей та спільної підтримки регіональної стабільності;

Китай – Киргизстан: підписання Спільної декларації про встановлення всеосяжного стратегічного партнерства в нову епоху; готовність поглиблення співпраці у сфері безпеки, зокрема щодо боротьби з «терористичними силами «Східного Туркестану», та підтримання співпраці в прикордонних регіонах;

Китай – Туркменістан: розширення співпраці в енергетичній, інвестиційній та гуманітарній сферах.

Висновки. За останні роки дипломатичну стратегію та тактику Китаю можна підсумувати як «дипломатія великої країни» та «дипломатія сусідніх країн». З одного боку, Китай прагне покращити дипломатичні відносини з США, Європою, Індією та Японією, з іншого боку, Китай надає пріоритет розвитку відносин із сусідніми країнами та проводить політику добросусідства та дружби.

Після ретельного аналізу політики Китаю щодо країн Центральної Азії можна виділити три основні напрями співробітництва Китаю з регіоном: політичні та економічні відносини, безпека.

З точки зору політичних відносин Китай має два сподівання: підтвердити свої позиції на міжнародній арені та ставлення країн Центральної Азії щодо тайванського питання. Так, Китай сподівається, що країни Центральної Азії підтримають послідовну позицію Китаю щодо тайванського питання та будуть протистояти будь-якій формі національного сепаратизму та стримуватимуть будь-які організації та сили від участі в сепаратистській діяльності одна проти одної в межах власних кордонів. З точки зору геополітики Китай не буде втручатися у внутрішні справи Центральної Азії.

В економічних відносинах Китай посилив свою енергетичну стратегію та поступово сформував стратегічну концепцію розвитку енергетичного співробітництва з Казахстаном.

З точки зору безпеки, у майбутньому Китай буде коригувати свою зовнішню політику відповідно до зміни навколишньої міжнародної

ситуації, але його дипломатична стратегія проти країн Центральної Азії не зміниться.

Країни Центральної Азії є західними сусідами Китаю з дуже довгими кордонами. В свою чергу, незалежність країн Центральної Азії дуже вигідна Китаю, оскільки прилеглі до Китаю Киргизстан, Таджикистан і Казахстан не становлять загрози Китаю, що сприяє зовнішній стратегічній стабільності та національній безпеці північно-західного регіону Китаю. Збільшуючи іноземні інвестиції, Китай сподівається стабілізувати ключові азійські держави, які мають вирішальне значення для безпеки його північно-західних регіонів.

Джерела та література:

1. Парфіненко, Анатолій. 2022. Центральна Азія як геостратегічний регіон у сучасному геополітичному протистоянні. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Випуск 15.

2. Ярмоленко, Віталій. 2023. Перший саміт «Китай – Центральна Азія» 18-19 травня: інтереси КНР та держав регіону. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/pershyy-samit-kytay-tsentralna-aziya-18-19-travnja-interesy-knr> (accessed September 28, 2023).

3. Brif Research Group. 2020. Economy of Central Asia. URL: <https://www.brif.kz/ekonomika-centralnoj-azii/> (accessed September 14, 2023).

4. Brzezinski, Zbigniew. 2017. The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives, Ingram Publisher Services. 256 p.

5. China International Import Expo. 2022. China-Europe freight train trips reach 15,000 in 2021, a y-o-y jump of 22%. China International Import Expo Bureau. China International Import Expo. URL: <https://www.ciie.org/zh/en/news/exhibition/news/20220106/31136.html> (accessed September 12, 2023).

6. Hauff, L. V. 2016. A Stabilizing Neighbor: The Impact of China's Engagement in Central Asia on Regional Security. Deutsche Gesellschaft für Auswärtige Politik. P. 9-11.

7. Hydrocarbons-technology. 2021. Central Asia-China Gas Pipeline, Turkmenistan to China. URL: <https://www.hydrocarbons-technology.com/projects/centralasiachinagasp/> (accessed September 14, 2023).

8. Julian, L. 2018. China's Growing Interests in Central Asia. Vol. 5. № 1. P. 1-5.
9. Rodgers, D. 2015. "Silk Road Economic Belt: Prospects and Policy Recommendations". China in the World Economy: working papers of international conference. P. 13.
10. Sulimanov, A., Beloglazov, A. 2018. Geopolitical interests of China in Central Asia. The Herald of Kazan Federal University. Political studies. № 1. P. 143-149.
11. Yu Xichao. 2014. China's Rise in Central Asia: Implications for EU Interests. European Institute for Asian Studies. № 1. P. 1-7. URL: http://www.eias.org/wp-content/uploads/2016/02/EU-Asia-at-a-glance-Yu_Xichao-China-Central-Asia.pdf

References:

1. Parfinenko, Anatolii. 2022. Tsentralna Aziia yak heostrategichnyi rehion u suchasnomu heopolitychnomu protystoianni. Visnyk Khar'kivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Vypusk 15.
2. Yarmolenko, Vitalii. 2023. Pershyi samit «Kytai – Tsentralna Aziia» 18-19 travnia: interesy KNR ta derzhav rehionu. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/pershyi-samit-kytay-tsentralna-aziya-18-19-travnja-interesy-knr> (accessed September 28, 2023).
3. Brif Research Group. 2020. Economy of Central Asia. URL: <https://www.brif.kz/ekonomika-centralnoj-azii/> (accessed September 14, 2023).
4. Brzezinski, Zbigniew. 2017. The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives, Ingram Publisher Services. 256 p.
5. China International Import Expo. 2022. China-Europe freight train trips reach 15,000 in 2021, a y-o-y jump of 22%. China International Import Expo Bureau. China International Import Expo. URL: <https://www.ciie.org/zh/en/news/exhibition/news/20220106/31136.html> (accessed September 12, 2023).
6. Hauff, L. V. 2016. A Stabilizing Neighbor: The Impact of China's Engagement in Central Asia on Regional Security. Deutsche Gesellschaft für Auswärtige Politik. P. 9-11.
7. Hydrocarbons-technology. 2021. Central Asia-China Gas Pipeline, Turkmenistan to China. URL: <https://www.hydrocarbons-technology.com/projects/central-asiachinagasp/> (accessed September 14, 2023).

8. Julian, L. 2018. China's Growing Interests in Central Asia. Vol. 5. № 1. P. 1-5.
9. Rodgers, D. 2015. "Silk Road Economic Belt: Prospects and Policy Recommendations". China in the World Economy: working papers of international conference. P. 13.
10. Sulimanov, A., Beloglazov, A. 2018. Geopolitical interests of China in Central Asia. The Herald of Kazan Federal University. Political studies. № 1. P. 143-149.
11. Yu Xichao. 2014. China's Rise in Central Asia: Implications for EU Interests. European Institute for Asian Studies. № 1. P. 1-7. URL: http://www.eias.org/wp-content/uploads/2016/02/EU-Asia-at-a-glance-Yu_Xichao-China-Central-Asia.pdf (accessed September 22, 2023).

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2023.13.24-50>

УДК: 327.82

© Любов Мельничук¹

© Іван Осадця²

АРХІТЕКТОНІКА РЕФОРМУВАННЯ РУМУНІЇ ТА БОЛГАРІЇ В КОНТЕКСТІ ІНТЕГРУВАННЯ ДО ЄС

24

В статті аналізується динаміка перебігу переговорів Румунії та Болгарії щодо членства в ЄС та розкриваються їхні кроки на шляху до інтеграції, а також вирішенні основних проблемних питань. Доведено, що новий підхід Бухареста, зокрема інституційні реформи, створення національної системи координації європейської інтеграції та розробки Національних програм і Планів пріоритетних дій підготовки вступу до ЄС, зумовив прискорення процесу підготовки до інтеграції та проведення переговорів. Встановлено, що органи ЄС намагалися сприяти інтеграції Румунії та Болгарії шляхом модернізації Партнерства приєднання у 2002 і 2003 рр. та оновлення Дорожньої карти у 2000 і 2002 рр., а також надання і збільшення обсягів фінансової допомоги. З огляду на певне відставання Румунії та Болгарії, ЄК і ЄР закликали їх активізувати зусилля, чим підтвердили схильність ЄС до надання їм повної підтримки. Обґрунтовано, що прийняття у лютому 2004 р. фінансового пакету для приєднання Румунії та Болгарії активізувало переговори й сприяло виконанню найскладніших розділів acquis у 2004 р. У звітних документах Комісії по Румунії та Болгарії за 2004 р. констатувалося на продовженні виконання ними копенгагенських критеріїв та імовірної готовності до членства через три роки. Зазначено, що доклавши ряд зусиль та провівши форсоване

¹ Кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та суспільних комунікацій факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. E-mail: l.melnichuk@chnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-6380-5610>.

² Кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та суспільних комунікацій факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. E-mail: i.osadtsa@chnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-5593-5944>.

реформування, вищевказаним державам таки вдалося досягти членства в ЄС в 2007 році.

Ключові слова: Румунія, Болгарія, реформи, Європейський Союз, переговори, інтеграція, копенгагенські критерії.

Architectonics of Reforming Romania and Bulgaria in the Context of Integration into the EU

The article analyses the dynamics of negotiations between Romania and Bulgaria regarding EU membership and reveals their steps on the way to integration and solving the main problematic issues. It has been proven that the new approach of Bucharest, in particular institutional reforms, the creation of a national system for the coordination of European integration and the development of National Programs and Priority Action Plans for the preparation of EU accession, led to the acceleration of the process of preparation for integration and conducting negotiations. It is established that the EU authorities tried to promote the integration of Romania and Bulgaria by modernizing the Accession Partnership in 2002 - 2003 and updating the Road Map in 2000 and 2002, as well as providing and increasing the amount of financial assistance. The European Commission and the European Council, due to the backwardness of Romania and Bulgaria, called on them to step up their efforts, thereby confirming the EU's willingness to provide them with full support. It is substantiated that the adoption of the financial package for the accession of Romania and Bulgaria in February 2004 intensified the negotiations and contributed to the implementation of the most difficult sections of the acquis in 2004. The reporting documents of the Commission on Romania and Bulgaria for 2004 stated that they continued to fulfil the Copenhagen criteria and the probable readiness to membership in three years. It is noted that after making a number of efforts and carrying out forced reforms, the above-mentioned states managed to achieve EU membership in 2007.

Keywords: Romania, Bulgaria, reforms, European Union, negotiations, integration, Copenhagen criteria.

Постановка проблеми. Перша реакція ЄС на подачу Румунією офіційної заявки впливала із загального ставлення до проблеми розширення на Схід. Чисельні заявки 1995-1996 рр. країн ЦСЄ на вступ до ЄС зумовили поглиблення уваги Спільноти до аналізу проблеми розширення на Схід. Під час Мадридського саміту Європейської Ради виявилися розбіжності між державами ЄС з приводу

можливих кандидатів та термінів їх вступу, які продемонстрували, що рушійною силою розширення є не Європейська комісія, як раніше, а держави-члени. Важливим аргументом проти диференційованого підходу до кандидатів були особливі стосунки, що склалися між країнами-членами ЄС та окремими кандидатами. Румунію підтримували Франція та Італія.

«Порядок денний 2000» відкрив шлях до нового розширення ЄС, однак у Висновках Європейської Комісії йшлося про неготовність Румунії, Болгарії та ще трьох держав узяти на себе зобов'язання членства. Попри це, задля уникнення ряду проблем, ці країни були допущені до підготовки членства у рамках скринінгу, що означало стати учасником «процесу приєднання», а не «процесу переговорів». На конференції міністрів закордонних справ країн ЄС та країн-кандидатів 30 березня 1998 р. було ухвалено індивідуальні Угоди щодо вступного партнерства, а 31 березня 1998 р. розпочався процес скринінгу.

26

Однак, конфлікт у Косово у березні 1999 р. викликав певні критичні оцінки ЄС щодо можливості Румунії вести переговори на предмет вступу. Незважаючи на невідповідність Румунії копенгагенським критеріям, малоефективна політика ЄС з врегулювання конфлікту в Косово змусила ЄС переглянути свою регіональну та безпекову політику. Найвагоміший аргумент на користь Бухареста – підтримка операції НАТО і схвалення бомбардування Сербії. Саме тому більшість країн ЄС вирішили, враховувати у відносинах з Румунією, не лише економічні, а й політичні фактори, розпочати з нею переговори щодо членства в ЄС у лютому 2001 р. Водночас, Румунії та Болгарії були виставлені певні умови, зокрема, фінансування реформ у сфері функціонування дитячих будинків. Запропонована Комісією нова стратегія розширення ЄС була офіційно ухвалена на саміті до кінця 1999 р. Зазначені рішення та офіційне відкриття переговорів знаменувало якісно новий етап зміцнення відносин між Румунією, Болгарією та ЄС.

У лютому 2004 р. було прийнято фінансовий пакету для приєднання Румунії та Болгарії, що активізувало переговори та виконання найпроблемніших («болючих») розділів *acquis*. Так, у 2004 році йшла мова про імовірну готовності до членства зазначених держав у 2007 р. відповідно до звітних документів Комісії за 2004 р. та констатувалося продовження виконання ними копенгагенських критеріїв. У ре-

зультаті, у прийнятій 22 лютого 2005 р. Думці Європейської Комісії рекомендувалося підписати Договір про вступ Румунії та Болгарії до ЄС з 1 січня 2007 р. за умови виконання взятих на себе вступних зобов'язань, у разі затримки – відтермінування їх членства до 1 січня 2008 р.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Джерельна база дослідження включає значний обсяг саме документів, які видавалися як ЄС, так і Румунією, Болгарією. Беручи до уваги кількість та різноплановість офіційних документів, ми використали різні підходи до їх аналізу та оцінки. Таким чином, ми проаналізували наступні документи, що стосувалися розширення ЄС на Схід, місця в ньому Румунії та Болгарії: Стратегії та документи Європейської комісії щодо п'ятого розширення ЄС; дорожні карти та документи Партнерства приєднання Румунії та Болгарії; звіти та висновки Європейської Комісії про прогрес Румунії та Болгарії на шляху до членства в ЄС та підготовку до нього; механізм моніторингу прогресу, контролю і співробітництва Румунії, Болгарії та ЄС (2007-2012), висновки Голови щодо рішень самітів Європейської Ради та документи Румунії, Болгарії, а саме заява Румунії та Болгарії про вступ до ЄС, документи з викладенням позицій Румунії та Болгарії по розділах переговорів на Міжурядовій конференції для приєднання до ЄС, Стратегії і Плани дій Румунії та Болгарії з вступу до ЄС, регулярні звіти урядів, переліки нормативних актів що відповідають законодавству Спільноти, які були прийняті та опубліковані в обох державах.

Мета дослідження полягає у простеженні та аналізі динаміка перебігу переговорів Румунії та Болгарії щодо членства в ЄС, виконання ними копенгагенських критеріїв, виявлення труднощів та шляхів рішення проблемних питань.

Виклад основного матеріалу. На відміну від практики подачі заяв про членство до ЄС Угорщини та Польщі, подання офіційної заяви Румунії 22 червня 1995 р. підкріплювалося Снаговською декларацією – першою стратегією щодо вступу в ЄС, що представила держава ЦСЄ. Підтримка декларації представниками усіх політичних партій Румунії свідчила про рішучість європейського вибору румунського керівництва. Позитивно вплинула на імідж Бухареста і підтримка ідеї членства в ЄС серед населення Румунії.

Новим інструментом розширеної стратегії підготовки вступу Румунії до ЄС стало Рішення Ради ЄС від 28 січня 2002 р. про прин-

ципи, пріоритети, проміжні цілі та умови, що містяться у Партнерстві приєднання Румунії. Нова стратегія Партнерства приєднання Румунії, що базувалася на основі Доповіді ЄК по Румунії за 2001 р. та Рішення Ради ЄС від 28 січня 2002 р. набували чинності на третій день після їх публікації в Офіційному журналі ЄС – 17 лютого 2002 р. (Council ..., 2002).

За аналогією з попереднім (1999 р.), нове Партнерство приєднання Румунії визначало пріоритетні заходи Румунії на шляху членства до ЄС, фінансові засоби для їх реалізації (програми PHARE, ISPA та SAPARD) та умови надання допомоги. Водночас, зазначалося, що важливими засобами та інструментами їх реалізації є національні програми Румунії з адаптації *acquis* та політичних, соціально-економічних та інших реформ (Annex, 2002, 83, 91).

28 — Пріоритетні та проміжні цілі Партнерства як і раніше підпорядковувалися головній меті – досягненню Румунією відповідності копенгагенським критеріям та завершення їх виконання. При цьому, в програмі підкреслювалася, що означені пріоритети реалістичні і вимагають особливо термінових заходів, а також спроможність Румунії реалізувати їх у 2002-2003 рр. (Annex, 2002, 83-84). Згадані пріоритети у Партнерстві приєднання розставлялися відповідно до Звіту Комісії по Румунії за 2001 р. Політичні критерії поділялися на дві групи – «Демократія та верховенство закону» (11 груп вимог) та «Права людини і захист меншин» (6 груп вимог) (Annex, 2002, 84-85). Група економічних критеріїв містила 8 груп вимог (Commission, 2005, 85). Найбільший блок, присвячений спроможності Румунії взяти на себе зобов'язання членства в ЄС, згрупований за не закритими розділами *acquis* – 78 групи вимог (Annex, 2002, 86-90).

Положення Національної програми зі вступу Румунії до ЄС та Партнерства приєднання Румунії визначили те, що у 2002-2003 рр. основною метою Румунії було відкриття переговорів з усіх розділів *acquis*, а також виконання зобов'язань, прийнятих в ході переговорів. Тому румунський уряд посилив заходи, необхідні для функціонування ринкової економіки та проведення адміністративних реформ (Morari, 2011, 76). Це сприяло справжньому прориву на переговорах щодо вступу і відкриття переговорного процесу з майже всіх розділів *acquis*. В результаті, до вересня 2002 р., за даними регулярного Звіту Комісії щодо прогресу Румунії, були розпочаті переговори з 27 розділів. З жовтня 2001 р. по вересень 2002 р. тимчасово закриті перегово-

ри з п'яти розділів: 5 – Закон про компанії; 11 – Економічний і Валютний Союз; 13 – Соціальна політика та зайнятість; 15 – Промислова політика; 30 – Інституції (2002 Regular Report ..., 2002, 17-18, 64-121).

За даними регулярного звіту Європейської Комісії, станом на 9 жовтня 2002 р. предметом переговорів залишалось 14 розділів *acquis* (1, 2, 4, 6, 9, 10, 14, 19 – 22, 24, 25, 28) (2002 Regular Report ..., 2002, 17-18, 64-121). Переговорний процес не був відкритий з чотирьох розділів *acquis*: 3 – Свобода надання послуг; 7 – Сільське господарство; 29 – Фінансові і бюджетні асигнування; 31 – Інше (2002 Regular Report ..., 2002, 17-18, 62, 74, 125).

Всього у календарному 2002 р. (під час іспанського і датського головування) були відкриті 13 і закриті 7 (11, 13, 15, 19; 20, 25, 30) розділів (*Presentare ...*). Для реалізації норм *acquis* і виконання зобов'язань з цих та інших розділів переговорів, у 2002 р. в Румунії було прийнято 480 нормативних актів, що відповідали комунітарному праву, у тому числі, законів – 121, постанов і надзвичайних постанов – 73, розпоряджень уряду – 123, рішень, циркулярів, протоколів тощо – 163. З них, 306 нормативних актів було перенесено безпосередньо з комунітарного права (*Lista ...*, 2002, 32).

Незважаючи на певний прогрес Румунії на шляху членства до ЄС, переговори 2000-2002 р. продемонстрували її значне відставання від інших країн Люксембурзької та Гельсінської груп. З огляду на таку ситуацію, Європейська Рада на нарадах в Гетеборзі (15-16 червня 2001 р.), Лакені (14-15 грудня 2001 р.) та Севільї (21-22 червня 2002 р.) підтвердила наміри завершити переговори з Кіпром, Мальтою, Угорщиною, Польщею, Словаччиною, Литвою, Латвією, Естонією, Чехією і Словенією до кінця 2002 р., підписати договори щодо вступу у 2003 р. і вітати їх як повноправних членів ЄС у 2004 р. Водночас на трьох нарадах Європейська Рада підкреслювала, що країни-кандидати будуть як і раніше оцінюватися диференційовано і відповідно до своїх заслуг. Тому, вона закликала Болгарію і Румунію до активізації своїх зусиль і підтвердила схильність ЄС до надання їм повної підтримки у підготовці до вступу (*Presidency Conclusions Copenhagen...*, 2002, 2; *Presidency Conclusions Göteborg*, 2002, 8; *Presidency Conclusions Seville ...*, 5-6). На нараді в Севільї Рада повідомила, що для Болгарії та Румунії у грудні 2002 р. у Копенгагені відбудеться оновлення дорожньої карти, представленої у загальному звіті за 2000 р., що визначала пріоритети переговорів на 2001 – першу половину 2002 рр. (*Evoluția*;

Addendum, 2002, 20-30). ЄР декларувала майбутній перегляд та поліпшення стратегії підготовки вступу Болгарії та Румунії, у тому числі, й збільшення фінансової допомоги їм. При цьому, зазначалося, що якщо «нинішні темпи збережуться», то оновлення дорожньої карти відбудеться швидше (Presidency Conclusions Seville ..., 5-6).

Невдовзі ці ж слова були повторені у стратегічному документі та доповіді Європейської Комісії «На зустріч Розширеному Союзу», оприлюднених 9 жовтня 2002 р. (Towards), у той же день, що і річний звіт Європейської Комісії по Румунії. Даний документ констатував, що Болгарія та Румунія виконують копенгагенські політичні критерії, однак не цілком відповідають економічним (Румунія продовжує досягати прогресу в становленні функціонуючої ринкової економіки) та критерію *acquis* (Towards, 17, 21, 22). Тому ЄК закликала Румунію продовжувати свої зусилля і відкрити до кінця 2002 р. усі розділи переговорів, обіцяла збільшити фінансову допомогу і нагадувала, що прогрес кандидатів залежить, в першу чергу, від них самих (Towards, 29-30).

30

— З огляду на помітне відставання Болгарії та Румунії від інших десяти країн-кандидатів за усіма копенгагенськими критеріями (22 розділи переговорів було закрито з Болгарією та 13 з Румунією), до вересня-жовтня 2002 р. визначилося те, що ці дві держави вступають до ЄС пізніше ніж інші 10 кандидатів. Офіційно з боку ЄС, це було підтверджено у документах, оприлюднених 9 жовтня 2002 р. У річному звіті Комісії по Румунії за 2002-й рік з цього приводу зазначено, що «Румунія поставила перед собою 2007-й рік кінцевою датою приєднання», а тому верхньою хронологічною межею виконання зобов'язань, які брала на себе Румунія у процесі підготовки до вступу в ЄС, є 2007-й рік (2002 Regular Report ..., 9, 128, 132).

Власне 1 січня 2007 р., як орієнтована дата вступу Румунії до ЄС, була визначена офіційним Бухарестом ще напередодні відкриття переговорів щодо вступу і вказувалася в усіх Позиціях про відкриття переговорів з розділів *acquis*. Однак, замовчування даної дати в офіційних звітах Румунії за 2001 і 2002 рр., детальний опис поглиблення співробітництва з ЄС, а також розширення основної частини звіту за 2002 р., що, на перший погляд, складала враження про її значний прогрес на шляху до членства (Raport asupra ..., 2002, 7, 11, 26-307; Addendumc, 2002, 17-167), наочно засвідчувало прагнення Бухареста вступити до ЄС швидше.

Доповідь ЄК «На зустріч Розширеному Союзу» також визначала 2007-й рік, як орієнтовану дату їх приєднання до ЄС і зазначала, що досягнуті ними на переговорах результати не будуть поставлені під сумнів [8, с. 30]. Для активізації переговорного процесу та реформ у країнах-кандидатах, Комісія пропонувала переглянути та розширити Партнерство приєднання та дорожні карти, збільшити допомогу за програмами PHARE, SAPARD та ISPA, визначала принципи та пріоритетні напрями реформ Румунії в політичній, економічній, інституційній та правовій сферах (Towards, 2002, 31, 36, 70-74).

Засідання Європейської Ради в Брюсселі погодилося з оцінками Комісії з прогресу Румунії на шляху до членства у 2002 р., оприлюдненими у річному звіті по Румунії за 2002 р. і доповіді «На зустріч Розширеному Союзу», та висловило підтримку Румунії в її зусиллях на шляху до ЄС (Presidency Conclusions Brussels, 2004, 2). Тому, невдовзі, 13 листопада 2002 р., відповідно до зобов'язань Європейської Комісії і на основі річних звітів по Болгарії і Румунії за 2002 р. була розроблена Дорожня карта для обох держав (Communication from the Commission, 2002).

Дорожня карта для Болгарії та Румунії охоплювала період їх приєднання до ЄС, при цьому була визначена дата вступу – 1 січня 2007 р. Основною метою Дорожньої карти була вказівка головних орієнтирів та кроків в усіх сферах, що мали здійснити країни-кандидати для досягнення готовності членства у ЄС. При цьому, Дорожня карта не вносила якихось нових умов або змін у встановлену практику приєднання і не заміняла документи переговорів на конференціях щодо приєднання. Визначені в ній короткострокові та середньострокові питання та плани, виявлені в процесі підготовки Румунії до ЄС, мали бути відображені і розвинуті в черговому Партнерстві Приєднання, представленому у наступному році (Communication from the Commission, 2002, 2-5). Перелік пропозицій та вимог, викладених у Дорожній карті для Румунії, спрямованих на виконання політичних та економічних критеріїв, а також критеріїв *acquis* включав у себе 222 групи пропозицій та вимог (Communication from the Commission, 2002, 24-42). Дорожня карта конкретизувала обсяги фінансової допомоги Румунії та Болгарії за програмами PHARE, SAPARD та ISPA, що надавалася їм для підготовки до вступу. Розподіл асигнувань встановлювався у співвідношенні 70% – Румунії та 30% Болгарії. Всього, Румунія мала отримати у 2004 р. – 860 млн. євро, у 2005 р. – 931 млн.

євро, у 2006 р. – 1002 млн. євро (Communication from the Commission, 2002, 43).

Засідання ЄР у Копенгагені 12-13 грудня 2002 р. затвердило річний звіт Комісії по Румунії та висловило готовність вітати її як члена ЄС у 2007 р., за умови подальшого прогресу у дотриманні критеріїв членства (Presidency Conclusions Copenhagen, 2002, 4). Дане рішення було сприйняте в Румунії із задоволенням і охарактеризоване як «історичне» (Raport asupra, 2003, 20). Копенгагенський саміт підтримав запропоновану Європейською комісією Дорожню карту для Болгарії та Румунії і збільшення допомоги для їх підготовки до вступу. Констатуючи, що успішне завершення переговорів про вступ з десятима кандидатами надало процесу приєднання Болгарії та Румунії нової динаміки і зробило його незворотним, Рада вітала їх прогрес і підкреслювала важливість проведення ними судової та адміністративної реформ. ЄР повідомляла, що «додаткові вказівки» для підготовки Румунії до вступу будуть надані у переглянutoму Партнерстві приєднання представленою у 2003-му році (Presidency Conclusions Copenhagen, 2002, 4-5).

32

—

Результатом прийняття нової Дорожньої карти та рішень саміту у Копенгагені, стала поява нового Рішення Ради ЄС від 19 березня 2003 р. про принципи, пріоритети, проміжні цілі та умови, що містяться у Партнерстві приєднання (Accession Partnership) з Румунією. Дане рішення, аналогічне попереднім за 1999 р. і 2002 р., а також текст нового Партнерства приєднання з Румунією набули чинності на третій день після їх публікації в Офіційному журналі ЄС – 15 червня 2003 р. (Council Decision, 2003) .

Нове Партнерство приєднання Румунії базувалося на річному звіті про прогрес Румунії на шляху до членства за 2002 р. і, як попередній, визначало пріоритетні заходи Румунії на шляху членства до ЄС, фінансові засоби для їх реалізації та умови надання допомоги (такі ж, як у Партнерстві приєднання за 2002 р.). Також воно конкретизувало ряд положень Дорожньої карти для Болгарії та Румунії, прийнятої у 2002 р. Пріоритетні та проміжні цілі Партнерства, як і раніше підпорядковувалися головній меті – досягненню Румунією відповідності копенгагенським критеріям та доведення нею їх виконання і дотримання. При цьому зазначалося, що Румунія може їх реалізувати впродовж 2003-2004 рр. (Annex, 2003, 23-24).

Згадані пріоритети у Партнерстві приєднання розставлялися від-

повідно до Звіту Комісії за 2002 р. з врахуванням річного прогресу Румунії у всіх сферах. Політичні критерії поділялися на дві групи – «Демократія та верховенство закону», куди входило 11 груп вимог та «Права людини і захист меншин» (8 груп вимог) [10, с. 25-26]. Група економічних критеріїв містила 13 груп вимог (Annex, 2003, 26-27). Як і раніше, найбільшим був блок, що визначав спроможність Румунії взяти на себе зобов'язання членства в ЄС, згрупований за розділами *acquis*, що не були закриті або потребували доопрацювання – усього 169 груп вимог (Annex, 2003, 27-38).

Період з кінця 2002 р. до вересня 2003 р. позначився активізацією співробітництва Румунії та ЄС. Зросли обсяги товарообороту, відбувся ряд зустрічей на високому та найвищому рівнях (Raport asupra, 2003, 20-22; Addendum, 7-9). Так, 20 червня 2003 р. делегація Румунії на чолі з президентом взяли участь у саміті Європейської Ради в Салоніках, де визнаний прогрес Румунії і підтверджена підтримка її європейської інтеграції, вказано на орієнтовані терміни закриття переговорів (2004 р.) і вступу до ЄС (2007 р.) (Addendum, 7).

Після прийняття ряду документів, що сприяли активізації підготовки Румунії до членства та визначали його напрями, з жовтня 2002 р. по листопад 2003 р. переговори були тимчасово закриті з семи розділів *acquis*: 1 – Вільний рух товарів; 4 – Вільний рух капіталу; 10 – Оподаткування; 19 – Телекомунікації та інформаційні технології; 20 – Культура та аудіовізуальна політика; 25 Митний союз; 28 – Фінансовий контроль (2003 Regular Report, 2003, 48-117). За даними регулярного звіту Європейської Комісії по Румунії за 2003 р., станом на 5 листопада 2003 р., Румунія відкрила і продовжувала переговори з решти одинадцяти розділів (2, 3, 6, 7, 9, 14, 21, 22, 24, 29, 21) (2003 Regular Report, 2003, 48-117).

Всього у календарному 2003 р. (під час головування Греції та Італії) були закриті шість розділів (1, 2, 4, 9, 10, 28). Для реалізації норм *acquis* у 2003 р. в Румунії було прийнято 824 нормативних акти, з яких 413 перенесено безпосередньо з права ЄС (Lista actelor, 98).

Річний звіт Європейської Комісії по Румунії за 2003 р., від 5 грудня 2003 р., підтвердив положення основних частин червневого і вересневого звітів Румунії за 2003-й р. (Raport asupra, 2003, 38-44; Addendum, 18-23). Зокрема, підкреслено просування Румунії у політичній сфері, визначено ряд позитивних ініціатив з реформ державного управління та судової системи. Крім того, зазначено, що в

Румунії відбулося становлення функціонуючої ринкової економіки, яка, за умови продовження реформ, зможе впоратися з конкуренцією в ЄС. Разом з тим, у звіті відзначалися певні затримки у виконанні Румунією зобов'язань за закритими розділами переговорів (2003 Regular Report, 121-124).

Положення річного звіту підкріпилися оприлюдненою того ж дня Стратегією і звітом Європейської Комісії «Продовжуючи розширення» щодо прогресу на шляху до приєднання Болгарії, Румунії і Туреччини, де узагальнювалися висновки річного звіту. Стратегія визначала головні зусилля Румунії та Болгарії спрямовані на збільшення фінансової допомоги на період 2004-2006 рр. (1 360 млн. євро у 2004 р., 1 502 млн. євро у 2005 р. і 1 650 млн. євро у 2006 р.). Як і в попередніх аналогічних документах, у Стратегії підкреслювалося, що успіх переговорів Румунії залежить безпосередньо від її зусиль (Continuing Enlargement, 10-14).

34

Підписання 16 квітня 1993 р. Договору про вступ з десятима країнами-кандидатами і визначення дати їх вступу – 1 березня 2004 р. обумовило необхідність адаптації угод Румунії та ЄС з урахуванням останнього розширення. З цього приводу, у Стратегії йшлося про те, що адаптація торкалася, найбільшим чином, сільськогосподарських та торговельних поступок і могла здійснюватися за спрощеною процедурою (Continuing Enlargement, 6).

З огляду на активізацію європейських процесів, румунський уряд у листопаді 2003 р. прийняв План пріоритетних дій щодо підготовки вступу до Європейського Союзу в період грудня 2003 р. – грудня 2004 р. Даний документ, який румунські науковці розцінювали як «детальну дорожню карту Румунії для того часу» (Morari, 2011, 76), визначив ряд ключових пріоритетних реформ для прискорення і досягнення членства в ЄС, зокрема: прискорення реформи державного управління, реформу судової системи, боротьбу з корупцією, структурні реформи тощо (Priorități în procesul, 2003, 3-55). По-суті, він став румунською відповіддю на положення «Дорожньої карти для Болгарії та Румунії» 2002 р., документів «Партнерство приєднання» і «Продовжуючи розширення» за 2003 р.

Брюссельське засідання ЄР 12-13 грудня 2003 р. схвалило зусилля Румунії з підготовки вступу до ЄС і підтвердило готовність вітати Румунію як члена ЄС у січні 2007 р., за умови її підготовки до вступу. З огляду на це, ЄР висловила переконання, що переговори про вступ

можуть бути успішно завершені у 2004 р., а Договір про приєднання підписаний найшвидше у 2005 р. на тих же принципах, що і з іншими десятима державами ЦСЄ. Тому Рада схвалила рішучість Союзу у наданні Румунії та Болгарії допомоги, адже це допомогло б вкласти-ся у визначені терміни. Для цього, Європейська Комісія мала представити Раді проект спільної позиції з відповідних переговорів щодо розділів навесні 2004 р. (Presidency Conclusions Brussels, 2003, 9-10).

Кінцевий варіант фінансового пакету для переговорів щодо приєднання Болгарії та Румунії був оприлюднений Комісією на місяць швидше, а саме 10 лютого 2004 р. Цей документ складений за тими ж самими принципами і правилами, що й пакет для десяти країн, які вступили до ЄС у 2004 р. і обмежувався трирічним терміном з моменту їх вступу до ЄС (Communication from the Commission).

Румунія, відповідно до положень фінансового пакету, для завершення усіх необхідних реформ, мала отримати за три роки з моменту вступу до ЄС: у сфері сільського господарства – 732 млн. євро, на виплати фермерам – 881 млн. євро, на розвиток сільськогосподарських регіонів – 2 424 млн.євро, на структурні заходи – 5 973 млн. євро та спільно з Болгарією: на участь у діяльності ЄС – 1 012 млн.євро, на інституційні реформи – 82 млн. євро, на адміністративні витрати – 346 млн.євро. Таким чином, загальна вартість пакету для Румунії складала понад 10 млрд.євро, а витрати на структурні заходи, розвиток сільських районів та участь у діяльності ЄС становила $\frac{3}{4}$ від загального фінансового пакета для обох держав. При цьому, Румунія та Болгарія повинні були отримати такі ж фінансові зобов'язання, як і інші 10 країн ЦСЄ, що приєдналися. Обнадійливим для Румунії було й те, що Комісія вказувала на необхідність адаптації Пакету у багатьох сферах у ході переговорів (Communication from the Commission).

Прийняття фінансового пакету і визначення фінансової позиції ЄС щодо принципових питань переговорів сприяло прискоренню перебігу переговорів та реалізації Плану пріоритетних дій для підготовки вступу до ЄС, прийнятого урядом Румунії у 2003 р. [34, с. 17-19]. Період з вересня 2003 р. до серпня 2004 р. позначився зростанням активності політичного діалогу на високому та найвищому рівнях, а також підтвердив тенденцію до зростання показників торгівельно-економічного співробітництва Румунія-ЄС (Raport asupra, 2004, 21-22; Addendum, 2004, 16-18). В результаті, 16 червня 2004 р., засідання Європейської Ради повідомило про те, що підготовка До-

говору про приєднання Румунії до ЄС розпочнеться в липні 2004 р. (Presidency Conclusions Brussels, 2004, 6).

В цей час активізувалися переговори з розділів *acquis*. Протягом листопада 2003 р. – жовтня 2004 р. тимчасово були закриті переговори з розділів: 2 – Вільне пересування людей; 3 – Свобода надання послуг; 7 – Сільське господарство; 9 – Транспортна політика; 14 – Енергетика; 21 – Регіональна політика і координація структурних інструментів; 29 – Фінансові і бюджетні асигнування (2004 Regular Report on Romania's, 2004, 56-143). Під час переговорів, відповідно до положень фінансового пакету, Румунія зверталася з проханням про перехідні періоди на три і більше років з розділів 3, 7, 9 і 14 (2004 Regular Report on Romania's, 2004, 59-100), що передбачали «етап, під час якого новий член ЄС тимчасово не набуває обов'язків із деяких елементів законодавства ЄС. Після цього етапу всі правові положення ЄС починають зобов'язувати загалом» (Казімір, 2003, 94). З точки зору ЄС, перехідні періоди мали бути якнайкоротшими. Румунія ж була зацікавлена у найдовших перехідних періодах, адже їм було необхідно завершити відповідні реформи та зменшити витрати на вступ до ЄС.

За даними регулярного звіту Європейської Комісії щодо прогресу Румунії на шляху приєднання до ЄС від 6 жовтня 2004 р., переговори продовжувалися з чотирьох останніх розділів *acquis*: 6 – Політика в області конкуренції; 22 – Навколишнє середовище; 24 – Співпраця в галузі юстиції та внутрішніх справ; 31 – Інше (2004 Regular Report on Romania's, 2004, 68-70, 117-120).

У регулярному звіті Комісії по Румунії констатувалося, що прогрес у здійсненні політичних реформ консолідував і поглибив стабільність її інститутів. Крім того, вказувалося на необхідність поглиблення перетворень у окремих сферах, зокрема, в реалізації антикорупційного законодавства тощо. Звіт вмщував висновок, про те, що Румунія відповідає такому критерію, як функціонування ринкової економіки, а активна реалізація програми структурних реформ дасть їй можливість впоратися з конкурентним тиском на ринку в рамках Союзу. Відзначався і той факт, що з 90 000 сторінок (приблизно) усього *acquis* у Румунії перекладено 75 000, з них 23 000 – повністю переглянуті. Беручи до уваги прогрес, досягнутий з моменту переговорів, та зобов'язання за закритими розділами *acquis*, Комісія висловила очікування, що Румунія продовжить підготовку і ві-

зьме на себе зобов'язання членства до передбачених термінів (січень 2007 р.) (2004 Regular Report on Romania's, 2004, 143, 147-151).

Комісія представила Раді та Європейському Парламентові від 6 жовтня 2004 р. «Стратегічний папір Європейської комісії про прогрес, досягнутий у процесі розширення» підтверджувало висновки по Румунії, оприлюднені у Регулярному звіті. Комісія повідомляла, що у липні 2004 р. розпочалася робота над договором про вступ, до якого увійдуть результати переговорів. «Стратегічний папір» акцентував увагу на позиції Комісії, що охоплення положень *acquis*, опублікованих до 1 жовтня 2001 р. та наступні акти ЄС, прийняті до моменту вступу Румунії, повинні бути адаптовані до національного законодавства за спрощеною схемою. При цьому, Комісія повідомляла, що договір необхідно підписати якомога швидше у 2005 р., щоб його ратифікували усі держави-члени та він вступив у силу 1 січня 2007 р. (Communication from the Commission, 2004, 2-4).

Водночас у «Стратегічному папері» повідомлялося про рішення Комісії продовжувати моніторинг досягнень і темпів підготовки Румунії та Болгарії до вступу, а також необхідність внесення у Договір певних гарантій щодо досягнення готовності до членства. Затримки реформ і невиконання гарантій надавало Комісії підстав «рекомендувати Раді, у будь-який момент до вступу Договору в силу, відкласти передбачуваний термін вступу Болгарії та Румунії до ЄС на один рік, до січня 2008 р., за умови якщо буде будь-який ризик, що Болгарія та Румунія будуть реально не готові відповідати вимогам членства на 1 січня 2007 р. у ряді важливих сфер» (Communication from the Commission, 2004, 4). Крім того, йшлося про позицію Комісії щодо поступового входження Болгарії та Румунії в зону Євро та Шенгенську зону (після вступу) (Communication from the Commission, 2004, 5).

Переговори Румунії та ЄС щодо розділів *acquis* 22 і 31 були закриті 26 листопада та щодо розділів 6 і 24 завершилися 8 грудня 2004 р. (Evoluția negocierilor de aderare a României la UE). У календарному 2004 році (під час головування Ірландії та Голландії) були закриті останні дев'ять розділів *acquis* (3, 6, 7, 14, 21, 22, 24, 29, 31) (Evoluția negocierilor de aderare la UE). Для реалізації норм *acquis* і виконання зобов'язань, у 2004 р. в Румунії було прийнято 951 нормативний акт, з яких 188 – перенесено безпосередньо з комунітарного права (Lista actelor, 2004, 98).

Під час засідання, що відбулося 16-17 грудня 2004 р., Європейська Рада привітала висновки та рекомендації по Румунії, представлені Комісією 6 жовтня 2004 р. на розгляд Ради та Європейського парламенту. Також, Європейська Рада відзначила прогрес Румунії на шляху приєднання до ЄС і формальне закриття переговорів з усіх розділів *acquis* 14 грудня 2004 р. та висловила сподівання вітати її як члена ЄС з січня 2007 р. (Brussels European Council, 2004, 3).

Європейська Рада погодилася з оцінками і рекомендаціями Комісії щодо спроможності Румунії взяти на себе зобов'язання членства на момент передбаченого часу вступу, а також щодо необхідності моніторингу підготовки Румунії до членства і реалізацію її зобов'язань. З огляду на завершення переговорів, Європейська Рада закликала, за умови згоди Європейського Парламенту, до розробки Договору щодо вступ з метою його підписання в квітні 2005 р. (Brussels European Council, 2004, 3).

38 — У січні 2005 р. розробка проекту Договору щодо приєднання Румунії до ЄС була завершена. Опублікований у лютому 2005 р. Звіт про результати переговорів стосовно вступу Румунії та Болгарії до ЄС констатував, що станом на 14 грудня 2004 р. усі розділи переговорів з обома країнами закриті. У документі зазначалося, що «Болгарія і Румунія вступають до ЄС разом з 1 січня 2007 р.» (Report on the Results, 2005, 5) і наводився короткий опис питань за розділами *acquis* та принципи положень про перехідні періоди у відповідних сферах (Румунії стосувалися розділи 2, 3, 4, 6, 7, 9, 10, 14, 22, 30 (Report on the Results, 2005, 5-26).

Текст і положення Договору узгоджувалися на політичному рівні 11 лютого 2005 р. і були затверджені інститутами ЄС – Радою та Комісією. Прийнята 22 лютого 2005 р. Думка (Висновок) ЄК про приєднання Румунії та Болгарії до ЄС підтверджувала виконання Румунією копенгагенських критеріїв і рекомендувала підписати Договір про вступ двох країн до ЄС з 1 січня 2007 р. Разом з тим, Думка вміщувала умову, відповідно до якої, затримка країн у виконанні взятих на себе вступних зобов'язань відтермінує їх членство в ЄС до 1 січня 2008 р. (Commission Opinion, 2005). 23 лютого того ж року Думка Комісії була адресована в Раду ЄС та Європейський Парламент. Повідомлення про прийняття Думки опубліковане в Офіційному Журналі ЄС 16 березня 2005 р. (COM documents, 2005).

30 березня 2005 р. Комітет зовнішніх справ Європейського Парламенту рекомендував Парламенту санкціонувати заяву Румунії щодо вступу до ЄС. Рекомендації Комітету щодо заяви Румунії на вступ до ЄС були опубліковані 4 квітня і обговорені 12 квітня. В них включено проект резолюції Парламенту щодо його згоди з приводу прохання Румунії стати членом ЄС (Recommendation on the application by Romania, 2005, 5). Доповідь Комітету щодо заявки Румунії, де окреслена її активність на шляху до членства, схвалювала підписання Договору про вступ у квітні 2005 р. (Report on the application by Romania, 2005, 8).

Дебати з приводу вступу Румунії та Болгарії до ЄС відновилися 13 квітня 2005 р. Були обговорені їх заяви про вступ, а також фінансові наслідки розширення (Wednesday 13 April 2005, 322-324). В результаті, щодо прохання Румунії стати членом ЄС (Romania's application to become a member of the European Union) проголосували: за – 564, проти – 59, утрималися – 41 (за аналогічним проханням Болгарії, відповідно, – 564, 59, 41). Стосовно заяви Румунії про членство в ЄС (Romania's application for membership of the EU) проголосували: за – 497, проти – 93, утрималися – 71 (за аналогічної заяви Болгарії – 522, 85, 69 відповідно) (Wednesday 13 April 2005, 335-337).

Документи, схвалені голосуванням 13 квітня, доручали Голові довести позицію Парламенту до Комісії і Ради, урядів та парламентів країн-членів ЄС та Румунії з приводу: а) визнання Парламентом прогресу досягнутого Румунією і схвалення підписання Договору про вступ у квітні 2005 р. При цьому Парламент наполягав на необхідності подальшого поступу Румунії до цінностей та стандартів ЄС, який був запорукою її вступу до ЄС (Romania's application); б) надання Європейським Парламентом згоди (дозволу) на прохання Румунії стати членом ЄС (Romania's application for membership of the EU); в) схвалення Європейським Парламентом фінансового пакету для Румунії та Болгарії, який передбачав надання їм у 2007-2009 рр. допомоги на проведення реформ та необхідних перетворень у розмірі 15 396 млн. євро з оплатою асигнувань у розмірі 9056 млн. євро (The financial implications).

Висновки. Переговори щодо вступу Румунії до ЄС, які тривали впродовж 2000-2004 рр. і передбачали дотримання нею усіх критеріїв вступу, у перші три роки продемонстрували значне відставання Румунії та Болгарії від інших країн-кандидатів (закрито 13 із 31 розділу

переговорів). З огляду на неготовність Румунії та Болгарії до членства, в першу чергу, в економічній сфері, восени 2002 р. в органах ЄС були визначені орієнтовані терміни завершення переговорів (2004 р.), підписання договору щодо вступу (2005 р.) та, власне, сам вступ (2007 р.). 13 квітня 2005 р. Румунія та Болгарія отримали згоду Європейського Парламенту на підписання Договору про вступ. 25 квітня 2005 р. в Люксембурзі Рада ЄС, беручи до уваги думку Комісії від 22 лютого 2005 р. та згоду Європейського парламенту від 13 квітня 2005 р., ухвалила рішення прийняти заявки Румунії та Болгарії на членство в ЄС і підписати відповідну угоду між ними та державами-членами ЄС в абатстві Ноймюнстер (Люксембург).

Таким чином, активізація зусиль Румунії з реалізації критеріїв вступу дала можливість закрити переговори з ЄС щодо останніх розділів 8 грудня 2004 р. і підписати, разом з Болгарією, договір про членство 25 квітня 2005 р.

40

Джерела та література:

1. 2002 Regular Report on Romania's progress towards accession {COM(2002) 700 final}/ Commission of the European Communities. Brussels, 9.10.2002 SEC(2002) 1409 // European Commission. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2002/ro_en.pdf. – 155 p.
2. 2003 Regular Report on Romania's progress toward accession // European Commission. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2003/rr_ro_final_en.pdf – 133 p.
3. 2004 Regular Report on Romania's progress towards accession {COM(2004) 657 final}/ Commission of the European Communities. Brussels, 6.10.2004 SEC(2004) 1200 // European Commission. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2004/rr_ro_2004_en.pdf. – 103 p.
4. Addendum (iulie – august 2003) la Raportul 2003 asupra progreselor înregistrate în pregătirea pentru aderarea la Uniunea Europeană. – Septembrie 2003 / Guvernul României // Ministerul Dezvoltării Regionale și Turismului. – Режим доступу: http://www.mdrl.ro/documente/dialog_Ro_UE/ADDENDUM%202003%20rom.pdf. – 244 p.
5. Addendum (iulie – august 2004) la Raportul 2004 asupra progreselor înregistrate în pregătirea pentru aderarea la Uniunea Europeană. – August 2004 / Guvernul României // Ministerul Dezvoltării

Regionale si Turismului. – Режим доступа: http://www.mdrl.ro/_documente/dialog_Ro_UE/AddendumRaportAnual2004.pdf. – 363 p.

6. Addendum (iunie – august 2002) la Raportul 2002 asupra progreselor inregistrate in pregatirea pentru aderarea la Uniunea Europeana. – Septembrie 2002 / Guvernul României // MinisterulDezvoltării Regionale și Turismului. – Режим доступа: http://www.mdrl.ro/_documente/dialog_Ro_UE/Addendum%202002%20RO.pdf. – 170 p.

7. Annex / Council Decision of 19 May 2003 on the principles, priorities, intermediate objectives and conditions contained in the Accession Partnership with Romania (2003/397/EC) // Official Journal of the European Communities. – 12.6.2003. – L 145/23-39.

8. Annex / Council Decision of 28 January 2002 on the principles, priorities, intermediate objectives and conditions contained in the Accession Partnership with Romania (2002/92/EC) // Official Journal of the European Communities. – 14.2.2002. – L 44/83-91.

9. Brussels European Council – 16/17 December 2004 – Presidency Conclusions / 16238/1/04 Rev1 // Council of the European Union. – Режим доступа: http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/83201.pdf. – 27 p.

10. COM documents other than legislative proposals adopted by the Commission(2005/C 64/02) // Official Journal of the European Union. – 16.3.2005. – C. 64/2.

11. Commission Opinion of 22 February 2005 on the applications for accession to the European Union by the Republic of Bulgaria and Romania / Commission of the European Communities. Brussels, 22.2.2005. COM (2005) 55 final // Council of the European Union. – Режим доступа: <http://register.consilium.europa.eu/pdf/en/05/st05/st05551.en05.pdf>. – 4 p.

12. Communication from the Commission – A financial package for the accession negotiations with Bulgaria and Romania /SEC/2004/0160 final// EUR-Lex. Access to European Union law. – Режим доступа: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52004SC0160:EN:HTML>.

13. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament. Road maps for Bulgaria and Romania / Commission of the European Communities. Brussels, 13.11.2002 {COM(2002) 624 final} // European Commission. – Режим доступа: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2002:0624:FIN:EN:PDF>. – 43 p.

14. Communication from the Commission to the Council and to the European Parliament. Strategy Paper of the European Commission on progress in the enlargement process {SEC(2004) 1199, 1200} / Commission of the European Communities. Brussels, 6.10.2004 {COM(2004) 657 final} // European Commission. – Режим доступа:<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2004:0657:FIN:EN:PDF>. – 17 p.

15. Continuing Enlargement. Strategy paper and Report for the European Commission on the progress towards accession by Bulgaria, Romania and Turkey {SEC(2003) 1210, 1211, 1212}/ Commission of the European Communities. Brussels, 5.11.2003 {COM(2003) 676 final} // European Commission. – Режим доступа:<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2003:0676:FIN:EN:PDF>. – 43 p.

16. Council Decision of 19 May 2003 on the principles, priorities, intermediate objectives and conditions contained in the Accession Partnership with Romania (2003/397/EC) // Official Journal of the European Communities. – 12.6.2003. – L 145/21-22.

42

—

17. Council Decision of 28 January 2002 on the principles, priorities, intermediate objectives and conditions contained in the Accession Partnership with Romania (2002/92/EC) // Official Journal of the European Communities. – 14.2.2002. – L 44/82.

18. Evolutia negocierilor de aderare a Romaniei la UE // Ministerul Dezvoltarii Regionale si Turismului. – Режим доступа: http://www.mdrl.ro/_documente/arhiva_mie/ro/relatiile_ro_ue/istoric.htm

19. Evoluția negocierilor de aderare la UE // Reprezentanța Permanentă a României pe lângă Uniunea Europeană. – Режим доступа: <http://ue.mae.ro/node/376>.

20. Lista actelor normative cu relevanță comunitară, adoptate și publicate în intervalul 1 ianuarie – 29 decembrie 2003 (în ordinea apariției în Monitorul Oficial al României, Partea I) / M. Of. nr. 1 - 941 // Ministerul Dezvoltarii Regionale si Turismului. – Режим доступа: http://www.mie.ro/_documente/armonizare/LISTA%20ACTE%202003%20final.pdf. – 98 p.

21. Lista actelor normative cu relevanță comunitară, adoptate și publicate în intervalul 1 ianuarie – 31 decembrie 2002 (în ordinea apariției în Monitorul Oficial al României, Partea I) / M. Of. nr. 1 - 965 // Ministerul Dezvoltarii Regionale si Turismului. – Режим доступа: http://www.mie.ro/_documente/armonizare/lista_acte2002.pdf. – 32 p.

22. Lista actelor normative cu relevanță comunitară, publicate în intervalul 1 ianuarie – 31 decembrie 2004 (în ordinea apariției în

Monitorul Oficial al României, Partea I) / M. Of. nr. 1 - 1283 // Ministerul Dezvoltării Regionale și Turismului. – Режим доступа: http://www.mie.ro/_documente/armonizare/Anexa_decembrie_RO.pdf. – 98 p.

23. Morari C. Experience of Romania in the elaboration and implementation of the domestic policies of European Integration: Lessons for the Republic of Moldova / Cristina Morari // Centre for European Studies. Working Papers Series. – 2011. – Vol. 3, № 1. – P. 72–80.

24. Presidency Conclusions Brussels European Council 12 and 13 december 2003 / 5381/04 // Council of the European Union. – Режим доступа: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/78364.pdf. – 30 p.

25. Presidency Conclusions Brussels European Council 17 and 18 june 2004 / 10679/2/04 REV 2 // Council of the European Union. – Режим доступа: <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/81742.pdf>. – 25 p.

26. Presidency Conclusions Brussels European Council 24 and 25 october 2002 / 14702/02 // Council of the European Union. – Режим доступа: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/72968.pdf. – 21 p.

27. Presidency Conclusions Copenhagen European Council 12 and 13 december 2002/ 15917/02 // Council of the European Union. – Режим доступа: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/73842.pdf. – 21 p.

28. Presidency Conclusions Göteborg European Council 15 and 16 june 2001 / SN 200/1/01 REV 1 // European Commission. – Режим доступа: http://ec.europa.eu/governance/impact/background/docs/goteborg_concl_en.pdf. – 22 p.

29. Presidency Conclusions Seville European Council 21 and 22 june 2002 / 13463/02 // Council of the European Union. – Режим доступа: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/72638.pdf. – 41 p.

30. Presidency Conclusions European Council meeting in Laeken 14 and 15 december 2001 / SN 300/1/01 REV 1 // European Commission. – Режим доступа: http://ec.europa.eu/governance/impact/background/docs/laeken_concl_en.pdf. – 34 p.

31. Prezentare Capitole de Acquis // Ministerul Dezvoltării Regionale și Turismului. – Режим доступа: http://www.mie.ro/_documente/negocieri/prezentare_capitole.pdf.

32. Priorități în procesul de pregătire pentru aderarea la Uniunea Europeană în perioada decembrie 2003 – decembrie 2004 / Guvernul României, Ministerul Integrării Europene. – Noiembrie 2003. – 55 p. – p. 3-55.

33. Raport asupra progreselor înregistrate în pregătirea pentru aderarea la Uniunea Europeană în perioada septembrie 2001 - mai 2002. – Iunie 2002 / Guvernul României // Ministerul Dezvoltării Regionale și Turismului. – Режим доступа: http://www.mdrl.ro/_documente/dialog_Ro_UE/Raport%20Anual%202002.pdf. – 318 p.

34. Raport asupra progreselor înregistrate în pregătirea pentru aderarea la Uniunea Europeană în perioada septembrie 2003 - iunie 2004. – Iunie 2004 / Guvernul României // Ministerul Dezvoltării Regionale și Turismului. – Режим доступа: http://www.mdrl.ro/_documente/dialog_Ro_UE/Raportanualfinal2004.pdf. – 625 p.

35. Raport asupra progreselor înregistrate în pregătirea pentru aderarea la Uniunea Europeană în perioada septembrie 2002 - iunie 2003. – Iunie 2003 / Guvernul României // Ministerul Dezvoltării Regionale și Turismului. – Режим доступа: http://www.mdrl.ro/_documente/dialog_Ro_UE/Editare%20RAPORT%20ANUAL%202003.pdf. – 468 p.

44

—

36. Recommendation on the application by Romania to become a member of the European Union (AA1/2/2005 – C6-0086/2005 – 2005/0902(AVC)) / European Parliament, Committee on Foreign Affairs. Rapporteur: Pierre Moscovici. 4.4.2005 // European Parliament. – Режим доступа: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+REPORT+A6-2005-0083+0+DOC+PDF+V0//EN>. – 6 p.

37. Report on the application by Romania to become a member of the European Union (2005/2028(INI)) / European Parliament, Committee on Foreign Affairs. Rapporteur: Pierre Moscovici. 1.4.2005 // European Parliament. – Режим доступа: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+REPORT+A6-2005-0077+0+DOC+PDF+V0//EN>. – 12 p.

38. Report on the Results of the Negotiations on the Accession of Bulgaria and Romania to the European Union {5859/05} / Prepared by the Commission's Departments, February 2005 // European Commission. – Режим доступа: http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/result_of_neg_final_council_version_st05859_0405_en.pdf. – 26 p.

39. Romania – Key documents // European Commission. – Режим доступа: http://ec.europa.eu/enlargement/archives/romania/key_documents_en.htm

40. Romania's application for membership of the EU. European Parliament legislative resolution on the application by Romania to become a member of the European Union (AA1/2/2005 – C6-0086/2005 – 2005/0902(AVC)) / P6_TA(2005)0120 // Official Journal of the European Union. – 9.2.2006. – C 33 E/414-415.

41. Romania's application to become a member of the European Union. European Parliament resolution on the application by Romania to become a member of the European Union (2005/2028(INI)) / P6_TA(2005)0119 // Official Journal of the European Union. – 9.2.2006. – C 33 E/410-414.

42. The financial implications of the accession of Romania and Bulgaria. European Parliament resolution on the financial implications of the accession of Romania and Bulgaria (2005/2031(INI)) / P6_TA(2005)0116 // Official Journal of the European Union. – 9.2.2006. – C 33 E/403-404.

43. Towards the Enlarged Union. Strategy Paper and Report of the European Commission on the progress towards accession by each of the candidate countries {SEC (2002) 1400 - 1412} / Commission of the European Communities. Brussels, 9.10.2002 {COM(2002) 700 final} // European Commission. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2002:0700:FIN:EN:PDF>. – 105 p.

44. Wednesday 13 April 2005. Minutes. Proceedings of the sitting. (2006/C 33 E/03) / European Parliament // Official Journal of the European Union. – 9.2.2006. – C 33 E/320-402. – 322-324.

45. Казімір Р. Історія Європейської Інтеграції. Від декларації Шумана до розширення на Схід / Роберт Казімір ; пер. : І. Андрейко, А. Максимук. – Перемишль : Парламент Молоді, 2003. – 23 с. – Режим доступу: <http://www.libr.dp.ua/misc/elbibl.htm>.

References:

1. 2002 Regular Report on Romania's progress toward accession {COM(2002) 700 final} / Commission of the European Communities. Brussels, 9.10.2002 SEC(2002) 1409 // European Commission. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2002/ro_en.pdf. – 155 p.

2. 2003 Regular Report on Romania's progress toward accession // European Commission. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2003/rr_ro_final_en.pdf – 133 p.

3. 2004 Regular Report on Romania's progress towards accession {COM(2004) 657 final} / Commission of the European Communities.

Brussels, 6.10.2004 SEC(2004) 1200 // European Commission. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2004/rr_ro_2004_en.pdf. – 103 p.

4. Addendum (iulie – august 2003) la Raportul 2003 asupra progreselor înregistrate în pregătirea pentru aderarea la Uniunea Europeană. – Septembrie 2003 / Guvernul României // Ministerul Dezvoltării Regionale și Turismului. – Режим доступу: http://www.mdrl.ro/_documente/dialog_Ro_UE/ADDENDUM%202003%20rom.pdf. – 244 p.

5. Addendum (iulie – august 2004) la Raportul 2004 asupra progreselor înregistrate în pregătirea pentru aderarea la Uniunea Europeană. – August 2004 / Guvernul României // Ministerul Dezvoltării Regionale și Turismului. – Режим доступу: http://www.mdrl.ro/_documente/dialog_Ro_UE/AddendumRaportAnual2004.pdf. – 363 p.

46

—

6. Addendum (iunie – august 2002) la Raportul 2002 asupra progreselor înregistrate în pregătirea pentru aderarea la Uniunea Europeană. – Septembrie 2002 / Guvernul României // Ministerul Dezvoltării Regionale și Turismului. – Режим доступу: http://www.mdrl.ro/_documente/dialog_Ro_UE/Addendum%202002%20RO.pdf. – 170 p.

7. Annex / Council Decision of 19 May 2003 on the principles, priorities, intermediate objectives and conditions contained in the Accession Partnership with Romania (2003/397/EC) // Official Journal of the European Communities. – 12.6.2003. – L 145/23-39.

8. Annex / Council Decision of 28 January 2002 on the principles, priorities, intermediate objectives and conditions contained in the Accession Partnership with Romania (2002/92/EC) // Official Journal of the European Communities. – 14.2.2002. – L 44/83-91.

9. Brussels European Council – 16/17 December 2004 – Presidency Conclusions / 16238/1/04 Rev1 // Council of the European Union. – Режим доступу: http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/83201.pdf. – 27 p.

10. COM documents other than legislative proposals adopted by the Commission(2005/C 64/02) // Official Journal of the European Union. – 16.3.2005. – C. 64/2.

11. Commission Opinion of 22 February 2005 on the applications for accession to the European Union by the Republic of Bulgaria and Romania / Commission of the European Communities. Brussels, 22.2.2005. COM (2005) 55 final // Council of the European Union. – Режим доступу: <http://register.consilium.europa.eu/pdf/en/05/st05/st05551.en05.pdf>. – 4 p.

12. Communication from the Commission – A financial package for the accession negotiations with Bulgaria and Romania /SEC/2004/0160 final// EUR-Lex. Access to European Union law. – Режим доступа: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52004SC0160:EN:HTML>.

13. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament. Road maps for Bulgaria and Romania / Commission of the European Communities. Brussels, 13.11.2002 {COM(2002) 624 final} // European Commission. – Режим доступа: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2002:0624:FIN:EN:PDF>. – 43 p.

14. Communication from the Commission to the Council and to the European Parliament. Strategy Paper of the European Commission on progress in the enlargement process {SEC(2004) 1199, 1200} / Commission of the European Communities. Brussels, 6.10.2004 {COM(2004) 657 final} // European Commission. – Режим доступа:<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2004:0657:FIN:EN:PDF>. – 17 p.

15. Continuing Enlargement. Strategy paper and Report for the European Commission on the progress towards accession by Bulgaria, Romania and Turkey {SEC(2003) 1210, 1211, 1212}/ Commission of the European Communities. Brussels, 5.11.2003 {COM(2003) 676 final} // European Commission. – Режим доступа:<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2003:0676:FIN:EN:PDF>. – 43 p.

16. Council Decision of 19 May 2003 on the principles, priorities, intermediate objectives and conditions contained in the Accession Partnership with Romania (2003/397/EC) // Official Journal of the European Communities. – 12.6.2003. – L 145/21-22.

17. Council Decision of 28 January 2002 on the principles, priorities, intermediate objectives and conditions contained in the Accession Partnership with Romania (2002/92/EC) // Official Journal of the European Communities. – 14.2.2002. – L 44/82.

18. Evolutia negocierilor de aderare a Romaniei la UE// Ministerul Dezvoltarii Regionale si Turismului. – Режим доступа: http://www.mdl.ro/_documente/arhiva_mie/ro/relatiile_ro_ue/istoric.htm

19. Evoluția negocierilor de aderare la UE // Reprezentanța Permanentă a României pe lângă Uniunea Europeană. – Режим доступа: <http://ue.mae.ro/node/376>.

20. Lista actelor normative cu relevanță comunitară, adoptate și publicate in intervalul 1 ianuarie – 29 decembrie 2003 (în ordinea apariției

în Monitorul Oficial al României, Partea I) / М. Of. nr. 1 - 941 // Ministerul Dezvoltării Regionale și Turismului. – Режим доступа: http://www.mie.ro/_documente/armonizare/LISTA%20ACTE%202003%20final.pdf. – 98 p.

21. Lista actelor normative cu relevanță comunitară, adoptate și publicate în intervalul 1 ianuarie – 31 decembrie 2002 (în ordinea apariției în Monitorul Oficial al României, Partea I) / М. Of. nr. 1 - 965 // Ministerul Dezvoltării Regionale și Turismului. – Режим доступа: http://www.mie.ro/_documente/armonizare/lista_acte2002.pdf. – 32 p.

22. Lista actelor normative cu relevanță comunitară, publicate în intervalul 1 ianuarie – 31 decembrie 2004 (în ordinea apariției în Monitorul Oficial al României, Partea I) / М. Of. nr. 1 - 1283 // Ministerul Dezvoltării Regionale și Turismului. – Режим доступа: http://www.mie.ro/_documente/armonizare/Anexa_decembrie_RO.pdf. – 98 p.

23. Morari C. Experience of Romania in the elaboration and implementation of the domestic policies of European Integration: Lessons for the Republic of Moldova / Cristina Morari // Centre for European Studies. Working Papers Series. – 2011. – Vol. 3, № 1. – P. 72–80.

48

—

24. Presidency Conclusions Brussels European Council 12 and 13 december 2003 / 5381/04 // Council of the European Union. – Режим доступа: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/78364.pdf. – 30 p.

25. Presidency Conclusions Brussels European Council 17 and 18 june 2004 / 10679/2/04 REV 2 // Council of the European Union. – Режим доступа: <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/81742.pdf>. – 25 p.

26. Presidency Conclusions Brussels European Council 24 and 25 october 2002 / 14702/02 // Council of the European Union. – Режим доступа: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/72968.pdf. – 21 p.

27. Presidency Conclusions Copenhagen European Council 12 and 13 december 2002/ 15917/02 // Council of the European Union. – Режим доступа: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/73842.pdf. – 21 p.

28. Presidency Conclusions Göteborg European Council 15 and 16 june 2001 / SN 200/1/01 REV 1 // European Commission. – Режим доступа: http://ec.europa.eu/governance/impact/background/docs/goteborg_concl_en.pdf. – 22 p.

29. Presidency Conclusions Seville European Council 21 and 22 June 2002 / 13463/02 // Council of the European Union. – Режим доступа: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/72638.pdf. – 41 p.

30. Presidency Conclusions European Council meeting in Laeken 14 and 15 December 2001 / SN 300/1/01 REV 1 // European Commission. – Режим доступа: http://ec.europa.eu/governance/impact/background/docs/laeken_concl_en.pdf. – 34 p.

31. Prezentare Capitoare de Acquis // Ministerul Dezvoltării Regionale și Turismului. – Режим доступа: http://www.mie.ro/_documente/negocieri/prezentare_capitoare.pdf.

32. Priorități în procesul de pregătire pentru aderarea la Uniunea Europeană în perioada decembrie 2003 – decembrie 2004 / Guvernul României, Ministerul Integrării Europene. – Noiembrie 2003. – 55 p. – p. 3-55.

33. Raport asupra progreselor înregistrate în pregătirea pentru aderarea la Uniunea Europeană în perioada septembrie 2001 - mai 2002. – Iunie 2002 / Guvernul României // Ministerul Dezvoltării Regionale și Turismului. – Режим доступа: http://www.mdrl.ro/_documente/dialog_Ro_UE/Raport%20Anual%202002.pdf. – 318 p.

34. Raport asupra progreselor înregistrate în pregătirea pentru aderarea la Uniunea Europeană în perioada septembrie 2003 - iunie 2004. – Iunie 2004 / Guvernul României // Ministerul Dezvoltării Regionale și Turismului. – Режим доступа: http://www.mdrl.ro/_documente/dialog_Ro_UE/Raportanualfinal2004.pdf. – 625 p.

35. Raport asupra progreselor înregistrate în pregătirea pentru aderarea la Uniunea Europeană în perioada septembrie 2002 - iunie 2003. – Iunie 2003 / Guvernul României // Ministerul Dezvoltării Regionale și Turismului. – Режим доступа: http://www.mdrl.ro/_documente/dialog_Ro_UE/Editare%20RAPORT%20ANUAL%202003.pdf. – 468 p.

36. Recommendation on the application by Romania to become a member of the European Union (AA1/2/2005 – C6-0086/2005 – 2005/0902(AVC)) / European Parliament, Committee on Foreign Affairs. Rapporteur: Pierre Moscovici. 4.4.2005 // European Parliament. – Режим доступа: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+REPORT+A6-2005-0083+0+DOC+PDF+V0//EN>. – 6 p.

37. Report on the application by Romania to become a member of the European Union (2005/2028(INI)) / European Parliament, Committee on Foreign Affairs. Rapporteur: Pierre Moscovici. 1.4.2005

49

—

// European Parliament. – Режим доступу: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+REPORT+A6-2005-0077+0+DOC+PDF+V0//EN>. – 12 p.

38. Report on the Results of the Negotiations on the Accession of Bulgaria and Romania to the European Union {5859/05} / Prepared by the Commission's Departments, February 2005// European Commission. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/result_of_neg_final_council_version_st05859_0405_en.pdf. – 26 p.

39. Romania – Key documents // European Commission. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/enlargement/archives/romania/key_documents_en.htm

40. Romania's application for membership of the EU. European Parliament legislative resolution on the application by Romania to become a member of the European Union (AA1/2/2005 – C6-0086/2005 – 2005/0902(AVC)) / P6_TA(2005)0120 // Official Journal of the European Union. – 9.2.2006. – C 33 E/414-415.

50

41. Romania's application to become a member of the European Union. European Parliament resolution on the application by Romania to become a member of the European Union (2005/2028(INI)) / P6_TA(2005)0119 // Official Journal of the European Union. – 9.2.2006. – C 33 E/410-414.

42. The financial implications of the accession of Romania and Bulgaria. European Parliament resolution on the financial implications of the accession of Romania and Bulgaria (2005/2031(INI)) / P6_TA(2005)0116 // Official Journal of the European Union. – 9.2.2006. – C 33 E/403-404.

43. Towards the Enlarged Union. Strategy Paper and Report of the European Commission on the progress towards accession by each of the candidate countries {SEC (2002) 1400 - 1412} / Commission of the European Communities. Brussels, 9.10.2002 {COM(2002) 700 final} // European Commission. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2002:0700:FIN:EN:PDF>. – 105 p.

44. Wednesday 13 April 2005. Minutes. Proceedings of the sitting. (2006/C 33 E/03) / European Parliament // Official Journal of the European Union. – 9.2.2006. – C 33 E/320-402. – 322-324

45. Kazimir R. Istoriya Yevropeys'koyi Intehratsiyi. Vid deklaratsiyi Shumana do rozshyrennya na Skhid / Robert Kazimir ; per. : I. Andreyko, A. Maksymuk. – Peremyshl' : Parlament Molodi, 2003. – 23 s. – Rezhym dostupu: <http://www.libr.dp.ua/misc/elbibl.htm>.

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2023.13.51-78>

УДК: 329.1/6:323.2

© Наталія Ротар¹

РОЗГОРТАННЯ ДЕЛІБЕРАТИВНОЇ МОДЕЛІ ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ ГРОМАДЯН ЄС В ДИСКУРСІ МАЙБУТНЬОГО

В статті здійснено дослідження процесу розгортання деліберативної моделі політичної участі громадян ЄС в дискурсі майбутнього європейської демократії, який був офіційно визначений ЄС на організаційному рівні (Конференція про майбутнє Європи), але тематичне наповнення проблеми не обмежувалося будь-якими офіційними документами, тож кожен громадянин ЄС отримав можливість висловити ідею та взяти участь в обговоренні ідей інших суб'єктів деліберації на першому етапі Конференції (Багатомовна цифрова платформа). Вивчення застосування цифрових інструментів політичної участі в практиках деліберативної демократії, застосованих під час Конференції про майбутнє Європи, довело, що було використано два формати таких інструментів: по-перше, формат Багатомовної цифрової платформи функціонував за цифровою моделлю розгортання політичної участі; по-друге, формат Європейських громадянських панелей опирався на змішану модель, що поєднував принципи цифрових та очних комунікацій в процесі деліберації. Водночас, обидва формати найбільш системно відображають характер трансформації дискурсивної моделі політичної участі громадян ЄС від діалогових до деліберативних форм з опертям на цифрові інструменти. Дослідження форм деліберації майбутнього європейської демократії в процесі перебігу Конференції про майбутнє Європи та її результатів дозволяє зробити висновок про те, що структурно, проблема європейської демократії була визначена громадянами ЄС як сукупність перспективних для спільного політичного порядку денного взаємозалежних вимірів: вибори до Європейського Парламенту; федералізація

¹ Доктор політичних наук, професор кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна. E-mail: n.rotar@chnu.edu.ua ; <https://orcid.org/0000-0002-6430-3460>.

ЄС; політична участь громадян та консультації; інституційні реформи; сприяння спільній європейській ідентичності та спільному публічному простору; захист і зміцнення демократії. Встановлена сукупність маркерів, тематичних напрямів та кластерів дієбачості майбутнього демократії на другій Європейській громадянській панелі була відображена в 39 орієнтирах, запропонованих для розробки підсумкових рекомендацій Конференції, в підсумкових документах Конференції був досягнутий консенсус щодо 5 пропозицій, які акумулювали більшість рекомендацій громадян щодо майбутнього європейської демократії, висловлених під час процесу дієбачості.

Ключові слова: демократія, дієбача демократія, європейська демократія, дієбача майбутнього, політична участь, цифрові інструменти дієбачості, Європейський Союз, вироблення політики.

52

Deployment of the Deliberative Model of Political Participation of EU Citizens in the Discourse of the European Democracy Future

The article investigates the process of deployment of the deliberative model of political participation of EU citizens in the discourse of the future of European democracy, which was officially defined by the EU at the organizational level (Conference on the Future of Europe), but the thematic content of the problem was not limited to any official documents, so every EU citizen got the opportunity to express an idea and participate in the discussion of the ideas of other subjects of deliberation at the first stage of the Conference (Multilingual digital platform).

The study of the application of digital tools of political participation in the practices of deliberative democracy, applied during the Conference on the Future of Europe, proved that two formats of such tools were used: first, the format of the Multilingual Digital Platform functioned according to the digital model of the deployment of political participation; secondly, the format of the European Citizen Panels was based on a mixed model that combined the principles of digital and face-to-face communications in the deliberation process. At the same time, both formats most systematically reflect the nature of the transformation of the discursive model of political participation of EU citizens from dialogic to deliberative forms based on digital tools.

The study of the forms of deliberation on the future of European democracy during the Conference on the Future of Europe and its results allows us to conclude that structurally, the problem of European democracy was

defined by EU citizens as a set of interdependent dimensions promising for a common political agenda: elections to the European Parliament; EU federalization; political participation of citizens and consultations; institutional reforms; promotion of common European identity and common public space; protection and strengthening of democracy.

The established set of markers, thematic areas and clusters of the deliberation of the future of democracy at the second European Citizen Panel was reflected in 39 guidelines proposed for the development of the final recommendations of the Conference: ensuring rights and (non)discrimination – 9 guidelines; protection of democracy and the rule of law – 5; reforming the EU – 10; formation of European identity – 9; citizens' participation – 6. In the final documents of the Conference, a consensus was reached on 5 proposals, which accumulated most of the recommendations of citizens regarding the future of European democracy, expressed during the deliberation process.

Keywords: *democracy, deliberative democracy, European democracy, deliberation of future, political participation, digital tools of deliberation, European Union, policy making.*

Актуальність теми дослідження. Упродовж двох останніх десятиліть кризові явища в європейській демократії стали предметом політичного, медійного та наукового дискурсів, на рівні яких відбувається обговорення чинників кризи демократії в ЄС, як то надто високий рівень незадоволення громадян офіційною політикою, загрозливе тяжіння до мінімізації політичних компетентностей всіх суб'єктів політики, низький рівень довіри до урядів та політичних лідерів, криза інституту політичних партій та посилення популістичних тенденцій, зростання влади акторів, непідзвітних виборцям (транснаціональні корпорації, центральні банки, регуляторні інститути), неефективність систем політичного представництва. Цей неповний перелік доволі виразно актуалізує необхідність пошуку відповіді на питання майбутнього європейської демократії в контексті її спроможності до стійкості в умовах перманентної геополітичної турбулентності та вироблення адекватних і дієвих інструментів реагування на виклики, ризики та кризи сучасності. Пошук таких інструментів на рівні Європейського Союзу здійснювався в двох концептуальних парадигмах – цифрової демократії та деліберальної демократії, що спричинило формування ідеї організації та проведення Конференції про майбутнє Європи (2020–2022 рр.).

Аналіз результатів наукових досліджень. Опіраючись на розуміння сутності деліберативної демократії, відповідно до якого вона є неперервним процесом вироблення та реалізації політики шляхом системного застосування практик обговорення, дискусії та дискурсу, в сучасній політичній науці здійснений її концептуальний (Miller 1992; Miller, Dryzek, List 2003; Ercan 2019) та нормативний аналіз (Coleman, Przybylska, Sintomer 2015; Hendriks 2016; Owen, Smith 2015), визначені логіка практичного (Nabatchi, Gastil, Weiksner, Leighninger 2012) та принципи емпіричного (Parkinson, Mansbridge 2012; Niemeyer 2011; Bächtiger, Parkinson 2019; Scudder 2021). Чимало наукових досліджень присвячено й застосуванню принципів та інструментів деліберативної та цифрової демократії під час розгортання Конференції про майбутнє Європи, однак більшість із них стосуються висвітлення організації та перебігу процесу в інституціональному вимірі (Fabbrini 2021; Crum 2023; Petzold 2023; Rotar 2022).

54

Метою даної статті є дослідження процесу розгортання деліберативної моделі політичної участі громадян ЄС в дискурсі майбутнього європейської демократії. Для досягнення мети необхідно вирішити такі дослідницькі **завдання**: (1) проаналізувати роль цифрових інструментів політичної участі в практиках деліберативної демократії під час Конференції про майбутнє Європи; (2) охарактеризувати форми та результати деліберації майбутнього європейської демократії в процесі перебігу Конференції про майбутнє Європи; (3) визначити маркери, тематичні напрями та кластери деліберації майбутнього демократії.

Методологія та методи дослідження визначаються синтезом основних ідей сучасних теорій деліберативної демократії та політичної участі. Для даного дослідження значення мають ті теоретичні положення теорії деліберативної демократії, в яких: по-перше, дискусія, діалог та дискурс означені як форми деліберації, що уможливають вивчення деліберативної демократії через модель політичного форуму, на рівні якого міркування, ідеї, думки та преференції узагальнюються, систематизуються та еволюціонують в процесі публічного обговорення та є підґрунтям для вироблення раціональної згоди щодо політичних (суспільних) норм; по-друге, результат деліберації як форма публічно сформованого консенсусу, робить суспільну норму необхідною для умов конкретного політичного простору. Застосування теоретичних принципів дослідження політичної участі (Rotar

2015) забезпечує визначення сутнісних характеристик політичних відносин, моделювання політичної динаміки та еволюції взаємодії суб'єктів політичного процесу в умовах організації процесу деліберативної для визначення перспектив демократичного розвитку.

Визначені теоретико-методологічні основи дослідження процесу розгортання деліберативної моделі політичної участі громадян ЄС в дискурсі майбутнього європейської демократії уможливили використання низки методів наукового пізнання, зокрема для: визначення змісту наукової проблеми розгортання деліберативної моделі політичної участі громадян ЄС в дискурсі майбутнього європейської демократії – проблемно-пошукового; дослідження рівня обізнаності та соціально-демографічних характеристик суб'єктів деліберативної майбутнього європейської демократії цифровими засобами Конференції про майбутнє Європи – метод вторинної інтерпретації даних соціологічних досліджень; визначення особливостей цифрових інструментів деліберативної в їх крос-теморальній динаміці та у вимірі держав-членів ЄС – порівняльний метод; визначення маркерів, тем та кластерів як смислових ядер деліберативної майбутнього демократії – метод дискурс-аналізу.

Виклад результатів дослідження. Дискурс майбутнього Європи, як стала характеристика політичного процесу в ЄС, з новою силою розгорнувся після призначення Президентом Єврокомісії Урсули фон дер Ляєн, яка, визначаючи політичні орієнтири на 2019–2024 рр., наголосила на необхідності вдосконалення функціонування ЄС засобами деліберативного простору Конференції про майбутнє Європи (далі – Конференція) (European Commission 2019). Європарламент, конкретизуючи ідею деліберативної європейської майбутнього у форматі Конференції, 15 січня 2020 р. своєю резолюцією ініціював її як процес, «що триватиме два роки, його бажано розпочинати в День Шумана, 9 травня 2020 року (70-та річниця Декларації Шумана) та планувати завершення до літа 2022 року» (European Parliament 2020). Відповідно до означеної ідеї, Конференція розпочала свою роботу в березні 2021 р., яка тривала до травня 2022 р. (Детальніше: Rotar 2022).

Зважаючи на предмет нашого дослідження, подальша увага буде сфокусована на функціонуванні Багатомовної цифрової платформи та розгортанні діяльності чотирьох ЄГП у вересні 2021 р. – січні 2022 р., які найбільш системно відображають характер трансформа-

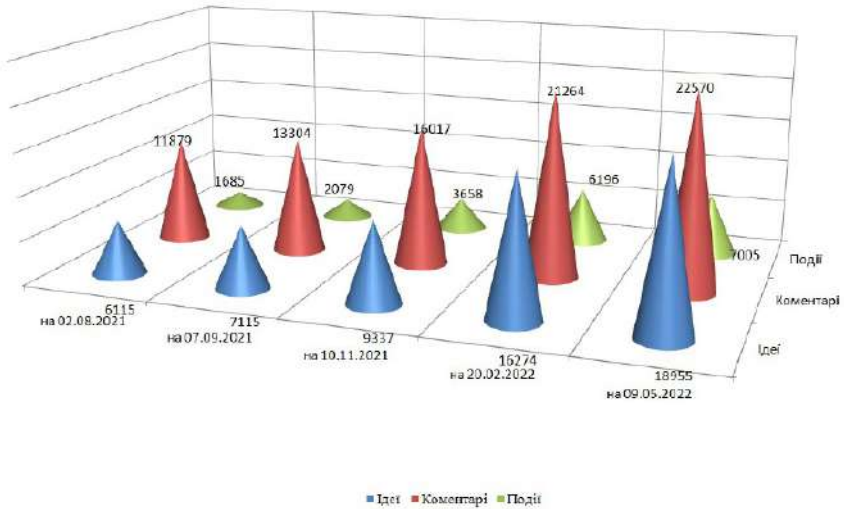
ції дискурсивної моделі політичної участі від діалогових до деліберативних форм. Свідченням такої трансформації є рядки зі спільної декларації трьох європейських інституцій, в якій йдеться про те, що сформовані простори Конференції сприяють громадянам «не тільки висловитися, але й бути почутими: Цим ми спільно зобов'язуємося прислухатися до європейців і виконувати рекомендації, надані Конференцією, повністю поважаючи нашу компетенцію та принципи субсидіарності та пропорційності, закріплені в Європейських договорах» (EUR-Lex 2021).

56 — Багатомовна цифрова платформа (далі – Платформа) стала одним з інструментів деліберації європейського майбутнього, що був застосований в рамках Конференції. Платформа офіційно функціонувала в період з 19 квітня 2021 р. до 20 лютого 2022 р. та надавала кожному громадянину ЄС можливість оприлюднювати свої ідеї, підтримувати/заперечувати ідеї інших та коментувати їх на 24 офіційних мовах ЄС. Також Платформа стала цифровим простором, на якому кожен зареєстрований учасник процесу деліберації міг поділитися інформацією про події в рамках Конференції та повідомити про їх результати. Від запуску й до 20 лютого 2022 р. на ній було зафіксовано 43734 активностей у форматі ідей (16274), коментарів (21264) та подій (6196), у яких брали участь 550061 учасники (Мал. 1, Складено за: Multilingual Digital Platform of the Conference on the Future of Europe. 2021; Multilingual Digital Platform of the Conference on the Future of Europe 2022; Multilingual Digital Platform of the Conference on the Future of Europe 2022a).

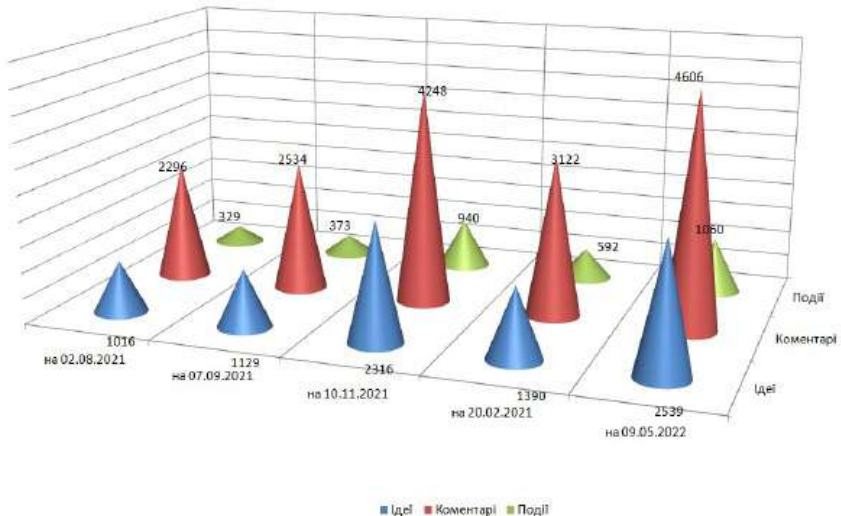
Дані, наведені на Мал. 1 вказують на те, що за увесь час використання Платформи спостерігалось три піки підвищеної активності громадян ЄС. Перший пік збігається з часом запуску платформи, другий припав на період відкриття Конференції про майбутнє Європи 9 травня 2021 р., третій – на останній тиждень перед завершенням процесу можливості використовувати Платформу 20 лютого 2022 р.

Деліберація майбутнього демократії в ЄС розгорталася на Платформі довкола таких тем як: (1) зміна клімату та навколишнє середовище; (2) здоров'я; (3) більш сильна економіка, соціальна справедливість і робочі місця; (4) ЄС у світі; (5) цінності та права, верховенство права, безпека; (6) цифрова трансформація; (7) європейська демократія; (8) міграція; (9) освіта, культура, молодь і спорт. Динаміка звернення до ресурсів Платформи та артикуляції проблеми європейської

Динаміка використання громадянами ЄС Багатомовної цифрової платформи, 2021–2022.

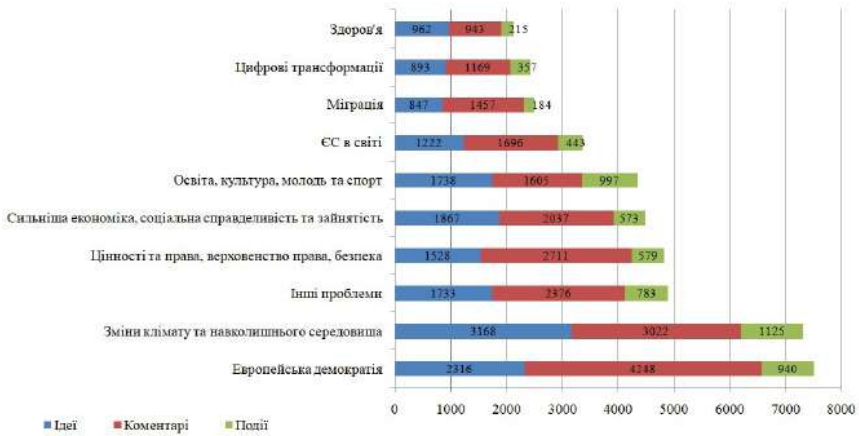
Динаміка використання громадянами ЄС Багатомовної цифрової платформи для артикуляції проблем європейської демократії, 2021–2022.

демократії, визначеної як окремий напрям деліберативної діяльності, наведені на та Мал. 2 (Складено за: Multilingual Digital Platform of the Conference on the Future of Europe 2022a) та Мал. 3 (Складено за: Multilingual Digital Platform of the Conference on the Future of Europe 2022a).

Малюнок 3

Проблема «Європейська демократія» в тематичній структурі деліберативної майбутнього Європейського Союзу, квітень 2021 – лютий 2022

58

Дані, наведені на Мал. 2 та Мал. 3, вказують на те, що для громадян ЄС проблема європейської демократії є найбільш пріоритетною в предметному полі обговорення векторів еволюції ЄС. Кількісно, а сумарно – це 7504 ідеї, коментарі та події, вона домінує над усіма іншими проблемами і темами, винесеними до деліберативного простору Конференції. Водночас, привертає увагу той факт, що на третій позиції, за кількістю артикульованих ідей та коментарів й зорганізованих подій, розташований блок «Інші проблеми» (сумарно – 4893 ідеї, коментарі та події), що вказує: по-перше, на довіру громадян до такого інструменту деліберативної майбутнього ЄС як Платформа, по-друге, на зацікавленість в розгортанні деліберативної форми політичної участі й потенційне очікування винесення до європейського політичного порядку денного проблем, що не увійшли до проблемного поля Конференції у 2021–2022 рр.

Структурно, проблема європейської демократії, яка обговорювалася за допомогою Платформи як інструменту першого рівня де-

ліберачії, що передбачав можливість участі в обговоренні всіх зацікавлених громадян ЄС, тематично була наповнена так: (1) вибори до Європейського Парламенту; (2) федералізація ЄС; (3) політична участь громадян та консультації; (4) інституційні реформи; (5) сприяння спільній європейській ідентичності та спільному публічному простору; (6) захист і зміцнення демократії. Особливості тематичного наповнення та деліберації майбутнього демократії здійснено за архівом (Conference on the Future of Europe 2022c). Наголосимо, що тематичне наповнення проблеми європейської демократії не обмежувалося будь-якими офіційними документами Конференції, тож кожен громадянин ЄС отримав можливість висловити ідею та взяти участь в обговоренні ідей інших суб'єктів деліберації.

Ядром ідеї реформування системи виборів до Європейського Парламенту, артикульованої на Платформі, стала теза про необхідність сприяння загальноєвропейським дебатам під час виборчого процесу, здатних, по-перше, посилити залучення громадян до розгортання демократичних процесів в ЄС, по-друге, скоротити дистанцію між агрегованими потребами та інтересами громадян ЄС та артикульованими партійними інтересами, що реалізуються в процесі формування політичного порядку денного Об'єднання. Відповідно, громадяни ЄС запропонували: проводити вибори до Європейського парламенту на основі загальноєвропейських транснаціональних виборчих списків; створити окремий виборчий округ для європейців, які проживають в державі-члені ЄС, але не мають її громадянства; змінити існуючу пропорційну систему на мажоритарну, засновану на транснаціональних коаліціях. Такі зміни в системі виборів до Європейського Парламенту, на думку авторів наведених ідей, здатні заохотити кандидатів до дискурсу саме загальноєвропейських проблем, а не питань внутрішньої політики держав-членів під час передвиборчих змагань. Одним з інструментів формування спільного європейського передвиборчого дискурсу вбачалося формування Європейського парламенту не на прямих виборах, а шляхом призначатися євродепутатів національними парламентами держав-членів.

Низка висунутих пропозицій стосувалася й організації електорального процесу в ЄС. Зокрема, актуалізована ідея підвищення явки виборців на виборах до Європарламенту пов'язувалися із: запровадженням системи обов'язкового голосування, створенням можливості голосувати поштою, здійсненням реєстрації виборців

в день виборів, визначенням дня голосування до Європарламенту офіційним вихідним в усіх державах-членах ЄС, поєднанням голосування на виборах до Європарламенту з виборами до національних інститутів представницької демократії, створенням європейського цифрового реєстру виборців. Активно дискутувалася проблема формування зацікавленості системою представницької демократії та електоральної культури через навчання молодих виборців ЄС та створення цифрової діалогової платформи, на якій молодь матиме можливість знайомитися з політичними ідеями депутатів Європейського парламенту. Інтерес викликали ідеї встановлення мінімального віку на рівні 16 років для обрання до Європейського парламенту й голосування на виборах до нього та встановлення квоти для депутатів Європейського парламенту у віковій категорії до 35 років.

60 — На нашу думку, на особливу увагу заслуговують пропозиції, актуальні і для демократизації виборчого процесу України: (1) зважаючи на характер соціально-економічного розвитку держав-членів ЄС та їх громад існує необхідність відмовитися від позиціонування молоді як гомогенної групи, оскільки такий підхід знецінює конкретні потреби молоді в конкретних локальних спільнотах держав-членів ЄС; (2) зважаючи на необхідність посилення уваги до політичної культури молоді, виробити інституційні рамки, що нададуть молодим людям можливість систематично представляти свої погляди в Європейському парламенті та впливати, таким чином, на формування політичного порядку денного.

Розгорнутий на Платформі дискурс федералізації ЄС як моделі політичної еволюції Об'єднання, на нашу думку, мав виразну дихотомічну структуру, перший елемент якої маркував федералізацію як найкращий шлях подальшого розвитку ЄС, здатний подолати євроскептицизм, забезпечити функціональне використання потенціалу ЄС, сприяти зростанню довіри до інститутів та інституцій ЄС серед політиків та громадян держав-членів Об'єднання, оновлення формату консолідації зусиль держав-членів для вирішення транснаціональних проблем. Ідея федералізації як моделі еволюції моделі демократії ЄС актуалізувала обговорення ідей, що перманентно циркулюють в публічному дискурсі Об'єднання, насамперед, маємо на увазі ідею скликання установчих зборів з метою розробки європейської конституції, що визначить і закріпить інституційну структуру та принципи демократичної європейської федерації. Частина

учасників делібератції майбутнього європейської демократії наділили позитивними конотаціями ідеї вироблення спільної європейської фіскальної та економічної політики (ідея Європейського союзу платників податків), єдиної європейської армії та зовнішньої політики. Сприймаючи ідею федералізації ЄС як перспективну, учасники обговорення визначили дві стратегії досягнення цієї політичної мети: по-перше, це стратегія перехідних зон, джерелом якої є побоювання абсолютизації влади федеральних судів, варіативність національних контекстів та рівня готовності держав-членів до статусу суб'єкта федерального союзу; по-друге, це стратегія апробації федералізації у короткостроковій перспективі з метою визначення перспектив федералізму як такого.

Другий елемент дискурсу федералізації ЄС як моделі політичної еволюції Об'єднання, маркує таку ідею як недоречний шлях політичного розвитку, який може привести до надмірної централізації влади та створення дисбалансу між державами-членами, відповідно до їх ресурсної спроможності. Важливо, що заперечуючи ідею федералізації ЄС, учасники делібератції майбутнього європейської демократії позиціонують розуміння необхідності змін в принципах вироблення та реалізації спільної політики ЄС, пропонуючи шлях еволюції політичного поля в напрямі децентралізації, що передбачає більші повноваження держав-членів, повагу до їх національної (громадянської) ідентичності за одночасної добровільної співпраці в пріоритетних для держав-членів сферах.

Важливим виміром обговорення майбутнього європейської демократії на цифровій Платформі стала проблема політичної участі громадян та консультацій. Структурно, процес обговорення можна унаочнити як синергію трьох вимірів політичної участі громадян ЄС. Перший вимір проблеми стосується принципів, на яких реалізується право участі громадян в політичному процесі. До найбільш важливих були віднесені принципи: посилення участі громадян; причетності до прийняття рішень в ЄС; скорочення дистанції між депутатами Європарламенту та громадянами, які були названі як ті, що здатні покращити якість європейської демократії. На нашу думку, важливо, що обговорюючи принципи політичної участі, учасники делібератції майбутнього європейської демократії не тільки констатували їх важливість чи пріоритетність, але й пропонували конкретні шляхи їх розгортання в політичному процесі. Зокрема, як стратегія реаліза-

ції принципу скорочення дистанції між депутатами Європарламенту та громадянами, було запропоновано: формалізувати систематичний обмін ідеями між депутатами Європарламенту та виборцями; створення депутатами Європарламенту локальних офісів за місцем обрання; створення системи локальних радників інститутів та інституцій ЄС в державах-членах Об'єднання.

Другий вимір проблеми політичної участі, актуалізований на Платформі, стосується інструментів політичної участі, що відповідають механізмам демократії участі та представницької демократії. Учасники обговорення запропонували більш чітко впорядкувати логіку систематичного використання такого інструменту політичної участі як збори громадян для підготовки найважливіших або складних політичних рішень в ЄС засобами деліберації. Одним з учасників було запропоновано, що скликання таких зборів має здійснюватися безпосередньо громадянами в разі здобуття ними успіху в рамках Європейської громадянської ініціативи. Наголосимо, що громадяни ЄС, апелюючи до Європейської громадянської ініціативи як до частини Лісабонського договору, позиціонують необхідність підвищення обізнаності широкої громадськості про вже існуючі інструменти політичної участі, відповідні механізми прямої демократії. На тлі необхідності подолання недовіри до інституту політичних партій, розширення компетенцій щодо сформованих та діючих інструментів політичної участі в ЄС, це сприятиме адекватному зрозумінню зростаючої складності публічного управління та формуванню орієнтацій на більш активну участь в політиці. Водночас, частиною обговорення інструментів політичної участі, стали пропозиції щодо необхідності інституціоналізації: (1) нових інструментів політичної участі (наприклад, Громадянський парламент, Асамблея інститутів громадянського суспільства, Установча асамблея), основною функцією яких є консультування Європейського парламенту; (2) загальноєвропейського референдуму, предметне поле якого визначалося б інституціональною чи та політичною тематикою ЄС. Остання пропозиція вбачалася як альтернатива національним референдумам щодо політичних ініціатив ЄС, які можуть бути заблоковані незалежно від рівня їх підтримки у ЄС загалом.

Третій вимір проблеми політичної участі сконцентрований на обговоренні переваг деліберації засобами багатомовної цифрової Платформи. Привертає увагу, що лівова частка ініціатив стосувалися не-

обхідності та створення можливостей для подальшого використання моделі Платформи для участі громадян ЄС у виробленні та реалізації політики ЄС. Учасники обговорення майбутнього європейської демократії висловилися на користь перетворення Конференції про майбутнє ЄС на постійно діючу, коли актуалізовані на Платформі проблеми та ідеї розвитку ЄС з певною періодичністю узагальнюватимуться та формуватимуть, таким чином, смислове ядро деліберації європейських проблем. Паралельно, до створення були запропоновані три типи он-лайн платформ як простору реалізації деліберативної моделі політичної участі громадян ЄС: по-перше, це он-лайн платформа єдиного вікна, яка централізує всі ініціативи громадян, що подані через канали інституційної архітектури політичної участі ЄС; по-друге, це он-лайн платформа як система лобіювання інтересів громадян за моделлю знизу – догори, яка фінансується громадянами ЄС та спрямовуватиметься на подолання проблеми нерівності можливостей впливу, що існує між громадянами та громадськими організаціями; по-третє, це он-лайн платформа у форматі цифрового он-лайн форуму, на якому громадяни ЄС могли б обговорювати законодавство ЄС, використовуючи при цьому систему голосування та систему коментарів, засновану на принципах соціальних мереж.

Важливим сегментом деліберації майбутнього європейської демократії став зріз інституційних реформ в ЄС, покликаних зробити інститути та інституції ЄС більш ефективними, прозорими та наблизити їх до громадян. Ідеї щодо реформи базових інститутів ЄС наведені на Малюнку 4.

Окрім ідей реформування основних політичних інститутів ЄС, громадяни актуалізували бажані зміни на рівні Комітету регіонів, спрямовані на посилення його ролі у стабілізації каналів діалогу між регіонами, містами та муніципалітетами ЄС. Наприклад, один з учасників запропонував надати єврорегіонам інституційного статусу. Предметом обговорення стала роль інших інституцій в розвитку європейської демократії, що вказує на розуміння сутності інституційних реформ в ЄС як в площині трансформації інституціональної моделі Об'єднання, так і площині вироблення стратегії підвищення відповідальності функціонуючих інститутів за ефективність реалізованих політичних ініціатив.

Артикульовані вектори трансформації базових інститутів ЄС

Європейський парламент	Європейська Рада та Рада ЄС	Європейська комісія
<ul style="list-style-type: none"> • Надати реальні повноваження законодавчої ініціативи • Надати фінансальні повноваження • Змінити місце розташування зі Страсбургу на Брюссель з метою зменшення логістичних витрат. 	<ul style="list-style-type: none"> • Перейти до голосування кваліфікованою більшістю, хоча б в окремих сферах політики • Відмовитися від права вето • Трансформація ролі Ради ЄС в інституційній структурі ЄС в контексті ідеї двопалатного парламенту. 	<ul style="list-style-type: none"> • Обрання президента Єврокомісії прямим голосуванням громадян • Обрання президента ЄС, шляхом об'єднання ролей президента Єврокомісії та Європейської ради. • Створення Міністерства економіки та фінансів як способу посилення координації в Єврокомісії; • Створення можливості вироблення спільних принципів зовнішньої політики ЄС.

64

Деліберація проблеми спільної європейської ідентичності та спільного публічного простору здійснювалася у вимірі спільних європейських цінностей демократії та їх символізації засобами політичної комунікації. Зокрема, лунали пропозиції щодо створення спортивних команд ЄС, відзначення 9 травня як державного свята в усіх державах-членах, впровадження паспорта ЄС як утилітарного символу європейської ідентичності. Зважаючи на те, що молодь позиціонувалася як соціально-демографічна група, що розгортатиме спільну європейську ідентичність, наголошувалося на важливості її навчання принципам реалізації суб'єктності в публічному просторі європейської політики.

Важливим актуалізованим виміром спільної європейської ідентичності стала проблема культури та комунікації на рівні ЄС, яка обговорювалася під кутом зору необхідності створення простору вільної циркуляції інформації та культурного продукту, перегляду рамок авторських прав та ліцензійних обмежень в ЄС. Важлива роль в даному процесі закріплювалася за ЗМІ як інструменту, здатного прискорити циркуляцію інформації та сприяти поглибленню європейської ідентичності. До певної міри новою стала ідея створення панєвропейських ЗМІ (або мережі ЗМІ) та створення спільного суспільного мовника з метою підвищення рівня знань громадян про те

як здійснюється вироблення та реалізація політик в ЄС та які інструменти роботи з суспільними інтересами є найбільш дієвими на рівні інститутів та інституцій Об'єднання. Функції суспільного мовника ЄС пов'язувалися прямими трансляціями дискусій та подій, трансляції європейських цінностей та європейської культури, створення документального контенту про держави-члени ЄС усіма офіційними мовами. Більш реалістичною, на нашу думку, є пропозиція про проведення навчання для журналістів держав-членів з метою опанування технологій репортажів про ЄС та запровадження зобов'язань для національних суспільних мовників щодо виділення певної частки ефіру для поширення контенту про спільний європейський простір ЄС.

Найбільш системні дискусії розгорнулися довкола теми мови як маркера ідентичності. Подібно до дискурсу федералізації ЄС як моделі політичної еволюції Об'єднання, цей дискурс мав таку ж виразну дихотомічну структуру, коли з одного боку спільна мова розглядається як ефективний, а подекуди єдиний, спосіб створення стабільної європейської ідентичності, з іншого – як чинник розмивання національної ідентичності держав-членів. Відтак, між учасниками обговорення не було досягнуто компромісу що краще для стабільності європейської демократії: дотримання принципу багатомовності, коли здійснюється переклад будь-якої офіційної публікації ЄС всіма офіційними мовами держав-членів, чи, як варіант, покладання на есперанто функцій об'єднуючої мови з метою уникнення непорозумінь між носіями мов держав-членів. Зауважимо, що серед тих учасників дискусії, які не погоджувалися з пропозиціями мовної уніфікації європейців як механізму стабілізації європейської ідентичності, тим не менш була сформована чітка позиція, що політика ЄС має транслюватися та залучати громадян зрозумілою для них мовою.

В умовах російської агресії проти України особливої важливості набуває дискурс захисту і зміцнення демократії, в якому громадяни чітко означили чотири вектори генерування небезпеки для європейської демократії: по-перше, це політика уряду Угорщини, який порушує демократичні принципи ЄС; по-друге, це поширення дезінформації та фейкових новин; по-третє, це недоброчесне лобювання інтересів та корупція посадовців; по-четверте, це зовнішні впливи на європейську демократію з боку Китаю та росії. На рівні кожного з означених векторів розгорталися дискусії щодо недостатньо ефек-

тивної реалізації політики ЄС, спрямованої на підтримку, захист та розвиток демократії. Артикульоване невдоволення спонукало учасників деліберації до генерування пропозицій, частина з яких, на нашу думку, може стати частиною офіційної європейської політики. Зокрема, це стосується пропозицій створення мобільного додатку для перевірки фактів та незалежного Інституту медіа FactCheck ЄС; необхідність оновлення регулювання системи інструментів лобювання (наприклад, на сьогодні уряд головної в Раді ЄС держави-члена отримує фінансову підтримку для розміщення логотипів брендів на офіційних матеріалах); вироблення та реалізація спільної антикорупційної політики ЄС щодо європейських політиків та посадових осіб; посилення ролі муніципалітетів у формуванні довіри громадян до інститутів демократії інститутів в умовах збільшення дистанції між інституційним центром та локальними спільнотами ЄС.

66

Отже, структура проблеми європейської демократії, яка обговорювалася за допомогою Платформи як інструменту першого рівня деліберації в рамках Конференції та тематична спрямованість пропозицій вказують на достатньо високу зацікавленість майбутнім європейської демократії та достатньо високим рівнем обізнаності щодо можливості участі в процесі деліберації, зорганізованим інститутами ЄС. Зокрема, кожен третій європеець був залучений до процесу комунікаційного супроводу Конференції: 33 % читали, бачили або чули відповідну інформацію, з яких 10 %, споживаючи інформацію про Конференцію, розуміли сутність інструменту деліберації, тоді як 23 % громадян, споживаючи інформацію, не знали, про що йдеться. У країнах-членах існує різна частка тих, хто читав, бачив або чув щось про Конференцію. Геоструктура споживання інформації про мету, завдання, організаційні процедури Конференції доволі варіативна. Зокрема, для Фінляндії (54 %), Мальти (49%), Хорватії та Угорщині (по 45 %) характерний високий рівень обізнаності про даний інструмент деліберації майбутнього європейської демократії, тоді як у Франції лише 20 % респондентів, у Болгарії – 22 %, Данії та Литві – по 26 % задекларували споживання відповідної інформації, а частка тих, хто був компетентним в предметному полі Конференції коливається від 17 % (Мальта) до 4 % (Франція). Основними каналами поширення інформації про Конференцію, які можна означити як ефективні стали: телебачення (62 %), он-лайн медіа (30 %), тра-

диційні ЗМІ (28 %), радіо (18 %), соціальні мережі (15 %) (European Parliament, European Commission 2021).

Платформа, як простір деліберації створена системою інструментів цифрової демократії, дозволила отримати інформацію про геоструктуру та соціально-демографічні характеристики громадян ЄС, зацікавлених не тільки у розгортанні зорової активності, а й в безпосередній особистій участі в процесах деліберації. Соціально-демографічні характеристики учасників процесу деліберації процесу європейської демократії засобами Платформи, на нашу думку, є достатньо умовним, оскільки, приміром, 35,6 % зареєстрованих учасників не надали інформацію про свою стать, 47,3 % ідентифікували себе як чоловіки, 15,9 % – як жінки, 1,2 % – як інші (Multilingual Digital Platform of the Conference on the Future of Europe 2022b). В першу хвилю використання Платформи (до 2 серпня 2021 р.) близько двох третин учасників були чоловічої статі (62,7 %), а 15 % – жіночої, 22 % не надали інформацію про свою стать, а 0,3 % означили себе іншими (Multilingual Digital Platform of the Conference on the Future of Europe 2021).

Найбільш активна частина зареєстрованих учасників Платформи зосереджена у віковому діапазоні 55–69 років (17,7 %), на другій позиції перебувала вікова група 25–39 років (16,3 %), на третій – вікова група 40–54 роки (з 14,9 %) (Multilingual Digital Platform of the Conference on the Future of Europe 2022b). Така тенденція характерна для всього періоду функціонування Платформи, за винятком першої хвилі (до до 2 серпня 2021 р.), коли найактивнішою віковою групою була група 25–39 років (26,1 %), за якою йшла група 55–69 років (16,8 %) (Multilingual Digital Platform of the Conference on the Future of Europe 2021).

Оцінюючи аудиторію деліберації майбутнього європейської демократії за характером та сферою зайнятості, зауважимо, що найбільш активними були висококваліфіковані робітники (14,9 %), пенсіонери (10,9 %) та менеджери (10,3 %). Доволі активну участь брали студенти (8,1 %), самозайняті (7,6 %), робітники фізичної праці (4,5 %) та безробітні (2,6%) (Multilingual Digital Platform of the Conference on the Future of Europe 2022b). Під час першої хвилі (до до 2 серпня 2021 р.) на другій позиції, після висококваліфікованих робітників (17,4 %) перебували студенти (15,7 %), що відображено і у віковій структурі цього періоду функціонування Платформи (Multilingual Digital

Platform of the Conference on the Future of Europe 2021). Однак, подібно до тенденцій у самовизначенні статі, 40,8 % не задекларували сферу та характер своєї зайнятості. 41,6 % учасників мають вищу освіту (Multilingual Digital Platform of the Conference on the Future of Europe 2022b), при чому в першу хвилю їх частка становила 47 %.

Отже, організатори процесу деліберативної майбутнього європейської демократії наділили громадян ЄС особливим статусом, який дозволяв висловлювати свою думку щодо змісту порядку денного європейської політики, тому розгортання Багатомовної цифрової платформи було підтримано скликанням у вересні 2021 р. – січні 2022 р. чотирьох Європейських громадянських панелей, що отримали статус базового маркера Конференції про майбутнє Європи (EUR_Lex 2021).

68 — Друга за номером громадянська панель мала назву «Європейська демократія / Цінності та права, верховенство права, безпека» (далі – Європейська демократія) та спрямовувалася на безпосередній дискурс, по-перше, усієї можливої варіативності характеристик європейської демократії, насамперед вибори, політична участь у між виборчий період, дистанція між громадянами та політичними інститутами ЄС, свобода ЗМІ та дезінформація; по-друге, питань, пов'язаних з основними правами і цінностями ЄС, верховенством права та боротьбою з усіма формами дискримінації, внутрішньої безпеки ЄС. На нашу думку, для забезпечення тягlosti процесу деліберативної особливо важливим було те, що Громадянські панелі, як організаційна форма наступного етапу деліберативної майбутнього європейської демократії, в спрямованості дискусій поклалися на узагальнені та систематизовані ідеї, артикульовані засобами цифрової Платформи. Відтак, Громадянська панель Європейська демократія послуговувалася інформаційним матеріалом «Основна інформація: європейська демократія / цінності, права, верховенство права, безпека» (Conference on the Future of Europe 2021).

Деліберативна на панелі Європейська демократія розгорталася упродовж трьох сесій (24–26 вересня 2021; 12–14.11. 2021; 10–12.12.2021) та одного пленарного засідання, принципи організації яких відповідали засадам деліберативної демократії. Безпосередню координацію деліберативної на панелі здійснювали три експерти з європейської демократії: (1) професор і колишній директор Школи транснаціонального управління в Інституті Європейського університету, голова виконав-

чої ради Європейської обсерваторії цифрових медіа (EDMO), заступник міністра прем'єр-міністра та міністром регіонального розвитку Португалії (2013–2015 рр.), член Європейської ради з міжнародних відносин, член Європейської ради Всесвітнього економічного форуму та член Групи високого рівня Європейської комісії з питань плюралізму та свободи ЗМІ Мігель П. Мадуро (European University Institute 2023); (2) генеральний секретар Трансєвропейської асоціації політичних досліджень (TEPSA), старший асоційований науковий співробітник Королівського інституту міжнародних відносин та колишній заступник генерального директора з питань загальної та інституційної політики в Генеральному секретаріаті Ради ЄС Джим Клос; (3) польсько-бельгійська філософиня, письменниця, директорка програми дослідження філософії в Букінгемському університеті Аліція Гесцінська та три експерти з цінностей, права та безпеки: (1) професорка гендерних досліджень факультету соціальних наук Університету Темпере (Фінляндія) Йоганна Кантола; (2) професор міжнародного права та міжнародних організацій Католицького університету Левена Ян Воутерс; (3) старший науковий співробітник Австрійського інституту міжнародних відносин, що вивчає тероризм, екстремізм, зовнішню політику та політику безпеки Данієла Пісої (Conference on the Future of Europe 2021b).

Основним завданням першої сесії деліберації на панелі Європейська демократія (24–26 вересня 2021 р.) було генерування напрямів подальшого обговорення проблем європейської демократії. Організаційно керований експертами, цей процес послідовно здійснювався в шість етапів. На першому етапі учасники панелі в рамках загальних тематичних блоків панелі могли порушувати будь-які важливі для них теми, що записувалися фасилітаторами та перекладалися англійською. На другому етапі було здійснено укрупнення тем та визначені пріоритети для другої сесії. Пріоритети визначалися безпосередньо учасниками деліберації за допомогою анонімних аркушів пріоритетів, коли кожен громадянин розподіляв 15 балів між темами, при чому найбільш важлива для громадянина тема могла отримати не більше 5 балів. На третьому етапі здійснювався підрахунок балів за всіма темами та визначався їх рейтинг. На четвертому етапі п'ять тем, у яких був найвищий рейтинг в рамках тематичного блоку об'єднувалися в кластери, при чому виявлялися схожі та пов'язані теми. На п'ятому етапі всі кластери були об'єднані в п'ять напрямів,

що визначали предметне поле деліберативної майбутньої європейської демократії. Зауважимо, що в назвах напрямів експерти термінологічно опиралися на слова, озвучені громадянами на першому етапі генерування напрямів, що робило їх більш значущими для учасників дискусії. Зрештою, на останньому – шостому етапі, напрями презентувалися як пропозиція, відкрита до внесення уточнень учасниками даної громадянської панелі та обговоренні на пленарному засіданні Громадянської панелі «Європейська демократія / Цінності та права, верховенство права, безпека» (Conference on the Future of Europe 2021b). Отже, результатом першої сесії панелі Європейська демократія стало формування п'яти напрямів деліберативної на основі тем, які громадяни в координації з експертами визначали як пріоритетні:

– Перший напрям: Забезпечення прав та (не)дискримінація (тематичні кластери: Дискримінація, Гендерна рівність, Захист прав людини, прав природи та тварин, Право на приватність).

70

– Другий напрям: Захист демократії та верховенство права (тематичні кластери: Захист верховенства права та конкурентності, Захист та зміцнення, Безпека, Медіа та дезінформація).

– Третій напрям: Реформування ЄС (тематичні кластери: Інституційна реформа, Прийняття рішень, Посилення інтеграції).

– Четвертий напрям: Формування європейської ідентичності (тематичні кластери: Навчання демократії. Європейські цінності та ідентичності. Інформування про ЄС).

– П'ятий напрям: Посилення участі громадян (тематичний кластер: Участь – політична та громадська – громадян).

Напрями та кластери стали основою для вироблення концептуальних засад рекомендацій під час другої сесії панелі Європейська демократія, яка тривала он-лайн упродовж 12–14 листопада 2021 р. Спільно з експертами, опираючись на власні знання та досвід, громадяни обговорювали тематичні кластери з позицій визначення тих конкретних проблем розвитку європейської демократії, що потребують нагального вирішення, маркували орієнтири для розробки рекомендацій під час наступної сесії та формулювали чіткі обґрунтування для кожного з орієнтирів (Conference on the Future of Europe 2021c). Важливим аспектом організації деліберативної, на нашу думку, було те, що працюючи в 15 підгрупах, кожна з яких складалася з 12–14 громадян, що розмовляли чотирма (п'ятьма) мовами, кожен міг говорити своєю мовою або комфортною для нього мовою, що забез-

печувало прозорість простору деліберації та відкритість для кожного учасника.

Загалом, на другій сесії було визначено 39 орієнтирів для розробки рекомендацій Конференції, які розподілилися на рівні напрямів деліберації так: забезпечення прав та (не)дискримінація – 9 орієнтирів; захист демократії та верховенство права – 5; реформування ЄС – 10; формування європейської ідентичності – 9; участь громадян – 6. Отже, на думку учасників деліберації, майбутнє європейської демократії потребує розгортання дискурсивного полі докола проблем реформування ЄС та формування європейської ідентичності. Аналізуючи сформульовані громадянами орієнтири для розробки рекомендацій Конференції, на нашу думку, варто звернути увагу, насамперед, на обов'язковий характер аргументації пропозицій того чи іншого учасника деліберації майбутнього ЄС. Це та частина застосовного в Україні формату обговорень, яка, відрізняє нас від європейських принципів участі громадян у виробленні політики та впливу на політичні рішення. Якщо на рівні політичних інститутів та органів влади України, важливий сам факт обговорення за участю громадян, а його результати, навіть у форматі пропозицій, є формальною констатуючою ознакою, що підтверджує факт обговорення, то на рівні інститутів та інституцій ЄС, йдеться саме про процес деліберації (а не обговорення), коли громадяни не тільки формулюють пропозиції, а й обґрунтовують їх важливість за допомогою системи аргументів. Наприклад, в тематичному кластері «Інституційна реформа» є така рекомендація: «Ми рекомендуємо прийняти закон про вибори до Європейського парламенту, який гармонізує виборчі умови (вік виборців, дату виборів, вимоги до виборчих округів, кандидатів, політичних партій та їх фінансування). Громадяни Європи повинні мати право голосувати за різні партії на рівні Європейського Союзу, кожна з яких складається з кандидатів від кількох держав-членів. Упродовж достатньо тривалого перехідного періоду громадяни могли голосувати як за національні, так і за транснаціональні партії», до якої пропонується обґрунтування: «Ми рекомендуємо це, тому що Європейському Союзу необхідно створити відчуття єдності, якого можна досягти шляхом справді спільних виборів до Європейського парламенту. Ці спільні вибори притягнуть до відповідальності членів Європейського парламенту та зосередять виборчу кампанію на спільних європейських темах» (Conference on the Future of Europe.

2022b). Обґрунтування пропозиції дозволяє визначити мотивацію європейського виборця та скоротити дистанцію між ним та європейським політикумом, звісно, в разі ухвалення відповідних змін до законодавства ЄС. Але у будь-якому випадку, дана пропозиція містить обґрунтування, до якого інтегровані очікування громадян ЄС в частині розвитку європейської демократії.

Визначені 39 орієнтирів для розробки рекомендацій стали предметом деліберації третьої сесії на панелі Європейська демократія, що тривала упродовж 10–12 грудня 2021 р. (Флоренція, Італія) за участі 162 випадково відібраних громадян ЄС, з яких 26 учасників брали участь у дистанційному форматі. Організаційно робота 3 сесії відбувалося аналогічно, проаналізованому вище алгоритму 1 сесії з залученням додаткових форматів деліберації – відкритого форуму та голосування за рекомендації. Перед голосуванням усі учасники деліберації проект рекомендацій бажаною для них мовою. Голосування відбувалося через он-лайн форму, створену для кожного напряму деліберації. Кожна рекомендація виголошувалася англійською мовою (за наявності перекладу всіма офіційними мовами ЄС), за яку голосували всі учасники. За результатами голосування рекомендації були класифіковані як такі, що: (1) були підтримані (70 % або більше голосів «За»); (2) не були підтримані (менше 70 % голосів «За»). Зокрема, з 39 рекомендацій не були підтримані 3, що стосувалися: створення на рівні ЄС консультативної ради, обраної безпосередньо меншинами з функцією навчати державних службовців враховувати потреби меншин та правом вето щодо питань меншин; створення агентства з моніторингу аудіовізуальних друкованих та цифрових ЗМІ на європейському рівні з функцією контролю національних ЗМІ щодо дотримання неупередженості та об'єктивності в створенні контенту та запобігання дезінформації; створення представницького органу громадян для обговорення та інформування про прийняття рішень питань, що мають принципове значення для громадян ЄС, що вирішується за допомогою опитування (Conference on the Future of Europe 2022f). Решта 36 рекомендацій були ухвалені з внесеною спільно деталізацією, але без принципових змін їх сутності.

Паралельно з організацією Європейської громадянської панелі, подібна форма деліберації в рамках Конференції могла бути розгорнута і на рівні держав-членів ЄС за умови опертя на визначені організаційні принципи. Національні громадянські панелі були органі-

зовани в Бельгії (Conference on the Future of Europe 2021a), Німеччині (Conference on the Future of Europe 2022d), Франції (Conference on the Future of Europe. 2022), Італії (Conference on the Future of Europe. 2022a), Литві (Lithuanian Citizens' Panel on the Future of Europe 2022) та Нідерландах (National government 2022). Вироблені ними рекомендації були представлені та обговорені на пленарних засіданнях Конференції.

Зважаючи на мету дослідження, ми свідомо уникаємо аналізу процесу та форм деліберативної діяльності, характерних для інших етапів Конференції, але звертаємо увагу на ті пропозиції, що були артикульовані громадянами ЄС на Багатомовній цифровій платформі та Європейській Громадянській платформі та увійшли до фінального звіту Конференції, презентованого 9 травня 2022 року, у якому було загалом 49 пропозицій, систематизованих в 9 тематичних напрямів Конференції та спрямованих до трьох інститутів ЄС. Щодо європейської демократії засобами багатоступеневої деліберативної діяльності було досягнуто консенсусу щодо 5 пропозицій: по-перше, інформування громадян, участь та молодь (мета: поглиблення участі громадян та залучення молоді до демократії на рівні ЄС, формування досвіду громадянства та посилення політичної суб'єктності громадян у міжвиборчій період); по-друге, інформування громадян, участь і молодь (bis) (мета: зробити ЄС більш зрозумілим і доступним та зміцнити спільну європейську ідентичність); по-третє, демократія і вибори (мета: зміцнити європейську демократію шляхом посилення її основ, активізації участі громадян у виборах до Європейського парламенту, сприяння транснаціональним обговоренням спільних для держав-членів питань та забезпечення стабільного зв'язку між громадянами та обраними ними представниками); по-четверте, процес прийняття рішень в ЄС (мета: покращити процес прийняття рішень в ЄС задля забезпечення спроможності ЄС діяти, враховуючи інтереси всіх держав-членів та гарантуючи його прозорий і зрозумілий для громадян характер). Зауважимо, що більшість пропозицій громадян, які були визначені на попередніх етапах деліберативної діяльності демократії, були враховані в статусі деталізації п'яти, фактично укрупнених рекомендацій щодо майбутнього європейської демократії. Маємо на увазі ідеї щодо розробки механізму моніторингу законодавчих ініціатив громадян; створення цифрової платформи, на якій громадяни можуть ділитися ідеями, ставити запитання представникам інституцій ЄС та вислов-

лювати свої погляди щодо політики; формування системи локальних радників ЄС, як способу зменшити дистанцію між установами ЄС та громадянами ЄС; ширше використання інструментів деліберативної демократії за моделлю Конференції; забезпечення мінімального рівня освіти щодо ЄС та його демократичних процесів, включаючи історію європейської інтеграції та європейського громадянства; використання на рівні інституцій ЄС дебюрократизованої термінології, зберігаючи якість та експертність інформації та адаптуючи інформацію для різних каналів комунікації та профілів аудиторії; розробка механізму загальноєвропейського референдуму, ініційованого Європейським парламентом; внесення змін до виборчого законодавства ЄС для гармонізації виборчих умов (віку для голосування, дати виборів, вимог до виборчих округів, кандидатів, політичних партій та їх фінансування) для виборів до Європейського парламенту, а також застосування для обрання частини Європейського парламенту системи транснаціональних списків; розгляд можливості зміни назв інституцій ЄС, уточнення для громадян їх функцій та ролі у процесі прийняття рішень; відновлення дискусії щодо Конституції з метою узгодження цінностей та правил прийняття рішень тощо (Conference on the Future of Europe 2022e).

74

Висновки. Здійснене дослідження процесу розгортання деліберативної моделі політичної участі громадян ЄС в дискурсі майбутнього європейської демократії вказує на те, що він був офіційно визначений на організаційному рівні (Конференція про майбутнє Європи), але тематичне наповнення проблеми не обмежувалося будь-якими офіційними документами, тож кожен громадянин ЄС отримав можливість висловити ідею та взяти участь в обговоренні ідей інших суб'єктів деліберативної участі на першому етапі Конференції (Багатомовна цифрова платформа).

Вивчення застосування цифрових інструментів політичної участі в практиках деліберативної демократії, застосованих під час Конференції про майбутнє Європи, довело, що було використано два формати таких інструментів: по-перше, формат Багатомовної цифрової платформи функціонував за цифровою моделлю розгортання політичної участі; по-друге, формат Європейських громадянських панелей опирався на змішану модель, що поєднував принципи цифрових та очних комунікацій в процесі деліберативної участі. Водночас, обидва формати найбільш системно відображають характер трансформації дис-

курсивної моделі політичної участі громадян ЄС від діалогових до деліберативних форм з опертям на цифрові інструменти.

Дослідження форм деліберації майбутнього європейської демократії в процесі перебігу Конференції про майбутнє Європи та її результатів дозволяє зробити висновок про те, що структурно, проблема європейської демократії була визначена громадянами ЄС як сукупність перспективних для спільного політичного порядку денного взаємозалежних вимірів: вибори до Європейського Парламенту; федералізація ЄС; політична участь громадян та консультації; інституційні реформи; сприяння спільній європейській ідентичності та спільному публічному простору; захист і зміцнення демократії.

Встановлена сукупність маркерів, тематичних напрямів та кластерів деліберації майбутнього демократії на другій Європейській громадянській панелі була відображена в 39 орієнтирах, запропонованих для розробки підсумкових рекомендацій Конференції: забезпечення прав та (не)дискримінація – 9 орієнтирів; захист демократії та верховенство права – 5; реформування ЄС – 10; формування європейської ідентичності – 9; участь громадян – 6. В підсумкових документах Конференції був досягнутий консенсус щодо 5 пропозицій, які акумулювали більшість рекомендацій громадян щодо майбутнього європейської демократії, висловлених під час процесу деліберації.

References:

1. Bächtiger, A, Parkinson, J. 2019. Mapping and Measuring Deliberation: Towards a New Deliberative Quality. Oxford: Oxford University Press.
2. Coleman, S. A., Przybylska A., Sintomer Y. (eds.). 2015. Deliberation and Democracy: Innovative Processes and Institutions. New York: Peter Lang.
3. Conference on the Future of Europe. 2021. Basic information: European democracy / values, rights, rule of law, security. URL: <https://is.gd/bHP7ys>
4. Conference on the Future of Europe. 2021a. How to better include citizens in european democracy? Belgian citizens' panel. October – December 2021. URL: <https://is.gd/kk64vD>
5. Conference on the Future of Europe. 2021b. Report: Panel 2 session 1 European Citizens' Panel 2: European democracy / Values and rights, rule of law, security. <https://is.gd/ujnHLD>

6. Conference on the Future of Europe. 2021c. Report: Panel 2, session 2. European Citizens' Panel 2: "European democracy/values and rights, rule of law, security". <https://is.gd/IWQ2gL>

7. Conference on the Future of Europe. 2022. Citizen contribution to the Conference on the Future of Europe. [France]. <https://is.gd/3ai3QI>

8. Conference on the Future of Europe. 2022a. Citizens' panel to formulate recommendations for the Conference on the Future of Europe, 11–12 March 2022. Summary Report. Rome, 16 March 2022. <https://is.gd/pL8NLI>

9. Conference on the Future of Europe. 2022b. European Citizens' Panel 2: "European democracy / Values and rights, rule of law, security". Recommendations. <https://is.gd/KUO2MR>

10. Conference on the Future of Europe. 2022c. European democracy. URL: <https://wayback.archive-it.org/12090/20230313213728/https://futureu.europa.eu/en/processes/Democracy>

76 — 11. Conference on the Future of Europe. 2022d. National Citizens' Panel on the Future of Europe – final report February 2022. [Germany]. <https://is.gd/kkE8qt>

12. Conference on the Future of Europe. 2022e. Report on the Final Outcome. May 2022. <https://www.europarl.europa.eu/resources/library/media/20220509RES29121/20220509RES29121.pdf>

13. Conference on the Future of Europe. 2022f. Report: Panel 2, session 3 European Citizens' Panel 2: "European democracy / Values and rights, rule of law, security". <https://is.gd/QSKHBr>

14. Crum, B. 2023. "Models of EU Constitutional Reform: What do we learn from the Conference on the Future of Europe?". *Global Constitutionalism*. June: 1–19. DOI:10.1017/S2045381723000102

15. Ercan, S. A. 2019. "Deliberative Democracy: Taking Stock and Looking Ahead [Interview]". *Democratic Theory*. 6 (1): 97–110.

16. EUR_Lex. 2021. Joint Declaration of the European Parliament, the Council and the European Commission on the Conference on the Future of Europe. Engaging with Citizens for Democracy – Building a more resilient Europe (2021/C 91 I/01). Document 32021C0318(01). URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32021C0318\(01\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32021C0318(01)&from=EN)

17. European Commission. 2019. A Union that strives for more. My agenda for Europe. By candidate for President of the European Commission Ursula von der Leyen. Political Guidelines for the next

European Commission 2019–2024, 16 July 2019. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/political-guidelines-next-commission_en.pdf

18. European Parliament, European Commission. 2021. Special Eurobarometer 517. Report. Future of Europe. Fieldwork: September–October 2021. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/7fc24136-8569-11ec-8c40-01aa75ed71a1>

19. European Parliament. 2020. P9_TA(2020)0010 European Parliament's position on the Conference on the Future of Europe European Parliament resolution of 15 January 2020 on the European Parliament's position on the Conference on the Future of Europe (2019/2990(RSP)). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2020-0010_EN.pdf

20. European University Institute. 2023. Luis Poiares Pessoa Maduro. Part-time Professor. <https://wayback.archive-it.org/12090/20230305070809/https://www.eui.eu/people?id=luis-poiares-pessoa-maduro>

21. Fabbrini, F. 2021. "The Conference on the Future of Europe: Process and prospects". *European Law Journal*. 26: 5–6. DOI:10.1111/eulj.12401

22. Lithuanian Citizens' Panel on the Future of Europe. 2022. Report. <https://is.gd/1BQZW0>

23. Miller, D. 1992. "Deliberative Democracy and Social Choice". *Political Studies*. 40 (1): 54–67.

24. Miller, D., Dryzek J. S., List C. 2003. "Social Choice Theory and Deliberative Democracy: A Reconciliation". *British Journal of Political Science*. 33(1): 1–23.

25. Multilingual Digital Platform of the Conference on the Future of Europe. 2022. Report February 2022. URL: <https://www.europarl.europa.eu/resources/library/media/20220509RES29122/20220509RES29122.pdf>

26. Multilingual Digital Platform of the Conference on the Future of Europe. 2022a. Final Report May 2022. <https://cutt.ly/LNSComx>

27. Multilingual Digital Platform of the Conference on the Future of Europe. 2021. Interim Report August 2021. <https://cutt.ly/zNSZ0t0>

28. Nabatchi, T., Gastil, J., Weiksner, G. M., Leighninger, M. (eds.). 2012. *Democracy in Motion: Evaluating the Practice and Impact of Deliberative Civic Engagement*. Oxford: Oxford University Press.

29. National government. 2022. Our vision of Europe Opinions, ideas and recommendations. [Niederlands]. <https://is.gd/fFeLPb>

30. Niemeyer, S. J. 2011. "The Emancipatory Effect of Deliberation: Empirical Lessons from Mini-Publics," *Politics & Society*. 39 (1): 103–140.

31. Owen, D., Smith, G. 2015 "Survey Article: Deliberation, Democracy, and the Systemic Turn". *The Journal of Political Philosophy*. 23(2): 213–234.

32. Parkinson, J., Mansbridge J. (eds.). 2012. *Deliberative Systems: Deliberative Democracy at the Large Scale*. Cambridge: Cambridge University Press.

33. Petzold, W. 2023. "The Conference on the Future of Europe and the involvement of the European Committee of the Regions". Abels, G. 2023 (ed.). *The Conference on the Future of Europe. National and Regional Participation in an Innovative Reform Process*, Schriftenreihe des Europäischen Zentrums für Föderalismus-Forschung Tübingen (EZFF), Bd. 52, Nomos, Baden-Baden. URL: <https://www.nomos-shop.de/nomos/titel/the-conference-on-the-future-of-europe-id-114325/>

78 — 34. Rotar, N. 2015. „Uczestnictwo polityczne obywateli Ukrainy: wymiar wyborczy, protestacyjny i dyskursywny”. *Politeja*. 2(34/1): 107–143.

35. Rotar, N. 2022. "Institutional renewal of the deliberative model of the political participation of EU citizens". *International relations, public communications and regional studies*. 3(14): 234–251. (Ротар, Н. 2022. "Інституційне оновлення деліберативної моделі політичної участі громадян ЄС". *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 3(14): 234–251).

36. Scudder, M. F. 2021. "Deliberative Democracy, More than Deliberation". *Political Studies*. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/003232172111032624>.

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2023.13.79-96>

УДК: 323/327

© Віра Бурдяк¹

ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ РОСІЄЮ В ТИМЧАСОВО АНЕКСОВАНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ КРИМУ

Мета статті полягає в тому, щоб на основі законів України, документів Кримськотатарського Ресурсного Центру, саміту «Кримської платформи», матеріалів ЗМІ об'єктивно розкрити діяльність російської федерації щодо порушення прав людини в тимчасово анексованому українському Криму. Для досягнення поставленої мети авторка проаналізувала багато прикладів порушення рф прав і свобод людини, норм міжнародного гуманітарного права, які мали місце в Криму. Висвітлені задокументовані протести України, з якими держава звертається до міжнародних організацій, міжнародних судів, стосовно дій рф, але поки що вони не мають необхідного впливу на політику держави-агресора. Втім, повернення окупованих територій вимагає швидких і рішучих дій. Розуміючи це, високопосадовці України значно активізували діяльність щодо де-окупації Криму, шукають різноманітні інструменти у зміні підходів і дій стосовно тимчасово окупованої території Криму. Діяльність органів влади України свідчить, що держава постійно намагається наблизити час повернення Криму, виступає проти порушення прав людини, вимагає від рф дотримання прав і свобод жителів на тимчасово анексованому півострові.

Хоч рф тимчасово і зберігає фізичний контроль над Кримом, але півострів був і залишається суверенною територією України. Фальшиві претензії росії на суверенітет над Кримом рішуче відкинуло все міжнародне співтовариство.

Ключові слова: Україна, російська федерація, порушення прав людини, тимчасово анексований український Крим, деокупація.

¹ Доктор політичних наук, професор кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна. E-mail: v.burdjak@chnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-0037-2173>.

Violation of Human Rights in Temporarily Annexed Ukrainian Crimea by Russia

The purpose of the article is that, based on the laws of Ukraine, documents of the Crimean Tatar Resource Center, Summit "Crimean Platform", media materials to objectively reveal the activities of the Russian Federation regarding violation of human rights in the temporarily annexed Ukrainian Crimea. To achieve the goal, the author analyzed many examples violation of Russian human rights and freedoms, norms of international humanitarian law that took place in Crimea. The documented protests of Ukraine are highlighted, with which the state appeals to international organizations, international courts, regarding the actions of the Russian Federation, but so far they do not have the necessary influence on the policy of the aggressor state. However, the return of the occupied territories requires quick and decisive actions. Understanding this, high-ranking officials of Ukraine significantly intensified activities regarding the de-occupation of Crimea, are looking for various tools to change approaches and actions regarding the temporarily occupied territory of Crimea. The activity of the authorities of Ukraine shows, that the state is constantly trying to bring the time of Crimea's return closer, opposes the violation of human rights, demands that the Russian Federation respect the rights and freedoms of residents on the temporarily annexed peninsula. Although the Russian Federation temporarily retains physical control over Crimea, but the peninsula was and remains the sovereign territory of Ukraine. Russia's false claims to sovereignty over Crimea were resolutely rejected by the entire international community.

80

—

Keywords: *Ukraine, the Russian Federation, human rights violations, temporarily annexed Ukrainian Crimea, de-occupation.*

Постановка проблеми. У лютому 2014 р. РФ розпочала неоголошену війну проти України, здійснила військовий переворот у Криму, силою взяла під контроль його територію. Вже 10 років ситуація з дотриманням прав людини в окупованому Криму погіршується. Захистити порушені права й отримати компенсацію за незаконні і варварські дії росіян, постраждали кримчани не можуть. Крім того, РФ не бажає ні з ким співпрацювати щодо розслідування фактів порушення прав людини на окупованих територіях України, що значно поглиблює й без того невтішну ситуацію з їх дотриманням.

Україна боролася всіма можливими засобами, зазнаючи великих людських та фінансових втрат, включивши дипломатичні канали,

світову прогресивну спільноту, міжнародні організації, які визнали окупацію Донбасу й анексію Криму незаконними і засудили дії рф. Країни Заходу ввели економічні санкції проти держави-агресора. Втім, сусідня країна вважає цей акт «відновленням історичної справедливості». Впродовж років окупації проблеми звільнення українських територій і на Сході України, і в Криму повсякчас були в центрі уваги Президента, парламенту, уряду й інших органів влади.

Два роки тому – 24 лютого 2022 р., рф розпочала широкомасштабну війну проти України. Попри героїчні зусилля воїнів ЗСУ, ворогу вдалося окупувати ще частину українських територій, де він здійснює численні акції геноциду, терору, наруги над цивільним населенням, ігноруючи міжнародні умови ведення війни; знищує міста і села, їх інфраструктуру; порушує права людини.

Аналіз останніх досліджень. Оскільки в статті здійснено аналіз сучасних подій, авторка використала переважно офіційні документи органів влади України, Закони України, повідомлення Кримськотатарського Ресурсного Центру (КРЦ), саміту «Кримської платформи», матеріали ЗМІ тощо, які безпосередньо пов'язані з вирішенням важливих питань щодо порушення прав людини в анексованому Криму. Це документи РНБО, яка на своїх засіданнях обговорювала шляхи звільнення від рф окупованих частин Донбасу і Криму. Так, в інтерв'ю Радіо Свобода секретар РНБО О. Данілов наголосив, що влада України знає межу, але використовує її за «необхідності». «Повірте, наші ЗСУ в змозі очистити територію Донецької і Луганської областей. Ми можемо повоювати за територію Криму. Але треба мати на увазі, що ми не можемо допустити, щоб десятки, сотні тисяч людей полягли під час таких військових операцій. Тому що у нас якраз є розуміння того, де є ця межа. Але це не значить, що у разі необхідності ми не будемо цим користуватися» (Данілов).

Важливими для дослідження є: Спільний документ «Актуальні орієнтири державної політики у зв'язку з тимчасовою окупацією АР Крим та м. Севастополя», оснований на нормативно-правових актах, які регулюють правовідносини на час тимчасової окупації території Криму; Закон України 1207-VII «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України»; Закон України 1636-VII «Про створення вільної економічної зони «Крим» та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України»; Закон України 1706-VII

«Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»; Постанова Кабінету Міністрів України від 2 липня 2014 р. № 234 «Про затвердження Порядку виплати пенсії та надання соціальних послуг громадянам України, які проживають на території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя»; Постанова Кабінету Міністрів України від 4 червня 2015 р. № 367 «Про затвердження Порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї»; Постанова Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 р. № 1035 «Про обмеження поставок окремих товарів (робіт, послуг) з тимчасово окупованої території на іншу територію України та/або з іншої території України на тимчасово окуповану територію» та ряд інших. Виходячи з часу, коли були прийняті закони та постанови, можна зробити висновок, що проблеми, пов'язані з деокупацією українських територій постійно перебувають на порядку денному органів влади України.

82

Мета статті – використовуючи Закони України, документи КРЦ, саміту «Кримської платформи», матеріали ЗМІ об'єктивно розкрити діяльність рф щодо порушення прав людини в тимчасово анексованому Криму.

Виклад основного матеріалу. росія з весни 2021 р. нарощувала війська біля кордону України і в Білорусі. Ударне угруповання сягнуло понад 150 тис. Розвідки США і Великобританії попереджали, що президент рф володимир путін готує масштабне вторгнення, щоб змістити законно обрану владу України. Але в це важко було повірити, адже росіян вважали «братнім народом», а самопроголошений президент Білорусі Лукашенко запевняв, що в Україну білоруси можуть в'їхати хіба що на тракторах, але не на танках.

Проте, 24 лютого 2022 р. рф напала на Україну по всій довжині спільного кордону, з території Білорусі й окупованого Криму. І нині триває масштабна війна рф проти України. Армія рф, не здобувши «за три дні» заявлених кремлем цілей – окупації Києва, Харкова тощо, втративши велику кількість вояків і озброєння, продовжує вести бойові дії на Донбасі та Півдні України, обстрілює цивільне населення. путін назвав це «спецоперацією» з метою «демілітаризації і денацифікації України» (Війна. Хроніка, 2024).

У жовтні 2021 р. відбулося чергове засідання РНБО, де вперше затвердили «План оборони України», над яким працювали два роки. За підсумками засідання секретар РНБО О. Данілов сказав, що «цей документ дає чіткі відповіді на ті виклики, які стоять перед Україною»

(РНБО затвердила План, 2021). Деталей він не повідомив, зауваживши, що готувався документ цілком таємно і містить секретні положення, які можуть бути використані в разі нападу на нашу державу, що російський агресор постійно відслідковує всі рішення, які приймає Україна. Також він сказав, що президент і уряд знають, що відбувається на всіх тимчасово окупованих територіях і постійно дбають про їх повернення (РНБО під головуванням Президента, 2021).

Починаючи з 2014 р. і впродовж всіх десяти наступних років, Україна постійно на всіх міжнародних площадках піднімала питання повернення Криму. Аналізуючи ситуацію на півострові, наголосимо, що вона доволі складна і невпинно погіршується у всіх сферах, а особливо щодо прав людини і міжнародного гуманітарного права, попри активні зусилля України.

23 серпня 2021 р. у Києві започаткували саміт «Кримська платформа», учасники якого офіційно ухвалили міжнародний формат щодо Криму. Власне, мета Кримської платформи – деокупація Криму та внесок у зміцнення Європейської й глобальної безпеки. Кримська платформа – це ініційований Україною новий міжнародний консультаційно-координаційний формат, який спрямований на підвищення ефективності міжнародного реагування на окупацію Криму, відповіді зростаючим безпековим загрозам, посилення міжнародного тиску на кремль, запобігання подальшим порушенням прав людини, захисту жертв окупаційного режиму та досягнення головної цілі – де-окупації Криму і повернення його Україні мирним шляхом. Платформа об'єднує всі тематичні заходи й ініціативи з кримського питання в межах міжнародних організацій, інших міжнародних урядових і неурядових форумів (Кримська платформа, 2021). Другий міжпарламентський саміт Кримської платформи відбувся 24 жовтня 2022 р. у Празі (Другий Парламентський саміт, 2022). А 23 серпня 2023 р. у Києві пройшов вже третій саміт Платформи.

Вітаючи учасників Платформи, Президент України В. Зеленський сказав, що головне завдання Кримської платформи – підготовка де-окупації Криму і Україна має чіткий шлях відновлення територіальної цілісності та повоєнної трансформації півострова. «Чорне море – це ключ до світової продовольчої, а, отже, і соціальної стабільності. Крим – це ключ до безпеки в Чорному морі. Не можна залишати ключі в руках терористів, і ми не залишимо. Україна має чітке бачення того, як у Криму буде відновлено нормальне, мирне, справедливе, де-

мократичне життя після того, як ми демонтуємо російську тиранію на нашому українському півострові», – підкреслив він (У Києві відбувся, 2023).

У своєму виступі Міністр МЗС Д. Кулеба заявив, що Україна не дасть росії сховати питання Криму під килим і змусити світ змиритися та сприйняти тимчасову окупацію як фактичний статус-кво. «Повномасштабне вторгнення росії, – заявив він, – не лише не послабило, а навпаки зміцнило Платформу і нашу спільну рішучість повернути Крим Україні. Кількість учасників та географія підтримки продовжує розширюватися. Зараз Платформа вже охоплює Європу, Африку, Азію й Америку. Скільки б часу не минуло, злочин окупації буде покарано. Повага до Статуту ООН має бути відновлена, а Крим – повернутий Україні» (У Києві відбувся, 2023).

84

Крім міжнародної Платформи, яка щорічно збільшує коло учасників, у Києві здійснили Міжвідомчу координацію на рівні різних міністерств і відомств, що дозволило визначити єдиний державний підхід до питань деокупації Криму та м. Севастополя. Урядовці України представили спільний документ «Актуальні орієнтири державної політики у зв'язку з тимчасовою окупацією АР Крим та м. Севастополя» (Актуальні, 2020). Цей документ, спрямований на вирішення проблем українських громадян у Криму, презентували в Укрінформі на прес-конференції: «Синхронізація дій органів влади з питань деокупації Криму та м. Севастополя» (Укрінформ, 2020), підкресливши, що і Крим, і Донбас, тимчасово окуповані росією, однаково пріоритетні для державної політики України. «Деокупація Криму і Донбасу обов'язково буде. Щоб прискорити повернення територій, нам слід змінити підхід на загальнодержавному рівні... має бути єдина координація, єдині інституції, які чітко розуміють і усвідомлюють, які наші основні засади державної політики щодо повернення нашої території, щодо деокупації та реінтеграції» (Укрінформ, 2020).

На території Криму за роки окупації нормою стали постійні утиски свободи слова, через введення кримінальних норм за виступи у соціальних мережах; нелюдське ставлення, катування, жорстоке поводження з кримчанами, важкі умови утримання у в'язницях; безкарність правозахисних органів за всі ці злочини; втручання у роботу ЗМІ і правозахисних, кримськотатарських організацій, введення цензури. За повідомленням КРЦ зафіксовано 305 кримських політв'язнів та переслідуваних у кримінальних справах, 205 з них –

представники кримськотатарського народу. «Загалом за 2017-2023 рр. в окупованому Криму зафіксовано 9 006 порушень основних прав людини, 6 365 – щодо представників корінного народу», – вказано у повідомленні (У Криму виявлено, 2023). У 2017–2023 рр. правозахисники зафіксували в Криму: 458 обшуків – 325 щодо кримських татар; 1 504 затримання – 1 210 щодо кримських татар; 1 460 допитів – 1 100 щодо кримських татар; 1 446 арештів – 1 054 щодо кримських татар; 3 180 порушень права на справедливий суд – 1 999 щодо кримських татар; 584 порушення права на здоров'я – 384 щодо кримських татар; 374 етапування – 293 щодо кримських татар (У Криму виявлено, 2023).

Сьогодні є цілий ряд доказів наявності в окупованому Криму системної адміністративної практики порушення прав людини з боку рф, які Україна передала Європейському суду з прав людини (ЄСПЛ). 13 грудня 2023 р. «Європейський суд з прав людини провів засідання по суті у справі «Україна проти Росії» щодо окупації Криму. На цьому засіданні Україна доводила ЄСПЛ, які саме порушення прав людини вчиняє рф на окупованій території, зокрема «про існування системної адміністративної практики порушень прав людини з боку росії з часу окупації АР Крим та м. Севастополь». За словами І. Мудрої, заступниці міністра юстиції України, рф несе відповідальність перед ЄСПЛ за порушення прав людини, вчинені її власними силами та за порушення, вчинені її місцевими підлеглими, від дня державного перевороту; «вона несе відповідальність не лише за акти фізичного насильства, які сталися протягом кількох тижнів після державного перевороту, а й за кампанію політичних репресій, яку згодом запровадив її маріонетковий режим у Криму» (Україна надала у ЄСПЛ, 2023).

Це справа «Україна проти Росії (щодо Криму)», яка стосується порушень рф на тимчасово окупованій території АК Крим та м. Севастополь низки статей Конвенції про захист прав людини та основних свобод: 2 (право на життя), 3 (заборона катування), 5 (право на свободу, особисту недоторканість), 6 (право на справедливий суд), 8 (право на повагу до приватного і сімейного життя), 9 (свобода думки, совісті і релігії), 10 (свобода вираження поглядів), 11 (свобода зібрань та об'єднання), 14 (заборона дискримінації) та інших (Європейська конвенція, 1997). В ухвалі ЄСПЛ, стосовно прийнятності справи «Україна проти Росії (щодо Криму)», визнав її частково при-

йнятною та прийняв рішення про приєднання вказаної справи до міждержавної справи «Україна проти Росії» щодо політичних в'язнів (Україна надала у ЄСПЛ, 2023).

За фальшивими звинуваченнями ще 10 березня 2021 р. затримали акредитованого в Криму журналіста Радіо Свобода В. Єсипенка. ФСБ рф звинуватила його у «зв'язках з українськими спецслужбами» та «зберіганні й перевезенні боєприпасів». Лише через місяць арешту до справи допустили незалежних адвокатів. 6 квітня на суді Єсипенко заявив, що його катували правоохоронці рф, щоб він визнав провину. Втім, суд відкинув ці свідчення і продовжив арешт до 18 грудня 2021 р. 8 вересня 2023 р. Рада Євросоюзу розширила список осіб, які перебувають під санкціями за порушення прав людини в окупованому Криму. До списку увійшли шестеро осіб, більшість з яких брали участь у переслідуванні, тортурах чи ув'язненні В. Єсипенка.

86

—

Російське обвинувачення вимагало для В. Єсипенка 11 рр. позбавлення волі, але суд засудив журналіста до шести років позбавлення волі в колонії загального режиму та штрафу в розмірі 110 тис. рублів. 18 серпня 2022 р. Верховний суд Криму, підконтрольний росії, пом'якшив вирок В. Єсипенку до п'яти років колонії загального режиму та штрафу 110 тис. рублів. Виконувач обов'язків президента Радіо Вільна Європа/ Радіо Свобода (RFE/ RL) Джеффри Гедмін у заяві від 11 вересня 2023 р., на тлі ухвалених санкцій ЄС проти причетних до справи Єсипенка співробітників ФСБ, заявив, що «я вдячний нашим європейським партнерам за їхню готовність притягнути до відповідальності винних у несправедливому ув'язненні та нелюдському поводженні з Владиславом Єсипенком. Владислава треба негайно відпустити до дружини та маленької доньки» (Радіо Свобода вимагає, 2023).

Втім, судові органи рф ніяк не відреагували на звернення журналіста. 5 жовтня 2023 р. головна редакторка Радіо Свобода Нікола Карім та дружина В. Єсипенка – Катерина провели у Києві прес-конференцію на тему «Як врятувати Владислава Єсипенка та інших кримських журналістів, ув'язнених Росією?». Н. Карім звернулася до присутніх із словами: «Нам потрібна ваша допомога, щоб цивільні ув'язнені в Криму не були забуті, в тому числі такі люди, які говорять правду, як Владислав, чий внесок ще цінніший у цей скрутний час. Ми робимо все можливе, щоб сприяти негайному звільненню Владислава, щоб він нарешті зміг повернутися до сім'ї. Він не винен ні

в чому, окрім того, що тримав мешканців Кримського півострова та решту світу в курсі того, що насправді відбувалося у Криму» (Радіо Свобода робить, 2023).

Нині за «політику» незаконно утримують понад 100 громадян України в Криму і в рф. Більшість із них – це кримські татари, які перебувають за ґратами, на підписці про невиїзд, на домашньому арешті тощо.

рф активно впроваджує своє «антитерористичне законодавство» і військові суди для незаконного засудження громадян України за сфальшованими звинуваченнями в екстремізмі і тероризмі. Задokumentовані випадки не допуску до них незалежних адвокатів. Є безліч прикладів, коли цілі сім'ї татар переслідують і засуджують за політичними мотивами/ вигаданими справами. Правозахисники свідчать, що без батьківської опіки зростають майже 200 дітей, незаконно утримуваних громадян України.

Окупаційна влада переслідує кримчан за підтримку символіки України. Відомі резонансні справи – ув'язнення В. Балуха і О. Приходька за проукраїнську позицію до 5 рр. тюрми. У вересні 2019 р. В. Балуха звільнили, а О. Приходько – за ґратами з 10 жовтня 2019 р. З липня 2021 р. він у в'язниці небезпечних злочинців – Владимирському централі. Стан політичних в'язнів дуже погіршився, як і медичний догляд в умовах пандемії COVID-19. рф ігнорує скарги на хвороби та симптоми пандемії. За даними правозахисників, в'язнів, що захворіли на коронавірус, або в них підозрюють хворобу, переводять до пенітенціарних закладів та утримують у штрафних ізоляторах.

За законом рф всі «терористичні справи» розглядає «Южный окружной военный суд» (у Ростові-на-Дону). Ще при слідстві, затриманих кримчан етапують для розгляду справ у рф і часто залишають там до вироку. Навіть, коли справи слухались у Криму, то після вироків, особливо, якщо «справа політична», осіб етапують у колонії рф, вивозять подальше (в Іркутськ, Салават тощо). Так рф прагне розірвати зв'язки бранців із сім'ями, збільшити психологічний тиск на них. Таке ставлення до громадян України, їх незаконне переміщення з Криму згідно норм міжнародного права – військовий злочин. Впродовж місяця практично всі в'язні проходять примусову психіатричну експертизу (Тимчасова окупація, 2021).

У Криму порушені права на освіту рідною мовою етнічних українців і кримських татар. У 2013-2019 рр. кількість учнів, які навчалися українською мовою, зменшилася у 54 рази – з 13 589 до 249, тобто до 0,2% учнів. На кримськотатарській мові вчать лише 6100 учнів з понад 200 тис., чи 3,1%. Дошкільна освіта українською мовою відсутня (Порушення права на освіту).

До окупації в 2014 р. у Криму діяли 2083 релігійні організації, у 2021 р. – лише 700, які пережили переслідування і перереєстрацію за законами рф. Найбільших гонінь зазнає ПЦ України, через яку рф прагне викоринити українську ідентичність у Криму і тих, хто не змирився з окупацією. Утиски відчувають всі релігійні громади, які не підконтрольні москві (протестантські об'єднання, зокрема Свідки Єгови, мусульманські общини тощо). Системних гонінь зазнають віруючі мусульмани і їх громади, які не вступили у підконтрольне рф «Духовне управління мусульман Республіки Крим та м. Севастополь» (Тимчасова окупація, 2021).

88

Значно посилилося, і без того масштабне, згортання свободи слова. Для цього застосовують: закони рф про протидію екстремістській діяльності; про кримінальну відповідальність за заклики до сепаратизму; тривають адміністративні переслідування журналістів; свавільні затримання; фізичні напади; погрози; ліквідація незалежних ЗМІ; блокування альтернативних джерел інформації. Правозахисники зафіксували понад 300 порушень прав журналістів. Усі 12 незалежних кримськотатарських ЗМІ вимушено покинули Крим через переслідування. Фактично зруйнована система національних інституцій кримських татар (з квітня 2016 р. заборонені дії Меджлісу, релігійних, культурних організацій, ЗМІ). Це грубе порушення міжнародного гуманітарного права і прав людини, прояви расової дискримінації, елементи масштабної кампанії залякувань і переслідувань незгідних з окупацією (Тимчасова окупація, 2021).

рф дискредитує кримських татар, визначає їх потенційно ворожою групою, екстремістами, а їх адміністративні органи – кримінальними, які нібито схильні дестабілізувати ситуацію. Цим рф руйнує систему національних інституцій кримських татар і ставить їх національних лідерів, разом з 2,5 тис. членів національного і місцевих меджлісів, поза законом.

За роки окупації сотні осіб переслідували за відзначення Дня кримськотатарського прапора і роковин депортації народів Криму

18 травня, за виступи проти незаконної окупації рф Криму, за бажання кримських татар зберегти власні представницькі інституції, включаючи Меджліс. Права членів Меджлісу на свободу слова і зібрань часто порушуються, всупереч тому, що передбачено міжнародними інструментами забезпечення прав людини.

Виступаючи проти незаконної окупації Криму, Україна у січні 2017 р. ініціювала справу проти рф у Міжнародному Суді ООН (МС ООН) і подала до нього запит з проханням вжити певних заходів (позов проти рф щодо порушення Конвенції про заборону фінансування тероризму та Конвенції про заборону расової дискримінації). 19 квітня 2017 р. МС ООН зобов'язав рф «утриматись від вжиття чи підтримання обмежень щодо можливості ініціативи України до МС ООН 2017 р. Але рф ігнорувала приписи МС ООН.

Відомо, що МС ООН досить ретельно і тривало аналізує справи та працює з заявами і документами. Так, лише через два з половиною роки – 8 листопада 2019 р. суд заявив, що Україна дотрималась всіх процесуальних досудових процедур і визнав свою юрисдикцію у справі щодо порушення рф двох конвенцій. Це рішення означало, що МС ООН може перейти до розгляду справи по суті (Міжнародний суд ООН, 2024).

31 січня 2024 р. у МС ООН в Гаазі оголосили рішення у справі про порушення росією двох конвенцій. Голова суду Д. Донохью наголосила, що «ситуація в Україні сьогодні дуже відрізняється від тієї, яка була, коли Україна подала свою заяву в січні 2017 р. Наразі сторони залучені в інтенсивний збройний конфлікт, який призвів до величезних втрат і великих людських страждань» (Міжнародний суд ООН, 2024). У рішенні суд висунув до рф ряд звинувачень, зокрема: надання зброї й інших видів допомоги незаконним збройним формуванням; збиття літака «Малайзійських авіаліній» рейсу МН17; обстріли житлових районів Маріуполя і Краматорська; знищення цивільного пасажирського автобуса неподалік Волновахи; вибух на мирному зібранні в Харкові; дискримінація української та кримськотатарської громад; заборона діяльності Меджлісу кримськотатарського народу; хвилі зникнень, вбивства, самовільні обшуки, затримання; обмеження на викладання української і кримськотатарської мов тощо.

Втім, МС ООН фактично лише частково задовольнив вимоги України, а по більшості з них було відмовлено. Але представники України, які брали участь у засіданнях, кажуть, що це рішення – на

користь України, оскільки рф визнана порушником згаданих конвенцій загалом. А ось у МЗС рф заявляють, що це рішення на їхню користь (Склянка наполовину порожня, 2024).

90
—

Значним порушенням прав і свобод людини є мілітаризація півострова. Після окупації Криму рф робить це постійно, включаючи регіони Чорного й Азовського морів. Це турбує Україну і світову спільноту, як свідчать резолюції ГА ООН 2018, 2019, 2020 рр. про мілітаризацію Криму, Севастополя, частини Азовського і Чорного морів. З цією метою рф посилила і модернізувала сухопутну, повітряну, морську складові військових сил у Криму: завезла багато бойових броньованих машин, танків, артилерійських систем, вертольотів і літаків різних типів; змінила військову інфраструктуру під базу ядерної зброї, відновила і модернізувала колишні радянські сховища для ядерних боєзарядів; розгорнула потенційні носії ядерної зброї (кораблі, ракетні системи та літаки). Незаконне будівництво Керченського мосту суттєво підвищило рівень загроз у регіоні. У листопаді 2018 р. рф здійснила акт агресії проти України, обстріляла три українські військові кораблі і незаконно захопила їх разом з екіпажами; у липні 2021 р. російський президент указом надав Національній гвардії рф (росгвардії) право блокувати акваторії Чорного й Азовського морів. Дії рф мають далекосяжні наслідки для безпеки України і всього регіону. Попри постійний тиск світової спільноти, рф змінює Крим на потужну військову базу, що дає їй змогу: вести військові операції далеко від рф, зокрема в Сирії; підривати свободу судноплавства в регіоні; атакувати південні регіони України у ході війни (Мазуренко, 2022).

рф порушує також норми міжнародного гуманітарного права, змінює демографічну ситуацію окупованого Криму, шляхом системних політичних репресій проти опонентів окупації, в першу чергу етнічних українців і кримських татар. Вона витісняє з окупованої території всіх, хто потенційно міг би чинити спротив. Територію окупованого Криму за період окупації покинули майже 70 тис. чол. З іншого боку, рф здійснює активну колонізацію і перемістила до окупованого Криму за різними оцінками, понад 700 тис. росіян. Серед приїжджих – військові і цивільні; У примусовому порядку рф здійснює паспортизацію кримчан, а при відмові отримання російських паспортів, штучно обмежує їх права на медицину, соціальну і пенсійну допомогу, роботу тощо. Громадяни України отримують паспор-

ти рф, щоб залишитися господарями власних осель, майна, бізнесу тощо на окупованій території. Указ президента рф щодо позбавлення українських громадян володіння землею в тимчасово окупованому Криму – ще один крок до нав'язування громадянства рф. Деяким кримчанам громадянство рф нав'язують і без їх формальної згоди.

рф провела експропріацію і націоналізацію держвласності України й органів місцевого самоврядування, зокрема майно Міністерства інфраструктури, Міністерства аграрної політики і продовольства, Державної служби з надзвичайних ситуацій, Міністерства екології та природних ресурсів, МОНУ, багатьох державних підприємств – «Адміністрація морських портів України», ПАТ «Національна акціонерна компанія «Надра України», майно державних служб та інспекцій, підприємств, установ і організацій АПК тощо. Націоналізована власність найбільших підприємств і фінансових установ, які діяли на території півострова. Експропріація торкнулася і приватної власності фізичних та юридичних осіб. У 2014-2017 рр. в АР Крим вилучили понад 3800 земельних ділянок, тому що окупанти переглянули рішення державних органів України про надання їх у власність, в т.ч. під приводом побудови на них інфраструктурних об'єктів рф. За Указом президента рф від 20.03.2020 № 201 майже всю територію окупованого півострова включили до «переліку прикордонних територій, на яких іноземні громадяни, особи без громадянства й іноземні юридичні особи не можуть мати права власності на земельні ділянки, затверджені Указом Президента РФ від 9 січня 2011 р. № 26».

З весни 2015 р. відбувається призов населення Криму до лав ЗС рф, що суперечить нормам міжнародного гуманітарного права. У травні 2021 р. було 218 кримінальних справ за ухилення від служби у ЗС рф, у «судах» Криму. По 199 з них уже ухвалено рішення. Турботу викликає всебічна мілітаризація освіти і пропаганда війни серед неповнолітніх, яка охоплює 200 тис. школярів. У квітні 2020 р. рф ухвалила нову п'ятирічну програму підготовки дітей до служби в ЗС і пропаганду такої служби, обсягом у понад \$ 23 млн США.

Висновки. Отже, прикладів порушення рф прав і свобод людини, норм міжнародного гуманітарного права, на жаль, в Криму доволі багато. Протести України, з якими вона звертається до міжнародних організацій, судів, поки що не мають необхідного впливу на політику рф. Втім, повернення окупованих територій вимагає швидких і рішучих дій. Розуміючи це, урядовці України значно активізували діяль-

ність щодо деокупації Криму, шукають інструменти у зміні підходів і дій щодо тимчасово окупованої території Криму.

Верховна Рада ухвалила низку законопроектів щодо де-окупації півострова, зокрема щодо питання про корінні народи, скасування вільної економічної зони «Крим», пов'язані з цим зміни до Податкового і Митного кодексів України. МЗС залучило представників міжнародної спільноти до саміту «Кримська платформа», який був започаткований напередодні Дня Незалежності 23 серпня 2021 р. і з того часу проводиться щорічно; розробило і направило законопроект про перехідний період на тимчасово окупованих територіях до Європейської комісії «За демократію через право» (до Венеційської комісії) для отримання експертного висновку. Зазначені дії органів влади України свідчать, що держава постійно намагається наблизити час повернення Криму, виступає проти порушення прав людини, вимагає від РФ дотримання прав і свобод жителів на тимчасово анексованому півострові.

92

Хоча РФ і зберігає фізичний контроль над Кримом, але півострів був і залишається суверенною територією України. Фальшиві претензії Росії на суверенітет над Кримом рішуче відкинуло все міжнародне співтовариство.

Насамкінець, завершимо це дослідження словами П. Скоропадського – українського державного, політичного і громадського діяча, військовика, Гетьмана Української Держави: «Україна не може існувати, не володіючи Кримом, це буде якийсь тулуб без ніг. Крим має належати Україні, на яких умовах, це байдуже, чи буде це повне злиття, чи широка автономія, останнє повинно залежати від бажання самих кримців» (Шурхало, 2018).

Джерела та література:

1. Актуальні орієнтири державної політики у зв'язку з тимчасовою окупацією АР Крим та м. Севастополя. К. 2020. 30 с.
2. Війна Росії проти України. Відсіч. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/rosiya-ukrayina-zahroza-viyny/31703318.html>
3. Данілов про військовий шлях деокупації ОРДЛО і Криму: є межа, але за необхідності будемо цим користуватися. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-danilov-krym-donbas/31456380>

4. Другий Парламентський саміт. Міжнародна Кримська платформа. Прага. 24 жовтня 2022 р. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Z3G0vpFRjI>

5. Європейська конвенція з прав людини. Конвенцію ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

6. Кримська платформа. 2021. URL: <https://crimea-platform.org/>

7. Мазуренко А. Україна засудила Росію, яка заблокувала акваторії Чорного і Азовського морів і Керченської протоки. 2022. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/02/10/7323491/>

8. Порушення права на освіту рідною мовою. URL: <https://crimea-platform.org/news/porushennya-prava-na-osvitu-ridnoyu-movoyu/>

9. Радіо Свобода «робить все можливе» для звільнення фрілансера Єсипенка з ув'язнення в РФ – головред RFE/RL. 2023. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-radio-svoboda-holovnyi-redaktor-iesypenko/32624218.html>

10. Радіо Свобода вимагає звільнити Владислава Єсипенка на тлі санкцій ЄС проти причетних до його справи співробітників ФСБ. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-yesyenko-sprava-sanktsiyi/32587081.html>

11. РНБО затвердила План оборони України. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-rnbo-plan-oborony-ukrajiny/31512213.html>

12. РНБО під головуванням Президента затвердила План оборони України та ухвалила рішення про застосування санкцій. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/10/16/rnbo-pid-golovuvanniam-prezydenta-zatverdyla-plan-oborony-ukrayiny-ta-uhvalyla-rishennya-pro-zastosuvannya-sankczij/>

13. Склянка наполовину порожня чи повна? Що означає для Криму рішення Міжнародного суду ООН щодо позову «Україна проти Росії». URL: <https://ua.krymr.com/a/mizhnarodnyi-sud-oon-pozov-ukraina-proty-rosii/32805555.html>

14. Тимчасова окупація АР Крим та м. Севастополь. 2021. URL: <https://mfa.gov.ua/timchasova-okupaciya-ar-krim-ta-m-sevastopol>

15. У Києві відбувся Третій Саміт Міжнародної Кримської платформи. 2023. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/u-kyievi-vidbuvsia-tretii-samit-mizhnarodnoi-krymskoi-platfomy>

16. У Києві презентували єдиний державний підхід до деокупації Криму. URL: <https://ua.krymr.com/a/novyny-krymu-kryiv-prezentatsiia-yedynoho-derzhavnoho-pidkhotu-do-deokupatsii-krymu/30704930.html>

17. У Криму виявлено 9 006 порушень прав людини – КРЦ. URL: <https://suspilne.media/636160-u-krymu-viavleno-9-006-porusen-prav-ludini-krc/>

18. Україна надала у ЄСПЛ докази порушення Росією прав людини в окупованому Криму. 2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/3799671-ukraina-nadala-u-espl-dokazi-porusenna-rosieiu-prav-ludini-v-okupovanomu-krymu.html>

19. Укрінформ. Міжнародний суд ООН оголошує рішення у справі за позовом України проти Росії. 31.01.2024. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3820862-u-miznarodnomu-sudi-oon-rozpozalosa-ogolosenna-risenna-u-spravi-pro-porusenna-rosieiu-dvoh-konvencij.html>

94

20. Укрінформ. Пресконференція на тему: «Синхронізація дій органів влади з питань деокупації Криму та Севастополя». URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3054351-sinhronizacia-dij-organiv-vladi-z-pitan-deokupatsii-krymu-ta-sevastopola.html>

21. Шурхало Д. 100-літні рецепти розбудови України: п'ять цитат гетьмана Павла Скоропадського. 2018. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29368235>

References:

1. Aktualni oriientyry derzhavnoi polityky u zviazku z tymchasovoiu okupatsiieiu AR Krym ta m. Sevastopolia. K. 2020. 30 s.

2. Viina Rosii proty Ukrainy. Vidsich. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/rosiya-ukrayina-zahroza-viyny/31703318.html>

3. Danilov pro viiskovy shliakh deokupatsii ORDLO i Krymu: ye mezha, ale za neobkhidnosti budemo tsym korystuvatysia. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-danilov-krym-donbas/31456380>

4. Druhyi Parlamentskyi samit. Mizhnarodna Krymska platforma. Praha. 24 zhovtnia 2022 r. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Z3G0vpFRjI>

5. Yevropeiska konvetsiia z prav liudyny. Konvetsiuiu ratyfikovano Zakonom № 475/97-VRvid 17.07.97. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

6. Krymska platforma. 2021. URL: <https://crimea-platform.org/>
7. Mazurenko A. Ukraina zasudyla Rosiiu, yaka zablokuvala akvatorii Chornoho i Azovskoho moriv i Kerchenskoj protoky. 2022. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/02/10/7323491/>
8. Porushennia prava na osvitu ridnoiu movoiu. URL: <https://crimea-platform.org/news/porushennya-prava-na-osvitu-ridnoyu-movoyu/>
9. Radio Svoboda «robyt vse mozhlyve» dlia zvilnennia frilansera Yesypenka z uviaznennia v RF – holovred RFE/RL. 2023. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-radio-svoboda-holovnyi-redaktor-iesypenko/32624218.html>
10. Radio Svoboda vymahaie zvilnyty Vladyslava Yesypenka na tli sanktsii YeS proty prychetnykh do yoho spravy spivrobotnykiv FSB. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-yesypenko-sprava-sanktsiyi/32587081.html>
11. RNBO zatverdyla Plan oborony Ukrainy. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-rnbo-plan-oborony-ukrajiny/31512213.html>
12. RNBO pid holovuvanniam Prezydenta zatverdyla Plan oborony Ukrainy ta ukhvalyla rishennia pro zastosuvannia sanktsii. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/10/16/rnbo-pid-golovuvannyam-prezydenta-zatverdyla-plan-oborony-ukrayiny-ta-uhvalyla-rishennya-pro-zastosuvannya-sankcij/>
13. Sklianka napolovynu porozhnia chy povna? Shcho oznachaie dlia Krymu rishennia Mizhnarodnoho sudu OON shchodo pozovu «Ukraina proty Rosii». URL: <https://ua.krymr.com/a/mizhnarodnyi-sud-oon-pozov-ukraina-proty-rosii/32805555.html>
14. Tymchasova okupatsiia AR Krym ta m. Sevastopol. 2021. URL: <https://mfa.gov.ua/timchasova-okupaciya-ar-krim-ta-m-sevastopol>
15. U Kyievi vidbuvsia Tretii Samit Mizhnarodnoi Krymskoi platformy. 2023. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news-u-kyievi-vidbuvsia-tretii-samit-mizhnarodnoi-krymskoi-platformy>
16. U Kyievi prezentuvaly yedyni derzhavnyi pidkhid do deokupatsii Krymu. URL: <https://ua.krymr.com/a/novyny-krymu-kryiv-prezentatsiia-yedynoho-derzha-vnoho-pidkhotu-do-deokupatsii-krymu/30704930.html>
17. U Krymu vyjavleno 9 006 porushen prav liudyny – KRTs. URL: <https://suspilne.media/636160-u-krymu-viavleno-9-006-porushen-prav-ludini-krc/>

18. Ukraina nadala u YeSPL dokazy porushennia Rosiieiu prav liudyny v okupovanomu Krymu. 2023. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/3799_671-ukraina-nadala-u-espl-dokazi-porusenna-rosieiu-prav-ludini-v-okupovanomu-krimu.html

19. Ukrinform. Mizhnarodnyi sud OON oholoshuie rishennia u spravi za pozovom Ukrainy proty Rosii. 31.01.2024. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3820862-u-mizhnarodnomu-sudi-oon-rozpocalosa-ogolosenna-risenna-u-spravi-pro-porusenna-rosieiu-dvoh-konvencij.html>

20. Ukrinform. Preskonferentsiia na temu: «Synkhronizatsiia dii orhaniv vlady z pytan deokupatsii Krymu ta Sevastopolia». URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3054351-sinhronizacia-dij-organiv-vladi-z-pitan-deokupacii-krimu-ta-sevastopola.html>

21. Shurkhalo D. 100-litni retsepty rozbudovy Ukrainy: piat tsytat hetmana Pavla Skoropadskoho. 2018. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29368235>

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2023.13.97-110>

УДК: 327.8

© Гела Васадзе¹

© Наталія Нечаєва-Юрійчук²

АЗЕРБАЙДЖАН – ВІРМЕНІЯ – ГРУЗІЯ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ МІЖДЕРЖАВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

В умовах триваючої російсько-української війни питання майбутнього світопорядку є більш, ніж актуальним на порядку денному. Запровадження санкційного режиму щодо Росії призвело до активізації зусиль останньої у напрямку створення власної екосистеми виживання, у якій незамінними складовими розглядаються держави Південного Кавказу, зокрема, колишні радянські республіки, як от Азербайджан, Вірменія, Грузія. У своїй науковій розвідці автори аналізують особливості суспільно-політичного розвитку названих держав Південного Кавказу у його взаємозв'язку з подіями російсько-української війни та змінами геополітичної кон'юнктури у регіоні.

Автори звертають увагу на важливість Південного Кавказу для забезпечення спроможності РФ продовжувати війну проти України на сучасному етапі. Повернення Нагірного Карабаху до складу Азербайджану через припинення існування НКР з 1 січня 2024 року відкриває нові перспективи не лише регіонального розвитку, але вирішення інших «заморожених» конфліктів, витворених Москвою.

Усунення фактору військового протистояння з регіонального порядку є важливим елементом геополітичної стабільності та безпеки у регіоні. Й Грузія у даному випадку відіграє важливу роль, з одного боку, як потенційний медіатор, а з іншого – як держава, що має стратегічне партнерство з Азербайджаном та добросусідські відносини з Вірменією.

¹ Політолог, керівник регіональних програм Центру стратегічного аналізу (GSAC), Тбілісі, Грузія. E-mail: gelavasadze@gmail.com.

² Кандидат історичних наук, доцент кафедри політології та державного управління Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна. E-mail: n.nechayeva-yuriyuchuk@chnu.edu.ua; ORCID: 0000-0001-5882-7121.

Ключові слова: Південний Кавказ, Азербайджан, Вірменія, Грузія, Нагірний Карабах, російсько-українська війна.

Azerbaijan – Armenia – Georgia: Challenges and Prospects of Interstate Cooperation

In the conditions of the ongoing Russian-Ukrainian war, the question of the future world order is more than urgent. The introduction of the sanctions regime against Russia led to the intensification of the latter's efforts in the direction of creating its own ecosystem of survival, in which the states of the South Caucasus, in particular, the former Soviet republics such as Azerbaijan, Armenia, Georgia, are considered indispensable components. In their research, the authors analyze the features of the socio-political development of the named states of the South Caucasus in its relationship with the events of the Russian-Ukrainian war and changes.

98 — *The authors draw attention to the importance of the South Caucasus for ensuring the ability of the Russian Federation to continue the war against Ukraine at the current stage. In its desire to regain its status as a world leader, the Russian Federation is trying with all its might to preserve the existing status quo in the region, on the one hand, while simultaneously improving its relations with Turkey and Azerbaijan, on the other. The latter was quite clearly revealed during the Second Karabakh War in 2020 and the events of September 19, 2023 in Nagorno-Karabakh. The return of Nagorno-Karabakh to Azerbaijan due to the termination of the existence of the NKR from January 1, 2024 opens up new prospects not only for regional development, but also for the resolution of other “frozen” conflicts created by Moscow.*

Eliminating the factor of military confrontation from the regional order is an important element of geopolitical stability and security in the region. And Georgia in this case plays an important role, on the one hand, as a potential mediator, and on the other, as a state that has a strategic partnership with Azerbaijan and good-neighborly relations with Armenia.

Keywords: South Caucasus, Azerbaijan, Armenia, Georgia, Nagorno-Karabakh, Russian-Ukrainian war.

Актуальність теми. Триваюча російсько-українська війна виводить на порядок денний питання майбутнього світоустрою. Від розвитку ситуації на російсько-українському фронті безпосередньо залежить формат міжнародних відносин та глобальний світопорядок, що абсолютно чітко усвідомлюється як західними демократіями, так

і авторитарною Росією. Остання з 2014 року, після запровадження санкцій щодо неї, системно працює над створенням власної екосистеми виживання, у якій незамінними складовими розглядає держави Південного Кавказу, насамперед колишні радянські республіки – Азербайджан, Вірменію, Грузію. Саме вони були серед перших, які у добу розпаду радянської системи відчували на собі наслідки колоніальної політики Москви. Карабах, Абхазія, Південна Осетія – регіони, що стали хрестоматійними прикладами «заморожених конфліктів», що з'явилися на геополітичній мапі наприкінці минулого століття, однак були штучно витворені Москвою ще на початку формування радянської держави.

2020 рік став роком подвійних випробувань для Кавказу: пандемія Covid-19, з одного боку, та 44-денна війна у Карабасі, результатом якої стало повернення до Азербайджану частини територій Карабаху з містом Шуша. І якщо основним союзником Азербайджану є Туреччина, то для Вірменії це – Росія, угоди з якою, за словами відомого німецького канцлера Отто фон Бісмарка, «не варті й паперу, на якому написані» (Коваленко 2008), з чим складно не погодитися.

Наприкінці 2023 року спостерігаємо активізацію військових дій на російсько-українському фронті, посилення ракетних обстрілів цивільної інфраструктури в Україні, зміни форматів інформаційно-політичної активності Росії у державах ЄС, на Кавказі і не тільки. Вироблення дієвих інструментів протидії російському гегемонізму неможливе без комплексного розуміння ситуації на євразійському континенті, де Москва й досі залишається однією із ключових ланок міждержавної взаємодії.

Метою даної розвідки є аналіз суспільно-політичної ситуації окремих держав Південного Кавказу – Азербайджану, Вірменії та Грузії, у її взаємозв'язку з подіями російсько-української війни та змінами геополітичної кон'юнктури у регіоні.

Науково-дослідницьке поле проблеми. Російський напад на Україну і розв'язана нею гібридна війна проти нашої держави стали поштовхом до появи ряду наукових праць як вітчизняних, так і зарубіжних науковців теоретичного та прикладного характеру, в яких аналізується суть та особливості сучасної війни Росії проти України, її інформаційна та військова складова. Серед українських авторів, фокус уваги яких звернений на актуальні проблеми сьогодення, - С.Віднянський та А. Мартинов (Віднянський, Мартинов

2023), В.Горбулін (Горбулін 2017), Є.Магда (Магда 2017; Магда, 2015), С.Плохий (Плохий 2023) й інші.

Водночас звертаємо увагу, що попри комплексність підходів до аналізу сучасного стану міжнародних відносин в контексті тих геополітичних потрясінь, що їх спровокувала російсько-українська війна, аналіз ситуації на Південному Кавказі залишає бажати кращого. Найбільш системно даний регіон представлений у суспільно-політичних медіа, де у коротких інформаційних довідках та публікаціях знаходимо інформацію про ситуацію у Карабасі, до прикладу (Нагірний Карабах, 2023). Системно працює у даному напрямку Національний інститут стратегічних досліджень (Замікула, 2021; Етнічний чинник «заморожених конфліктів», 2019). В цілому увага українських науковців звернена на аналіз витоків, причин та наслідків «заморожених конфліктів» у регіоні, відповідних уроків для України (Мачуський, 2018; Теленько, 2018), особливості пострадянського розвитку окремих регіональних акторів (Кудряченко, 2022), зовнішню політику окремих держав регіону, зокрема Грузії в контексті європейської інтеграції (Сухіашвілі, 2012), російську війну проти Грузії у 2008 році (Киридон, Троян, 2009), фактори політичної трансформації країн Південного Кавказу (Вірменія, Азербайджан, Грузія) після розпаду СРСР (Пашаєва, 2021) тощо.

Російський фактор продовжує відігравати ключову роль у міждержавних відносинах не лише у європейському, але й світовому вимірах. Південний Кавказ належить до тих регіонів, держави якого не лише відчують на собі вплив Москви, але й активно протистоять його руйнівній силі. З огляду на вищесказане, актуальність даного дослідження не викликає сумнівів.

Виклад основного матеріалу. Війна в Україні оголила ті виклики та проблеми, на які упродовж десятиліть західні демократії просто заплющували очі. Стало очевидним, що політичний діалог, якому держави-члени Європейського Союзу віддавали (й продовжують віддавати) перевагу у вирішенні конфліктів, не працює в режимі реального часу. Запроваджені проти Росії санкції потребують військового підсилення, насамперед через надання Україні необхідного озброєння для фізичної зупинки агресора. І питання тут не в дієвості санкцій як таких – вони поступово ослаблюють економіку РФ, а в здатності до цілісного сприйняття дійсності у її багатомірності та контраверсійності. Російська зовнішня політика є адаптивною до

зовнішньополітичних змін та трансформацій й мімікруючою, що досить чітко простежується як в історичному контексті, так і на сучасному етапі. Формування Московського царства, згодом Російської імперії, Радянського Союзу відбувалося, здавалося б, за єдиним алгоритмом, але з національними особливостями. Варто лише згадати історію приєднання Казанського ханства та українських – козацьких – земель.

В сучасних умовах, однак, Москва зіштовхнулася зі своїм «чорним лебедем» – системною допомогою західних демократій Україні у її боротьбі за незалежність. Більше того, розв'язана Москвою війна змусила колективний Захід переглянути свої підходи в оцінці ролі та місця Москви у світовій історії та політиці.

Від 24 лютого 2022 року ми спостерігаємо (й певною мірою беремо участь) у переформатуванні світової системи безпеки. Військовий наступ Росії на Україну створив «умови для повної розгерметизації деструктивного у світі, що, на думку академіка В.Горбуліна та директора Центру досліджень армії, конверсії та роззброєння В.Бадрака може призвести до масштабування війни до рівня глобальної, світової (Бадрак, 2023). Здавалося б, Росії вигідний даний сценарій, адже у такому випадку західним демократіям доведеться діяти в умовах абсолютної невизначеності й постійно зростаючих військових потреб, з одного боку, та погіршення соціально-економічної ситуації, з іншого. Відповідно, Москві буде простіше просувати свої інтереси на міжнародній арені, утримувати та посилювати свій вплив на сусідні й не тільки держави. Більше того, за такого сценарію надання необхідної допомоги Україні буде ускладнене іншими викликами й шанси на перемогу й утвердження «руського мира» значно зростають.

Ситуація на Південному Кавказі, однак, засвідчує, що подібний розвиток подій може стати черговим «чорним лебедем» не лише для Заходу, але й для самої Росії. Упродовж тривалого часу Росія почувала себе у даному регіоні більш, ніж впевнено, однак сьогодні баланс сил тут змінюється на користь інших політичних акторів, про що свідчать події останніх років. Росія як держава, яку фактично ізолювали від великої політики, намагається за будь-яку ціну повернути собі статус світового лідера. Тож Південний Кавказ для неї критично важливий щонайменше з кількох причин: 1) збереження свого статусу регіонального лідера; 2) використання ресурсу держав регіону для виживання у період санкцій; 3) збереження своєї присутності

на енергетичному ринку Європи через утвердження контролю над нафтопроводом Баку-Тбілісі-Джейхан та інші енергошляхи. Втрата контролю над Південним Кавказом разом з поразками на українському фронті завдасть Росії нищівного удару й фактично заблокує можливості для її збереження у нинішньому форматі.

Державний інтерес Росії полягає у збереженні існуючого status quo на Південному Кавказі. Від моменту розпаду СРСР одним із головних інструментів політики Москви у регіоні був карабаський конфлікт. Після розпаду СРСР колишні радянські республіки проголосили незалежність, у т.ч., й Вірменія та Азербайджан. Однак 3 вересня 1991 року Нагірний Карабах проголосив незалежність – створення так званої «Нагірно-Карабаської Республіки» / «НКР» (Республіка Арцах), результатом чого стала Перша карабаська війна, що тривала між Вірменією та Азербайджаном у 1992-1994 роках. 12 травня 1994 року набула чинності тристороння угода про припинення вогню між Азербайджаном, Нагірно-Карабаською Республікою (НКР) і Вірменією за посередництва Росії. Азербайджан втратив близько 20% земель (територію Нагірного Карабаху та прилеглих до нього семи районів). 700 тисяч азербайджанців вимушено покинули свої домівки (й були розселені у понад 60 містах та районах Азербайджану) (Кудряченко, 2022). Вірменія отримала контроль над «НКР», однак так і не визнала незалежність даного утворення. Упродовж наступних десятиліть «НКР» функціонувала за рахунок бюджетної підтримки Вірменії й пожертв світової вірменської діаспори (Савчук, 2020).

27 вересня 2020 року розпочалася Друга карабаська війна, яка тривала 44 дні. Її результатами стало усвідомлення: 1) імовірності «розморожування» конфлікту у будь-який момент; 2) екзитенційності питання територіальної цілісності та державного суверенітету у міжнародно визнаних кордонах. Як заявив посол України в Азербайджані Вл.Каневський, «постулат і аксіома – суверенітетом не торгують» (Друга Карабаська війна, 2021). В результаті цієї війни було підписано тристоронню угоду між Вірменією, Азербайджаном та Росією, за результатами якої до Азербайджану повернулися райони навколо Карабаху, а також історична столиця регіону Шуша (Загострення у Нагірному Карабаху, 2022). Після підписання угоди бойові дії у регіоні перейшли у режим низької інтенсивності. Наслідком військових сутичок між сторонами, що час від часу спалахували переважно на вірмено-азербайджанському кордоні, стало встановлення

контролю Азербайджану над Лачинським коридором. Більше того, Баку вдалося досягти й політичної перемоги: Єреван визнав Карабах як територію Азербайджану (Як Росія використовує війну в Нагірному Карабаху, 2023).

19 вересня 2023 року Азербайджан здійснив військову операцію у Нагірному Карабаху, яка призвела до капітуляції так званих нагірно-карабаських сил. Ескалації конфлікту сприяла зміна влади у НКР (фактичне призначення відверто проросійського Самвела Шахраманяна новим «президентом»). Вірменія відмовилася надавати військову підтримку НКР. Позиція російської сторони абсолютно не вписувалась в парадигму попередніх російсько-вірменських відносин та домовленостей: речниця російського МЗС М.Захарова закликала сторони повернутися до виконання угоди 2020 року (Панченко, 2023). Відсутність підтримки Вірменії на політичному, не кажучи вже про військовий рівень, засвідчила зміну вектору зовнішньополітичних орієнтирів Москви. Очевидно, що в умовах активної фази війни з Україною РФ зорієнтована на отримання дивідендів, але аж ніяк не на додаткові втрати та витрати. Відкриття Зангезурського коридору повинно було спростити транспортування підсанкційних товарів до РФ з Туреччини, і якщо Єреван не може цього забезпечити, Москва зробить ставку на іншу сторону, тим більше, що тут відкриваються й нові можливості як економічного характеру, так і політичного, зокрема у контексті міждержавної взаємодії на регіональному рівні й не тільки.

103

Нагірно-Карабаська Республіка припинила своє існування 1 січня 2024 року, про що оголосив її «президент» Самвел Шахраманян (Де Олівейра, 2023). Згідно з рішенням Міжнародного суду ООН, Азербайджан повинен гарантувати безпечне й безперешкодне повернення людей, які залишили Нагірний Карабах після 19 вересня 2023 року й бажають туди повернутися.

Карабаський конфлікт був одним із найбільших подразників регіональної стабільності та безпеки. Упродовж усього його існування була імовірність його розгортання у міждержавне протистояння, якщо не війну. У 2020 р. у суспільно-політичному дискурсі актуалізувалося питання щодо позиції Грузії у даному конфлікті. І Азербайджан, і Вірменія мали переконливі аргументи на користь їх безумовної підтримки Тбілісі: від звернень до історичних конфліктів з Туреччиною до окупації грузинських територій російською сторо-

ною. Однак Грузії, попри неодноразові зміни керівництва, вдалося зберегти нейтралітет у даному питанні. Президент Грузії Саломе Зурабішвілі під час Другої Карабаської війни наголосила: «Грузія була, є і повинна бути повністю нейтральною по відношенню до своїх двох сусідніх та дружніх країн. Економіки всіх трьох наших держав та їх розвиток залежать від цього миру та стабільності» (Мусави, 2023). Нейтралітет Грузії був і залишається важливим фактором для розвитку регіону.

Відновлення Азербайджаном територіальної цілісності стало ключовою подією у регіоні. Найважливішим її наслідком стало усунення фактору військового протистояння з регіонального порядку денного. Більше того, підписання мирного договору між Вірменією та Азербайджаном набуває реалістичних обрисів. В даних умовах Грузія відіграє надзвичайно важливу роль як держава, що має стратегічне партнерство (мова йде про наявність регіональних проєктів та взаємозалежність двох держав) з Азербайджаном та добросусідські відносини з Вірменією. В ідеальному варіанті підписання мирного договору між Вірменією та Азербайджаном не повинно забрати багато часу, однак останні тенденції дозволяють припустити складність переговорного процесу між сторонами.

Враховуючи той факт, що геополітична ситуація нині стрімко змінюється, необхідність активних дій у двосторонніх форматах, як-от Вірменія – Грузія, Азербайджан – Грузія, Вірменія – Азербайджан є очевидною. Санкційний режим, запроваджений щодо Росії, призвів до її транспортної, енергетичної ізоляції від Західної Європи. Війна на Близькому Сході стала додатковим фактором неможливості повноцінного використання транспортних коридорів у даному регіоні. Таким чином, між Китаєм та ЄС залишається вузький транспортний коридор через Грузію та Азербайджан. Це створює додаткові можливості й загрози для названих держав. Серед можливостей: 1) будівництво порту Анаклія; 2) модернізація та розширення пропускної спроможності існуючої гілки захід – схід Грузинської залізниці, а також залізниці Баку – Тбілісі – Карс; 3) будівництво нових залізничних та автомобільних шляхів у Грузії по напрямку Батумі – Ахалціхе – Ахалкалакі; 4) розширення можливостей нафтового терміналу Кулеві та нафтопроводу Баку – Супса, що надзвичайно важливо для транспортування казахської нафти; 5) розвиток можливостей постачання електроенергії до ЄС через розбудову електромереж Грузії та

Азербайджану. Все це сприятиме посиленню не лише міждержавної взаємодії у форматі Грузія – Азербайджан, але й формуванню нового геополітичного балансу.

Реалізація даних можливостей напряду залежить від фінансових інвестицій та гарантій їхньої безпеки. Названі держави Південного Кавказу перебувають практично у клещатах: з одного боку, Росія, яка входить у період системної кризи, а з іншої – Близький Схід з його «війною всіх проти всіх». Відповідно, зовнішні фактори є відверто дестабілізуючими й деструктивними.

Що стосується внутрішнього безпекового потенціалу та гарантування стабільності, то тут основним елементом нової архітектури безпеки є якнайшвидше підписання мирної угоди між Азербайджаном та Вірменією. І хоча ані Азербайджан, ні Вірменія не готові до врегулювання відносин у повному обсязі, вважаємо, що це може бути договір на зразок кемп-девідської угоди між Ізраїлем та Єгиптом (26 березня минуло 25 років від підписання Кемп-Девідського мирного договору, 2004).

Врегулювання усіх територіальних суперечок та відкриття, хай і в обмеженому обсязі, усіх транспортних комунікацій, складне й водночас необхідне завдання. Без цього неможливо уявити собі участь Вірменії у регіональних проєктах. Більше того, вирішення принаймні названих завдань створить досвід позитивної взаємодії та взаємозалежності трьох держав Південного Кавказу і дозволить мінімізувати ризики появи нового конфлікту.

Ще одним, вагомим, фактором ризику є наявність окупованих Росією територій Грузії. Москва зацікавлена у розвитку транспортних коридорів північ – південь для забезпечення зв'язку з державами Близького Сходу та глобального півдня. Для цього вона потребує відкриття повноцінного транспортного сполучення з Грузією (насамперед залізничної гілки через Абхазію, автомобільної дороги через Цхінвальський регіон). А якщо до цього додати необхідність посилення опосередкованої присутності у Чорному морі задля забезпечення обходу санкцій питання щодо можливості відмови Москви від окупаційної політики стає неактуальним.

За умови розвороту Азербайджану, Вірменії, Грузії у бік Заходу (разом чи поодиночі) Москва залишає за собою цей дестабілізуючий фактор, який вимагає від трьох держав налагодження конструктивного діалогу та вироблення дієвих алгоритмів дій для протидії агре-

сору. В іншому випадку Москва своїми діями може в черговий раз спровокувати військову конфронтацію у регіоні, у т.ч., між Вірменією та Азербайджаном, тим самим створюючи іще один осередок нестабільності у світі.

Висновки. Російська агресія проти України та її системне прагнення зберегти свою гегемонію на пострадянському просторі призвели до зміни геополітичного балансу як на світовій арені в цілому, так і на регіональному рівні, зокрема, Південному Кавказі. Санкції та активна боротьба України за свою незалежність змушують РФ до більш активних дій у регіоні Південного Кавказу, у т.ч., до зміни позиції щодо врегулювання нагірнокарабаського конфлікту, де до 2023 року Москва однозначно виступала на боці Єревану. Держави Південного Кавказу, зокрема, Азербайджан, Грузія та Вірменія можуть відіграти (й певною мірою відіграють вже сьогодні) свою роль у формуванні й підтримці російської економіки та, відповідно, існуючого політичного режиму. Водночас повернення карабаських територій під контроль Азербайджану засвідчило початок процесу переформатування міждержавних відносин у регіоні. Здоровий прагматизм й усвідомлення своєї ролі як ключового інфраструктурного агента Заходу на Сході можуть дати очікувано позитивний результат для кожної із названих держав та регіону в цілому.

106

Джерела та література:

1. Горбулін, В. П., & Бадрак, В. В. (2023). Воєнний 2024-й: загадки для України. Вісник НАН України, (11), 8–17. <https://doi.org/10.15407/visn2023.11.008>
2. Віднянський, Степан, Мартинов, Андрій. 2023. “Російсько-українська війна та міжнародне співтовариство”. Київ. Інститут історії України НАН України.
3. Горбулін, Володимир. ред. 2017. Світова гібридна війна: український фронт. Київ : НІСД.
4. Де Олівейра, Астрід Пранге. 2023. “Нагірний Карабах: нескінченний конфлікт”. <https://www.dw.com/uk/nagirnij-karabah-neskincennij-konflikt/a-66947953>
5. “Друга Карабаська війна показала, що немає заморожених конфліктів — посол України в Азербайджані”. 2021. <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3255600-druga-karabaska-vijna-pokazalaso-nemae-zamorozenih-konfliktiv-posol-ukraini-v-azerbajdzani.html>

6. “Загострення у Нагірному Карабаху. Що відбувається і чому це важливо”. 2022. <https://www.bbc.com/ukrainian/features-62414717>
7. Замікула, М. 2021. “Щодо кавказького напрямку зовнішньої політики Ісламської Республіки Іран та загострення азербайджано-іранських відносин”. https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-10/azerbajan-iran_27_102_021_0.pdf
8. “Етнічний чинник «заморожених конфліктів»: висновки для Донбасу”. 2019. https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-01/111Az_Stepiko_31.10.2018-d36d6.pdf
9. Киридон А.М., Троян С.С. 2009. Російсько-грузинський конфлікт серпня 2008 року: історико-політологічний аналіз / А.М.Киридон, С.С.Троян. Київ-Рівне: РІС КСУ. 80 с.
10. Коваленко, Артем. 2008. “Угоди з Росією не варті й паперу, на якому написані”. https://gazeta.ua/articles/history-newspaper/_ugodi-z-rosiyeyu-ne-varti-j-papery-na-yakomu-napisani/242730
11. Кудряченко, Андрій. 2022. “Прагматизм і збалансованість – основні складники пострадянського розвитку Азербайджану”. <http://ud.gdip.com.ua/wp-content/uploads/2022/12/45-2022.pdf>
12. Магда, Євген. 2017. Гібридна агресія Росії: уроки для Європи. Київ: КАЛАМАР.
13. Магда, Євген. 2015. Гібридна війна: вижити і перемогти. Харків: Віват.
14. Мачуський, Валерій. 2018. “Витоки та еволюція міжетнічних конфліктів у незалежній Грузії”. https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/machuski_vytoky-1.pdf
15. Теленько, Олена. 2019. “Республіка Південна Осетія як маріонеткова держава Російської Федерації”. Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. Випуск 46. С. 99-111.
16. Мусави, Ника. 2023. “Как Грузии удаётся быть нейтральной в конфликте в Карабахе”. <https://www.dw.com/ru/kak-gruzii-udaetsa-ostatsa-nejtralnoj-v-kara-bah-skom-konflikte/a-64467159>
17. “Нагірний Карабах. Матеріали по темі”. 2023. LB.ua. Дорослий погляд на світ. https://lb.ua/tag/389_nagirniy_karabah;
18. Панченко, Юрій. 2023. “Третя карабаська. Чому почалася нова війна на Кавказі та якими будуть її наслідки”. <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/09/20/7169767/>
19. Пашаєва, Ксенія. 2021. “Чинники політичної трансформації країн Південного Кавказу”. Дисертація. <https://shron1.chtyvo.org>.

ua/Pashaieva_Kseniia/Chynnyky_politychnoi_transformatsii_krain_Pivdennoho_Kavkazu.pdf?

20. Плохий, Сергій. 2023. Російсько-українська війна. Повернення історії. Харків: КСД.

21. Савчук, Тетяна. 2020. “Нагірний Карабах: конфлікт у 10 відповідях”. <https://www.radiosvoboda.org/a/30864543.html>

22. “Суд ООН зобов’язав Азербайджан гарантувати безпечне повернення вірмен у Карабах”. 2023. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/11/17/7173791/>

23. Сухіашвілі, Д. 2012. “Методологія та стан вивчення зовнішньої політики Грузії в контексті європейської інтеграції”. <http://socio-journal.kpi.kiev.ua/archive/2012/3/7.pdf>

24. “Як Росія використовує війну в Нагірному Карабаху”. 2023. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/09/20/7169795/>

25. “26 березня минуло 25 років від підписання Кемп-Девідського мирного договору між Єгиптом і Ізраїлем”. 2004. <https://www.radiosvoboda.org/a/914153.html>

108

References:

1. Horbulin, V. P., & Badrak, V. V. (2023). Voiennyi 2024-y: zahadky dlia Ukrainy. Visnyk NAN Ukrainy, (11), 8–17. <https://doi.org/10.15407/visn2023.11.008>

2. Vidnianskyi, Stepan, Martynov, Andrii. 2023. “Rosiisko-ukrainska viina ta mizhnarodne spivtovarystvo”. Kyiv. Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy.

3. Gorbulin, Volodymyr. red. 2017. Svitova hibrydna viina: ukrainskyi front. Kyiv : NISD.

4. De Oliveira, Astrid Prange. 2023. “Nahirnyi Karabakh: neskinchennyi konflikt”. <https://www.dw.com/uk/nagirnij-karabakh-neskincennij-konflikt/a-66947953>

5. “Druha Karabaska viina pokazala, shcho nemaie zamorozhenykh konfliktiv – posol Ukrainy v Azerbaidzhani”. 2021. <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3255600-druga-karabaska-vijna-pokazala-so-nemae-zamorozhenih-konfliktiv-posol-ukraini-v-azerbajdzani.html>

6. “Zahostrennia u Nahirnomu Karabakhu. Shcho vidbuvaietsia i chomu tse vazhlyvo”. 2022. <https://www.bbc.com/ukrainian/features-62414717>

7. Zamikula, M.2021. "Shchodo kavkazkoho napriamku zovnishnoi polityky Islamskoi Respubliky Iran ta zahostrennia azerbaidzhano-iranskykh vidnosyn". https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-10/azerbajan-iran_27102021_0.pdf;
8. "Etnichniy chynnyk «zamorozhenykh konfliktiv»: vysnovky dlia Donbasu". 2019. https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-01/111Az_Stepiko_31.10.2018-d36d6.pdf
9. Kyrydon A.M., Troian S.S. 2009. Rosiisko-hruzynskyi konflikt serpnia 2008 roku: istoryko-politolohichniy analiz / A.M.Kyrydon, S.S.Troian. Kyiv-Rivne: RIS KSU. 80 c.
10. Kovalenko, Artem. 2008. "Uhody z Rosiieiu ne varti y paperu, na yakomu napisani". https://gazeta.ua/articles/history-newspaper/_ugodiz-rosiyeyu-ne-varti-j-paperu-na-yakomu-napisani/242730
11. Kudriachenko, Andrii. 2022. "Prahmatyzm i zbalansovanist – osnovni skladnyky postradianskoho rozvytku Azerbaidzhanu". <http://ud.gdip.com.ua/wp-content/uploads/2022/12/45-2022.pdf>
12. Mahda, Yevhen. 2017. Hibrydna ahresiiia Rosii: uroky dlia Yevropy. Kyiv: KALAMAR. 109
13. Mahda, Yevhen. 2015. Hibrydna viina: vyzhyty i peremohty. Kharkiv: Vivat.
14. Machuskyi, Valerii. 2018. "Vytoky ta evoliutsiia mizhetnichnykh konfliktiv u nezalezhnii Hruzii". https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/machu_skyi_vytoky-1.pdf;
15. Telenko, Olena. 2019. "Respublika Pivdenna Osetiia yak marionetkova derzhava Rosiiskoi Federatsii". Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia mizhnarodni vidnosyny. Vypusk 46. C. 99-111.
16. Musavy, Nyka. 2023. "Kak Hruzyy udaetsia byt neitralnoi v konflykte v Karabakhe". <https://www.dw.com/ru/kak-gruzii-udaetsa-ostatsa-neitralnoj-v-karabahskom-konflikte/a-64467159>
17. "Nahirnyi Karabakh. Materialy po temi". 2023. LB.ua. Doroslyi pohliad na svit.https://lb.ua/tag/389_nagirniy_karabah
18. Panchenko, Yurii. 2023. "Tretia karabaska. Chomu pochasia nova viina na Kavkazi ta yakymy budut yii naslidky". <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/09/20/7169767/>
19. Pashaieva, Kseniia. 2021. "Chynnyky politychnoi transformatsii krain Pivdennoho Kavkazu". Dysertatsiia. https://shron1.chtyvo.org.ua/Pashaieva_Kseniia_Chynnyky_politychnoi_transformatsii_krain_Pivdennoho_Kavka_zu.pdf

20. Plokhii, Serhii. 2023. Rosiisko-ukrainska viina. Povnennia istorii. Kharkiv: KSD.
21. Savchuk, Tetiana. 2020. "Nahirnyi Karabakh: konflikt u 10 vidpovidakh". <https://www.radiosvoboda.org/a/30864543.html>
22. "Sud OON zoboviazav Azerbaidzhan harantuvaty bezpechne povnennia virmen u Karabakh". 2023. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/11/17/7173791/>
23. Sukhiashvili, D.2012. "Metodolohiia ta stan vyvchennia zovnishnoi polityky Hruzii v konteksti yevropeiskoi intehtratsii". <http://socio-journal.kpi.kiev.ua/archive/2012/3/7.pdf>
24. "Yak Rosiia vykorystovuie viinu v Nahirnomu Karabakhu". 2023. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/09/20/7169795/>
25. "26 bereznia mynulo 25 rokiv vid pidpysannia Kemp-Devidskoho myrnoho dohovoru mizh Yehyptom i Izrailem". 2004. <https://www.radiosvoboda.org/a/914153.html>

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2023.13.111-124>

УДК: 323.4:355(477)

© Тетяна Лященко¹

ПОПУЛІЗМ ЯК ЗАГРОЗА ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

У статті зроблена спроба аналізу виникнення та становлення популізму в Україні. Досліджується роль лідерів політичних партій у політичній трансформації України, що дозволяє зрозуміти суспільні трансформації, спричинені популізмом: популістські партії особливо схильні до внутрішнього авторитаризму, часто покладаючись на харизматичного лідера в стилі сильної людини. Зазначається, що політична культура еліти має значення та формує політичні інститути, і ці політичні інститути впливають як на процес консолідації суспільства, так і на тип політичного режиму загалом. Наголошується, що для функціонування демократії необхідні численні елітні групи. Розглядається вплив засобів масової інформації на результати формування громадської думки та всенародне голосування. Підкреслюється здатність популістів переходити до персоналістського авторитарного правління, а цей процес значно прискорюється під час довготривалої кризи, тим більше війни. Зазначається, що однією з ознак наростаючого авторитаризму є зменшення прав та впливу регіонів та регіональної політичної еліти.

В статті робиться висновок, що після перемоги на правлячий клас та політичну еліту України очікують насамперед два ризики: перший – цілком вірогідно можна очікувати подальшого зниження рівня довіри українців не лише до Верховної Ради, але й до вищого політичного керівництва країни. А другий – вірогідним є розколи всередині правлячої еліти, що зазвичай є одним із головних факторів розпаду персоналістського або авторитарного режиму. Констатується, що

¹ Доктор політичних наук, провідний науковий співробітник відділу відділу політичних інститутів та процесів Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України. E-mail: tet.lyachenko@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-5807-1130>.

після війни опозиційні настрої в Україні суттєво зростуть, а опозиційне середовище буде сприятливим для того, щоб його представники спробували позмагатися за владу. Цілком вірогідно, що після закінчення війни на арену вийдуть інші еліти, інші лідери. Враховуючи це, владі необхідно налаштовуватись на непростий компроміс з громадянським суспільством, вітчизняним бізнесом та закордонними партнерами.

Ключові слова: популізм, партії, еліти, трансформації, політична культура, авторитаризм, війна.

Populism as a Threat to the Post-War Recovery of Ukraine

The article attempts to analyze the emergence and formation of populism in Ukraine. The role of political party leaders in the political transformation of Ukraine is studied, which allows us to understand social transformations caused by populism: populist parties are particularly prone to internal authoritarianism, often relying on a charismatic leader in the style of a strongman. It is noted that the political culture of the elite matters and shapes political institutions, and these political institutions influence both the process of societal consolidation and the type of political regime in general. It is emphasized that numerous elite groups are necessary for the functioning of democracy. The influence of the mass media on the results of the formation of public opinion and national voting is considered. The ability of populists to transition to personalistic authoritarian rule is emphasized, and this process is significantly accelerated during a long-term crisis, especially war. It is noted that one of the signs of growing authoritarianism is a decrease in the rights and influence of the regions and the regional political elite.

The article concludes that after the victory, the ruling class and the political elite of Ukraine face two risks: the first is that it is quite possible to expect a further decrease in the level of trust of Ukrainians not only in the Verkhovna Rada, but also in the top political leadership of the country. And the second - there are likely to be splits within the ruling elite, which is usually one of the main factors in the collapse of a personalist or authoritarian regime. It is stated that after the war, opposition sentiments in Ukraine will increase significantly, and the opposition environment will be favorable for its representatives to try to compete for power. It is quite likely that after the end of the war, other elites and other leaders will enter the arena. Taking this into account, the authorities need to adjust to a difficult compromise with civil society, domestic business and foreign partners.

Keywords: *populism, parties, elites, transformations, political culture, authoritarianism, war.*

Постановка проблеми. Світ останнім часом зазнає широкомасштабних криз на багатьох фронтах. В Україні – найгостріший її прояв – військова агресія з боку Російської Федерації. Усі складні виклики створюють зручне середовище для популістської політики та, у деяких випадках, сприяють виникненню та успіху популістських партій. Ці події збігаються з висновком, що популізм зазвичай виникає в рамках кризового сценарію.

Поява популістських політичних партій та їхнє лідерство в демократичних суспільствах, а тим більше в державах з нестійкою демократією, може призвести до глибокої трансформації політичних еліт. Демократичний відкат через обрання політиків-популістів характеризується відсутністю послідовної та передбачуваної зміни політичних партій на чергових виборах. При цьому «популістське захоплення влади не є революційним у тому сенсі, що воно руйнує панівний інституційний порядок. Саме демократичний інституційний порядок дозволяє популістам розпочати захоплення ключових інститутів і ресурсів держави» (Newson A., Trebbi F.).

Аналіз дослідження проблеми. Дослідження популізму в політичному просторі України лише набирає чіткого наукового окреслення. В цьому плані варто відмітити роботи О. Резніка «Популістські орієнтації населення України впродовж соціальних трансформацій» (2023), М. Рогожи «Популізм в українській політичній культурі» (2020), О. Заславської «Новий популізм як технологія політичного маркетингу політичних партій» (2022). Для усвідомлення популізму як загальносвітової тенденції важливі праці І. Кіянки «Сучасний аспект популізму в контексті ідеологічної норми» (2019), М. Бурдюг

«Популізм як виклик демократичним процесам у Європейському Союзі» (2023), О. Свідерської, С. Були «Популізм як стратегія політичної маніпуляції масовою людиною в епоху постправди» (2021). Для розуміння трансформаційних процесів в сучасній Україні безумовно корисними є колективні монографії «Політична система України: конституційна модель та політичні практики» (2023), «Соборність України: історія та сучасність» (2023) та «Аналіз загроз національній безпеці у сфері внутрішньої політики (експертне опитування)» (2023).

Метою статті є аналіз суспільних трансформацій, спричинених популізмом. Дослідження еліт та взаємодії між різними елітними групами, з наголосом на тому, що при популізмі групова приналежність, особисті зв'язки всередині еліти визначають політичну рівновагу в державі.

Виклад основного матеріалу. В Україні спостерігається сильний взаємозв'язок політичних партій зі своїми лідерами: популістські партії особливо схильні до внутрішнього авторитаризму, часто покладаючись на харизматичного лідера в стилі сильної людини, яка обіцяє довести справу до кінця. До того ж більшість українських політичних партій є політичними проектами, які базуються на особистому лідерстві та міцних зв'язках з олігархами. Саме такий формат багатопартійності сприяє виникненню популізму. «Культуралістичні» та «інституціоналістські» пояснення популістських рухів, на нашу думку, мають бути доповнені «орієнтованими на лідерство» та «акторськими» поясненнями. Зокрема, слід звернути увагу на лідерів-популістів, які роздають безвідповідальні та нездійсненні обіцянки, демонструють ненависть до своїх суперників, зневагу до правлячих конвенцій і зневагу до верховенства права (Pakulski J.).

114

Виборчий процес 2019 р. якнайкраще продемонстрував вплив засобів масової інформації на результати всенародного голосування. Це був унікальний приклад стратегій просування нестандартних передових методів комунікації. Він представляв новий тип популізму без політики, а кандидат виступав брендом. Виборці одночасно голосували за «нові обличчя» та за Зеленського як «добре знайоме обличчя», «нашого хлопця». За словами І. Бекешкіної, «Я розумію, чому цей кандидат унікав дебатів – тому що значною мірою це могло від нього відвернути частину виборців – “наш”, “не наш”. А так він “наш” для всіх (Хто ті виборці, 2019).

Під час виборчої кампанії В. Зеленського в Україні вперше було використано найновіші технології, які полягали у широкому залученні соціальних мереж та встановленні завдяки їм прямого зв'язку з виборцями. Кампанія «e-Ze» була розроблена медіа-командою В. Зеленського на чолі з М. Федоровим. Зеленський став найпомітнішим кандидатом у Facebook, Instagram, Telegram і – завдяки своїм комедійним відео та відеоблогам – YouTube. Онлайн-волонтери «Зе Люди» агітували за свого кандидата у Твіттері та спростовували аргументи його опонентів, «ZeBots» всюди залишав свій логотип.

Беззаперечний факт, що більшість депутатів партії «Слуга народу» завдячують своїм обранням персонально В. Зеленському, а точніше – тому бренду, який він представляв. Партійний список був складений за лічені тижні згідно зі суто формальними умовами, окресленими партією, адже нова партія В. Зеленського «Слуга народу» почала набирати голоси ще до того, як оголосила свою платформу чи список кандидатів.

Партія «Слуга народу» запрошувала потенційних депутатів подавати заявки через свій вебсайт і обирала кандидатів зі середнім віком 37 років із таких сфер, як бізнес, шоу-бізнес, спорт, журналістика тощо. До парламенту потрапили не найкращі представники політичного класу, які мають професійний, політичний досвід та високу суспільну репутацію або статус у бізнесі, а випадкові люди, саме вони потрапили до «соціального ліфта». Як наслідок, депутатські мандати отримали люди, далекі від політики – і від будь-якого розуміння державного управління. Але для того, щоб стати політичним лідером треба мати хист організатора та володіти необхідним обсягом знань та навичок, натомість, від партії «Слуга народу» до Ради пройшло 17 безробітних – найбільша кількість, що проходила до парламенту від будь-якої партії. Результатом стало швидке створення нової партії, переважна більшість членів якої не мала відношення до політики.

У цілому, прагнення виборців до «нових облич» було реалізовано: до Верховної Ради України XI скликання потрапило близько 80% нових депутатів.

Повномасштабна російсько-українська війна вплинула на розстановку політичних сил в Україні. Війна спричинила «внутрішнє розкладання суспільства» (Виклики для свободи слова, 2023), що проявилось протистоянням всередині правлячого класу, яке завершилося заборною 12 проросійських партій. Зараз у Верховній Раді 405 депутатів (об'єднаних у 8 фракцій і груп, а також 21 незалежний депутат), у тому числі 234 депутатів (монобільшість) від президентської партії «Слуга народу».

Зараз в Україні утворився своєрідний консенсус навколо спільної мети – перемоги над російським агресором. Цей консенсус дещо пригальмував відкритий політичний конфлікт всередині політичного класу в перші місяці після повномасштабного вторгнення. Проте з часом війна дала нові приводи для суперечок, взаємних звинувачень, динаміка яких хоча і не критично, але помітно посилюється. Ситуа-

ція ускладнюється тим, що під час воєнного стану заборонені масові акції протесту та виступи, а це ускладнює виявлення внутрішніх конфліктів і не дає можливості знайти вихід соціальному невдоволенню. Напрута зростає через надмірну централізацію влади в Офісі Президента та РБНО, які де-факто відсувають інші державні органи та інституції, залишаючи їм допоміжну та адміністративну роль. Крім того, парламент, а фактично президентська більшість, майже повністю перебрав на себе законодавчу ініціативу. Лише кожен п'ятий закон був ініційований урядом. Для порівняння: кількість прийнятих законів (відсоток від загальної кількості прийнятих) від фракції «Слуга народу» складає 63 (56,7%), а від Кабінету Міністрів України – 21 (18,9%) (Моніторинг роботи Верховної Ради, 2022).

Спільним для демократичних інститутів і процесів є те, що вони мають механізми стримування та противаг щодо влади та гарантію ротації обраних політиків. Визначивши п'ять характеристик демократії, Дж.Дж. Лінц та А. Степан, серед інших ознак, зокрема, зазначили «вільне та жваве суспільство, у якому люди можуть створювати асоціації, товариства, контролювати державу та пропонувати політичні альтернативи» та «відносно незалежне політичне суспільство, в якому політичні групи змагаються за законне право конкурувати» (Gerlich M., 2021). Ці характеристики є необхідними для демократії, оскільки вони гарантують, що влада може бути легітимно оскаржена та що вона може переходити від правлячої групи до іншої конкуруючої політичної групи.

І навпаки, статичність еліти в демократичному суспільстві може призвести до авторитарного режиму, тобто «конфігурація елітних груп у суспільстві є важливим провісником структури управління» (Benavides J. C. G., 2013). Цей процес значно прискорюється за умови панування популістів або стану довготривалі кризи, включаючи війну. Отже, в Україні існує серйозна загроза такої трансформації. Дослідники описують п'ять передумов реалізації такого сценарію: 1) Політичний успіх однієї групи чи фракції. 2) Створення внутрішнього оточення та зміцнення влади. 3) Заміна найближчого кола слабшими членами, якими можна керувати. 4) Самоізоляція лідера. 5) Контроль влади над опозицією та придушення інакомислення. На жаль, всі ці ознаки спостерігаються останнім часом в Україні і можуть серйозно загрожувати державній незалежності.

Ще однією з ознак наростаючого авторитаризму є зменшення прав та впливу регіонів та регіональної політичної еліти. Прикладом є відсутність консенсусу центральної та місцевих органів влади щодо законопроекту 5655, проти якого в Україні виступили органи місцевого самоврядування, Асоціація міст України, громадські організації. Такі дії центральної влади розглядаються як утиски на місцеву владу не лише всередині країни. Так, послы держав G7 у липні 2023 р. провели зустріч із представниками Асоціації міст України, де наголосили, що успішне відновлення України має спиратися на результати реформи децентралізації і проводитися у співпраці з місцевим самоврядуванням. До того ж в червні 2023 р. Європейський парламент ухвалив резолюцію щодо сталої реконструкції та інтеграції України до євроатлантичної спільноти, де в пункті 15 «Закликає український уряд продовжувати зміцнювати місцеве самоврядування та впроваджувати успіх реформи децентралізації в загальну архітектуру процесів ремонту, відновлення та реконструкції України шляхом, зокрема, надання місцевій владі помітної ролі у прийнятті рішень – складання проектів реконструкції; звертає увагу на Асоціацію міст України та Європейський альянс міст і регіонів для відновлення України, останній з яких був запущений 30 червня 2022 року як механізм для картографування місцевих і регіональних потреб в Україні» (Резолюція Європейського парламенту, 2023).

Отже, для функціонування демократії необхідні численні елітні групи. Натомість в Україні новітній правлячий клас створює, а фактично – призначає, нову єдину еліту з відповідними морально-етичними якостями, культурою та світоглядом. Перенесення уваги суспільства зі справжніх героїв, які віддіють своє життя за Україну на вигаданих та реальних псевдопатріотів викликає незрозуміння, обурення і врешті посилює розкол між владою та народом. Розуміючи вплив телебачення на формування громадської думки, цілком зрозумілим, з точки зору влади, є виділення 33 млн. грн на серіал Ю. Горбунова «СМТ Інгулець», нагородження Є. Кошового, О. Пікалова, Ю. Горбунова та ін. орденом «За заслуги» III ступеня «За зміцнення української державності, мужність та самовідданість, виявлені у захисті суверенітету та територіальної цілісності України, вагомий особистий внесок у розвиток різних сфер, відстоювання національних інтересів нашої держави, сумлінне виконання професійного обов'язку» (Про відзначення державними нагородами). Наприклад,

у 2019 р. було опубліковане дослідження італійського економіста Рубена Дуранте та його колег щодо політичного впливу приватної телевізійної мережі Сільвіо Берлусконі Mediaset, яка спеціалізувалась на легких розвагах та ігрових шоу. Дослідники виявили, що особи, які мали постійний доступ до розважального контенту Mediaset, частіше голосували за партію Берлусконі в 1994 році, коли він вперше балотувався на посаду. Причому такий своєрідний «ефект прихильності» зберігається протягом п'яти наступних виборів і залежить від інтенсивності переглядів дуже молодих глядачів і людей похилого віку. Також Р. Дуранте зі співавторами виявили, що люди, які в дитинстві дивились це розважальне телебачення, були «менш розвиненими та громадянськими, ніж дорослі, і, зрештою, більш вразливими до популістської риторики Берлусконі» (Durante R., Pinotti P., Tesei A., 2019).

118

Проте, враховуючи широкомасштабну війну в Україні і формування політичної нації українців у надзвичайних умовах, «ефект Mediaset» не буде мати стовідсоткового результату. До того ж згідно з опитуваннями, проведеними Громадянською мережею ОПОРА у травні 2022 р. та з 11 травня до 12 червня 2023 р., за останній рік українці стали менше користуватися телебаченням: у 2022 році його використовували як основне джерело інформації 66,7% опитаних, а у 2023 – 62,5%. Найбільше воно втратило позиції серед українців до 40 років: за останній рік 11% цієї вікової категорії відмовились від перегляду новин через телевізор (Нокаут телебаченню, 2023).

Дослідники політичної культури стверджують, що демократизація потребує більшого, ніж добре розроблені офіційні інституції або досконала конституція, що між цінностями самовираження та демократією існує причинно-наслідковий зв'язок, який йде переважно від культури до демократії, а не навпаки (Gerlich M., 2021). Тобто, політична культура еліти має значення та формує політичні інститути, і ці політичні інститути справді впливають як на процес консолідації, так і на тип політичного режиму загалом. Велика кількість досліджень підкреслює важливість політичних еліт у формуванні поглядів суспільства на війну. Вони підтверджують, що консенсус еліти лежить в основі народної підтримки військових зусиль, так само як розбрат еліти породжує розбрат у суспільстві (Howell W., Kriner D., 2007). Так, не можна недооцінювати роль засобів масової інформації під час війни. Вони мають виконувати надзвичайно важливі місії – це

і підтримка бойового духу, мобілізація нації, протидія ворожій пропаганді тощо. Наприклад, в Ізраїлі існує жорсткий фільтр у вигляді військової цензури, існують так звані військові цензори. Натомість в Україні фактично військова цензура була замінена на політичну. Владі варто звернути на це увагу, адже «62% опитаних журналістів однією із форм цензури вважають єдиний телемарафон, створений на початку повномасштабного вторгнення. 2/3 також переконані, що єдиний марафон повинен бути припинений і всі мовники можуть почати мовлення самостійно» (Pakulski J.). Невірішення питання зі свободою слова призведе до зростання протестних настроїв, які після перемоги мають шанси перерости в неконвенційні дії.

Баланс сил між елітними групами та рештою суспільства має ризики зазнати суттєвих змін. Адже «популістський» період розвитку, коли приватні інтереси переважають над суспільними, наближаючи інтереси бізнесу до центру політичної влади, може завершитись послабленням демократії, особливо, коли такі тенденції виправдовуються доцільністю воєнного часу.

Висновки. Після перемоги на правлячий клас та політичну еліту України очікують насамперед два ризики: перший – цілком вірогідно можна очікувати подальшого зниження рівня довіри українців не лише до Верховної Ради, але й до вищого політичного керівництва країни. А другий – вірогідним є розколи всередині правлячої еліти, що зазвичай є одним із головних факторів розпаду персоналістського або авторитарного режиму. Лояльність є нагальним питанням для існування такої еліти. Авторитарні політичні еліти, прагнучи подальшого кар'єрного росту, одночасно повинні залишатись лояльними до вищого керівництва. Це породжує конкуренцію всередині таких груп. Якщо провладна еліта/партія переконається у подальшому зниженні підтримки суспільства, то можна очікувати створення нових груп, партій та коаліцій. Адже «Основні загрози виживанню авторитарного лідерства походять з їхнього найближчого оточення» (Yesilkagit K., Christensen J.).

Перехід до персоналістського авторитарного правління становить загрозу не лише для широких верств населення, а й для еліти. Популісти при владі не можуть обійтись без підтримки еліти, особливо на початковому етапі свого правління, коли вони найбільш залежні від усталеної політичної, технократичної, безпекової та бізнес-еліти, ніж інші політичні лідери. Здатність популістів переходити

до персоналістського авторитарного правління залежить від успіху у підкоренні існуючих еліт, або створенні нової. Проте, враховуючи центральну роль армії та інших збройних сил у встановленні та підтримці авторитарного правління, перехід від популізму до персоналістської диктатури неможливий без контролю над цією групою еліт. Тому, очевидно, що на майбутніх виборах особливо актуальним буде залучення до політичних партій військовослужбовців. Але, навіть запрошуючи до «політичного ліфту» цю категорію людей, владі необхідно враховувати, що «Сучасна історія досить яскраво показала, що ані українське суспільство, ані політичні еліти (і навіть олігархічні еліти) не толерують авторитаризму та монополії на правду. Вони не боготворять владу та не бояться її. Що є найбільш значущим, українському суспільству властива ще одна критично важлива риса – здатність активно відстоювати власні погляди та переконання» (Україна 2.0: куди рухається українська опозиція, 2022). Можна констатувати, що після війни опозиційні настрої в Україні суттєво зростуть, а опозиційне середовище буде сприятливим для того, щоб його представники спробували позмагатися за владу. Цілком вірогідно, що після закінчення війни на арену вийдуть інші еліти, інші лідери. Враховуючи це, владі необхідно налаштовуватись на непростий компроміс з громадянським суспільством, вітчизняним бізнесом та закордонними партнерами.

120

Майбутні вибори дадуть, на мій погляд, реальний шанс рекрутування кращих представників громадянського суспільства в окрему елітну групу. Отже, створюються умови для відродження справжньої еліти та високофункціонального політичного класу завдяки формуванню міцного громадянського суспільства й активного середнього класу та зростання їхньої ролі в політичному житті країни. Для закріплення цього процесу необхідно здійснити декілька кроків – це, по-перше, впровадження системної освіти в галузі демократії, виховання критичного мислення та медіа-грамотності. Ці складові повинні стати частиною навчальної програми як середньої, так і вищої школи. По-друге, формування ідеї необхідності виховання політичної культури як складової загальної культури суспільства. Адже після президентських виборів 2019 р. українська політична культура набула яскравих нових характеристик, які часто є антиподами самому поняттю «культура». По-третє, надзвичайно важливим є відпо-

відальність та інформаційна гігієна засобів масової інформації та належна комунікація між владою та громадянським суспільством.

Джерела та література:

1. Виклики для свободи слова та журналістів в умовах війни: соціологічне дослідження / П. Бондаренко, Т. Печончик, А. Сухарина, В. Яворський; Центр прав людини ZMINA. – Київ, 2023. – 56 с. URL: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2023/05/freedomofspeechandjournalistsatwar_socialresearchua_web.pdf

2. Моніторинг роботи Верховної Ради IX скликання за 6 сесію. 2022. URL: https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2022/08/Monitoring_2022_my.pdf

3. Нокаут телебаченню: як соціальні мережі утримують першість в постачанні новин українцям. 16 серпня 2023. URL: https://opora.ua/org/polit_ad/nokaut-telebachennyu-yak-social-ni-merezhi-utrimuyut-pershist-v-postachanni-novin-ukrayincyam-24852

4. Про відзначення державними нагородами України з нагоди Дня Незалежності України. Указ Президента України №593/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5932022-43681>

5. Резолюція Європейського парламенту від 15 червня 2023 року щодо сталої реконструкції та інтеграції України до євроатлантичної спільноти (2023/2739(RSP)). Четвер, 15 червня 2023 р. – Страсбург. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2023-0247_EN.html

6. Україна 2.0: куди рухається українська опозиція та хто її очолює? 19 листопада 2022. URL: <https://mind.ua/publications/20249671-ukrayina-2-0-kudi-ruhaetsya-ukrayinska-opoziciya-ta-hto-yiyi-ocholit>

7. Хто ті виборці, які обрали Зеленського та голосували за Порошенка – соціологи дали характеристики електоратам обох кандидатів. Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва 7 травня, 2019. URL: <https://dif.org.ua/article/khto-ti-vibortsi-yaki-obrali-zelenskogo-ta-golosovali-za-poroshenka-sotsiologi-dali-kharakteristiki-elektoratam-obokh-kandida>

8. Benavides J. C. G. The Impact of elite political culture and political institutions on democratic consolidation in Latin America: a comparative study of Colombia and Venezuela. Bogotá, 2013 URL: <https://alacip.org/cong13/834-benavides-7c.pdf>

9. Durante R., Pinotti P., Tesei A. The Political Legacy of Entertainment TV. *American Economic Review* 2019, 109(7). URL: <https://pubs.aeaweb.org/doi/pdfplus/10.1257/aer.20150958>

10. Howell W., Kriner D. Political Elites and Public Support for War. March 22, 2007. URL: <https://faculty.wcas.northwestern.edu/jnd260/cab/CAB2007%20-%20Howell.pdf>

11. Newson A., Trebbi F. Authoritarian elites. URL: https://www.nber.org/system/files/working_papers/w24966/w24966.pdf

12. Gerlich, M. (2021) How Elite Configurations Explain Shifts from Democracy to Authoritarian or Totalitarian Regimes: Turkey as a Case Study. *Open Journal of Political Science*, 11. URL: <https://www.scirp.org/journal/paperinformation.aspx?paperid=108500>

13. Margarucci I. Guerra y surgimiento del Estado oligárquico en América Latina. Releyendo a Fernando López-Alves y Miguel Ángel Centeno a partir de las consecuencias políticas de la Guerra del Pacífico (1879-1883) en Bolivia y Perú. URL: <https://www.redalyc.org/journal/4964/496461433001/>

122

—

14. Pakulski J. Populism and political elites. URL: https://fileview.fwdcdn.com/?url=https://mail.ukr.net/api/public/file_view/list%3Ftoken%3DyZ00e3g__yqRQ1MZOrETQg6ogltfscB8uA10adZrIrxmtoMtbNKhjF9HiJFfXoCFlyvs_a3omxyl2uSocvznpOmQsflEP4J42V2qtLCMhWQ:TUvvr5kBbloL86bl%26r%3D1695043176463&default_mode=view&lang=uk#start=3

15. Yesilkagit K., Christensen J. Political and administrative elites under authoritarian rule: Elite transformations and economic policymaking in Italy and Germany during the Interbellum. URL: <https://www.ippapublicpolicy.org/file/paper/629eed81214fd.pdf>

References:

1. Vyklyky dlia svobody slova ta zhurnalistiv v umovakh viiny: sotsiolohichne doslidzhennia / P. Bondarenko, T. Pechonchyk, A. Sukharyna, V. Yavorskyi; Tsentr prav liudyny ZMINA. – Kyiv, 2023. – 56 s. URL: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2023/05/freedomofspeechandjournalistsatwar_socialresearchua_web.pdf

2. Monitorynh roboty Verkhovno Rady IKh sklykannia za 6 sesiiu. 2022. URL: https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2022/08/Monitoryng_2022_my.pdf

3. Nokaut telebachenniu: yak sotsialni merezhi utrymuiut pershist v postachanni novyn ukrainsiam. 16 serpnia 2023. URL: https://oporaua.org/polit_ad/nokaut-telebachennyu-yak-social-ni-merezhi-utrimuyut-pershist-v-postachanni-novin-ukrayincyam-24852

4. Pro vidznachennia derzhavnymy nahorodamy Ukrainy z nahody Dnia Nezalezhnosti Ukrainy. Ukaz Prezydenta Ukrainy №593/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5932022-43681>

5. Rezoliutsiia Yevropeiskoho parlamentu vid 15 chervnia 2023 roku shchodo staloi rekonstruktsii ta intehratsii Ukrainy do yevroatlantychnoi spilnoty (2023/2739(RSP)). Chetver, 15 chervnia 2023 r. – Strasburh. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2023-0247_EN.html

6. Ukraina 2.0: kudy rukhaietsia ukrainska opozytsiia ta khto yii ocholyt? 19 lystopada 2022. URL: <https://mind.ua/publications/20249671-ukrayina-2-0-kudi-ruhaetsya-ukrayinska-opozyciya-ta-hto-yiyi-ocholit>

7. Khto ti vyborsi, yaki obraly Zelenskoho ta holosuvaly za Poroshenka – sotsiolohy daly kharakterystyky elektoratam obokh kandydativ. Fond «Demokratychni initsiatyvy» im. Ilka Kucheriva 7 travnia, 2019. URL: <https://dif.org.ua/article/khto-ti-vyborsi-yaki-obrali-zelenskogo-ta-golosuvali-za-poroshenka-sotsiologi-dali-kharakteristiki-elektoratam-obokh-kandida>

8. Benavides J. C. G. The Impact of elite political culture and political institutions on democratic consolidation in Latin America: a comparative study of Colombia and Venezuela. Bogotá, 2013 URL: <https://alacip.org/cong13/834-benavides-7c.pdf>

9. Durante R., Pinotti P., Tesei A. The Political Legacy of Entertainment TV. American Economic Review 2019, 109(7). URL: <https://pubs.aeaweb.org/doi/pdfplus/10.1257/aer.20150958>

10. Howell W., Kriner D. Political Elites and Public Support for War. March 22, 2007. URL: <https://faculty.wcas.northwestern.edu/jnd260/cab/CAB2007%20-%20Howell.pdf>

11. Newson A., Trebbi F. Authoritarian elites. URL: https://www.nber.org/system/files/working_papers/w24966/w24966.pdf

12. Gerlich, M. (2021) How Elite Configurations Explain Shifts from Democracy to Authoritarian or Totalitarian Regimes: Turkey as a Case Study. Open Journal of Political Science, 11. URL: <https://www.scirp.org/journal/paperinformation.aspx?paperid=108500>

13. Margarucci I. Guerra y surgimiento del Estado oligárquico en América Latina. Releyendo a Fernando López-Alves y Miguel Ángel Centeno a partir de las consecuencias políticas de la Guerra del Pacífico (1879-1883) en Bolivia y Perú. URL: <https://www.redalyc.org/journal/4964/496461433001/>

14. Pakulski J. Populism and political elites. URL: https://fileview.fwdcdn.com/?url=https://mail.ukr.net/api/public/file_view/list%3Ftoken%3DyZ00e3g__yqRQ1MZOrETQg6ogltfscB8uA10adZrlrXmtoMtbNKhjF9HiJFfXoCFlyvs_a3omxyl2uSocvznpOmQsflEP4J42V2qtLCMhWQ:TUvwr5kBbloL86bl%26r%3D1695043176463&default_mode=view&lang=uk#start=3

15. Yesilkagit K., Christensen J. Political and administrative elites under authoritarian rule: Elite transformations and economic policymaking in Italy and Germany during the Interbellum. URL: <https://www.ippapublicpolicy.org/file/paper/629eed81214fd.pdf>

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2023.13.125-142>

УДК: 322/324

© Iryna Kiyanka¹

AMERICAN POPULISM IN THE CONTEXT OF POLITICAL DISCOURSE: HISTORY AND MODERNITY

An important feature of populist political forces in the United States is the desire for widespread use of direct democracy mechanisms, such as referendums, local and national elections, direct elections, etc. It was mentioned above that the People's (Populist) Party already included relevant requirements in its program (in particular, the introduction of direct elections of senators, which was later implemented). In the political tradition of the United States, the roots of the plebiscitary, as opposed to representative, vision of democracy go back to the very founding of this country.

125

Keywords: *populism, democracy system, democracy values, political process, political leaders, election campaign.*

Американський популізм у контексті політичного дискурсу: історія та сучасність

Важливою рисою популістських політичних сил у США є прагнення до широкого використання механізмів прямої демократії, таких як референдуми, місцеві та національні вибори, прямі вибори тощо. Заснування Народної (популістської) партії у США вже включала відповідні вимоги до своєї програми (зокрема, запровадження прямих виборів сенаторів, що згодом було реалізовано), а також включення економічних та соціальних питань, які потребували негайних і дуже часто простих рішень, що сторювали, ще більшу проблематику для суспільства. Але незважаючи на певні кейси, можна прийти до висновку, що популістські slogani є своєрідним атрибутом у демократичній культурі і знову є актуальними у сьогоднішній політиці. Адже у політичній традиції США коріння плебісцитарного, на про-

¹ Doctor of Political Sciences, Department of International Relations and Diplomacy Service Faculty of International Relations Lviv National University named Ivan Franko E-mail: kiyanka@i.ua; <https://orcid.org/0000-0002-3100-7796>.

тивагу представницькому, бачення демократії сягає часів заснування цієї країни і є вдалим ілюстративним кейсом для нашого українського суспільства.

Ключові слова: популізм, система демократії, цінності демократії, політичний процес, політичні лідери, виборча кампанія.

The emergence of American populism has an important mission in political discourse. It includes a number of important stages, political parties, and charismatic leaders who were on the political Olympus of American politics.

The presidential campaign of 1896 was critically important for the Populist Party. For the first time, a populist candidate, J. Weaver, ran for president in 1892, receiving about 1 million (approximately 10% of the total) votes. At its convention in 1896, the Democratic Party, seeking to expand its electoral support and win the upcoming presidential election, adopted a new program that had a number of provisions in common with the populist platform. It included the introduction of a progressive income tax, the abolition of banknotes issued by private banks, government control over compliance with anti-trust laws, and supervision of railroad companies.

Like the populists, the democrats condemned the use of troops against strikers and the system of court orders. The majority of delegates supported the idea of introducing «free silver» (this led to a split at the convention, which was left by supporters of the gold standard). The Democratic presidential candidate was 36-year-old W. J. Bryan, who in a vivid speech delivered at the convention denounced «rapacious monopolies» and called for preventing humanity from being «crucified on a golden cross.» His phrase quickly became extremely popular and was quoted many times in the press. At the same time, W. Bryan, in what we consider to be a quite populist manner emphasized the importance of the «countryside» and farmers for the whole of America, to some extent contrasting predominantly rural regions and cities.

The purpose of the article is to illustrate the experience of American populism from the perspective of the creation of political parties and active election campaigns.

The following scholars have dealt with this issue: D. Kennedy, D. J. Goldberg, J. L. Gaddis, J. Hunter, L. Edwards, T. A. Sayle.

Material's presentation. Realizing that it was impossible to win the presidential election on their own, some populists (primarily the leader-

ship) came up with the idea of supporting V. Biden. At this, the Democrats nominated as their vice-presidential candidate A. Sewell, a banker and owner of a railroad company, who is considered by most populists to be an odious and unacceptable figure. In the People's Party, a tense confrontation began between those who called for support for W. Bryan (and Democrats demanded mandatory support for A. Sewell's candidacy) and opponents of such a decision. G. Kuropyatnyk points to the confidential coordination of the actions of the leadership of the People's Party and W. Bryan, their joint attempt to make the issue of «free silver» a key one in the election campaign. A similar opinion was expressed by the American researcher of populism L. Goodwin, who wrote about the «shadow movement» hidden behind the theme of the «silver dollar». H.D. Lloyd, an activist of the People's Party and a labor activist, compared the place of «free silver» in the 1896 presidential campaign to a cuckoo that threw out other «political eggs» from a carefully constructed «populist nest.»

In July 1896, the Populist convention supported the candidacy of W. Bryan, but at the same time approved Thomas Watson, a congressman from Georgia and a respected party activist, as the party's vice presidential candidate. A sharp conflict unfolded within the party, threatening to destroy it. The presidential campaign itself was extremely tense. Supporters of the Republican candidate, W. McKinley, sought to portray W. Bryan as a demagogue, a leader of ochlocracy, almost a socialist, and «free silver» as a measure that would threaten the country with economic collapse.

On Election Day, in some states, the names of W. Bryan and T. Watson appeared on the ballots, and in others - W. Bryan and A. Sewell. In the end, W. Bryan lost the election, receiving 6 million 492 thousand votes against 7 million 100 thousand for W. McKinley. T. Watson lost with a very low result, receiving only 27 votes in the electoral college. (For the sake of objectivity, we should take into account the specifics of the two-stage electoral system used in the US presidential election, in which the ratio of votes in the electoral college does not correspond to the exact ratio of votes cast by the electors for a particular candidate). In general, the election result was determined by many factors, including the fact that the Republican Party's campaign spending was many times higher than that of their opponents.

Election-related intra-party conflict and defeat V. Bryan's defeat marked the beginning of the People's Party's rapid decline. The new boom experienced by the U.S. economy at that time reduced the overall level of dis-

satisfaction with the existing order, in particular, strengthened the position of supporters of the gold standard. The tactic of «merging,» i.e., joint actions and coalitions with one or the other of the old parties, Democrats or Republicans, also sometimes led to a weakening of the populists' positions. Some activists of the People's Party left the party, joining other radical movements, such as the socialist or women's movements, or supporting reformers from traditional parties.

In the South, the Democratic Party, emphasizing the racist concept of «white supremacy,» launched a «furious» (as defined by D. Creech) counterattack, resorting to violence, abuse of power, and even murder. In those southern states where most of the Populist Party's electorate was African American, the tactic of «merging» with the Democrats turned their sympathies away from the Populists. In North Carolina, the introduction of a «literacy test» in 1900, only passing which gave the right to vote, was a severe blow to this group of voters.

128 — In the 1900 presidential election, the candidate of the People's Party (W. Baker; I. Donnelly ran for vice president) received only 0.4 percent of the vote. After this failure, the party was dissolved. Its activities resumed in 1904.

The Populist candidate, T. Watson, ran for president during the 1904 and 1908 campaigns. After that, the Populist Party was finally disbanded.

The Populist Party was formed on the basis of numerous farmers' unions, which united a large number of small and medium-sized landowners, primarily in the southern and western states, and to a lesser extent in the northern states. Established to protect the interests of farmers, farmers' alliances soon proved to be an influential force in political life in agricultural regions of the United States.

An important factor in the organization and formulation of the Populist Party's program was the antitrust movement, in particular the movement of «nationalizers.» Feminist activists also contributed to the party's activities. In the South, the origins of populist ideology and activities can be traced back to the traditional system of beliefs (worldview) of some local community leaders of some evangelical denominations. The Populist Party's program was significantly influenced by the trade union movement that defended workers' rights. In general, we can speak of the Populist Party as the organizational core or a more or less organized «common vector» of a number of heterogeneous reform movements that gained influence in the United States in the late nineteenth century.

The program of the People's Party combined the demands of socialist (or, more precisely, in the spirit of the principles of state capitalism) reforms (nationalization of monopolies, improvement of labor legislation, etc.

The populists' campaign rhetoric was characterized by «conspiracy» and, in some cases, Anglophobic and anti-Semitic motives. However, anti-Semitism did not influence the formation of the People's Party's program. In our view, the American populists (supporters and activists of the Populist Party) of the late nineteenth century have a number of things in common with populist parties and movements of the twentieth century. One of them is the tendency to oppose the «people» (as the working majority) to the elite, the «elite» that conspires to deceive and exploit the «people.» A negative attitude toward «outsiders» - newly arrived immigrants to the United States - can also be considered populist. The excessive importance that the People's Party began to attach to one of the provisions of its program (the introduction of the so-called «silver dollar») at some point also seems to have the features of a populist «simple solutions» methodology. Modern populists are also close to the demands of expanding the elements of direct democracy in the overall mechanism of political decision-making (although they are certainly not decisive for populism in themselves). In general, in our opinion, the Populist Party acted as a radical reformist organization, the «political vanguard» of a broad reform movement, which often resorted to populist rhetoric and argumentation. Its relatively rapid decline and eventual liquidation was caused by a combination of political and socioeconomic factors. At the same time, in the twentieth century, some of the populists' demands were eventually realized.

The collapse of the People's (Populist) Party (which, after all, was only to a certain extent populist) did not put an end to the phenomenon of populism in the US political space. In the twentieth and early twenty-first centuries, populist movements and populist politicians repeatedly became an effective factor in the country's social and political life.

The political legacy of the Populist Party was actualized, at least in part, in the 1920s in the activities of the movement known as the Progressive Movement (sometimes defined as a separate Progressive Party). A number of common demands united several organizations and groups of political activists under the banner of «progressivism.» One of them, operating since 1919 and known as the Committee of 48, was created by members of Theodore Roosevelt's former Progressive Party. Its program included the

nationalization of transport, natural resources, prohibition of land speculation, equality of citizens regardless of gender and race, ensuring freedom of speech, press, assembly, etc. «The Progressives, whose organs were the Nation and New Republic magazines, advocated the nationalization of the coal and oil industries, In addition, they demanded reform of the country's representative system: making the government accountable to Congress, giving citizens the right to recall congressmen and members of local representative bodies. Progressives also advocated the abolition of universal military service. One of the popular leaders of the Progressive movement was Robert M. La Follette (1855 - 1925), a senator (he belonged to the Republican Party) in 1906 - 1925, and governor of Wisconsin in 1901 - 1905, known for his reformist views and strong opposition to monopolies.

In 1922, a significant number of progressives were united by the Confederation of Progressive Political Action (CPA), which was established in Chicago and included, among others, several trade unions, the Farmers and Workers Party, socialists, and others. In 1924, the CPAP supported R. La Follette as a presidential candidate.

130

— His program contained a number of social, even socialist, demands (nationalization of railways and hydroelectric power plants, increase in income and inheritance taxes, strengthening of protection of women's and children's labor, state support for farmers, etc.) At the same time, he, like most progressives, advocated direct elections of the president and vice president, resolving issues of war and peace through a referendum, and limiting the powers of the Supreme Court. The candidacy of the Senator from Wisconsin was supported by the influential American Federation of Labor and a number of farmers' organizations.

Responding to accusations of «socialism,» La Follette's supporters argued that the measures they proposed could save the country from violence and class warfare. During the vote in November 1924 P. La Follette received 4.8 million (16.5%) votes, the Democratic candidate Davis J. - 8.4 million, and the winner, the Republican C. Coolidge - 15.7 million votes. The failure of the presidential election led to the rapid decline of the progressive movement. The economic boom that the United States experienced in the mid-1920s also contributed to this.

In general, the Progressive movement of the 1920s can be qualified as a left-wing reform movement. Its social program was, in fact, a renewal of the social demands of the Populist Party of the 1890s. At the same time, the Progressives' calls for direct democracy give grounds to place them in the

broader context of the American populist tradition. The populists are also linked to it by an isolationist bias in their attitude to the country's foreign policy, i.e., the desire to distance America as much as possible from foreign conflicts that do not directly affect its interests, and to some extent by the movement's organizational vagueness.

An example of a bright and successful populist politician is the famous American politician of the Great Depression period - Senator (1930-1935) and Governor (1928-1932) of Louisiana, Huey Pierce Long. The future politician was born into a large farmer's family in the town of Winfield, which in the 1890s was one of the «citadels» of the People's Party in the American South. His views were shaped by the desire for a more just society with better opportunities for the poor, a society characteristic of the social circles on which the Populist Party once relied. Having managed to obtain a law degree, Long became a lawyer, and in his younger years he turned to political activity. He first (and unsuccessfully) ran for governor of Louisiana in 1924, and in 1928 managed to win the election, running as a Democratic candidate. (Note that the real struggle for the governorship in Louisiana at that time was within the ranks of the Democrats themselves, as the Republican candidate had virtually no chance of success). In 1930, H. Long also won the election to the U.S. Senate, but took his seat in the upper house of the U.S. parliament only after the end of his gubernatorial term.

The state of Louisiana in the late 1920s was a backward agrarian state, with a high illiteracy rate, one of the poorest in the entire United States. About 27% of the population was African American, and racial discrimination and conflict, «Lynch courts» were one of the most prominent features of Louisiana life. At the same time, the state was also engaged in large-scale oil production and refining. H. Long used the power of the governor to pass a number of important social measures through the Legislature (state legislature). His efforts led to the launch of a large-scale program to build transport infrastructure - modern roads, bridges, airports, etc. - in Louisiana, which made Louisiana's roads one of the best in America. The governor ensured that children in public schools were provided with free textbooks and organized evening courses to teach illiterate adult poor people to read and write. His measures to improve the health care system, including massive free vaccinations, contributed to a sharp decline in mortality. The politician also helped organize medical care for prisoners in prisons.

The implementation of H. Long's programs required a significant increase in state budget expenditures and the imposition of new taxes. His actions provoked resistance from the wealthy and conservative part of local society, the «old» establishment of Louisiana Democrats. In 1929, the introduction of a 5% tax on refined oil led to an unsuccessful attempt to remove the governor through impeachment. The Standard Oil Company, a famous oil giant with which the governor was in conflict, took an active role behind the scenes. H. Long was accused of abuse of power, bribery, and even blasphemy. Indeed, he largely achieved his goals by methods that grossly violated, if not procedural and legal norms, then at least certain informal «rules of the game» that existed in the American political environment.

132 — The governor «pushed» the necessary decisions through the legislature, exerting brutal pressure on his political opponents. There was a case when Long forced legislators to pass 46 laws within 48 minutes. He dismissed their relatives from positions dependent on him, and the persons appointed by him had to give part of their salaries to a special governor's fund, which H. Long personally managed.

The governor of Louisiana resorted to various methods of pressure on the press that was not in favor of him. He carried out a series of reorganizations of the state's executive branch, concentrating it in his own hands as much as possible, including the creation of a special police service (whose agents did not wear uniforms) subordinated to the governor personally. As a result of the struggle with the mayor of New Orleans, the governor virtually nullified the independence of the self-government bodies of the main city of Louisiana. It was also about the use of power in certain business interests. H. Long was among the founders of a company that leased oil-bearing lands owned by the state and subleased them to large companies. All this gave grounds for Long's critics to speak of him as a «dictator» of Louisiana, who almost destroyed the democratic principles of government in the state.

Having moved to the Senate, H. Long retained control over his home state, in particular through his man as governor. In early 1934, he unveiled a plan of radical reforms (on the radio) that were supposed to bring the US economy out of the depression and make American society more just. Long's program was called «Share Our Wealth,» which can be translated as «Let's Share Our Wealth» or «Share of Our Wealth.» It stipulated that the state should provide each family with an income of at least 5 thousand

dollars a year, sufficiently comfortable housing, household appliances, and personal transportation. All persons over the age of 60 were to receive a pension of \$60 per month. H. Long demanded the introduction of universal education, the construction of publicly funded educational and health facilities, and state purchases of agricultural products from farmers.

A little earlier, in 1933, H. Long proposed to limit the maximum amount of private property to 100 million dollars (later - 50 million dollars, i.e. about 6 billion in the equivalent of today's US currency), to set the maximum inheritance at 5 million dollars, and to impose a 100% tax on income exceeding 1 million dollars per year. The funds thus obtained were supposed to ensure the implementation of H. Long's grandiose plan.

Of course, the Senate did not support the plans of the Louisiana governor. In general, the upper house of the US Parliament rejected all his legislative proposals. During Mr. Long's speeches in the Senate, many other lawmakers often even left the room. Political opponents tried to avoid direct discussions with him. Critics accused H. Long of demagoguery, of promoting «communism,» but he himself considered Christian values and the Declaration of Independence to be the primary source of his views, arguing that the implementation of his plan was the only way to save America from the Communists. Initially, Long supported President Roosevelt's New Deal, but soon became its critic, calling for his own radical program.

Societies supporting H. Long's plan were organized throughout the United States, with a network of 27,000 local organizations and about 7.5 million people. In August 1935, H. Long announced his intention to run for president. After his death, the book «My First Day in the White House» was published, which described his actions after his probable election to the office. However, on September 8, 1935, in the Louisiana Senate building, Long was fatally wounded by a relative of the judge, his longtime opponent, who was threatened with losing his job by a new law that Long had helped pass that day. The attacker was shot dead on the spot by the senator's bodyguards; on September 10, Long died in the hospital.

Undoubtedly, H. Long did a lot for the poor people of Louisiana, which was qualitatively different from his predecessors, who tried not to affect the interests of the upper classes of the state. It was essentially a redistribution of income and property in the interests of the poorer segments of the population, carried out by the authorities. Having the support of the majority of voters, H. Long acted with authoritarian, often unlawful methods,

and by the standards of American democracy, he became almost a dictator of Louisiana, concentrating all the levers of power in his hands. Accidental or not, his death cut short his considerable all-American ambitions.

Hugh Long's «political portrait» combines several features that make it possible to characterize him as a populist politician. The most noticeable is his bright charismatic traits, accentuated leadership qualities, which made him a real leader in the eyes of his supporters in Louisiana. In the struggle for voter support, the politician used mass actions, large-scale rallies and meetings, campaign bus tours, etc. on a large scale. He made many speeches on the radio, a very influential medium at the time, with the largest single audience reach, which, in our opinion, is consistent with the possibilities of political personalization of modern TV. One of Long's supporters gave him the nickname «Kingfish» in honor of a character in a popular fantasy radio program (a sea lord), which obviously impressed Long.

134

— In his speeches, he appealed to the feelings and interests of «ordinary people,» positioning himself as a defender of the «people» against the «elite.» H. Long borrowed a famous phrase from W. J. Bryan, whom he treated with great reverence: «Every man is a king, but no one wears a crown,» which became one of his image political slogans. H. Long's criticism of both major parties (although he formally belonged to the Democratic camp) was in the spirit of American populism. Another characteristic feature of populism is the formation of a relatively poorly structured but large-scale movement aimed at supporting the leader and completely dependent on him.

While implementing socio-economic measures that are traditionally classified as «leftist,» the governor of Louisiana rejected socialist ideals and programs in their entirety, appealing to a «Christian» understanding of social justice. There was no question of abandoning the principles of the market economy and private property. H. Long is sometimes characterized as a «right-wing populist.» However, it seems that he was not characterized by the main feature of right-wing populists - xenophobia (in its various forms - racism, anti-Semitism, etc.). In terms of foreign policy, H. Long was a consistent isolationist.

Some of his contemporaries perceived Long as a politician who could become a kind of American fascist leader, like Mussolini in Italy. We believe that the American political scientist A. Schlesinger Jr.'s assessment of his activities is quite balanced and reasonable. He compared J. Long's Loui-

siana «regime» to the Latin American populist dictatorships of J. Perón or J. Vargas. Relying on the support of the «grassroots» (although not only), J. Long was able to «move» the local oligarchy, to carry out a certain modernization of the generally backward state. In our opinion, H. Long's authoritarian methods were characterized by one of the key characteristics of populist politics from the theoretical point of view - the opposition of the majoritarian component of democracy to its procedural and normative basis.

In fact, he openly expressed this himself, arguing that «a perfect democracy can look almost like a dictatorship». An ambitious politician, a «leader» who successfully used populist rhetoric and campaigning methods, Long was not, as it seems, just a manipulator, nor was he a puppet of tycoons. However, the price of real socio-economic achievements was gross violations of the rights of political opponents, abuse of power, sometimes with a mercenary component, pressure on the media, and, in general, deformation of the system of checks and balances in the Louisiana power system. At the same time, on an all-American scale, H. Long could not or did not have time to become a real danger to the political establishment. «President F. Roosevelt's New Deal generally contributed to the political marginalization of radical forces.

135

In the political history of the United States, the 1960s were marked by the emergence of another bright charismatic politician whose activities had distinct populist features. Like H. Long, George Wallace (1919-1998) came from the South. He was elected four times as governor of Alabama, one of the states in which the white majority had been pursuing a policy of racial discrimination and segregation for decades, depriving African Americans of the right to vote and other civil rights. For many years, the political activity and image of D. Wallace, a native of an ancient Alabama family, raised in the cultural and political traditions deeply rooted in the South, was built on an open struggle against racial desegregation. The latter in Alabama was largely carried out through the efforts of the federal government. Today in the United States, such a position would obviously be outside the realm of legitimate politics.

However, in the 1950s and 1960s, racist sentiments and ideas were a powerful and, to some extent, still legal factor in social and political life in the southern states. A well-known episode in the political biography of D. Wallace, who was already governor, was his «standing» in 1963 in front of the entrance to the University of Alabama to prevent two black students

from entering. At the same time, their access to education was to be ensured by representatives of the federal authorities and, if necessary, units of the National Guard, who had a corresponding order from the president.

It is also worth mentioning that the result of strikes and riots to overcome discrimination in 1964-68 was the adoption of the main civil rights regulations in the United States. This is a great democratic shift in civil rights and freedoms for all US citizens. Later, other countries adopted this positive experience.

In 1964, 1972, and 1976, in the so-called «primaries,» D. Wallace unsuccessfully fought to become the Democratic Party's candidate for the presidential election. In 1968, he ran for president on the ticket he created himself. Wallace's election program included a large-scale increase in social welfare programs, including health insurance. He harshly criticized greedy corporations and big business that avoided paying taxes. In the South, the independent presidential candidate attracted the sympathy of many voters by his opposition to racial desegregation.

136

— D. Wallace's sharp, apt statements (for example, the remark that «hippies» do not know only two four-letter words - «work» and «soap» (in English, respectively, «work» and «soap»), or the phrase about «hypocrites in limousines» addressed to members of the Supreme Court) became popular and were often quoted in the media.

Obviously, the opposition of «people» and «politicians» who ignore the interests and views of «ordinary people» in his election rhetoric can be called a populist technology. «Our movement is a people's movement, and we don't care whether leading politicians support our movement or not. I think that if politicians interfere with us, the common man in the street will crush them - this textile worker, this metalworker, this hairdresser, this beautician, this policeman on duty, this small businessman,» said D. Wallace.

In our opinion, in these verbal constructions, the meaning of the term «people» in the dimension of social stratification can be defined as denoting the lower middle class, plus, possibly, the working part of the lower income strata of society (adjusted for the candidate's well-known racist position). They were the main recipients of D. Wallace's election speeches and his potential voters.

The old isolationist tradition was embodied in D. Wallace's position (we are talking about the 1968 presidential campaign) on foreign policy issues, and above all, the most acute one - the Vietnam War. The candidate from

the American Independent Party stated that if the war could not be won in 90 days, American troops should be immediately withdrawn from this distant country. In his view, financial aid to other countries was a waste of American taxpayer money.

As a result of the voting in 1968, D. Wallace received 13.6% of the vote and 46 votes in the Electoral College (301 electors voted for the winner, R. Nixon, which is much more than the required number). Presumably, D. Wallace's real calculation was to divide the electoral college in such a way that the potential winner would ask the independent candidate for the votes of «his» electors. In the end, the victory of the Republican candidate P. Nixon left D. Wallace as an influential political player.

During the 1972 presidential campaign, D. Wallace again fought for the right to run for the Democratic Party. At the same time, he was seriously wounded in an assassination attempt, lost the ability to walk, and for the rest of his life he moved in a wheelchair, suffering from constant pain. The last time the politician took part in the Democratic Party primaries was in 1976, when he eventually gave up the fight and supported the candidacy of Jimmy Carter.

137

In the late 1970s, the governor of Alabama recognized his struggle against racial desegregation as a mistake, publicly expressed regret for it, and appointed African Americans to official positions in his state.

We agree with the common definition of D. Wallace as a right-wing populist. If the definition of «right-wing» is primarily determined by his racist (or, in a somewhat milder formulation, segregationist) views, partly also by his conservative accents and appeals to Christian values, then the basis for defining D. Wallace as a populist is a combination of several features of his «political portrait.» These include the rhetoric of opposition between «common people» and party elites, criticism of big business, the strongly leadership character of his election campaigns, and the isolationist vision of foreign policy principles traditional for American populists.

There are several factors that led to the growth of right-wing populist sentiments in the United States in the 1960s and resulted in the support of

Д. Wallace. One of them was the acute racial crisis caused by the mass migration of African Americans to cities (especially in the South), the destruction of barriers to racial segregation, including in the housing sector, and often too radical methods of blacks' struggle for their rights. Another is the deterioration of the economic situation of certain social groups that have faced a «crisis of ... attitudes toward personal enrichment.» A po-

tential supporter of populism among voters was characterized by dissatisfaction with the state apparatus, the bureaucracy, which, in his opinion, receives too little from corporations, gives too much to poor «idlers», and places the main burden of taxes on the «average» working American. It is also worth mentioning here the long tradition of protest against the federal government (Washington) and Wall Street, firmly rooted in the states of the Deep South, the mainstay of Wallace's movement.

An example of the effective use of populist technologies of political struggle is the presidency of Ronald Reagan (1981 - 1988). Quite radical economic measures known as «Reaganomics» led to the acceleration of economic development in the United States, and at the same time were accompanied by a sharp shift to the right in the country's domestic policy.

138 — C. Rizzo defines the changes in America in the early 1980s as the «Reagan Revolution». In his opinion, President Reagan had the characteristics of a populist politician - a charismatic, bright speaker who knew how to evoke a lively emotional reaction and appeal to the masses. According to this researcher, R. Reagan was able to channel strong anti-government sentiments, dissatisfaction with the establishment, into the existing political institutions, which allowed him to implement decisive and at the same time painful reforms for many citizens.

At the same time, the Republican president responded to the demand for «law and order» that had grown in American society amid a surge in crime in the 1970s, and at the same time to a return to conservative, «traditional» social values. Soviet researchers also pointed to Reagan's successful use of populist sentiments among some voters.

And today, at the beginning of the twenty-first century, populism remains a relevant phenomenon in US political life. Several political organizations and movements that were active in the 1990s and early 2000s can be characterized as populist.

One of them is the American Populist Renaissance (APR) movement. Declaring personal freedom and private property as its main values, the APR advocates the reduction of government powers and the need for widespread introduction of direct democracy mechanisms. At the national level, the APV proposes that presidential elections should be held by direct vote, and that possible constitutional amendments should be approved only by referendum. The party's supporters advocate decentralization of power, which should include increased legislative powers for the states. In particular, the states should have the right to repeal federal laws (except for

the Constitution and budgetary norms) through local referendums. It is also proposed that each state should be given a real opportunity to peacefully secede from the United States and become an independent state by holding a referendum.

Similarly, local governments should be given the right to repeal state laws through the direct will of their residents, as well as the right to secede from the state. The APA criticizes U.S. foreign policy from a generally isolationist position. In their view, according to the letter of the Constitution, only Congress has the right to make foreign policy decisions. Instead, the United States has repeatedly waged wars, for example, in Korea and Vietnam,

Iraq-without a declaration of war by the parliament. «The populists propose to complicate the decision-making procedure for the US participation in international agreements. The latter would first have to be put to a referendum, and only then would the Congress make the decision. The «American Populist Revival» also demands a reduction in the US military presence outside the country, and the use of US troops abroad only in emergency cases. In addition, the organization believes it is necessary to strive to reduce the country's dependence on energy imports, developing alternative energy instead.

139

The term «populist» is used in the name of another modern American party, the Populist Party of America (PPA). Criticizing both the «left» and the «right» for defending censorship, prohibitions, and regulation, the PPA sees the Declaration of Independence as the primary source of its ideology, the values that, in their opinion, inspired the founders of the United States. The party calls for decentralization, the expansion of direct democracy, and the development of «localized democracy,» which is understood as greater accountability of officials to voters.

The PPA considers the problem of modern American society to be excessive awareness of the authorities about the private life of citizens, due to the widespread use of identification documents, surveillance cameras, and other technical means of control. The Populist Party of America emphasizes the importance of protecting personal freedom and advocates for the expansion of states' rights.

For the Libertarian Party, the main object of criticism is an excessively «big» government (government bureaucracy), which is very expensive for voters, overly regulates the lives of citizens, and is ultimately inefficient and dangerous for society. In foreign policy, «libertarians» advocate the princi-

ple of mutual non-interference in each other's internal affairs.

A common feature of the parties named here is calls for decentralization of power, increased rights of states in their relations with the federal government, expansion of direct democracy mechanisms, and reduction of bureaucratic interference in people's lives. In general, they position their system of views as based on the original ideals of American democracy, emphasizing the values of personal freedom and direct democracy. In the American political lexicon, this combination is crucial for the use of the definition of «populism,» which generally does not have a distinctly negative connotation. At the same time, both the APA and the PPA have some populist features, in our common understanding, such as criticism of the entire political elite, emphasis on «lost» «true» values, certain conspiratorial notes, etc.

140

—

More or less radical isolationism in the vision of foreign policy principles is in line with the spirit of the American populist tradition. At the same time, they seem to be alien to xenophobia, the opposition of «friends» and «foes,» and the ability of successful populists to use the media to influence the minds of ordinary voters. These parties generally remain political marginals, unable to compete with the two main political rivals.

Notable populist features are inherent in the «tea party movement» that has been relevant in the social and political space of the United States over the past few years. Its name refers to the famous event from the history of the American War of Independence – the Boston Tea Party in December 1773, when a group of American colonists, protesting against the imposition of duties on tea imports by the British authorities, seized ships with a batch of this drink and threw the cargo into the sea. These events were of great importance for the outbreak of the rebellion in Britain's American colonies, and are a very famous episode in the US historical narrative.

It is believed that the preconditions for the emergence of the «tea party movement» were created by the adoption of government programs that provided for additional huge expenditures from the federal budget. The first of them is the program of state aid to banks and mortgage agencies that went bankrupt during the 2008 crisis (totaling about 700 billion dollars), approved in October 2008 by the Bush administration. In February 2009, the Obama administration approved a new plan of «injections» into the economy worth 787 billion dollars, which also included tax increases for wealthy citizens. It was this plan that directly led to the emergence of a new protest movement. In the same month, CNBC anchor Rick Santelli

in a live report in Chicago called on dissatisfied citizens to come out to the «Chicago Tea Party» to demonstrate against the government's plans. In particular, he sharply criticized the authorities' intention to allocate \$75 billion for mortgage debtors.

An important feature of populist political forces in the United States is the desire for widespread use of direct democracy mechanisms, such as referendums, local and national elections, direct elections, etc. It was mentioned above that the People's (Populist) Party already included relevant requirements in its program (in particular, the introduction of direct elections of senators, which was later implemented). In the political tradition of the United States, the roots of the plebiscitary, as opposed to representative, vision of democracy go back to the very founding of this country.

Conclusions. Summarizing the above, we can identify the following features of populism in the political history and contemporary socio-political space of the United States. One of them is that almost all populist movements emerged and operated, positioning themselves as an alternative, if not to both major parties, then at least to their top leaders. At the same time, in some crisis moments in the country's life, the leaders of both the Republican and Democratic parties themselves have been quite successful in using populist methods to win the support of citizens.

Another characteristic feature of populist movements in the United States is the appeal to the ideology and values of plebiscitary democracy, which is interpreted as the «lost» heritage of the country's «founding fathers,» especially T. Jefferson. Its generally legitimate status in the political discourse of the United States is one of the reasons why the term «populism» does not have a generally recognized negative connotation in this country. The demand for the widespread use of direct democracy is one of those that has been repeated by American populists at different times.

A prominent component of American populism is the criticism of liberal ideology and the alleged liberal «conspiracy» that exists in the system of public opinion formation («mediaocracy»). The anti-liberal, or right-wing, wing of populist forces in the United States also has racist accents, now hidden and in the past openly expressed. This part of populists traditionally appeals to religious and conservative values.

Finally, an important part of the populist tradition in the United States is an isolationist approach to defining foreign policy strategy, the desire to reduce the country's participation in international agreements and alliances, and its intervention in conflicts outside the United States.

In terms of socio-economic demands, political forces in the United States, which are more or less populist in nature, have been and are very different, at certain points advocating opposing approaches. We are talking both about calls for socialist measures (nationalization of certain sectors of the economy, expansion of the social protection system, etc.) and criticism of excessive state influence on economic activity. In the general social dimension, populist movements usually emerged as a form of protest by a certain part of the middle class, especially those groups whose socio-economic situation was changing for the worse, losing its usual stability and clear positive prospects.

In our opinion, populist movements today have no prospects of seriously changing the existing political system. Nevertheless, they are an important form of political activity of the broader American society, a significant factor of influence on the establishment of the two main parties, and the formation of the US domestic and foreign policy.

142

References:

- 1. David Kennedy. Freedom from Fear: The American People in Depression and War 1999.
2. David J. Goldberg. Discontented America: The United States in the 1920s. 1999.
3. Creech J. Righteous Indignation. Religion and the Populist Revolution. Introduction. University of Illinois Press. Urbana and Chicago. P. XXII.
4. John Lewis Gaddis. The Cold War. 2005.
5. James Hunter. Culture Wars: The Struggle to Define America. 1991.
6. Lee Edwards. The Conservative Revolution: The Movement That Remade America. 1999.
7. Sam Roberts. Who Are We Now: The Changing Face of America in the Twenty-First Century. 2004.
8. Lloyd M. Blogs. [Электронный ресурс]: [http:// www.teapartyexpress.org/ tag/lloyd-marcus](http://www.teapartyexpress.org/tag/lloyd-marcus).
9. Remini, Robert V. A Short History of the United States/ Robert V. Remine. – New York: Harper Perennial, 2009. 400 p.
10. Timothy Andrews Sayle. Enduring Alliance: A History of NATO and the Postwar Global Order. – Kharkiv: Publishing house “Fabula”, 2023. 368 s.

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ
СУЧАСНОЇ МЕДІАСФЕРИ**

Медіафорум : аналітика, прогнози,
інформаційний менеджмент :
зб. наук. праць. – Чернівці :
Чернівецький нац. ун-т, 2023. –
Том 13. – С. 143-160

Mediarorum: Analytics, Forecasts,
Information Management:
Collection of Research Articles. – Chernivtsi:
Chernivtsi National University, 2023. –
Vol. 13. – pp. 143-160

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2023.13.143-160>

УДК: 341.171:[316.774:004.738.5]

© Joanna Kulesza¹

© Pavlo Burdiak²

**COUNTERING DISINFORMATION ON SOCIAL MEDIA
PLATFORMS: DEVELOPMENTS IN THE EU AND POLAND***

One of the biggest challenges to European democracies is the spread of malicious disinformation, facilitated by the increasing importance of online platforms as news sources. The present article sheds light on the initiatives to combat disinformation on social media platforms in the EU. Some insights from Poland are also drawn.

143

The research reveals that the EU's anti-disinformation activities can be traced back to 2015, which marked the establishment of the East StratCom Task Force, disinformation monitoring project EUvsDisinfo, and Hybrid Fusion Cell. Building on these initiatives, the EU prompted the development of a groundbreaking self-regulatory Code of Practice on Disinformation, followed up and complemented by the legally binding DSA. Both documents provide due diligence standards and promote best practices for combating disinformation on platforms.

With regard to the developments in Poland, notwithstanding some legislative proposals the country lacks comprehensive national policies to address

¹ Director of the Lodz Cyber Hub and assistant professor (tenured) at the Department of Public International Law and International Relations of the Faculty of Law and Administration of the University of Lodz (Lodz, Poland). Email: joanna_kulesza@wpia.uni.lodz.pl; <https://orcid.org/0000-0003-0390-6062>.

² PhD student at the Doctoral School of Law and Political Sciences of the University of Szeged (Szeged, Hungary), visiting researcher at the Lodz Cyber Hub of the University of Lodz (Lodz, Poland) within the Visegrad Scholarship Program. Email: pavloburdiak@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0007-0319-5412>.

* The present article was written by the authors with the support of the International Visegrad Fund.

platform disinformation. It persists as a critical concern, exacerbated by the rule of law challenges since 2015.

The article recommends complementing well-elaborated legal frameworks with media literacy initiatives, civil society engagement, and technological innovations to detect and counter disinformation more efficiently. Such a holistic approach can enhance society's resilience against disinformation while upholding democratic principles and freedom of expression in the digital age.

Keywords: *disinformation, freedom of expression, due diligence, social media platforms, Code of Practice on Disinformation, DSA, EU, Poland.*

Протидія дезінформації в соціальних мережах: досвід ЄС та Польщі

144 — Поширення зловмисної дезінформації у соцмережах є одним із найбільших викликів для європейських демократій. Мета статті – дослідити ініціативи та нормативно-правові інструменти регулювання дезінформації у соціальних мережах, розроблені в ЄС та Польщі. Для досягнення вказаної мети вирішено два завдання. По-перше, проаналізовано нормативно-правову базу ЄС для боротьби з дезінформацією в соцмережах, зокрема Кодекс практики щодо дезінформації та Закон про цифрові послуги. По-друге, висвітлено ініціативи з протидії дезінформації в Польщі, зокрема законопроект про захист свобод користувачів соціальних мереж.

Виявлено, що ЄС розпочав активну кампанію з протидії дезінформації у 2015 році. Тоді було створено окрему Оперативну робочу групу зі стратегічних комунікацій, проєкт моніторингу дезінформації EUvsDisinfo і Hybrid Fusion Cell. Крім того, Європейський Союз сприяв розробці новаторської ініціативи саморегулювання онлайн-платформ - Кодексу практики з дезінформації. Положення Кодексу набули більшої ваги після прийняття юридично зобов'язувального Закону про цифрові послуги, який містить безпосередню відсилку до Кодексу. Обидва документи закріплюють стандарти належної обачності та заохочують найкращі практики боротьби з дезінформацією на онлайн-платформах.

З'ясовано, що попри деякі законодавчі ініціативи в Польщі немає комплексної національної політики щодо боротьби з дезінформацією на онлайн-платформах. Ситуація далі ускладнюється через проблеми з верховенством права, що загострилися у країні з 2015 року.

Для ефективного виявлення та протидії дезінформації в соцмережах запропоновано низку рекомендацій, а саме: поєднувати детально розроблену законодавчу базу щодо протидії дезінформації з проектами медіаграмотності, залученням громадянського суспільства та технологічними інноваціями. Такий комплексний підхід сприятиме підвищенню стійкості суспільства до дезінформації з урахуванням принципів демократії та свободи вираження поглядів у цифрову епоху.

Ключові слова: дезінформація, свобода вираження поглядів, належна обачність, соціальні мережі, Кодекс практики щодо дезінформації, Закон про цифрові послуги, ЄС, Польща.

Formulation of the scientific problem and its significance. The battle against disinformation poses a persistent challenge for European democracies and societies. Disinformation erodes citizens' trust in democracy and its institutions while fueling public opinion polarization and interfering with democratic decision-making processes (European Commission and High Representative, 2018).

145

The rapid development of ICTs and AI, and the growing role of social media platforms not just as a means of communication but also as a news source, have exacerbated the challenges brought about by disinformation. Social media platforms have turned into means for disseminating falsehoods and half-truths. Bots (automated software) and trolls (users who intentionally instigate conflict) may flood social media with harmful disinformation. Posts containing disinformation might go viral. It becomes increasingly complicated to identify manipulated content and deepfakes. The list can go on.

As reported by the EU Hybrid Fusion Cell, disinformation disseminated by the Russian Federation emerges as the most significant threat to the European Union (European Commission and High Representative, 2018). Characterized by its systematic nature, ample resources, active use of social media platforms, and scale surpassing that of other nations, Russian disinformation campaigns pose a formidable challenge to the EU's information landscape. Russia generally steps up its disinformation efforts against the European Union during pivotal events such as elections, both at the level of the EU and Member States; referenda, such as the UK's vote on EU membership; demonstrations, e.g., protests in Catalonia and the Yellow vests movement in France, etc. (Legucka, 2019). Kremlin's goal is

“to sow fear, discord, and paralysis that undermines democratic institutions and weakens critical Western alliances such as NATO and the EU” (Commission on Security and Cooperation in Europe, 2017).

An increased focus of Russian disinformation campaigns is placed on Ukraine. The EU’s disinformation monitoring project EUvsDisinfo reported that the prevalence of disinformation cases targeting Ukraine constituted over 40% of all cases documented in their database (EUvsDisinfo, n.d. b.). The Kremlin’s active disinformation attacks against Ukraine date back to at least 2014 (the beginning of Russian aggression against Ukraine), but they have intensified following the 2022 full-scale invasion. A fair share of these disinformation campaigns were conducted online, mainly on social media platforms (Legucka, 2019).

Taking into account the threats to democracy and society posed by disinformation and considering the extensive use of social media platforms for spreading harmful falsehoods, it is essential to examine the EU’s response to these challenges. The present article focuses on the legal developments within the EU and Poland aimed at countering disinformation on social media platforms.

146

Analysis of recent research on this problem. In recent years, the issue of regulating disinformation on online platforms has gained prominence in scholarly literature. Alexander Peukert provided an overview of the initiatives aimed at regulating disinformation within the EU (Peukert, 2023). European Digital Media Observatory presented a report assessing the implementation of the Code of practice on disinformation (European Digital Media Observatory, 2020). Agnieszka Legucka shed light on the EU’s approach to countering Russian disinformation (Legucka, 2019). Xawery Konarski examined the legal measures to combat online disinformation in the EU and Poland (Konarski, 2022). Mateusz Zadroga and Magdalena Wilczyńska prepared a report on the disinformation landscape and policies to combat disinformation in Poland (Zadroga and Wilczyńska, 2023).

Formulation of the purpose, objectives, and methods of the article. The purpose of the present article is to shed light on the legal development in the EU and Poland aimed at regulating disinformation on social media platforms.

The stated purpose requires attaining two objectives. Firstly, to analyze the EU’s legal framework for combating disinformation on platforms, including the Code of Practice on Disinformation and the Digital Services Act. Secondly, to discuss initiatives for countering disinformation in Po-

land, particularly the draft law on “protecting the freedoms of social media users”.

To fulfill the outlined objectives, the article employs a blend of methods, including analytical, functional, and descriptive methods of legal research.

Presentation of the main material. Inauguration of the EU’s disinformation defense: East StratCom Task Force, EUvsDisinfo, Hybrid Fusion Cell. The EU has been actively developing means for countering disinformation since 2015. At the time, the European Council emphasized the need to counter Russia’s ongoing disinformation campaigns and called for the High Representative of the Union for Foreign Affairs, in cooperation with Member States and the EU institutions, to create an action plan and set up a communications team to address Russian disinformation (European Council, 2015). This led to the establishment of the East StratCom Task Force within the Strategic Communications and Information Analysis Division (AFFGEN.7) of the European External Action Service. The East StratCom Task Force’s primary responsibilities are to scrutinize disinformation trends, elucidate and unveil disinformation narratives, and heighten awareness of the detrimental effects of disinformation promoted by pro-Kremlin sources in the information space of the EU, Eastern Neighbourhood countries and beyond (European External Action Service, 2021).

147

The flagship program of the Task Force is EUvsDisinfo. Founded in 2015, it aims to mitigate and respond to the continuous disinformation campaigns perpetrated by the Russian Federation, which significantly impact the European Union, its Member States, and neighboring nations. At the heart of EUvsDisinfo’s mission lies the pivotal goal of enhancing public comprehension of Kremlin-led disinformation operations, particularly on social media platforms. It strives to empower citizens in Europe and other regions with the tools to build resilience against manipulation and disinformation in the digital realm (EUvsDisinfo, n.d. a.).

To complement the activities of the East StratCom Task Force, in 2016 the EU Commission and the High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy jointly communicated the proposal to create the Hybrid Fusion Cell within the European External Action Service, designed to serve as a centralized hub for the comprehensive analysis of hybrid threats. While the definitions of hybrid threats may vary and need to maintain flexibility to adapt to their dynamic nature, hybrid threats are generally characterized by a combination of coercive and subversive ac-

tivities, employing both conventional and unconventional methods, which may involve the proliferation of disinformation. As stipulated in the joint communication, hybrid threats may manifest through extensive disinformation campaigns, utilizing social media platforms to manipulate the political narrative or to radicalize, recruit, and direct proxy actors, thereby serving as effective vehicles for executing hybrid strategies (European Commission and High Representative, 2016). To respond to these threats, the EU Hybrid Fusion Cell started to provide strategic analysis to the EU decision-makers (European Commission, 2019).

Advancing disinformation policies: from High-level expert group to Code of Practice on Disinformation. The next stage in the development of disinformation policies within the EU took place in January 2018, when the EU Commission established a high-level group of experts (“the HLEG”) to provide counsel on policy initiatives aimed at countering the proliferation of fake news and disinformation across traditional media and social media. In March 2018, the HLEG produced a report emphasizing that the rise of digital media and online platforms enabled new forms of disinformation on a larger scale. The report suggested establishing a multistakeholder Coalition (consisting of online platforms, news media organizations, journalists, publishers, independent content creators, fact-checkers, and other practitioners) tasked with designing the self-regulatory Code of Practice for tackling disinformation on platforms (High level Group on fake news and online disinformation, 2018). The same stance was reiterated a month later in a Communication from the European Commission titled “Tackling online disinformation: a European Approach” (European Commission, 2018). Furthermore, both the HLEG report and the Commission Communication put forward a number of guiding principles for developing the Code of Practice to tackle disinformation on platforms, including, but not limited to, the following:

- Platforms should improve their advertising policies and reduce revenues for purveyors of disinformation;
- Platforms should ensure transparency about sponsored content and appropriately distinguish sponsored political advertising from other content;
- Platforms should improve the visibility of reliable and trustworthy content, etc.

The activities of the HLEG and the Commission culminated in the creation and adoption of the voluntary EU Code of Practice on Disin-

formation, which established 21 commitments for platforms in different domains, from transparency in political advertising to demonetization of purveyors of disinformation. It was initially signed in October 2018 by the online platforms Facebook (the company changed its name to Meta in 2021), Twitter (subsequently withdrew in May 2023), Google, and Mozilla. Microsoft signed the Code in May 2019, while TikTok acceded in June 2020. Advertisers and other players in the advertising industry also joined the Code (EU Code of Practice on Disinformation, 2018).

The 2018 Code of Practice on Disinformation was a pioneering initiative, the first one of its kind worldwide, in which the representatives of online platforms, prominent tech companies, and key players in the advertising industry collectively embraced and endorsed voluntary self-regulatory standards to combat the dissemination of disinformation.

The Code was “stress tested” during the COVID-19 infodemic (Peukert, 2023). The 2020 EU Commission’s report showed that the Code proved a valuable instrument for ensuring greater transparency and accountability of platforms’ policies on limiting disinformation in times of COVID-19 and enhancing the visibility of COVID-19 information disseminated by the World Health Organization and national health organizations (European Commission, 2020a). At the same time, the Commission’s overall assessment revealed some structural weaknesses in the Code, ambiguous definitions, and a lack of monitoring and enforcement mechanisms (European Commission, 2020b). Consequently, in May 2021, the Commission took a proactive stance and issued the Guidance on Strengthening the 2018 Code of Practice on Disinformation. The Guidance was meant to serve as a reference point on how the signatories should address the identified shortcomings to enhance the effectiveness and reliability of the Code. The critical areas for reinforcement of the Code were identified as follows (European Commission, 2021):

- larger participation with tailored commitments;
- improved demonetization of disinformation;
- enhanced integrity of services;
- increased empowerment of users;
- expanded fact-checking;
- greater access to data for researchers;
- a more robust monitoring framework.

The revision process for the Code was initiated in June 2021, and the updated Code was presented a year later, in June 2022. It is essential to note

that the 2022 Code of Practice is an outcome of the collaborative efforts undertaken by the signatories. The decision regarding which (if any) commitments to endorse rests with the signatories themselves, and they bear the responsibility for ensuring the effective implementation of their commitments. The Commission did not (and was not supposed to) formally endorse the Code. However, it articulated its expectations in the Guidance and deemed the Code to meet them (European Commission, 2022).

The strengthened Code of Practice on Disinformation interprets disinformation in accordance with the definition offered in the European democracy action plan (European Commission, 2020c). More specifically, it states that the concept of disinformation encompasses the following phenomena (The Strengthened Code of Practice on Disinformation, 2022):

- misinformation - false or misleading content shared without harmful intent though the effects can still be harmful, e.g., when people share false information with friends and family in good faith;
- 150 — - disinformation - false or misleading content that is spread with an intention to deceive or secure economic or political gain and which may cause public harm;
- information influence operation - coordinated efforts by either domestic or foreign actors to influence a target audience using a range of deceptive means, including suppressing independent information sources in combination with disinformation;
- foreign interference in the information space (often carried out as part of a broader hybrid operation) - coercive and deceptive efforts to disrupt the free formation and expression of individuals' political will by a foreign state actor or its agents.

It is important to note that the concept of “Disinformation” under the Code does not include misleading advertising, reporting errors, satire and parody, or content that is clearly identified as partisan news and commentary.

To fight against the phenomena of disinformation, the strengthened Code suggests 44 commitments and 128 specific measures in the following areas (The Strengthened Code of Practice on Disinformation, 2022):

- demonetization of disinformation: implementing measures to prevent purveyors of disinformation from profiting through advertising revenues;
- increased transparency of political advertising: more efficient labeling of political ads, revealing the sponsor, ad spend, and display period;

- greater integrity of services: countering manipulative behaviors used to disseminate disinformation, such as fake accounts, amplification through bot-driven activities, impersonation, and the malicious use of deep fakes;
- user empowerment: improving tools for recognizing and flagging disinformation, promoting access to authoritative sources, launching media literacy initiatives, etc.;
- researcher empowerment: providing researchers with access to non-personal, anonymised, aggregated or manifestly made public platforms' data to conduct research on disinformation;
- collaboration with fact-checkers: ensuring more active collaboration with fact-checkers regarding the disinformation disseminated on platforms;
- establishment of the Transparency centre*: providing a comprehensive overview of the implementation of the Code's measures in the Transparency centre;
- establishment of the Task-force: ensuring that the Code remains current and fit for purpose by creating the Task-force to review and adjust the Code in light of ongoing developments in technology, society, markets, and legislation;
- improved monitoring framework: elaborating special Service Level Indicators to measure the Code's implementation.

The preamble of the Code indicates that its provisions are designed to complement regulatory requirements and objectives set out in the Digital Services Act (DSA), Article 45 of which encourages the drawing up of voluntary codes of conduct to tackle different types of illegal content and systemic risks (European Parliament and Council of the EU, 2022).

Disinformation regulatory landscape in the EU under the Digital Services Act. The Digital Services Act arguably stands as the most significant and ambitious legally binding regulation worldwide in terms of safeguarding the digital space against the proliferation of illegal and harmful content, including disinformation, while upholding users' fundamental rights. Its scope extends to regulating various online intermediaries and platforms (European Commission, 2023), encompassing social media platforms (e.g. very large online platforms like Facebook, Instagram, LinkedIn, Pinterest, Snapchat, TikTok, Twitter, YouTube), online marketplaces (e.g. Alibaba

* <https://disinfocode.eu/>

AliExpress, Google Shopping), app stores (e.g., Apple AppStore, Google Play), online travel platforms, (e.g., Google Maps), accommodation platforms (e.g., Booking.com), and search engines (e.g., very large online search engines like Bing, Google Search).

Notably, the DSA provisions are designed asymmetrically, imposing more rigid requirements on very large online platforms (VLOPs) and very large online search engines (VLOSEs), as they have a considerably higher impact on society compared to smaller platforms and search engines. For the VLOPs (including large social media platforms) and VLOSEs the DSA rules became effective as of August 25, 2023. As for other platforms and search engines, they will be subject to the DSA starting from February 17, 2024.

152

—

The DSA's objective is to create "a safe, predictable and trusted online environment" and address "the dissemination of illegal content online and the societal risks that the dissemination of disinformation [emphasis added] or other content may generate". The DSA does not clearly define the notion of disinformation, but recital 106 makes a clear reference to the Code of Practice on Disinformation and establishes the complementary nature of the DSA and the Code (European Parliament and Council of the EU, 2022), thus incorporating the Code's broad definition of disinformation (Peukert, 2023).

In some circumstances, the proliferation of disinformation on social media platforms could constitute a "systemic risk" (Fahy, Appelman, and Helberger, 2022) under Article 34 of the DSA. This could be the case when (European Parliament and Council of the EU, 2022):

- certain forms of disinformation disseminated on the platform fall under the category of "illegal content" either at the EU or the Member State level;
- the disinformation has "any actual or foreseeable negative effects for the exercise of fundamental rights";
- the disinformation has "any actual or foreseeable negative effects on civic discourse and electoral processes, and public security";
- the disinformation has "any actual or foreseeable negative effects in relation to gender-based violence, the protection of public health and minors and serious negative consequences to the person's physical and mental well-being".

The criteria outlined in Article 34 of the DSA highlight the significance of due diligence and risk assessment in addressing the proliferation of

disinformation on social media platforms. By categorizing certain forms of disinformation as “systemic risks”, the DSA emphasizes the need for platforms to assess the potential negative impacts on fundamental rights, civic discourse, electoral processes, public security, and public health. This underscores how effective risk assessment and due diligence practices are not only essential for regulatory compliance but also reflect good business practices. Such approaches are in line with existing regulatory frameworks like the General Data Protection Regulation (GDPR) and cybersecurity regulations such as the NIS Directive, which impose a risk-based approach to data protection and cybersecurity, respectively. By integrating risk assessment into their operations, businesses can better identify, mitigate, and respond to threats posed by disinformation, thereby promoting trust, accountability, and resilience in the digital ecosystem.

Furthermore, due diligence serves as an inherently flexible standard designed to ensure technological neutrality and time resistance. This approach enables businesses to effectively address evolving digital challenges and emerging threats posed by disinformation. By embracing due diligence as a guiding principle, platforms can proactively identify and address risks, regardless of the specific technology or tactics employed by malicious actors. This dynamic framework allows for innovation while safeguarding fundamental rights and societal interests, fostering a resilient and trustworthy digital environment.

To prevent the aforementioned disinformation-related systemic risks, social media platforms have to “diligently identify, analyse and assess any systemic risks [emphasis added] in the Union stemming from the design or functioning of their service and its related systems”. In order to mitigate associated risks, the platforms should, inter alia, “initiat[e] or adjus[t] cooperation with other providers of online platforms or of online search engines through the codes of conduct [emphasis added]”. As specified in the DSA and the Code of Practice on Disinformation, signing up to all relevant Commitments under the Code may be considered as an appropriate risk-mitigating measure (European Parliament and Council of the EU, 2022; The Strengthened Code of Practice on Disinformation, 2022).

Although signing up to the relevant Commitments enshrined in the Code of Practice on Disinformation is voluntary, some provisions in the DSA indicate that non-participation in or non-compliance with the Code may incur legal liability. More specifically, recital 104 states that “[t]he refusal without proper explanations [...] of the Commission’s invitation to

participate in the application of such a code of conduct” may be considered when determining whether an infringement of DSA obligations has occurred (European Parliament and Council of the EU, 2022).

If the Commission conclusively determines an infringement of the DSA obligations, it has the authority to impose fines up to 6% of the global turnover of the VLOP or VLOSE in question (Article 74 of the DSA). Additionally, the Commission can instruct the platform to implement measures to terminate or remedy the infringement within a specified deadline. This decision may initiate an enhanced supervision period to ensure the provider’s compliance with the corrective measures (Article 75 of the DSA).

Hence, the DSA lays down strong incentives for platforms to adhere to the Code of Practice on Disinformation in order to mitigate liability risks, while the refusal to follow the Code could potentially expose platforms to infringement proceedings and fines (Maelen and Griffin, 2023).

Disinformation and media convergence – a rule of law issue. Lessons from Poland. In Poland, the legal framework governing media is primarily constituted by the Press Law dating back to 1984, alongside the Act on Radio and Television Broadcasting. Amendments made in 2011 aimed to align these laws with the European Audiovisual Media Services Directive. The plethora of national laws ensuring freedom of expression and access to information, together with the implementation of Poland’s international commitments, ensure compliance with international and constitutional safeguards for freedom of expression in line with the European Convention on Human Rights and jurisprudence from the European Court of Human Rights. These legal instruments collectively establish the regulatory environment within which media operate, safeguarding the principles of free expression while also addressing contemporary challenges posed by evolving media landscapes.

Since the 2015 elections, Poland has encountered challenges to the rule of law, a phenomenon that has found its reflection also on social media. Despite the absence of dedicated legislation specifically targeting online platforms, there have been notable initiatives proposed to address concerns regarding freedom of expression in the digital sphere. One such proposal, advanced by the right-wing Minister of Justice, Zbigniew Ziobro in 2021, envisioned the introduction of a legislative act focusing on freedom of expression on platforms (Minister Sprawiedliwości, 2021). This draft proposal included a suggestion to establish a Council of Freedom of Expression for Social Media. It was designated to act as a local administra-

tive body, equipped with the authority to impose administrative fines over platforms that failed to comply with its decisions regarding the legality of content posted by individual users online. Such mandate would directly restrict the current authority of the independent, constitutional media authority that is the National Council of Radio and Television.

The latest version of the draft act also touched upon the issue of disinformation. It defined disinformation as false or misleading information that was produced, presented, and disseminated with the intention to obtain profit, undermine the public interest, or cause personal injury or property damage (Minister Sprawiedliwości, 2021). This definition was, by and large, in line with the Code of Practice on Disinformation.

Additionally, the draft act classified disinformation under the umbrella of “content of unlawful nature” (Minister Sprawiedliwości, 2021). Such classification somewhat deviates from the EU approach, which does not indiscriminately amount all types of disinformation to illegal content – in fact, the DSA sometimes clearly distinguishes the two categories by using the phrasing “illegal content or [emphasis added] disinformation” (European Parliament and Council of the EU, 2022, Recital 108). The distinction is significant because freedom of expression protects not only factually correct statements but also certain types of harsh and untruthful expressions – the so-called “awful but lawful” content (Appelman, Dreyer, Bidare, and Potthast, 2022). The balancing exercise must be carefully applied to address the issue of disinformation while ensuring the protection of freedom of expression and information.

Another initiative to counter disinformation suggested by the draft act was the establishment of a network of trusted flaggers. Trusted flaggers refer to state-certified entities with specialized knowledge to combat disinformation in public space, particularly in the fields of medicine, law, human rights, financial market, or public security. The objective of these certified entities was to submit complaints to the Council of Freedom of Expression regarding social media content containing disinformation. If the proceedings were to confirm that the content did constitute disinformation, the Council of Freedom of Expression would issue a respective decision ordering platforms to take it down. At the same time, considering the difficulties in determining what constitutes disinformation, the speed of disinformation dissemination on platforms, and time-consuming proceedings at the Council of Freedom of Expression, the question of the

effectiveness of such mechanism as a tool to counter disinformation remains open.

Although this draft is still pending with limited chances of approval, it underscores the ongoing struggle Poland faces in reconciling freedom of expression online with regulatory oversight and societal values.

Disinformation has emerged as a significant challenge in Poland, particularly during the period spanning 2015 to 2023, characterized by the monopolization of the national public media by the ruling right-wing party (Wójcik, 2023; Media Freedom Rapid Response, 2023). This dominance facilitated the dissemination of false information not only online but also through terrestrial networks. The negative impact of disinformation has proven to hold not only for online discourse but also for traditional media channels, posing substantial challenges to the rule of law and democratic processes. The manipulation of information ecosystems underscores the broader implications of disinformation beyond its digital manifestations, necessitating comprehensive strategies to safeguard public discourse and democratic principles in Poland.

156

— As Poland strides toward democratic stability and restoring the rule of law, it offers the unique example of how vital media credibility and journalistic due diligence are for maintaining the rule of law. These recent lessons have shown the necessity for both traditional and digital media platforms to uphold consistent standards of integrity and accuracy.

Conclusions. The battle against disinformation presents a persistent challenge for European democracies, eroding trust in institutions and interfering with democratic processes. The rapid evolution of information and communication technologies, alongside the increasing influence of social media platforms as news sources, exacerbates this challenge. Russian disinformation campaigns, characterized by systematic dissemination and extensive use of social media, pose a significant threat to the European Union, particularly during pivotal events such as elections and demonstrations. Despite efforts to combat disinformation, including the establishment of the East StratCom Task Force and the EUvsDisinfo program, the problem persists, with Ukraine being a primary target of Russian disinformation. Strengthening the European media ecosystem is imperative, as evidenced by recent proposals such as the European Media Act, aiming to enhance regulatory frameworks and collaboration among stakeholders to counter disinformation effectively.

In Poland, the regulatory landscape governing media reflects a commitment to constitutional safeguards for free expression, aligning with European human rights standards. Despite facing challenges to the rule of law since the 2015 elections, including proposals for legislative acts on freedom of expression on platforms, Poland lacks dedicated laws addressing online platforms. Disinformation remains a critical issue, with the monopolization of national public media facilitating the spread of false information. Russian disinformation, regardless of the channel through which it is shared, presents a persistent challenge, highlighting the need for comprehensive strategies to safeguard democratic principles. Strengthening the European media ecosystem, possibly through initiatives like the European Media Freedom Act, is crucial to combatting disinformation effectively and preserving democratic values.

Addressing disinformation is not solely a matter of legal frameworks but requires a comprehensive, whole-of-society approach aimed at building resilience and enhancing capacity. While legal measures play a crucial role in regulating online platforms and combating disinformation, they must be complemented by efforts across various sectors, including education, media literacy, civil society engagement, and technological innovation. Building resilience involves empowering individuals to critically evaluate information, promoting transparency and accountability among online platforms, fostering collaboration among stakeholders, and leveraging technological advancements to detect and counter disinformation effectively. By adopting a holistic approach that engages all segments of society, countries can strengthen their resilience against the harmful effects of disinformation and uphold the principles of democracy and free expression in the digital age.

References:

1. Appelman, Naomi, Stephan Dreyer, Pranav Manjesh Bidare, Keno C. Potthast. 2022. "Truth, intention and harm: Conceptual challenges for disinformation-targeted governance". *Internet Policy Review*. <https://policyreview.info/articles/news/truth-intention-and-harm-conceptual-challenges-disinformation-targeted-governance/1668>
2. Commission on Security and Cooperation in Europe. 2017. "The Scourge of Russian Disinformation". <https://www.csce.gov/hearings/scourge-russian-disinformation/>

3. EU Code of Practice on Disinformation. 2018. <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/2018-code-practice-disinformation>

4. European Commission and High Representative. 2016. Joint Framework on countering hybrid threats - a European Union response. April 6. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52016JC0018>

5. European Commission and High Representative. 2018. Action Plan on disinformation. December 5. https://commission.europa.eu/document/download/b654235c-f5f1-452d-8a8c-367e603af841_en?filename=eu-communication-disinformation-euco-05122018_en.pdf

6. European Commission. 2018. Tackling online disinformation: a European Approach. April 26. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52018DC0236>

7. European Commission. 2019. “A Europe that protects: good progress on tackling hybrid threats”. Press corner. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_19_2788

158

— 8. European Commission. 2020a. First baseline reports – Fighting COVID-19 disinformation Monitoring Programme. September, 10. <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/first-baseline-reports-fighting-covid-19-disinformation-monitoring-programme>

9. European Commission. 2020b. Assessment of the Code of Practice on Disinformation – Achievements and areas for further improvement. September, 10. <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/assessment-code-practice-disinformation-achievements-and-areas-further-improvement>

10. European Commission. 2020c. On the European democracy action plan. December 3. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A52020DC0790>

11. European Commission. 2021. Guidance on Strengthening the Code of Practice on Disinformation. May 26. <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/guidance-strengthening-code-practice-disinformation>

12. European Commission. 2022. “The 2022 Code of Practice on Disinformation”. Policies. <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/code-practice-disinformation>

13. European Commission. 2023. “Digital Services Act: Commission designates first set of Very Large Online Platforms and Search Engines”.

Press corner. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_23_2413

14. European Council. 2015. European Council meeting – Conclusions. March 19-20. <https://www.consilium.europa.eu/media/21888/european-council-conclusions-19-20-march-2015-en.pdf>

15. European Digital Media Observatory. 2020. “Implementation of the Code of practice on disinformation: lessons from the assessments and proposals for the future”. https://edmo.eu/wp-content/uploads/2021/02/EDMO_CoP_workshop281020_report-003.pdf

16. European External Action Service. 2021. “Questions and Answers about the East StratCom Task Force”. https://www.eeas.europa.eu/eeas/questions-and-answers-about-east-stratcom-task-force_en

17. European Parliament and Council of the EU. 2022. Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on a Single Market For Digital Services and amending Directive 2000/31/EC (Digital Services Act). October 19. <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2022/2065/oj>

18. EUvsDisinfo. n.d. a. “About”. Accessed January 12, 2024. <https://euvsdisinfo.eu/about/>

19. EUvsDisinfo. n.d. b. “Ukraine”. Accessed January 10, 2024. <https://euvsdisinfo.eu/ukraine/>

20. Fahy, Ronan, Naomi Appelman, and Natali Helberger. 2022. “The EU’s regulatory push against disinformation: What happens if platforms refuse to cooperate?” *VerfBlog*. <https://verfassungsblog.de/voluntary-disinfo/>

21. High level Group on fake news and online disinformation. 2018. “A multi-dimensional approach to disinformation”. Publications Office of the EU. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/6ef4df8b-4cea-11e8-be1d-01aa75ed71a1/language-en>

22. Konarski, Xawery. 2022. “Dezinformacja online – jak ją rozumieć i jakie są środki prawne jej zwalczania w Polsce i UE”. <https://www.traple.pl/dezinformacja-online-jak-ja-rozumiec-i-jakie-sa-srodki-prawne-jej-zwalczania-w-polsce-i-ue/>

23. Legucka, Agnieszka. 2019. “Countering Russian Disinformation in the European Union”. Polish Institute of International Affairs. https://pism.pl/publications/Countering_Russian_Disinformation_in_the_European_Union

24. Maelen, Carl Vander, and Rachel Griffin. 2023. "Twitter's retreat from the Code of Practice on Disinformation raises a crucial question: are DSA codes of conduct really voluntary?" DSA Observatory. <https://dsa-observatory.eu/2023/06/12/twitters-retreat-from-the-code-of-practice-on-disinformation-raises-a-crucial-question-are-dsa-codes-of-conduct-really-voluntary/>

25. Media Freedom Rapid Response. 2023. "Report: Media freedom at a crossroads – Journalism in Poland faces uncertain future ahead of election". International Press Institute. <https://ipi.media/report-media-freedom-at-a-crossroads-journalism-in-poland-faces-uncertain-future-ahead-of-election/>

26. Minister Sprawiedliwości. 2021. Projekt ustawy o ochronie wolności słowa w internetowych serwisach społecznościowych, draft no. UD293. September 29. <https://legislacja.rcl.gov.pl/projekt/12351757/katalog/12819467#12819467>

160 — 27. Peukert, Alexander. 2023. "The Regulation of Disinformation in the EU – Overview and Open Questions". Research Paper of the Faculty of Law of Goethe University Frankfurt/M. No. 2/2023. <https://ssrn.com/abstract=4496691>

28. The Strengthened Code of Practice on Disinformation. 2022. <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/2022-strengthened-code-practice-disinformation>

29. Wójcik, Anna. 2023. "Restoring Poland's Media Freedom". VerfBlog. <https://verfassungsblog.de/restoring-polands-media-freedom/>

30. Zadroga, Mateusz, and Magdalena Wilczyńska. 2023. "Disinformation landscape in Poland". EUvsDisinfo. https://www.disinfo.eu/wp-content/uploads/2023/12/20231203_PL_DisinfoFS.pdf

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2023.1.161-181>

УДК: 321/324

© Тетяна Федорчак¹

ВПЛИВ ІНТЕРНЕТУ НА ФОРМУВАННЯ ВІРТУАЛЬНИХ СПІЛЬНОТ ТА РОЗШИРЕННЯ МЕЖ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ШИРОКОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ З РФ

Мета статті полягає у дослідженні соціального впливу застосування е-комунікацій на стан громадянського суспільства України в умовах широкомасштабної війни проти рф. Для досягнення поставленої мети авторка обгрунтувала політичну складову впровадження е-комунікацій, особливості, специфіку і відмінності територіальних та віртуальних спільнот ГС, визначила способи протистояння негативним ефектам маніпулятивних механізмів країни агресора. У статті використано статистичний, порівняльний, моніторинговий методи, системний і функціональний методологічні підходи.

161

Авторка доводить, що розвиток е-комунікацій є передумовою для змін у діяльності організацій, спільнот і політиків, яка стає все прозорішою і повинна відповідати на очікування ГС, що активізується. Зміни відбуваються у державних і недержавних органах, забезпечуючи доступ до них, посилюючи прозорість, підвищуючи можливість для громадян брати участь у процесі прийняття рішень тощо. Політика значно залежить від думки громадян, їх спільнот і організацій. Політична влада стає більш децентралізованою, а центрів влади стає все більше. Інтернет веде до її децентралізації, до формування моделі нового типу демократії, завдяки конвергентним процесам між представницькою і прямою демократією. Громадяни отримують все більше інформації в реальному часі і рішення щодо політики та політиків надходять у реальному часі. Підтримка технологій Інтернет-повідомлень збільшує можливості громадян брати безпосередньо

¹ Доктор політичних наук, професор кафедри суспільних наук Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу. E-mail: tetiana.fedorchak@gmail.com; <https://orcid/0000-0002-8404-5526>.

участь у політиці. Аналіз об'єднуючих та мережевих особливостей нового типу е-демократії й інших характеристик, з якими вона пов'язана – протестні та антисистемні рухи, трансформуються у напрямі «розумних спільнот» чи «розумних натовпів», оскільки їх дії реалізуються одночасно у віртуальному та реальному просторі.

Ключові слова: е-демократія, е-комунікації, е-урядування, політична влада, децентралізація, громадянське суспільство, безпекова політика.

The Influence of the Internet on the Formation of Virtual Communities and Expansion of Boundaries of Civil Society during the Large-Scale War with the Russian Federation

162

The purpose of the article is to study the social impact of the use of e-communications on the state of civil society of Ukraine in the conditions of a large-scale war against the Russian Federation. To achieve the goal, the author substantiated the political component of the introduction of e-communications, features, specificity and differences of territorial and virtual communities of GS, determined ways to counter the negative effects of the manipulative mechanisms of the aggressor country. The article uses statistical, comparative, monitoring methods, systemic and functional methodological approaches.

The author proves that the development of e-communications is a prerequisite for changes in the activities of organizations, communities and politicians which is becoming more and more transparent and must meet the expectations of the increasingly active HS. Changes are taking place in state and non-state bodies, providing access to them, increasing transparency, increasing the opportunity for citizens to participate in the decision-making process, etc. Politics largely depends on the opinion of citizens, their communities and organizations. Political power is becoming more decentralized, and there are more and more centers of power. The Internet leads to its decentralization, to the formation of a model of a new type of democracy, thanks to convergent processes between representative and direct democracy. Citizens are getting more and more information in real time and decisions about politics and politicians are coming in real time. Support for Internet messaging technologies increases opportunities for citizens to directly participate in politics. Analysis of unifying and network features of a new type of e-democracy and other characteristics, with which it is connected – protest and anti-system movements, are transformed in the direction of “smart communities” or “smart

crowds”, because their actions are implemented simultaneously in virtual and real space.

Keywords: *e-democracy, e-communications, e-government, political power, decentralization, civil society, security policy.*

Постановка проблеми. Зміни в політиці, пов'язані з цифровізацією комунікацій, розпочалися з трансформації публічної сфери та громадянського суспільства, які є основою сучасних об'єднань громадян, різних організацій, партій та партійно-політичних систем. Вказані спільноти не можуть існувати без підтримки певних груп суспільства (класів, соціальних, професійних, етнічних груп тощо), інтереси яких вони прагнуть представляти та захищати. Громадянське суспільство (ГС) нині сприймається найперше як інститути, організації, спільноти й особи, що відрізняються від держави і не пов'язані з економічним розвитком, а мають характер добровільних об'єднань, заснованих на комунікаційній структурі публічної сфери. Показником існування ГС, з його здатністю чинити тиск на державу, є досягнення певних цілей і задоволення інтересів соціальних спільнот. Основним засобом досягнення цих цілей, на наш погляд, є ЗМІ, які формують громадську думку, а від неї, в свою чергу, залежать об'єднані спільноти і ті ж політичні партії. Місце старих традиційних медіа, що висвітлювали актуальні політичні події, нині зайняв Інтернет, який суттєво впливає на зміни політики держав, що значно актуалізує заявлену проблему.

163

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми, пов'язані з трансформацією публічної сфери, ГС та цифровізацією комунікацій, викликають інтерес у багатьох науковців, які досліджують соціальні та поведінкові питання, доволі активно аналізують особливості взаємодії ЗМІ з їх аудиторією.

Французький науковець У. Еко поділив засоби комунікації на вербальні і візуальні. У праці «Від Інтернету до Гутенберга: текст і гіпертекст» (Есо У., 1996) він наголосив на різних формах комунікації, що мирно співіснують і які не слід протиставляти. Відомий канадський дослідник ЗМК М. Маклюен виділив ряд типів комунікації: усний, друкований та переважання комунікації на основі електричних (електронних) засобів (McLuhan, 2011, 24). Він вважав, що ЗМК є формою розширення людських можливостей (McLuhan, 1965, 41). Інформаційна концепція М. Маклюена і нині доволі актуальна, вона

дала поштовх класифікації форм ЗМК, що основані на різних технічних засобах. Крім теорії М. Маклюєна, до інформаційних слід віднести також теорію А. Тоффлера (Toffler, 1984).

Увагу привертають природо-відтворювальна теорія В. Петрова (Петров, 2003), семіотична теорія О. Сибірякової (Сибірякова, 1998), політична теорія Д. Данієльса (Daniels, 1998) тощо. Остання, зокрема розглядає вплив політичних кейсів у ЗМІ, в т.ч. і публіцистичного характеру. Схожу думку підтвердив і К. Аннан, вказавши у доповіді «Нове тисячоліття – нове інформаційне суспільство», на «позитивний вплив розвитку інформаційно-комунікаційних технологій на соціальний розвиток суспільства в межах окремо взятої країни, що з розвитком Інтернету й програм «електронного уряду» розширює можливості участі населення у формуванні громадянського суспільства. Формування нової телекомунікаційної політики підвищує роль ЗМІ, електронні версії яких стають дешевшими й доступнішими» (Secretary-General, 1999).

164

В останні роки проведені конференції, видані монографії, велика кількість наукових статей, захищені докторські, кандидатські дисертації, що в різній мірі торкаються означеної проблеми. Так, це дослідження в галузі юридичних наук (Берназюк, 2021; Доронін, 2020; Щербина, 2020; Дніпров, 2019; Журавель, 2021), соціології (Бойко, 2021), економіки (Струтинська, 2020; Тертичний, 2021; Костинець, 2021; Юринець, 2016; Ракіпов, 2021), державного управління (Николаєва, 2021; Пилипенко, 2021; Кузьменко, 2020). Вказані наукові доробки присвячені питанням діджиталізації, е-комунікаціям, е-урядуванню, ЗМІ, що свідчить про значний інтерес науковців і громадян до проблеми. Водночас, з цього переліку наукових праць можна зробити висновок, що детальнішого вивчення потребує соціальний ефект впровадження е-комунікацій та врядування на стан ГС в умовах широкомасштабної війни, розв'язаної рф проти України.

Мета статті – дослідження соціального впливу застосування е-комунікацій на стан громадянського суспільства України в умовах широкомасштабної війни проти рф. У статті використано статистичний, порівняльний, моніторинговий методи, системний і функціональний методологічні підходи.

Виклад основного матеріалу. Політика та її специфіка завжди були пов'язані не лише з окремими особистостями й їх правами, а й з різними групами та спільнотами. Значний вплив на формуван-

ня і функціонування соціальних спільнот в останні роки здійснюють е-трансформації та зміни у розвитку е-комунікацій. Зазвичай політики повинні прагнути захищати інтереси цих громад. Тому зміни в політиці тісно пов'язані зі змінами в соціальних спільнотах, характеристики яких значною мірою залежать від можливостей і масштабів комунікаційних відносин між людьми. Попри це, історія людства багато в чому переключається з історією соціальних відносин, мереж, спільнот, які, в свою чергу, також тісно пов'язані зі змінами комунікаційних технологій.

За останні кілька століть трансформації в комунікаціях стали відчутним фактором змін у взаємодії індивідів, формуванні ідентичності та, зрештою, змін у спільнотах, до яких вони належать. Поява сучасної нації як «уявної спільноти» стала можливою із розвитком друкованих ЗМІ, масовою освітою та створенням основ спільної офіційної мови, історії і сприйняття спільної ідентичності для великих груп людей. Адже насамперед вони виступають суб'єктом суспільних відносин, що формує основу сучасної держави і міждержавних відносин.

Створення сучасної держави можливе за наявності сучасної нації, яка розвивається завдяки інтенсивним комунікаціям, найперше завдяки культурі друкованої книги як передумови масової грамотності й опосередкованої комунікації через спільну мову, книги, газети та журнали. Це сприяло побудові окремих національних спільнот з єдиною ідентичністю й солідарністю у межах певної території. Друкована книга і газета підвищили національний інтелект і літературу, стали одним з чинників формування нації як єдиної територіальної спільноти. Якщо нація, як сучасна спільнота, певною мірою є породженням епохи Гутенберга, друкованих ЗМІ і найперше газет, то радіо і телебачення на ранніх стадіях, аж до 60-х рр. XX ст. були основою для становлення масових комунікацій і масового суспільства. Цей історичний тип спільнот, на думку політолога з США Б. Андерсона, який у монографії «Уявні спільноти» описав процес появи націй, характерний «для періоду найпотужнішого розвитку національної держави – інституту захисту суверенітету в певних територіальних межах і нації як територіальної «уявної спільноти» (Anderson, 1991, 5).

До розвитку електронних медіа основні неконтактні спільноти, які об'єднували значну кількість індивідів, могли не знати один одного особисто, були територіально локалізовані і залежні, об'єднані

географічною близькістю та можливостями спільної діяльності на певному просторі. Навіть ідея розвитку класів у сучасній державі спирається на те, що вони можуть реалізувати себе, збираючи на великих підприємствах тисячі робітників, які вступають у прямі контакти. До появи сучасних інформаційних технологій та Інтернету спільноти визначали за територіальними, класовими ознаками, їх спільною діяльністю тощо. Ще К. Маркс вважав, що революція пролетаріату почнеться на великих промислових підприємствах, де люди працюють разом, спілкуються, створюють колективи, обговорюють проблеми і, зрештою, об'єднуються й організуються для здійснення такої діяльності. Втім, нині поняття спільноти є більш розмитим.

Е-комунікації ніби «відмежовують» спільноти від певної території, формують процеси, які можна охарактеризувати як «детериторізація» спільнот. Цей процес наче стискає простір, робить комунікацію незалежною від спільноти, веде до різкого скорочення її ролі у формуванні спільнот та їх ідентичності.

166

З розвитком е-комунікацій все чіткіше проявляються дві основні тенденції. Перша полягає в тому, що майже всі існуючі спільноти й організації прагнуть створити власні Інтернет-сайти і віртуальні комунікаційні системи. Це допомагає їм розвивати традиційний спосіб функціонування у фізичному просторі. Друга тенденція вказує, що завдяки Інтернету з'являються нові віртуальні спільноти, а старі спільноти, які втратили свою важливість, починають нове життя, в якому домінують віртуальні зв'язки. Втім, спільноти, які виникли в Інтернеті, теж можуть проявлятися у фізичному просторі. В першому випадку ми виходимо з наявних спільнот, які отримують віртуальний вимір, а в другому – віртуальні спільноти отримують відповідний фізичний вимір. Так, кожна з традиційних релігійних спільнот (християнство, іслам, буддизм, зороастризм, протестантські гілки християнської церкви і нові релігійні рухи), представлена в кіберпросторі й активно його використовує для залучення нових вірних і зміцнення спільнот.

Разом з тим, виникають нові релігії й споріднені спільноти, унікальні для Інтернет-кіберрелігій з віртуальними храмами і віртуальним паломництвом, такі як техноязичництво, що представляє собою адаптацію т.зв. неоязичництва до нових технологій, чи т.зв. «Перша церква кіберпростору» (Brasher, 2001). Для нас у цьому випадку є

важливими віртуальні виміри попередніх спільнот чи домінування віртуальних форм спілкування при функціонуванні спільноти.

У науковій літературі зустрічаються різні терміни зі схожим змістом – «мережі спільнот», «вільні мережі», «громадянські мережі», «комп'ютерні мережі», «е-спільноти», «віртуальні племена», «кібер-спільноти», «кібер-суспільства», «цифрові спільноти», «віртуальні спільноти», «розпорошені спільноти», «інформаційні спільноти», «онлайн-спільноти» тощо. Всі вони мають одну головну рису – доступ до ідей, можливість публікувати, ділитися інформацією та спілкуватися з людьми в усьому світі, яка виникла чи з'явилася безпрецедентно в історії людства – завдяки сучасним цифровим технологіям.

Можливо, через нещодавню появу сучасних е-технологій у звичному вжитку, ще не існує загальноприйнятого визначення поняття, вираженого цими різними термінами. Найчастіше його трактують як спільноти, в організації та функціонуванні яких провідну роль відіграє опосередкована комп'ютером комунікація, а окремі учасники можуть бути просторово розосереджені в різних місцях. Суттєвими в їх взаємодії є не географічний простір і фізичні контакти, які відігравали важливу роль у попередні періоди, а спільні мовні практики, скорочення слів, неологізми і набори спільних значень. Якщо раніше просторова близькість була доволі важливим чинником появи та розвитку громади, то зараз вона втрачає свою роль. Для активної участі в е-спільноті, людина повинна вміти щось сказати про тему, яка в ній обговорюється, розуміти, що приховано за цією дискусією, усвідомлювати ситуацію, яка до неї призвела, й ідентичність учасників, їх умовності, кодекси, норми, цінності і стиль відносин. Навіть поняття «нетикет» (від «мережа» – «нет» і «етикет») з'явилося для опису певної лексики, яку вживають учасники Інтернет-спілкування (Baym, 2003, 1015-1016).

В «Енциклопедії спільноти: від села до віртуального світу» К. Фішер і К. Дюранс описують віртуальні спільноти так: «вони виникають завдяки можливостям, створених нових комунікаційних технологій для обміну інформацією, надаючи простір, де її можна постійно публікувати і оновлювати, накопичувати й аналізувати, що неможливо через інші технології; будувати зв'язки з іншою інформацією, щодо проблеми; користувачі можуть бути анонімними і майже миттєво розширювати свої знання з певної проблеми, створюючи посилання на багато інших сайтів щодо цієї ж проблеми; вони формуються за-

вдяки взаємодії індивідів і груп різного походження, які, однак, мають спільні інтереси й інформаційні ресурси; об'єднують людей зі схожими інтересами та потребами, а територія відіграє другорядну роль у їх формуванні; легко долають перешкоди в обміні інформацією і найперше, пов'язані з часом і простором; зміцнюють і розширюють е-комунікації між окремими учасниками, включають знання про різні інші схожі групи» (Fisher, Durrance, 2003, 659-660).

168
— Вважаємо, що в цьому контексті слід звернути увагу на доволі важливі риси віртуальних спільнот. Перша полягає у тому, що територія не є фактором їх появи, існування та розвитку, а члени спільноти можуть перебувати в будь-якій точці планети, тобто, вони незалежні від простору. Друга риса характеризує відносини, які деякі автори називають «мережевою соціальністю» і заперечують традиційне поняття спільноти, яке визначали соціологи XIX ст. Е. Дюркгейм і Ф. Тьонніс (Історія соціології, 2017, 145, 161). Традиційна концепція спільноти передбачає стабільність, цілісність, відчуття приналежності кожного члена до групи, тривалі зв'язки, уявлення про близькість і спільну історію. Вона пов'язана з т.зв. «наративною соціальністю». «Мережева соціальність» більш нестабільна, непостійна, ефемерна, пов'язана із швидкою зміною ідентичностей учасників.

Взаємини між учасниками базуються на інформаційній взаємодії, а не на спільній історії. Якщо в традиційних спільнотах зв'язки ґрунтуються найперше на спільному досвіді, спільній діяльності, спільному просторі, то в мережевих спільнотах акцент робиться на спільній інформації та залежності від відповідних комунікаційних технологій. «Мережева соціальність» загалом має риси спільноти сучасного етапу, який в одних випадках називають «пізньою модерністю», а в інших – «мережевим суспільством» (Wittel, 2001, 53).

Третя риса вказує на те, що віртуальні спільноти позбавлені можливостей прямого фізичного й емоційного контакту, взаємодії у віртуальному просторі. Але, з іншого боку, існує інформаційна взаємодія, взаємне навчання, генерація знань (знання відіграють ключову роль в їх житті); функціонуючи, вони наближаються до ідеї спільнот у «суспільствах, заснованих на знаннях» більшою мірою, ніж реальні спільноти. Тож, вони відіграють важливу роль найперше у розвитку економіки, як основи знань. Інтернет-економіка базується на ідеї генерування, обміну та використання певної інформації в Інтернет-спільнотах.

Четверта риса свідчить, що на відміну від т.зв. «уявних спільнот» типу націй, де учасники не можуть безпосередньо спілкуватися між собою, віртуальні спільноти мають деякі особливості, типові для традиційних спільнот з певним контактом, де кожен знає всіх і спілкується з ними. Тож віртуальні спільноти – не звичні територіальні громади, і не «уявні спільноти». Якщо для захисту певних інтересів спільноту можуть створити політики, віддалені територіально, то традиційні цільові групи партій, яких захищають політики, зазнають змін.

Прикладом цього є діяльність українських емігрантів, які об'єднуються за кордоном у громадські й волонтерські організації. Одна з організацій – Світовий Конгрес Українців, що об'єднав майже 150 угруповань. Його мета й основні завдання – представлення інтересів українців за кордоном, поширення української культури, сприяння розвитку ГС і захисту людських та національних прав українців; сприяння визнанню незалежності України у світі. Саме завдяки тиску діаспори, діям громадських організацій, інформаційним кампаніям, петиціям і закликам світ визнав незалежність України. А нині діаспора надає відчутну волонтерську допомогу ЗСУ та цивільним громадянам. Українці живуть по всій планеті й активний спосіб їх спілкування та надання потужної підтримки Україні у війні проти рф – це Інтернет; українці несуть національну ідею, відстоюють право на свободу і незалежність нашої держави. Громадяни інших держав вивчають нашу мову і починають сприймати українців як окремих самобутній народ з тисячолітньою історією (Українська діаспора, 2023).

Отже, цільовою групою є вже не окрема локальна група, клас, соціальний, професійний чи етнічний прошарок населення, що проживає на території країни, а люди, які живуть у різних країнах. Об'єднання буває соціальним, професійним, класовим, етнічним, ідеологічним тощо, але без попереднього локального обмеження комунікацій у формуванні і функціонуванні певних спільнот. Це часто створює проблеми для політиків і держав, які стикаються з анонімністю ряду комунікацій, з швидкими процесами взаємодії/ мобілізації в Інтернеті різних груп тиску. Так, колабораціоністи, проживаючи на відрізаному півострові (на брифінгу 2021 р. вказано, що виявлено 473 особи, які працюють у судах на території окупованого Криму), можуть знайти односторонців, якщо не в місті чи селі, де вони живуть,

то за тисячі кілометрів від нього, сформувати спільноту / приєднати-ся до такої, яка з часом може розпалити соціальну напругу та підри-вати основи державності України (Колабораціоністи, 2023). На жаль, це не поодинокі випадки сучасної війни з рф, для якої характерні різні гібридні методи. Про це пишуть науковці і ЗМІ, як про «явище кримінально-правового характеру, комплекс варіацій дій, якими міг би займатися «колаборант» або «група колаборантів» – відповідно, те населення, що з тих чи інших причин співпрацює з окупаційною владою та військовими» (Каліщук, 2023, 109-110).

Схожа й проблема терористів, які у різних країнах використовують Інтернет, для знищення людей, захищаючи свої переконання і справи. Ці риси віртуальної спільноти впливають на соціальні зміни у кількох напрямках:

- збереження та зміцнення низки діючих соціальних спільнот – особистих, політичних, професійних, релігійних тощо – створюючи нові канали комунікації;

170

- швидке зростання віртуальної спільноти, бізнес-спільноти та ріст обсягу діяльності, яку людина виконує вдома. Дослідницький мозковий центр Forrester Research, який вивчає технології і марке-тинг, у 2009 р. виявив, що майже 25% працівників у компаніях із понад 100 працівниками працювали віддалено, а до 2021 р. очікува-лося їх збільшення до 33% (Георгиев, 2020, 51). Втім, COVID-19, а з 2022 р. широкомасштабна війна рф проти України, значно посили-ли важливість цього напрямку працевлаштування (здоров'я, добро-бут, зміни форми зайнятості працівників) і не лише для українців. У дослідженні «Global Human Capital Trends – 2021» компанії Deloitte виявили серед 6 000 професіоналів із управління людськими ресур-сами у 99 країнах провідні риси розвитку людського капіталу під час COVID-19 – швидке зростання обсягу віддаленої праці (The social enterprise, 2021), а значить і віртуальних спільнот, яким притаманні:

- розгортання процесів плюралізації спільнот, послаблення попе-редніх спільнот, сформованих на базі масової культури та пов'язаних з нею комунікаційно-інформаційних технологій;

- різке посилення горизонтальних взаємодій між індивідами та групами в спільнотах, особливо в період широкомасштабної ві-йни рф проти України, замість наявних пірамідальних і ієрархічних зв'язків між кількома спільнотами періоду масового суспільства і сильної національної держави;

– трансформація фізичних спільнот в інформаційні спонукає науковців вбачати в них новий тип індивідуалізму – без фізичного контакту індивідів, які спілкуються, але з відчуттям причетності (Virtual Community, 2009);

– велика кількість інформаційних спільнот відрізняються за видами своєї діяльності та цілями (тут знову можна навести приклад діяльності різних спільнот, спрямований на допомогу Україні й адресної допомоги українцям в умовах війни), а саме Інтернет значно розширює можливості їх співпраці, динаміку взаємодії, швидкість входу (виходу з) окремих осіб у різні спільноти;

– усунення кордонів національних держав через можливість інтенсивного спілкування індивідів і груп, що докорінно змінює міжнародні відносини, адже вони можуть включати все більше глобальних громадських організацій, і кожен індивід в окремих країнах може брати участь у міжнародній взаємодії;

– посилює можливості поширення екстремальних, фундаменталістських, радикальних спільнот, чи спільнот зі схильною до них поведінкою, для яких складно сформувавши територіальну ознаку, оскільки тепер кожен, навіть із найбільш ретроградними й антисоціальними поглядами, може знайти на планеті серед восьми мільярдів однодумців і через спілкування з ними певні погляди та бачення, які інакше не зможуть проявитися чи залишатися непоміченими, будуть взаємно посилюватися. Типовим прикладом таких радикальних спільнот є ісламські й інші фундаменталісти та терористи;

– може з'явитися новий тип спільноти, наближений до традиційного типу натовпу людей, які не знайомі, але мають якусь колективну поведінку – це т.зв. «флешмоби» – швидко створені спільноти, які раптово збирають незнайомих людей разом, з якоюсь часто екзотичною метою. А далі вони розпорошуються.

Інтернет є потужною зброєю для об'єднання, активності та захисту прав і інтересів маргінальних груп, позбавлених певних прав і можливостей, які впродовж історії людства не змогли самоорганізуватися та боротися за ці права. Вони можуть вступати в контакт з окремими особами та групами, які стикаються з подібними проблемами, з якими вони не мали можливості спілкуватися до появи цього технологічного інструменту. Інтернет сприяє їх самоорганізації – через нього вони отримують величезну кількість знань і інформації, що важливі для прояву різних якостей. Через Інтернет вони активно

комунікують з іншими групами й інституціями, можуть висувати свої вимоги, захищати та просувати їх, щоб отримати різнопланову підтримку (Юнеско: важливість Інтернету, 2020).

Часто складним, через анонімність, є питання лідерства і способу прийняття рішень в інформаційних спільнотах, оскільки ослаблення попередніх соціальних ієрархій і горизонтальність зв'язків між ними та відсутність попереднього типу організації, можуть перешкоджати їх впливу на фізичний світ і можливості досягнення цілей, які можуть мати політичний характер. Звісно, це залежить від конструкції самого сайту та правил функціонування спільноти, але як сформувати лідерство серед територіально віддалених груп чи індивідів?

Вважаємо, що характеристики віртуального світу мало відрізняються від характеристик фізичного світу: лідер – це той, хто контактує з іншими спільнотами, щоб організувати і зміцнити спільноту, поділитися більшою кількістю інформації, допомогти отримати учасникам доступ до неї, розвивати методи спілкування за межами географічних та інших бар'єрів, використовувати Інтернет як засіб організації, висловлювати думку, до якої інші схильні прислухатися тощо. Різниця в тому, що у віртуальному середовищі лідерство теж зазнає певних змін. У фізичному світі необхідні такі риси, як ораторство, авторитет, зовнішній вигляд тощо, а у віртуальному світі головною якістю, необхідною лідеру, є його організаторські здібності та вміння координувати дії й інформаційні взаємозв'язки, а не команда чи команди.

Змінюється не лише особистий світ людей, а й те, як вони взаємодіють між собою. І хоча всі вони сприймають зміни, є значні відмінності в тому, як вони сприймають вплив інформаційних технологій на особистість, соціальну та політичну участь. Попри ці протилежні оцінки, ролі та перспективи віртуальних спільнот, не слід заперечувати, що нові комунікаційні й інформаційні технології усувають часові та просторові обмеження, дозволяють отримати доступ значно більшій кількості людей, встановлювати зв'язки і взаємини, немислимі раніше. Більше того, формування та розширення нових спільнот не виключає існування локальних соціальних спільнот (за спільним місцем проживання) – навпаки, воно навіть доповнює та розвиває їх, надаючи їм нові канали комунікації.

Деякі віртуальні спільноти стикаються з проблемами, пов'язаними з політичним чи корпоративним тиском, який перешкоджає їх роз-

вितку, з браком фінансів для їх функціонування, але низька вартість нових комунікацій та готовність учасників займатися волонтерством у вільний час, інвестуючи особисті кошти, залучаючи кошти через Інтернет, – це фактор подолання нестачі коштів, яка раніше була дуже важливим обмеженням. То що ж тоді спонукає людей брати участь в онлайн-спільнотах, якщо на перший погляд вони не мають у цьому прямого інтересу? За словами П. Коллока, для цього є три причини: взаємність, створення репутації, почуття ефективності (Kollock, 1999).

Взаємність означає, що індивіди приєднуються до соціальних спільнот, адже вони отримують можливість взаємно ділитися більшою кількістю корисної інформації про події, вирішувати нагальні проблеми. Формування репутації – учасники можуть отримати популярність і певну неформальну позицію через участь у спільнотах *yes-day* – здобути популярність, заробити фінансові ресурси, висловити власну думку, опублікувати свої профілі тощо. Не випадково останнім часом все більше політиків, громадських діячів, науковців і простих громадян реєструють свої блоги та сторінки. Почуття ефективності – людина відчуває, що може впливати на світ через власні думки і погляди. Відома одна з основних ідей демократії – громадяни мають право впливати на уряди та політичну систему в цілому. Хоча кожна людина має власну мотивацію для участі у певній соціальній мережі, три згадані мотивації є достатньо загальними, щоб охопити багато більш конкретних мотивацій для участі. Так, конкретним мотивом участі може бути здійснення теракту, а основним мотивом – почуття ефективності; конкретним мотивом може бути бідність/нездатність споживача знайти ліки від рідкісної хвороби, а основним мотивом взаємність у діях споживачів тощо.

Лукас Г.С. – молодший писав, що «люди люблять бути на зв'язку; людина – соціальна тварина, а онлайн-спільноти створюють відчуття спільності» (Lucas, 2008). Легкість спілкування з багатьма людьми сприяє зв'язкам, які виходять за межі доступних фізичних груп, і дозволяє віртуальним відносинам та спільнотам набувати власної сили і динаміки. Ті, хто в них бере участь, можуть мати певні міжособистісні почуття: причетності чи спільну ідентичність. Втім, індивід, занурений у гігантську глобальну інформаційну систему, отримує проблему, як реагувати на лавину різної інформації, що обрушується на нього. Це торкається не лише загальної, неособистої інформації, а й

необхідної кореспонденції. Так, е-пошта, яка з появою Інтернету вважалася інструментом більших можливостей і свободи людини, нині є «тиранією». На це вказують серйозні дослідження.

У середньому працівник корпорації у США отримує понад 200 е-листів щодня – особисті листи, ділова і колегіальна інформація, спам, спроби крадіжки особистих даних, пересилання інформації про якусь проблему багатьом людям чи сигнали з якогось сайту, на якому хтось зареєстрований, що він може отримати там відповідну інформацію. При попередньому типі комунікацій це було б 200 паперових листів чи 200 телефонних дзвінків щодня. Відповісти на них, очевидно, не реально. А потік повідомлень зростає постійно, як і кількість людей, підключених до мережі. Все більше часу втрачається на е-пошту, адже мобільний зв'язок з Інтернетом роблять це постійною проблемою і процесом. Людина відчуває себе серед великого скупчення людей, з якими постійно майже одночасно розмовляє, і немає часу на відокремленість, усамітнення, на прямі й особисті зв'язки. Постійно зростаюча маса людей приголомшена цим спілкуванням, і проблема все більше полягає в тому, як обрати й обмежити його, як звільнити час від «залежності від е-пошти» (Freeman, 2011).

174

Висновки. Отже, розвиток е-комунікацій є передумовою для змін у діяльності організацій, спільнот і політиків, яка стає все прозорішою і повинна відповідати на очікування громадянського суспільства, що активізується. Зміни відбуваються у державних і недержавних органах, забезпечуючи доступ до них, посилюючи прозорість, підвищуючи можливість для громадян брати участь у процесі прийняття рішень тощо. Політика значно залежить від думки громадянського суспільства, соціальних спільнот і громадських організацій. Політична влада стає більш децентралізованою, а центрів влади стає все більше.

На відміну від радіо й ТБ, що сприяли централізації влади, Інтернет веде до її децентралізації, формування моделі нового типу демократії, конвергентних процесів між представницькою і прямою демократією. Поки що є лише елементи нового типу демократії, який, на нашу думку, доцільно означити як «демократія співпраці» чи «мережева демократія». З'являються цілком нові характеристики публічної сфери, що все більше трансформується як блогосфера чи політична блогосфера, й, у свою чергу, конвергує з традиційними медіа

та все більше сприяє руйнації монополії попередніх корпоративних медіа і владних еліт.

Громадяни отримують все більше інформації в реальному часі, як і всі інші рішення щодо політики та політиків надходять у реальному часі – навіть через ТБ чи включення в Мережу. Підтримка технологій Інтернет-повідомлень збільшує можливості громадян брати безпосередньо участь у політиці, стає фактором покращення прозорості, ефективності різних органів підтримки.

Аналіз об'єднуючих та мережевих особливостей нового типу е-демократії й інших характеристик, з якими вона пов'язана – протестні та антисистемні рухи, трансформуються у напрямі «розумних спільнот» чи «розумних натівців», оскільки їх дії реалізуються одночасно у віртуальному та реальному просторі. Сподіваємося, що Інтернет і далі розвиватиметься вільно, з щонайменшими політичними й економічними обмеженнями, за активної участі користувачів, впливатиме на політику більше ніж політика впливає на нього.

Джерела та література:

1. Берназюк О.О. Цифрові технології у праві: тенденції та перспективи розвитку : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Ужгород, 2021. 541 с.
2. Бойко Н.Л. Інтернет як ресурс демократизації українського суспільства : дис. ... д-ра соціолог. наук : 22.00.04. Київ, 2021. 417 с.
3. Георгиев, А. Mobile First. В-к Капітал. 20–26 лютого 2020.
4. Дніпров О.С. Парадигма виконавчої влади в Україні: адміністративно-правовий аспект : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Львів, 2019. 498 с.
5. Доронін І.М. Національна безпека України в інформаційну епоху: теоретико-правове дослідження : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2020. 539 с.
6. Журавель Я.В. Адміністративно-правове забезпечення децентралізації органів виконавчої влади в Україні: дис... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2021. 517 с.
7. Історія соціології (у 2-х книгах): навч. посіб. /А.О Рахманов, С.С. Бульбенюк, Ю.М. Манелюк. К.: КНЕУ, 2017. 279 с.
8. Каліщук О. Феномен колабораціонізму у правовій системі України: історична ретроспектива та сучасні виклики. Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис. Чис. 28. 2023. С. 108-114.

9. Колабораціоністи мимоволі? 2023. URL: <https://matrix-info.com/kolaboratsionisty-mymovoli/>

10. Костинець Ю.В. Управління розвитком ринку послуг на засадах маркетингу в умовах цифрової трансформації економіки : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.03. Київ, 2021. 38 с.

11. Кузьменко В.М. Цифровізація публічних послуг органів самоорганізації населення в Україні : дис. ... д-ра філософії : 281 «Публічне управління та адміністрування». Дніпро, 2020. 218 с.

12. Николаєва В.І. Державне управління розвитком системи соціальної роботи в умовах транзитивного суспільства : дис. ... д-ра наук з держ. упр. : 25.00.02. Маріуполь, 2021. 589 с.

13. Петров В. «Ars poetica» Маланюка. Українське слово. Хрестоматія: В 4 книгах. К., 2003.

14. Пилипенко В.П. Державна політика інноваційного розвитку в трансформаційний період : дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02. Київ, 2021. 201 с.

176

15. Ракіпов В.Р. Стратегічне управління територіальним розвитком в умовах цифрової трансформації : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.05. Херсон, 2021. 198 с.

16. Сибірякова О. Відеокommунікація в структурі сучасної культури: еволюція впливу на людину: Дис...к.і.н.: 10.00.01 / Київ. держ. ун-т культури і мистецтв. К., 1998. 149 с.

17. Струтинська І.В. Цифрова трансформація як імператив інноваційного розвитку бізнес-структур : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.04. Запоріжжя, 2020. 487 с.

18. Тертичний Я.С. Детермінанти розвитку електронної комерції в умовах глобальної дигіталізації: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.02. Вінниця, 2021 206с.

19. Українська діаспора: боротьба за незалежність далеко за межами Батьківщини. 2023. URL: <https://home.ednannia.ua/online-studio/articles/ukrayin-ska-diaspora-borotba-za-nezalezhnist-daleko-zamezhamy-batkivshhynu>

20. Щербина А.О. Адміністративно-правове регулювання використання персональних даних суб'єктами владних повноважень в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2020. 232 с.

21. ЮНЕСКО: важливість Інтернету на тлі посилення загроз. 2020. URL: <https://pon.org.ua/novyny/8163-yunesko-vazhlyvist-internetu-na-tl-posilennya-zagrozm>.

22. Юринець З.В. Інноваційні стратегії в системі підвищення конкурентоспроможності економіки України : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.03. Львів, 2016. 519 с.

23. Anderson, B. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Revised Edition. London – New York: Verso, 1991. 224 p.

24. Baym, N.K. *Online Communities, Communication*. Encyclopedia of community: from village to virtual world. Ed. by Christensen, Karen and Levinson, David, Vol. 3, London: Sage, 2003, pp. 1015–1016.

25. Brasher, B. *Give me that online religion*. San Francisco: Wiley, 2001. 203 p.

26. Daniels, D. *Kunst als Sendung. Radio, Fernsehen und Internet in kunstlerischer Utopie, Theorie und Praxis*. Munich, 1998. 315 s.

27. Eco, U. *From Internet to Gutenberg*. The Lecture Presented by Umberto Eco at Columbia University, New York: The Italian Academy for Advanced Studies in America. (1996). URL: <http://www.goodwin.ee/ekafoto/tekstid/Eco%20Umberto%20-%20From%20Internet%20to%20Gutenberg.pdf>

28. Fisher, K. E., Durrance J. C. *Information Communities*. Encyclopedia of community: from village to virtual world. Ed. by Christensen K. and Levinson D. Vol. 2, London: Sage, 2003, pp. 659–660.

29. Freeman, J. *The Tyranny of E-mail: The Four – Thousand – Year Journey to Your Inbox*. Scribner: Hardcover, 2011. 256 p.

30. Kollock, P. *The Economies of Online Cooperation: Gifts and Public Goods in Cyberspace*. *Communities in Cyberspace*. Marc Smith and Peter Kollock (eds.). London: Routledge, 1999. P. 220-239.

31. Lucas, Jr., Henry, C. *Inside the Future: Surviving the Technology evolution*. London: Praeger, 2008. 224 p.

32. McLuhan, M. *The Gutenberg Galaxy. The Making of Typographic Man*. Toronto. Buffalo. London: University of Toronto Press. 2011. 337 p.

33. McLuhan, M. *Understanding Media The Extensions of Man*. London, New York: MIT Press, 1965. 396 p.

34. Secretary-General Emphasizes Important Role of United Nations for New Millennium. 1999. URL: <https://press.un.org/en/1999/19991215.sgsm7262.doc>

35. The social enterprise in a world disrupted. Deloitte's 2021 Global Human Capital Trends report. URL: <https://www2.deloitte.com/ua/en/pages/about-deloitte/press-releases/gx-2021-global-human-capital-trends-report.html>

36. Toffler, A. Third Wave : the Classic Study of Tomorrow. New York: Random House Publishing Group, 1984. 560 p.

37. Virtual Community Practices and Social Interactive Media: Technology Lifecycle and Workflow Analysis. Ed. Demosthenes Akoumianakis, Hershey-NewYork: IGI Global, 2009. 530 p.

38. Wittel, A. Toward a Network Sociality. Teory, Culture&Society, 2001, Vol. 18, № 6, P. 51–55.

References:

1. Bernaziuk O.O. Tsyfrovi tekhnolohii u pravi: tendentsii ta perspektyvy rozvytku : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.07. Uzhhorod, 2021. 541 s.

178

— 2. Boiko N.L. Internet yak resurs demokratyzatsii ukrainskoho suspilstva : dys. ... d-ra sotsioloh. nauk : 22.00.04. Kyiv, 2021. 417 s.

3. Heorhyev, A. Mobile First. V-k Kapytal. 20–26 february 2020.

4. Dniprov O.S. Paradyhma vykonavchoi vlady v Ukraini: administratyvno-pravovyi aspekt : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.07. Lviv, 2019. 498 s.

5. Doronin I.M. Natsionalna bezpeka Ukrainy v informatsiinu epokhu: teoretyko-pravove doslidzhennia : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.01. Kyiv, 2020. 539 s.

6. Zhuravel Ya.V. Administratyvno-pravove zabezpechennia detsentralizatsii orhaniv vykonavchoi vlady v Ukraini : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.07. Kyiv, 2021. 517 s. 7. Istoriia sotsiolohii (u 2-kh knykhakh): navch. posib. /A.O Rakhmanov, S.S. Bulbeniuk, Yu.M. Maneliuk. K.: KNEU, 2017. 279 s.

7. Kalishchuk O. Fenomen kolaboratsionizmu u pravovii systemi Ukrainy: istorychna retrospektyva ta suchasni vyklyky. Litopys Volyni. Vseukrainskyi naukovyi chasopys. Chys. 28. 2023. S. 108-114.

8. Kolaboratsionisty mymovoli? 2023. URL: <https://matrix-info.com/kolaboratsionisty-mymovoli/>

9. Kostynets Yu.V. Upravlinnia rozvytkom rynku posluh na zasadakh marketynhu v umovakh tsyfrovoi transformatsii ekonomiky : avtoref. dys. ... d-ra ekon. nauk : 08.00.03. Kyiv, 2021. 38 s.

10. Kuzmenko V.M. Tsyfrovizatsiia publichnykh posluh orhaniv samoorhanizatsii naselennia v Ukraini : dys. ... d-ra filosofii : 281 «Publichne upravlinnia ta administruvannia». Dnipro, 2020. 218 s.

11. Nykolaieva V.I. Derzhavne upravlinnia rozvytkom systemy sotsialnoi roboty v umovakh tranzhytynoho suspilstva : dys. ... d-ra nauk z derzh. upr. : 25.00.02. Mariupol, 2021. 589 s.

12. Petrov V. «Ars poetica» Malaniuka. Ukrainske slovo. Khrestomatiia: V 4 knyhakh. K., 2003.

13. Pylypenko V.P. Derzhavna polityka innovatsiinoho rozvytku v transformatsiinyi period : dys. ... kand. nauk z derzh. upr. : 25.00.02. Kyiv, 2021. 201 s.

14. Rakipov V.R. Stratehichne upravlinnia terytorialnym rozvytkom v umovakh tsyfrovoi transformatsii: dys. ... kand. ekon. nauk: 08.00.05. Kherson, 2021.198s.

15. Sybiriakova O. Videokomunikatsiia v strukturi suchasnoi kultury: evoliutsiia vplyvu na liudynu: dys....k.i.n.: 10.00.01 / Kyiv. derzh. un-t kultury i mystetstv. K., 1998. 149 s.

16. Strutynska I.V. Tsyfrova transformatsiia yak imperatyv innovatsiinoho rozvytku biznes-struktur : dys. ... d-ra ekon. nauk : 08.00.04. Zaporizhzhia, 2020. 487 s.

17. Tertychnyi Ya.S. Determinanty rozvytku elektronnoi komertsii v umovakh hlobalnoi dyhitalizatsii: dys. ... kand. ekon. nauk: 08.00.02. Vinnytsia, 2021 206s.

18. Ukrainska diaspora: borotba za nezalezhnist daleko za mezhamy Batkivshchyny. 2023. URL: <https://home.ednannia.ua/online-studio/articles/ukrayin-ska-diaspora-borotba-za-nezalezhnist-daleko-za-mezhamy-batkivshhyny>

19. Shcherbyna A.O. Administratyvno-pravove rehuliuвання vykorystannia personalnykh danykh subiektamy vladnykh povnovazhen v Ukraini : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07. Zaporizhzhia, 2020. 232 s.

20. YuNESKO: vazhlyvist Internetu na tli posylennia zahroz. 2020. URL: <https://pon.org.ua/novyny/8163-yunesko-vazhlyvist-nternetu-na-tl-posilennya-zagroz>.

21. Yurynets Z.V. Innovatsiini stratehii v systemi pidvyshchennia konkurentospromozhnosti ekonomiky Ukrainy : dys. ... d-ra ekon. nauk : 08.00.03. Lviv, 2016. 519 s.

22. Anderson, B. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Revised Edition. London – New York: Verso, 1991. 224 p.

23. Baym, N.K. *Online Communities, Communication*. *Encyclopedia of community: from village to virtual world*. Ed. by Christensen, Karen and Levinson, David, Vol. 3, London: Sage, 2003, pp. 1015–1016.

24. Brasher, B. *Give me that online religion*. San Francisco: Wiley, 2001. 203 p.

25. Daniels, D. *Kunst als Sendung. Radio, Fernsehen und Internet in kunstlerischer Utopie, Theorie und Praxis*. Munich, 1998. 315 s.

26. Eco, U. *From Internet to Gutenberg. The Lecture Presented by Umberto Eco at Columbia University*, New York: The Italian Academy for Advanced Studies in America. 1996. URL: <http://www.goodwin.ee/ekafoto/tekstid/Eco%20Umberto%20-%20From%20Internet%20to%20Gutenberg.pdf>

180 — 27. Fisher, K. E., Durrance J. C. *Information Communities*. *Encyclopedia of community: from village to virtual world*. Ed. by Christensen K. and Levinson D. Vol. 2, London: Sage, 2003, pp. 659–660.

28. Freeman, J. *The Tyranny of E-mail: The Four – Thousand – Year Journey to Your Inbox*. Scribner: Hardcover, 2011. 256 p.

29. Kollock, P. *The Economies of Online Cooperation: Gifts and Public Goods in Cyberspace*. *Communities in Cyberspace*. Marc Smith and Peter Kollock (eds.). London: Routledge, 1999. P. 220-239.

30. Lucas, Jr., Henry, C. *Inside the Future: Surviving the Technology evolution*. London: Praeger, 2008. 224 p.

31. McLuhan, M. *The Gutenberg Galaxy. The Making of Typographic Man*. Toronto. Buffalo. London: University of Toronto Press. 2011. 337 p.

32. McLuhan, M. *Understanding Media The Extensions of Man*. London, New York: IT Press, 1965. 396 p.

33. *Secretary-General Emphasizes Important Role of United Nations for New Millennium*. 1999. URL: <https://press.un.org/en/1999/19991215.sgsm7262.doc>

34. *The social enterprise in a world disrupted*. Deloitte's 2021 Global Human Capital Trends report. URL: <https://www2.deloitte.com/ua/en/pages/about-deloitte/press-releases/gx-2021-global-human-capital-trends-report.html>

35. Toffler, A. *Third Wave : the Classic Study of Tomorrow*. New York: Random House Publishing Group, 1984. 560 p.

36. Virtual Community Practices and Social Interactive Media: Technology Lifecycle and Workflow Analysis. Ed. Demosthenes Akoumianakis, Hershey-NewYork: IGI Global, 2009. 530 p.

37. Wittel, A. Toward a Network Sociality. *Theory, Culture&Society*, 2001, Vol. 18, № 6, P. 51–55.

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2023.13.182-197>

УДК: 32.019.51

© Іванна Макух-Федоркова¹

ЕТАПИ РОЗВИТКУ МЕДІАДОСЛІДЖЕНЬ У ЗАХІДНІЙ СОЦІОЛОГІЇ: ФОРМУВАННЯ ПРОПАГАНДИСТСЬКИХ МОДЕЛЕЙ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ЗМІНИ МАСОВОЇ СВІДОМОСТІ

Наприкінці 1920-их і на початку 1930-х років у науковців появився інтерес до медіа як предмету дослідження, а також спостерігалось конкретне практичне втілення технологій мас-медійного впливу у політичне життя. Визначальною рисою цього періоду була безмежна сила ЗМІ впливати на людську поведінку за допомогою переконання, і поштовх до таких висновків дали успіхи держав Антанти в Першій світовій війні. Також цілеспрямований вплив медіа на громадськість та розвиток системи PR допомогли не тільки американським президентам впливати на внутрішню аудиторію в США та за її межами, але й масштабний пропагандистський вплив допоміг А. Гітлеру прийти до влади. На першому етапі дослідження масових комунікацій і теорії пропаганди виділяють два наукових напрямки: Чиказька школа прагматизму, представлена американськими дослідниками та Франкфуртська школа, яку розвивали європейські вчені. Аналіз їх досліджень продемонстрував перевагу однонаправленої комунікації, а засобом масово-комунікаційного впливу була сила переконання, за допомогою якого аудиторію позбавляли критичного мислення і перетворювали на пасивного учасника комунікації. Це і заклало фундамент перших теорій пропаганди, які ефективно використовувалися для досягнення зовнішньополітичних цілей тодішніми лідерами.

Ключові слова: теорії пропаганди, масова комунікація, медіа дослідження, масово-комунікаційний вплив, громадська думка, масова свідомість.

¹ Кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та суспільних комунікацій Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна. E-mail: i.makuch-fedorkova@chnu.edu.ua; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2198-8727>.

Stages of Media Studies Development in Western Sociology: Formation of Propaganda Models and Their Influence on Changes in the Public Mass Consciousness

At the end of the 1920s and the beginning of the 1930s, scientists became interested in the media as a subject of research, and there was also a concrete practical implementation of the technologies of mass media influence in political life. The defining feature of this period was the limitless power of the mass media to influence human behavior through persuasion, and the impetus for such conclusions was given by the successes of the Entente states in the First World War. Also, the targeted influence of the media on the public and the development of the PR system helped not only the American presidents to influence the domestic audience in the USA and beyond, but also the large-scale propaganda influence helped A. Hitler comes to power. At the first stage of the study of mass communications and the theory of propaganda, two scientific directions are distinguished: the Chicago school of pragmatism, represented by American researchers, and the Frankfurt school, which was developed by European scientists. Analysis of their research demonstrated the superiority of one-way communication, and the means of mass-communication influence was the power of persuasion, with the help of which the audience was deprived of critical thinking and turned into passive participants in communication. This laid the foundation for the first theories of propaganda, which were effectively used to achieve foreign policy goals by the then leaders.

183

Keywords: *theories of propaganda, mass communication, media research, mass communication influence, public opinion, mass consciousness.*

Постановка проблеми. Інформаційні технології вже здатні змінювати мислення людини, а це означає, що тепер і надалі війни будуть проходити не лише у фізичному просторі, а й у іншому вимірі – свідомості людей. Адже боротьба за систему цивілізаційних смислів, яку ведуть світові лідери, ґрунтується на сучасних досягненнях комунікативної науки, у тісному взаємозв'язку з технологічним прогресом та політичними технологіями. Процеси індустріалізації і урбанізації, які змінили наприкінці XIX – початку XX ст. ситуацію в Європі та США, в значній мірі ґрунтувались на нових технологіях, в тому числі медіа. Доволі легко дестабілізувати ситуацію в суспільстві застосовуючи правильно підібрані механізми масово-комунікаційного впливу та змінити настрої громадськості за допомогою про-

пагандистських моделей. В сучасних умовах дана тема надзвичайно актуальна, бо пропагандистські кампанії стали в сучасному світі потужною зброєю для залучення громадськості як у підтримці військових операцій та забезпечення їх морального виправдання, так і в процесах політичної дестабілізації (Chomsky N., 2022). Російське керівництво ще задовго до вторгнення в Україну розпочало активне поширення інформації про війну, яка носила чітку пропагандистську спрямованість. Цілком зрозуміло, що «пропаганда, незалежно від того, поширюється вона через контрольовані державою чи приватні засоби масової інформації, стосується методів маніпулювання громадською думкою на основі неповної або оманливої інформації, брехні та обману» (Chomsky N., 2022). І подібні приклади вже мали місце в історії, адже в роки Першої світової війни пропаганда використовувалася для посилення підтримки збройної агресії серед громадян країн, яка їх вела, а під час Другої світової як нацисти, так і союзники інвестували значні кошти в пропагандистські операції задля перемоги у війні.

184

— **Мета даної статті** полягає в аналізі першого етапу розвитку медіа досліджень у західній соціології, пропагандистських моделей та визначенні ефективності їх впливу на масову свідомість населення. Важливо зрозуміти, як за допомогою пропаганди уряди могли забезпечувати досягнення своїх зовнішньополітичних цілей, а головне якими моделями формували погляди на життя та змінювали свідомість мільйонів людей. В процесі дослідження було використано системний метод, за допомогою якого було проаналізовано масову комунікацію і пропаганду як цілісне явище. Історичний метод допоміг при розгляді основних складових першого етапу розвитку медіа досліджень та історії пропаганди. Також було використано загальнологічні методи аналізу, синтезу, індукції, дедукції, порівняння, узагальнення при систематизації явищ, дослідженні масово-комунікаційного впливу на громадську думку у 20-30-х рр. XX ст. і формуванні системи міжнародних відносин. Методологічну основу розуміння пропаганди сформував доробок західних науковців, які розробили і запропонували моделі масової комунікації, джерела та форми впливу на аудиторію.

Етапи розвитку медіа-досліджень. Вивчення масової комунікації як соціального явища розпочалося у 20-х роках XX століття. На сучасному етапі ця дослідницька традиція продовжується аналізом

масової інформації про політику, міжнародні проблеми та дослідженнями медіа контенту, пов'язаного з проблемами суспільства. Як соціологічна дисципліна медіа дослідження сформувалися в американській науці, а згодом поширилися і в західноєвропейських країнах. В історії дослідження масових комунікацій виділяють три етапи і на кожному з них науковці визначали рівень їх впливу на суспільну свідомість (перший етап – 20-30-ті рр. ХХ ст.; другий – 40-60-ті рр. ХХ ст.; третій умовно датується початком 70-х рр. ХХ ст. і по сьогоднішній день) (Naumenko T.V., 2005, 17-18). Дана стаття присвячена першому етапу теоретичних досліджень, що охоплює 20-30 ті рр. ХХ ст., (тематично і змістовно частково торкнемося початку 40-х років). Це пояснюється тим, що саме наприкінці 1920-их і на початку 1930-х років у науковців появився інтерес до медіа як предмету дослідження, а також спостерігалось конкретне практичне втілення технологій мас-медійного впливу у політичне життя, адже їх ефективність допомогла А. Гітлеру прийти до влади. Теоретики почали детально вивчати вплив конкретного змісту інформації на відповідні категорії людей, а також з'явилися теорії пропаганди, які обґрунтовували силу медіа у можливості переконати чи змінити точку зору мільйонів громадян.

185

На початку ХХ століття дослідження пропаганди базувалися на соціальних наукових дослідженнях переконання, бо характерною рисою цього першого періоду було уявлення про безмежні можливості ЗМІ впливати на людську поведінку. На формування подібних поглядів серйозним чином вплинули успіхи держав Антанти в роки Першої світової війни. Свідченням ефективності цього впливу була активна підтримка глобальної боротьби громадянами США і Європи в роки Першої світової війни. В цей період пропаганда була використана в глобальному масштабі. На відміну від попередніх воєн, це була перша тотальна війна, в яку були залучені цілі нації, а не лише професійні армії. Формування ненависті до ворога, переконання населення у справедливості справи, активна співпраця з нейтральними країнами, а також посилення підтримки союзників – такими були меседжі пропаганди Першої світової війни (Davis A.).

Підходи Уолтера Ліпмана та Гарольда Лассуела. В цьому контексті найбільший інтерес викликають теорії пропаганди провідних американських дослідників – Уолтера Ліпмана та Гарольда Лассуела. Їх роботи в сфері ефектів масової комунікації з'явилися в 1920-х

рр. і звісно вони були задіяні до становлення військової пропаганди США. Так, У. Ліппман співпрацював з президентом Вудро Вільсоном в якості радника з комунікації і спічрайтера (Schramm, Wilbur), а Г. Лассуел, який активно займався вивченням впливу нацистської пропаганди в роки Другої світової війни був задіяний до низки американських урядових структур. Також основоположник американської теорії масової комунікації Вілбур Шрамм (Schramm, Wilbur), починаючи з 1942 р. працював в головному пропагандистському відомстві США в період Другої світової війни – Управління військової інформації (Office of War Information – OWI) (Office of War Information). Варто додати, що з 1941 по 1943 рр. він співпрацював із соціологом Полом Ф. Лазарсфельдом, політологом Гарольдом Лассвеллом, соціальними психологами Куртом Левіном і Карл Ховландом та іншими американськими соціологами, які були задіяні до роботи у Вашингтоні у військовий час (Schramm, Wilbur).

186

—

Роботи в сфері вивчення пропаганди базувалися на загальноприйнятій теорії, яка отримала назву «теорія магічної кулі» або «теорія підшкірної ін'єкції». У згаданій теорії немає автора, але саме так в цей час розуміли і порівнювали владну силу впливу медіа над аудиторією. Український дослідник, доктор філологічних наук, професор Сергій Квіт у праці «Масові комунікації» з цього приводу зазначає наступне: «Теорія «кулі» була реакцією на виникнення суспільства ізольованих індивідів, беззахисного перед медійними впливами в умовах урбанізації та індустріалізації. Вона залишилася актуальною до кінця Великої депресії. А вже в 1937 р. було створено Інститут аналізу пропаганди» (Kvit S., 2008). Варто також зауважити, що згадана теорія базується на біхевіоризмі і передбачає, що медіа є тією самою «магічною кулею», яка може досягати конкретно поставленої мети, змінювати поведінку та свідомість мільйонів людей. Основоположником психологічної школи біхевіоризму був американський психолог Джон Уотсон, який одним з перших зламав фрейдистське вчення. Адже біхевіоризм Уотсона відкидав концепцію несвідомого і внутрішнього психічного стану людини, тому що вона не піддавалася спостереженню і підлягала суб'єктивній інтерпретації психолога. Наприклад, Фрейд просив своїх пацієнтів розповідати йому свої сни, які потім він тлумачив, аналізував та інтерпретував на що вони можуть вказувати у житті людини. Уотсон виявив, що акцент на самоаналізі та суб'єктивній інтерпретації є дуже ненауко-

вим і не допомагає зрозуміти поведінку, бо лише спостереження має справжню цінність для вивчення людей чи тварин (John Watson and Behaviorism). Спостерігаючи за тваринами Уотсон експериментував «стимули-реакції». Біхевіоризм вплинув і на розвиток масової комунікації, бо суть теорії «магічної кулі» полягає в тому, що медіа здатні спрямувати на масову аудиторію однакові стимули (сформувані громадську думку) і отримати однакову реакцію (сформувані відповідну точку зору, яка потрібна комунікатору). В даному контексті варто звернути увагу на науковий доробок засновника політичного біхевіоризму, професора політології Чиказького університету та радника кількох президентів США – Чарльза Мерріама (1874-1953) (Charles Edward Merriam). Заслуга Ч. Мерріама перед американською політичною наукою полягає в тому, що він, по-перше, наполегливо доводив необхідність зміцнення її зв'язку з практикою, реальним життям. По-друге, Мерріам активно наполягав на впровадженні в політичні дослідження нових методів аналізу, у тому числі й кількісних. І тут його зусилля виявилися не безрезультатними. До початку 30-х років ХХ ст. майже кожен провідний політолог взяв на озброєння такого роду методи дослідження (Charles Edward Merriam). В цьому зв'язку варто згадати, що Ч. Мерріам був науковим керівником дисертації Г. Лассуела і підштовхнув його до дослідження пропаганди за допомогою кількісних методів, а також звернув увагу на вивчення політичної поведінки (Makukh-Fedorkova I.I., 2016). Вчений здобув також практичний досвід в сфері управлінської діяльності, бо під час Першої світової війни 43-річний Чарльз Мерріам був членом незалежного урядового агентства, федерального урядового комітету з громадської інформації, який був створений для впливу на громадську думку США та заохоченні участі американців у війні. Дослідження психології масових настроїв реалізувалися у його роботі з квітня по вересень 1918 році на посаді американського Верховного комісара з громадської інформації в Римі. Саме в Італії він розгорнув пропагандистську кампанію, спрямовану на італійську громадську думку (Rossini D., 2008, 116). Більше того, його місія полягала не тільки в тому, щоб заохотити італійську громадськість тримати Італію у війні на боці союзників, але й підірвати підтримку соціалістичних і комуністичних політичних партій (Rossini D., 2008, 124-125). Англomовна стаття посилаючись на працю Френка Костільйоли «Незручне панування» зазначає, що можливо Ч. Мерріам навіть використав гроші

Фонду Рокфеллера з метою переконати соціалістичного лідера Беніто Муссоліні підтримати війну (Costigliola F.C., 1988). Після повернення в Чикаго він втілював свій досвід у політологічних дослідженнях (долучився до утвердження в американській політичній науці прагматизму), громадянській та політичній активності, адже Чарльз Мерріам був радником кількох американських президентів.

Дослідження в цьому напрямку продовжилися і в даному контексті варто згадати представника Чиказької школи прагматизму, американського філософа і педагога, засновника філософії прагматизму та батька функціональної психології – Джона Дьюї. Він ініціював створення психологічної лабораторії при Чиказькому університеті та наголошував, що цінним є виключно те, що приносить користь і практичний результат людям, а також мислення і свідомість зумовлюють практичні дії людини (Dewey J.). Щоправда Джон Дьюї не розділяв поглядів У. Ліппмана, Г. Лассуела, бо вони розглядали медіа в якості конвеєра, який передає яку-небудь інформацію окремим членам аудиторії. Натомість, Дьюї вважав, що людей потрібно захищати від тотальної пропаганди, для цього потрібно займатись просвітницькою діяльністю і навчати громадськість навикам критичного мислення (Walter Lippmann and John Dewey). Можемо констатувати, що «чиказька школа» соціології сформувала і об'єднувала плеяду провідних американських науковців.

Таким чином, «Теорія магічної кулі» породила цілу школу дослідників-функціоналістів, до якої належали в першу чергу У. Ліппман, Г. Лассуел та В. Шрамм. Вони працювали, використовуючи різні методології, однак домінувала серед них політична наука (Г. Лассуел та У. Ліппман). Американський дослідник Гарольд Лассуел у своїй праці «Пропагандистські техніки в світовій війні» переконливо доводить, що пропаганда є «комунікацією, якою можна управляти», потужна зброя у реалізації політичних цілей, яка за результативністю має переваги над прямим силовим тиском (1927) (LassWell H., Propaganda Technique in the World War). Його дослідження реалізувалося у створення однонаправленої лінійної моделі комунікативного акту (1948), яка стала класикою досліджень масових комунікацій: Хто повідомляє? Що? Через який канал? Кому? З яким ефектом? (LassWell H., The Structure). «Модель Лассуела набула визнання як одна з провідних парадигм теоретичного осмислення комунікації. Згодом, у 1968 році на Міжнародній конференції в Індії у своїй доповіді, присвяченій по-

рівняльному аналізу соціальних процесів, Г. Лассуел запропонував більш докладну версію своєї моделі комунікації. Вона також передбачає вивчення процесу комунікації за допомогою відповідей на такі запитання: Хто? – З яким наміром? – В якій ситуації? – З якими ресурсами? – Використовуючи яку стратегію?» (Makukh-Fedorkova I.I., Naukove vuvchennia).

Професор Йельського університету У. Ліппман є основоположником теорії громадської думки і у своїй праці «Громадська думка» (1922) вказав на розбіжність, яка існує «між світом зовнішнім і картинками в наших головах» (Lippmann W., 16). Тобто У. Ліппман до певної міри розділяв скептицизм Г. Лассуел в тому, що середньостатистичному громадянину важко розібратися в суспільних процесах і прийняти розумне рішення, як це передбачено класичною теорією демократії. Важливо розуміти, що в 1930-ті рр. світ і політичні процеси були досить складними і щоб в них розібратися, людям було доволі складно зрозуміти інформацію з тодішніх медіа. Ліппман як американський письменник, репортер і політичний оглядач критикував ЗМІ та демократію у своїй газетній колонці «Нью-Йорк таймс» та в низці праць, особливо в книзі 1922 року «Громадська думка» (Lippmann W., 16). На думку автора, процес усвідомлення дійсності і формування бачення світу у людей відбувається за допомогою стереотипів (спрощені уявлення, які не впливають з особистого досвіду людини), що виникають під впливом масових комунікацій, первинної селекції фактів та викривлення інформації (García C., 2010, 6). Тобто значна частина наших уявлень про події у світі виникає за допомогою мас-медіа, які впливають на людську свідомість. Взаємозв'язок чистого біхевіоризму та сили медіа у нав'язуванні певних суджень, сприяє формуванню колективної громадської думки. Ліппман, як Лассуел вважав, що для того щоб захистити американські медіа від пропагандистського впливу, необхідні масштабні зміни в політичній системі. З цією метою, на його думку, має бути створений необхідний дієвий механізм чи орган. Медіа повинні функціонувати під контролем інтелектуальної еліти – технократії, яка, по-перше, за допомогою наукових методів відділяла би факти від вимислів, а по-друге, приймали би рішення про те, хто повинен отримувати ту чи іншу інформацію (García C., 2010, 7). Він запропонував створити квазіурядове бюро розслідування, яке би ретельно аналізувало інформацію та спрямовувало її іншим елітам для прийняття рішення. Це бюро також могло би ви-

значати, яку інформацію варто поширювати через мас-медіа, а яку людям краще не знати, тим самим еліти долучались до управління суспільством через медіа, формуючи відповідну громадську думку. Важливо підкреслити, що теорії пропаганди У. Ліппмана і Г. Лассуела викликали значні дискусії і видним критиком цих ідей був вже згадуваний вище Джон Дьюї, який протягом всієї своєї кар'єри активно захищав громадське просвітництво, як ефективний гарант захисту демократії від тоталітаризму. Він виступав проти передачі контролю інформації елітам-технократам, які за допомогою певних наукових методів захищали би людей від самих себе. Адже вважав, що елементарна освіта може захистити від маніпуляцій, головне навчити людей протистояти пропаганді. Недарма погляди У. Ліппмана щодо ролі журналістики в демократії повністю протиставлені працям Джона Дьюї і ретроспективно названі дискусії Ліппмана-Дьюї (Selmer M.). Аналіз політичної теорії Ліппмана показує, що його бачення розвитку суспільства передбачає управління комунікаціями з боку уряду, що в подальшому розвинуло практику зв'язків з громадськістю (PR) (García C., 2010, 1).

190

— **Едвард Бернейс.** Звертаючи увагу на силу пропаганди доречно згадати австро-американського дослідника, батька сфери зв'язків з громадськістю, який ретельно займався аналізом процесів маніпулювання громадською думкою – Едварда Бернейса (Bernays E., 1928). Під час Першої світової війни Бернейс працював в Комітеті з питань громадської інформації США (перше масштабне пропагандистське агентство США, відоме як CPI або Комітет Кріла) адміністрації Вудро Вільсона (Neumann C.). Бернейс називав цю роботу психологічною війною, бо працював над створенням громадської підтримки війни всередині країни та за кордоном, а також просував ідею, що зусилля США під час Першої світової війни були спрямовані на встановлення демократії в Європі (Gunderman R., 2015). Більше того, після війни на запрошення Вудро Вільсона Бернейс став учасником Паризької мирної конференції 1919-1920 рр. Успіхи ідеї підтримки демократії серед населення США і за кордоном, підштовхнули Бернейса до використання цієї пропагандистської моделі і у мирний час. Щоправда слова «пропаганда», яке викликало негативні конотації, бо використовувалися німцям в роки Першої світової війни було замінене на термін «зв'язки з громадськістю». Такий самий підхід розділяв і втілював у своїх дослідженнях Уолтер Ліппман. Важливо під-

креслити, що Бернейс і Ліппман працювали разом в американському Комітеті з питань громадської інформації, Е. Бернейс часто цитував Ліппмана у своїй роботі «Пропаганда» (1928 р.) (Bernays E., 1928). Це грандіозне видання ілюструє силу пропаганди на масову свідомість в різних сферах людського життя і з цього приводу доречною є цитата з його праці: «Свідоме та розумне маніпулювання організованими звичками та думками мас є важливим елементом демократичного суспільства. Ті, хто маніпулює цим невидимим механізмом суспільства, утворюють невидимий уряд, який є справжньою правлячою владою нашої країни» (Bernays E., 1928, 9).

Формуючи комунікативні стратегії Едвард Бернейс використовував психологію мас і психоаналітичні ідеї свого відомого дядька Зигмунда Фрейда. Він активно послугувався ідеями психоаналізу з метою максимізації комерційного ефекту, адже у 1923 році заснував перший відділ зв'язків з громадськістю в Нью-Йоркському університеті (Edward Louis Bernays). Також працював консультантом для багатьох компаній, установ, політичних посадовців і громадських осіб, а серед його клієнтів були найвідоміші міжнародні компанії, такі як Procter & Gamble, American Tobacco Company, General Electric та ін. (Edward Louis Bernays). Існує цікавий факт, що у 1920-х роках Йозеф Геббельс був пристрасним шанувальником Бернайса та його творів, і навіть створення «культу фюрера» навколо А. Гітлера було втіленням саме напрацьованих ідей Едварда Бернейса (Gunderman R., 2015).

Теодор Адорно і Макс Хоркхаймер. Крім американських дослідників суттєвий внесок у філософське обґрунтування впливу масових комунікацій на погляди і думки аудиторії здійснили німецькі соціологи Франкфуртської школи: Теодор Адорно і Макс Хоркхаймер (Frankfurt School). Група німецько-єврейських інтелектуалів, яка сформувалася навколо Макса Хоркхаймера, керівника Франкфуртського інституту соціальних досліджень, стала відомою як «Франкфуртська школа» (неомарксизм). Одним із головних напрямків її дослідження було питання про те, чому просвітницьке мислення, яке обіцяло людям звільнення від природних сил і забобонів через власний розум, змогло перетворитися на варварство націонал-соціалізму, адже мас-медіа відіграли провідну роль в приході Гітлера до влади (Die Frankfurter Schule). Це і заклало основи розвитку «Критичної теорії», спочатку у Франкфурті, а потім під час нацистського періоду, наукова робота продовжилася в американському вигна-

ні. Ще з початку 1930-х років в «Інституті соціальних досліджень» працювали представники різних наукових напрямків: психоаналіз (Е. Фромм), філософія (Макс Хоркхаймер, Г. Маркузе, пізніше також Т. Адорно); теорія культури (В. Бенджамін); соціологія (Л. Ловенталь) (Die Frankfurter Schule). Після отримання у 1940 р. американського громадянства М. Хоркхаймер переїхав до Каліфорнії і там разом з Т. Адорно працювали над книгою «Діалектика просвітництва» (1944 р.) (Horkheimer M., Adorno T., 2002). Один із розділів книги під назвою «Індустрія культури: Просвітництво як масовий обман» присвячений аналізу засобів масової комунікації, їх ролі і місця у функціонуванні сучасного суспільства. Під індустрією культури автори розуміли масове виробництво відповідних культурних форм, які перетворюють аудиторію у пасивну однорідну масу, яка не здатна до критичного сприйняття потоку інформації (Adorno T., Horkheimer M.). Маса отримує не ту інформацію яку бажають, а саме ту, яка їм пропонується. На їх думку, основну роль у формуванні масової свідомості складають різноманітні розважальні програми, що привертають увагу аудиторії легким і доступним змістом. А це і сприяє пасивності споживачів інформації і підвищує їх сприйняття до різного роду пропагандистських впливів, які управляють свідомістю і поведінкою мас в потрібному для суб'єктів пропаганди напрямку (Adorno T., Horkheimer M.). Варто підкреслити, що концепція Адорно і Хоркхаймера утвердилася в період формування фашизму в Німеччині з його потужною нацистською пропагандою. Крім того, вони вважали, що в США відбувається аналогічний процес: мас-медіа спрямованістю свого впливу на масову свідомість і поведінку створюють передумови для знищення демократії і появи тоталітарної диктатури (Chernyih A., 2007, 22).

На думку Т. Адорно, усі ці передумови проявляються у придушенні індивідуальності, а також пануванні масової культури як основи для формування авторитарної особистості (Chernyih A., 2007, 22). ЗМІ відіграють роль наркотичного засобу, який сприяє перетворенню відповідальних особистостей в конформістів із стадним типом поведінки. Що стосується механізмів впливу мас-медіа на людську поведінку і свідомість, то тут соціологи Франкфуртської школи притримуються думки, що сприйняття людиною маніпулятивних впливів ЗМІ відбувається в неусвідомленому стані. В принципі, дотримуючись тверджень Г. Лассуела, вони розглядали навіяну медіа

інформацію як однонаправлену індоктринацію* особистостей, що безпосередньо проникає у свідомість людини і позбавляє її можливості раціонально мислити і робити відповідні висновки (Chernyih A., 2007, 22).

Вже на початку 40-х років під впливом різних емпіричних досліджень впевненість у могутній силі медіа змінюються більш стриманим відношенням до її можливостей впливати на масову аудиторію. Саме в цей період виникає поняття «аудиторії, яка чинить опір», а теоретичні концепції про вплив ЗМІ отримують назву «концепції обмеженого впливу» (П. Лазарсфельд, Г. Лассуел, К. Ховленд, Е. Катц, Б. Берельсон, Р. Мертон та ін.) (Chernyih A., 2007, 23). В цей період навіть Г. Лассуел визнав, що теорія «магічної кулі» не відповідає тодішній політичній системі управління. І це зрозуміло, якщо для політичної ситуації 1930-х років переконання було ефективним засобом масово-комунікаційного впливу, то вже наприкінці 40-х рр. науковці почали шукати нові форми роботи з масовою аудиторією, і вони базувалися на ефектах медіа. На цьому хронологічному етапі австро-американський соціолог, засновник Бюро прикладних соціальних досліджень Колумбійського університету, П. Лазарсфельд розумів, що масова комунікація повинна вивести суспільство з кризи і сприяти розвитку демократичних відносин. Він провів масштабні дослідження впливу ЗМІ на суспільство, зокрема на поведінку при голосуванні. Лазарсфельд розробив теорію «двоступеневого впливу» комунікації, ґрунтуючись на своїх висновках про те, що більшість широкої громадськості не формує свою думку чи вирішувала напрямок дій на основі безпосереднього отримання інформації, а радше покладалася на «лідерів думок» (про це детально в новій публікації) (Paul Lazarsfeld). Зрозуміло, що за таких обставин, робота з аудиторією вимагала ретельнішого підходу, тому соціологи та психологи вивчали громадськість застосовуючи експерименти і опитування, аналізуючи зміст повідомлень і специфіку каналу, звертали увагу на міжособистісні відносини, лідерів думок та ін.

Висновки. Теорії пропаганди 20-30-х рр. ХХ ст. були першими справжніми теоріями, в центрі уваги яких було вивчення медіа, вони

* В маніпулятивних технологіях індоктринацію визначають як навчання якої-небудь доктрини без залучення критичного сприйняття. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Індоктринація>

193

намагалися пояснити спроможність повідомлення переконати аудиторію у прийнятті необхідного комунікатору рішення. Дослідженням впливу масових комунікацій займалися соціологічні школи в США та Європі, зокрема звертаємо увагу на Чиказьку школу прагматизму та Франкфуртську неомарксизму. Перша з'явилася в США і характеризувалася емпіризмом, прагматизмом, функціоналізмом і позитивізмом. Процеси урбанізації підштовхнули соціологів Чикаго досліджувати соціологію масової свідомості і громадської думки, соціальної психології, зайнятості та ін. Емпіризм та прагматизм як нові напрямки вивчали ті процеси, які реально відбувалися в суспільстві, тому виходячи з теорії прагматизму Дьюї, істинним є тільки те, що дає практичний результат і приносить користь людям (Kvit S., 2006, 43). У той же час, дослідження європейських вчених-критиків більше ґрунтувалися на філософській базі, бо розглядали мас-медіа в більш широкому соціальному контексті, а також пропонували теорії, які намагались спрогнозувати важливі тенденції в культурі і суспільстві. Інтелектуали, яких об'єднувала Франкфуртська школа були незадоволені соціально-економічними тенденціями 1930-х років (капіталізмом, фашизмом, комунізмом), тому методом аналізу, названим критичною теорією намагались показати проблеми сучасного суспільства.

194

Варто зауважити, що у 20-30-х роках вивчення пропаганди базувався на загальноприйнятій теорії, яка отримала назву «магічна куля» або теорія «підшкірної голки», яка передбачала, що медіа і є тією самою «чарівною кулею», яка спроможна впливати на свідомість і змінювати поведінку людей. Дослідження масових комунікацій вказаного хронологічного проміжку часу характеризувалося однонаправленою комунікацією і заклало основи перших теорій пропаганди, які ефективно використовувалися для досягнення зовнішньополітичних цілей тодішніми лідерами. Після Першої світової війни в західних країнах проявився підвищений інтерес до вивчення теоретичних основ масової комунікації та інформаційного протиборства, почала розвиватися сфера паблік рілейшнз, яка продемонструвала унікальну можливість мобілізувати громадськість. За допомогою засобів пропаганди і PR, американські президенти впливали на внутрішню аудиторію в США та за її межами, а також це допомогло утвердитись А. Гітлеру при владі. Вивчення цього етапу дає можливість зрозуміти ефективність механізмів масово-комуні-

каційного впливу на громадськість у 20-30-х рр. XX ст. та простежити як це вплинуло на формування системи міжнародних відносин. З позиції сьогодення дана проблема не втрачає своєї актуальності, адже масова комунікація має безмежний вплив на громадську думку і поведінку людей, а сучасний світ все більше заповняє тотальна маніпуляція та дезінформація, яка набирає нових форм та проявів.

References:

1. Adorno T., Horkheimer M., *The Culture Industry: Enlightenment as Mass Deception*, <https://www.marxists.org/reference/archive/adorno/1944/culture-industry.htm>
2. Bottom W.P., Kong D.T., «The casual cruelty of our prejudices»: On Walter Lippmann's theory of stereotype and its «obliteration» in psychology and social science. «Journal of the History of the Behavioral Sciences», Vol. 48(4), 2012. p. 363-394. https://www.researchgate.net/publication/230769142_The_casual_cruelty_of_our_prejudices_On_Walter_Lippmann's_theory_of_stereotype_and_its_obliteration_in_psychology_and_social_science
3. Bernays E., *Propaganda*. New York: Horage liveright, 1928. 159 p. https://www.voltairenet.org/IMG/pdf/Bernays_Propaganda_in_english_.pdf
4. Celmer M., *The Solution to the Dewey/Lippmann Debate*, «The Graduate Research Journal», file:///C:/Users/USER/Desktop/12754-Article%20Text-31478-1-10-20140421.pdf
5. Charles Edward Merriam. https://military-history.fandom.com/wiki/Charles_Edward_Merriam
6. Chernyih A., *Mir sovremennyih media*, Moskva: Territoriya budushego, 2007. 312 s.
7. Chomsky N., *Propaganda Wars Are Raging as Russia's War on Ukraine Expands*, «Truthout», April 28, 2022. <https://chomsky.info/20220428/>
8. Costigliola F.C., *Awkward Dominion: American Political, Economic, and Cultural Relations with Europe, 1919-1933*. Cornell University Press; Reprint edition, 1988. 384 p. https://www.goodreads.com/book/show/714071.Awkward_Dominion
9. Davis A., *European Propaganda During World War I*, <https://blogs.bu.edu/guidedhistory/moderneurope/europeanpropagandaduringworldwar1/>

10. Dewey J., American philosopher and educator, <https://www.britannica.com/biography/John-Dewey>

11. Die Frankfurter Schule, <https://www.lernhelfer.de/schuelerlexikon/deutsch-abitur/artikel/die-frankfurter-schule#>

12. Edward Bernays, «Father of Public Relations» And Leader in Opinion Making, Dies at 103, «The New York» 1995, March 10. https://archive.nytimes.com/www.nytimes.com/books/98/08/16/specials/bernays-obit.html?_r=2

13. Edward Louis Bernays, <https://www.bernays.hr/Home/Page/en-US?name=who-is-edward-bernaise>

14. Frankfurt School. German research group, <https://www.britannica.com/topic/Frankfurt-School>

15. García C., Rethinking Walter Lippmann's legacy in the history of public relations, January 2010, pp. 1-10. https://www.researchgate.net/publication/303696828_Rethinking_Walter_Lippmann's_legacy_in_the_history_of_public_relations

196

— 16. Gunderman R., The manipulation of the American mind: Edward Bernays and the birth of public relations, «The Conversation» July 9, 2015. <https://theconversation.com/the-manipulation-of-the-american-mind-edward-bernays-and-the-birth-of-public-relations-44393>

17. Horkheimer M., Adorno T., Dialectic of Enlightenment. Philosophical Fragments, California: Stanford university press, 2002. 282 p. https://sisu.ut.ee/sites/default/files/mdad/files/max_horkheimer_theodor_adorno_gunzelin_noeri_eb-ok.org.pdf

18. John Watson and Behaviorism: Theory & Experiment, <https://study.com/academy/lesson/john-watson-and-behaviorism-theory-lesson-quiz.html#:~:text=Behaviorism%2C%20according%20to%20Watson%2C%20was,study%20of%20humans%20or%20animals.>

19. Kvit S., Masovi komunikatsii, Kyiv: Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», 2008. 206 s.

20. LassWell H., Propaganda Technique in the World War, New York: Peter Smith, 1938/1927. 259 p. http://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015000_379902;view=1up;seq=327

21. LassWell H., The Structure and Function of Communication in Society, http://sipa.jlu.edu.cn/_local/E/39/71/4CE63D3C04A10B5795F0108EBE6_A7BC17AA_34AAE.pdf

22. Lippmann W., Public Opinion, New York: Macmillan, 1922. 427 p. https://monoskop.org/images/b/bf/Lippman_Walter_Public_Opinion.pdf

23. Makukh-Fedorkova I.I., Naukove vyvchennia vplyvu ZMI v doslidzhenniakh amerykanskooho politoloha Harolda Lassuela, «Mediaforum. Analityka. Prohnozy. Informatsiinyi menedzhment:zb. nauk. prats». Chernivtsi: Chernivetskyi nats. un-t, 2016, Vyp. 3-4., s. 135-146.

24. Naumenko T.V., Sociology of mass communication, St. Petersburg: Piter, 2005, 288 p.

25. Neumann C. Committee on Public Information, <https://www.mtsu.edu/first-amendment/article/1179/committee-on-public-information>

26. Office of War Information, <https://guides.loc.gov/rosie-the-riveter/office-of-war-information>

27. Paul Lazarsfeld, https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Paul_Lazarfeld

28. Rossini D., Woodrow Wilson and the American Myth in Italy: Culture, Diplomacy, and War Propaganda, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2008. 276 p. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09592290902782541>

197

29. Schramm, Wilbur (1907-1987), <https://www.encyclopedia.com/media/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/schramm-wilbur-1907-1987>

30. Walter Lippmann and John Dewey, https://www.infoamerica.org/teoria_articulos/lippmann_dewey.htm

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2023.13.198-209>

УДК: 519.7 /378

© Valentyna Bohatyrets¹

**AI AND MACHINE TRANSLATION POST-EDITING:
ADVANCEMENTS AND CHALLENGES
(INSIGHTS FOR STUDENTS OF INTERNATIONAL STUDIES)**

198
—
Now, with the appearance of the latest wave of a sophisticated generative artificial intelligence (AI), humanity is about to embark on an entirely new functioning order. The challenge today is that due to AI the world will definitely undergo drastic metamorphosis tomorrow, and again the day after. To adapt to this reinvented economy, people will need to reinvent their skills, careers – and, indeed, their lives. Therefore, educating people for reinvention in this fluid context will require the reinvention of higher education itself. According to Joseph E. Aoun, taking into consideration the targets to be met in the nearest future, the next generation of HEI students are supposed to be educated to invent, to create, and to discover – to meet society’s targets that any most sophisticated artificial intelligence agent cannot, consequently, a curriculum should include technological literacy, or understanding how machines work and how to work with them. Furthermore, the emergence of cognitive translation studies has stipulated an interdisciplinary approach to delve into the cognitive and behavioural aspects of a broad array of cross-language activities including all kinds of translation and interpreting. In a world that relentlessly pursues efficiency and productivity, the figure of a post-editor, a professional translator who has the skills to add that necessary human touch to a text which has previously been subjected to software algorithms, has become more prominent.

Keywords: *cognitive translation studies, higher education, generative AI, machine translation, post-editing, interdisciplinary approach, students, International Studies.*

¹ PhD in Political Science, Associate Professor, Deputy Head of Department of Modern Foreign Languages and Translation Studies, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine, Email: v.bohatyrets@chnu.edu.ua, ORCID ID 0000-0002-6291-5180.

Штучний інтелект та постредагування машинного перекладу: перспективи та виклики (інсайти для студентів-міжнародників)

Нині, завдяки бурхливому розвитку штучного інтелекту (ШІ), людство впевнено крокує до абсолютно нових реалій. Виклики сьогодення, які постали перед світовим соціумом полягають в тому, що він зазнаватиме і подальших радикальних метаморфоз, використовуючи штучний інтелект абсолютно у всіх сферах діяльності. Щоб відповідати вимогам нового світового економічного порядку, людству варто буде кардинально змінити своє мислення на зростання, стиль життя і кар'єру та набутти наскрізні навички майбутнього. Власне, у цьому контексті, постає питання переосмислення сутності вищої освіти, зокрема, перспективи гуманітарної освіти. На думку Джозефа Ауна, з огляду на цілі, які мають бути досягнуті в найближчому майбутньому, освітянам варто вчити наступне покоління студентів вищих навчальних закладів бути життєздатними – винахідливими, креативними і допитливими, що не під силу жодному найдосконалішому штучного інтелекту. Відповідно, навчальна програма повинна включати комп'ютерну грамотність, тобто розуміння того, як працюють машини і як з ними працювати. У даному контексті, когнітивне перекладознавство та постредагування зумовлюють міждисциплінарний підхід до вивчення когнітивних і поведінкових аспектів широкого спектру міжмовної діяльності, включаючи всі види письмового та усного перекладу. Разом з тим, постредактори-професійні перекладачі, які володіють гуманними рисами, дотримуючись етичних норм і стандартів і є технічно грамотними, є невід'ємною складовою революційних змін у системі освіти.

199

Ключові слова: когнітивне перекладознавство, вища освіта, генеративний ШІ, машинний переклад, постредагування, міждисциплінарний підхід, студенти, міжнародні студії.

“These [AI] tools will help us be more productive (can't wait to spend less time doing email!), healthier (AI medical advisors for people who can't afford care), smarter (students using ChatGPT to learn), and more entertained (AI memes lolol).” Sam Altman, the CEO of OpenAI; the co-founder of ChatGPT.

“The UN convened the first-ever global meeting with education ministers to discuss the risks and rewards of using chatbots in classrooms. Less than 10% of schools and universities follow formal guidance on using AI tools. Generative AI can create data and content based on existing algorithms, but can also make alarming fac-

tual errors. UNESCO is developing policy guidelines and frameworks for the use of generative AI in education.” (United Nations. UNESCO releases UNESCO releases a new roadmap for using AI in education, June, 2023, (<https://www.weforum.org/agenda/2023/06/unesco-new-roadmap-ai-education/>))

Problem statement. Nowadays, with the appearance of the latest wave of a sophisticated generative artificial intelligence (AI), humanity is about to embark on an entirely new functioning order. Furthermore, AI is giving us an excellent opportunity to observe the symbiosis between a sound human and smart technology. While blowing the whistle on AI, many top business leaders, including Geoffrey Hinton, the “godfather of AI”, are seriously worried that artificial intelligence could pose an existential threat to humanity in the not-too-distant future. What is more, within days of the arrival of GPT-4, Goldman Sachs warned that the latest AI systems could automate a quarter of all the work done in the US and the Eurozone, costing some 300 million jobs. At the same time, other CEOs indicated AI will have the most favourable and transformative impact in three key industries: healthcare (48%), professional services/IT (35%) and media/digital (11%). (Aoun, 2023).

Consequently, the challenge today is that because of AI the world will definitely undergo drastic metamorphosis tomorrow, and again the day after. To adapt to this reinvented environment, people will need to reinvent their skills, careers – and, indeed, agency over their lives. Therefore, educating people for reinvention in this fluid context will require the reinvention of higher education itself (Hawary, 2023).

Recent research and publications analysis. The concept of Industry4.0 has been characterised by a drive towards minimising human involvement and emphasising the automation of various processes. This has led to a scenario where humans are, to some extent, in competition with machines, resulting in the displacement of human labour in numerous situations.

In the context of Industry 5.0, there is a notable shift in this trend. The focus now is on establishing a balance wherein the interaction between machines and humans is optimised to yield maximum benefits. This represents a scientific acknowledgment of the need to harmonise technological advancements with the preservation and enhancement of human roles, recognizing the complementary strengths of both entities. The scientific thought behind Industry5.0 underscores the potential for a more synergistic relationship between humans and machines, aiming for a collaborative

coexistence that leverages the unique capabilities of each for enhanced productivity and overall societal well-being (Andres, et al, 2022, 2921-2926).

It is mandatory we should focus on theoretical views and considerations with some practical implications of the aforementioned research concepts and their potential to build a new system of innovation that promotes in a systematic way the open, 'glocal', social and digital social innovations for the benefit of people with a key role of science and its social and societal impact. The concept of University5.0 and Education5.0 is an attempt to address present ongoing digital transformation and green transitions, and to stimulate the social dimension of universities' missions. In a single university perspective, a micro level would concern the optimization of research and innovation processes. At a meso level, we can assume an analysis of the innovation ecosystem in which the university is located, also including the territorial peculiarities within which cooperative synergies would be developed (Carayannis, Morawska, 2023).

Noteworthy, Society5.0 epitomises a human capable of adeptly addressing diverse challenges and societal issues through the application of innovations that have arisen in the era of the fourth industrial revolution, predominantly centred on technology. The integration of these technological advancements necessitates a heightened level of discernment from educators. Consequently, the role of universities and educators within the framework of Society5.0, which places emphasis on human labour, assumes a paramount significance. Given the intricacies of this multifaceted progression, there is an imperative demand for a highly qualified workforce and educators. Their pivotal role lies in cultivating an educational milieu that equips students with the essential skills and knowledge required to navigate and contribute effectively to the evolving landscape of Society 5.0 (HARAHAP, et al, 2023, 249).

In her seminal work Dr. Nidhi Singh predicts that Education 5.0 harnesses advanced technologies to deliver a more personalised and human-centric approach to teaching, emphasising the social and emotional development of students, along with solutions that enhance societal well-being. Recognizing the transformative impact of technology across various sectors such as work, industry, and health, there is a growing consensus that technology should actively contribute to improving life. The evolving landscape of work, marked by digital transformation and automation, necessitates rapid adaptations to align with the dynamics of a swiftly changing global economy. In response to this, many nations are ushering in a new

era of industrial transformation known as Industrial Revolution 5.0 (IR 5.0). This latest industrial wave is anticipated to create opportunities for unprecedented economic growth and innovative ideas. However, to fully capitalise on these prospects, education must evolve in tandem. Consequently, Education 5.0 is emerging as a strategic approach for countries to align their educational systems with the demands of IR 5.0, ensuring that students are equipped to thrive in this rapidly evolving landscape (Singh, 2022).

202
— In this context, I would rather appeal to Jack Ma, a former teacher of English, the founder of Alibaba and one of the most influential entrepreneurs in the world who has some insights and suggestions concerning the problem under discussion. In his speeches and interviews, he often talks about the importance of being unique and human in the age of AI. He claims, “We do not have to compete with the machines to be smarter but teach our children something unique”. And “we [as human beings] should use AI to solve problems rather than being controlled by AI. Although the physical and mental strength of human beings are not comparable to machines, but human beings have a ‘heart’ whereas machines only have ‘chips’” (Ma, 2018).

According to Jack Ma, such authentic qualities as values, believing, independent thinking, teamwork, sports, music and art should be taught to make students/learners human and unique in the age of AI. From my perspective, the system of education is supposed to cultivate the best qualities that could help us not only survive but thrive in the future.

To do that, higher education needs to orient the curriculum to account for the prevalence of AI going forward. In Joseph E. Aoun’s vein, taking into consideration the targets to be met in the nearest future, the next generation of HEI students are supposed to be educated to invent, to create, and to discover – to meet society’s targets that any most sophisticated artificial intelligence agent cannot, therefore, a curriculum should include technological literacy. “The new literacies of Aoun’s humanics are data literacy, technological literacy, and human literacy. Students will need data literacy to manage the flow of big data, and technological literacy to know how their machines work, but human literacy – the humanities, communication, and design – to function as a human being. Life-long learning opportunities will support their ability to adapt to change. The only certainty about the future is change. Higher education based on the new literacies

of humanics can equip students for living and working through change” (Aoun, 2018).

A ‘now generation’ of digital natives appears to dominate every walk of human life. The impact of digital technology and the World Wide Web on translation as a cognitive science is incessant, all-encompassing and insightful. Furthermore, the emergence of cognitive translation studies has stipulated an interdisciplinary approach to delve into the cognitive and behavioural aspects of a broad array of cross-language activities including all kinds of translation and interpreting, namely, such issues as bilingualism and second language acquisition represent in many ways an even tighter focus on the uniquely human elements of linguistic structure and function, as theories build on and remain linked to current and developing knowledge of human cognitive processes.

In a world that relentlessly pursues efficiency and productivity, the figure of a post-editor, a professional translator who has the skills to add that necessary human touch to a text which has previously been subjected to software algorithms, has become more prominent. It is a halfway house between the human and the robotic solution. 203

Consequently, the emergence of cognitive translation studies has stipulated an interdisciplinary approach to delve into the cognitive and behavioural aspects of a broad array of cross-language activities including all kinds of translation and interpreting, namely, such issues as bilingualism and second language acquisition represent in many ways an even tighter focus on the uniquely human elements of linguistic structure and function.

Study objectives: The primary aim of this article is to elucidate key perspectives tailored for students specialising in International Studies, with a focus on Translation Studies (TS). The article contextualises the intricate nexus of artificial intelligence (AI) and machine translation (specifically post-editing), shedding light on both the advancements and challenges within this dynamic intersection.

Tasks: The article undertakes the task of distilling valuable insights pertinent to the realm of machine translation post-editing. This involves the establishment of a robust foundation encompassing best practices, guidelines, and methods for quality assessment within this swiftly evolving domain. The author’s focus revolves around the problem of instilling a more methodical and efficacious students’ approach to post-editing, thereby contributing to overall quality enhancement of machine-translated content.

Presentation of the main research material. English as EFL and the essential part of TS, in this regard, have an immediate relevance to new skills of a future educative and nurturing process -bilingualism, respectively, has a significant influence on students' mindset by stimulating their cognitive abilities, fostering curiosity and learning, promoting skill development, and encouraging a growth mindset. Developing students' different skills provide opportunities for them to engage in problem-solving, strategic thinking, and logical reasoning, which enhances their mental agility and flexibility. By engaging with English, learners develop a sense of confidence, perseverance, and a willingness to embrace challenges, ultimately shaping a positive and adaptable mindset.

Of particular interest for our research was the study of Brown et al (1990), where they delve into a statistical method for machine translation, while presenting a novel approach that leverages statistical models to improve the accuracy and efficiency of machine translation systems. The authors explore the application of statistical techniques in handling language translation, aiming to enhance the overall performance of automated translation processes.

204

—

Noteworthy, the digital age brought the brand-new CAT tools, optimising translation process, computer software SDL Trados, Star Transit, Across, and Wordfast. From a theoretical perspective, we are facing a new challenge of integrating a 'Computer-aided Tools Module' into our department curriculum for translator's training to meet the requirements of the present-day reality. We should provide the students with the necessary methods and knowledge to enable them to deal with this activity and, eventually, they will have an excellent opportunity to acquire the basic knowledge of CAT tools needed to do a high-quality translation and choose a wider variety of scenarios to advance (Bohatyrets et al, 2021, 236).

Respectively, the paper by Carl (2012), presented at the 8th International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2012), focuses on the practice of post-editing machine translation (PEMT) output. The author explores the process of refining and improving machine-generated translations by post-editors after the initial machine translation has been produced. The researcher discloses the challenges, methodologies, and implications of post-editing, shedding light on the role of human intervention in enhancing the quality of machine-generated translations.

Koponen and Salmi (2017) orchestrated a preliminary investigation with the objective of scrutinising the revisions executed by 16 translation

students who had previously undergone instruction in machine translation (MT) and post-editing. This analysis focused on a lucid post-editing task involving English to Finnish translation, with emphasis on evaluating the accuracy and essentiality of the alterations made. The findings revealed that while a majority of the corrections undertaken by the students were accurate, potentially attributable to their prior training, a substantial proportion (34%) appeared superfluous, suggesting a nuanced aspect of their editing decisions.

By leveraging their linguistic expertise and contextual knowledge, post-editors can improve the accuracy, fluency, and overall quality of the translated content. Ultimately, post-editing serves as a quality assurance step that bridges the gap between machine-generated translations and human-level linguistic accuracy. It ensures that the output meets the desired quality standards, aligns with the target audience's expectations, and effectively fulfils the intended purpose of the translation in terms of Error Correction/ Terminology Adjustment/ Style and Tone Refinement/ Cultural Adaptation/ Contextual Clarification/ Adaptation to Target Audience. These examples demonstrate how post-editing fine-tunes machine-translated content, rectifying errors, refining style, maintaining consistency, adapting to context, and meeting the specific requirements of the target audience. Through these postediting interventions, the quality and effectiveness of machine-translated content are significantly enhanced.

205

Shifting to a practical perspective, I came up with the idea to make use of machine translation post-editing into the target language (on the example of the English poem). Taking into account the fact that the use of translation and MT post-editing are increasing the demand for language-skilled professionals and aiming at gauging the use of MT post-editing in the foreign language class, I came up with the idea to make use of computer-aided error analysis (CEA) to extract patterns of error found in translation and MT post-editing into the foreign language (on the example of the English poem). To employ the freshets' creative mindset and the mental elasticity to see the beauty and peacefulness of a cruel reality, the students were suggested translating the poem (entitled "Worst Day Ever?") of an amazing Chanie Gorkin, a 17-year-old about to enter the 12th grade at the Lubavitch high school Beth Rivkah (CBS News, 2015).

Interestingly, the complex poem contains a surprise. From top to bottom it reads negatively, but when the message read in reverse drastically changes. (Students' Translation, 2023).

<p>Today was the absolute worst day ever And don't try to convince me that There's something good in every day Because, when you take a closer look, This world is a pretty evil place. Even if Some goodness does shine through once in a while Satisfaction and happiness don't last And it's not true that It's all in the mind and heart Because True happiness can be attained Only if one's surroundings are good It's not true that good exists. I'm sure you can agree that The reality Creates My attitude It's all beyond my control And you'll never in a million years hear me say Today was a very good day</p> <p>* Now read it the other way, from bottom to top *</p> <p>CHANIE CORKIN</p>	<p>Це був найгірший день у моєму житті І не намагайся мене переконати, що Можна знайти щось хороше у кожному дні Тому що, як тільки ти приглядишся, Помітиш, що у світі сила-силенна зла Навіть якщо Час від часу проблискує маленька частинка добра Насолода і щастя – не вічні. І це повна брехня, що Все залежить від твоїх думок і поглядів Тому, що Справжнє щастя досяжне Лише за умов, що твоє оточення сприятливе І мифом є те, що добро існує Я певна, ти погодишся, що Реальність Формує Моє світовідчуття Все це – поза нашим контролем Ти ніколи в житті не почувеш від мене, що «Сьогодні – день повен добра».</p> <p>А зараз прочитай знову вгору</p> <p>Банер Євгена</p>	<p>Сьогодні був найгірший день, І не намагайся мене переконати. Та є добро у кожному із нас, Копи ти пильним оком глянеш. Цей світ жорстокий, повен зла, Хоча добро проблискує десь зідка. Задволення і щастя не триває вічно, безумовно, І неправда це, що все життя належить розуму і серцю. Тому що справжнє щастя є, існує, Серед буденних днів стількох. І це неправда, що добро існує, Що кожен день хороше щось несе, Я впевнена, що ти погодишся на це. Моя реальність творить щось незриме, І все поза моїм контролем неваловимим. І ти ніколи не почувеш від мене теж, Що сьогодні був хороший день без меж.</p> <p>Roksolana Myroniuk</p>
--	---	--

206

Needless to say, since the Russia's unprovoked full-scaled war burst out, our students were still stressed and exhausted from the unprecedented effects of COVID-19 and were struggling to return to a less stressful lifestyle. Likewise, education objectives are to go beyond limited goals such as academic achievement to actively promote and maintain students' both physical and emotional well-being. In my opinion, English is really important as a tool for students' mental health as well as their self-esteem. What is more, bilingual translation activities develop their cognitive and emotional competencies to navigate successfully through the challenges of the current realities.

Therefore, the activity was spruced up during our class when I noticed that my students-translators-to-be felt dreary and depressed. So, they were pushed to use their blue-sky thinking (the activity of trying to find completely new ideas) about reading the poem, analysing the contrast of attitudes towards meaningful life and the sense of gratitude, since there are two ways of reading this incredible poem, the difference teaches us perspective!

Likewise, they were made to compare the translations made by their

fellow-students and Google Translate to their own ones in order to evaluate machine translation quality and their new-gained skills. The experiment proved the machine translations to be ‘ridiculous’, but in fact quite acceptable. In the cases investigated, machine translations are sometimes as acceptable as the ones post-edited by the professional translators, since the MT through a lack of attention or by ignoring the case of polysemous words. To recapitulate, the experiment proved the Google translations to be obviously plain and sometimes absurd and there are a number of mistakes such as wrong subject-verb agreement, wrong interpretations of polysemous words (where a single word or phrase has multiple related meanings), wrong interpretation of gendered words. However, overall, the results are far more satisfying than forecast. Additionally, the students had an excellent opportunity to analyse the idiosyncrasies of every author (translator), the machine translation provided a basic ground for their creativity and flexibility of their mindset. This experiment provided some insights into the main difficulties found by the students in MT post-editing into their mother tongue, paying attention to all the peculiarities of a foreign language.

207

Thus, a comparative analysis of error frequency has been performed on the results of EFL first-year students’ doing post-editing as compared to another group doing translation in order to gauge the level of difficulty of MT post-editing and opposed to translation from the foreign language into a mother tongue.

My strong conviction is the EFL class served as a platform for the bilingual student’s enrichment in positive psychology, feeling the beauty of the flowery English and embracing the difference between the source language (English) and target language (Ukrainian) as well as gaining a new experience of MT post-editing (their future job).

The role of postediting in ensuring high-quality translations cannot be overstated, as it adds the essential human touch needed to deliver accurate, natural, and contextually appropriate translations.

Conclusions. To finalise, the intersection of Artificial Intelligence (AI) and Machine Translation Post-editing (PE) presents a dynamic landscape of advancements and challenges. The rapid progress in AI technologies has significantly improved the efficiency and accuracy of machine translation systems, leading to increased adoption across various industries. However, the need for post-editing remains crucial to ensure the quality and context-specific nuances of translated content. Challenges such as linguis-

tic nuances, cultural context, and domain-specific terminology continue to pose hurdles for fully autonomous machine translation. Collaboration between AI systems and human post-editors is emerging as a promising approach to address these challenges. As technology evolves, striking the right balance between automated translation and human intervention will be pivotal for achieving optimal results in the field of language translation. The ongoing exploration of innovative solutions and the continuous refinement of AI algorithms will likely shape the future landscape, offering a synergistic approach that leverages the strengths of both machines and human expertise in the realm of translation.

Hence, contemporary technology significantly shapes the translation industry, impacting the methods employed by professional translators and consequently influencing the pedagogy for training future translators. Machine Translation (MT) has emerged as a pivotal force in the translation market, and staying competitive in the field necessitates future translators to adeptly utilize and integrate technology as an essential tool in their professional practices. To accomplish this objective, extensive research on different facets of MT usage and the post-editing process is essential. In this regard, the current study highlights various avenues for future research.

208

—

References:

1. Andres, F. Sempere-Ripoll, A. Estesó, M.M.E. Alemany 2022. "Mapping between industry 5.0 and education 5.0", edulearn 22 Proceedings, pp. 2921-2926. <https://www.weforum.org/agenda/2023/05/3-ways-higher-education-can-prepare-for-generative-ai-revolution>
2. Aoun, Joseph E. 2018. "Robot-Proof Higher Education in the Age of Artificial Intelligence", The MIT Press. 216pp.
3. Aoun, Joseph E. 2023. "Here are 3 ways higher education can prepare for the generative AI revolution" //The Growth Summit: Jobs and Opportunity for All. <https://www.weforum.org/agenda/2023/05/3-ways-higher-education-can-prepare-for-generative-ai-revolution/>
4. Bohatyrets, V. 2023. "AI and Machine Translation PE (Post-editing): Advancements and Challenges" (plenary speech). VII International Conference of the UERA «Transformation of Education: Challenges of the Present». <https://drive.google.com/drive/u/0/my-drive>
5. Bohatyrets, Valentyna, Kudelko, Zoya, Melnychuk, Liubov. 2021. "Growing Synergy Between the Knowledge Society and Cognitive Translation Studies", ANADISS, nr. 31 (I), 223–237

6. Brien, Sharon. 2004. "Machine Translatability and Post-Editing Effort: How do they relate?". *Translating and the Computer* 26, London: Aslib. https://www.researchgate.net/publication/228784412_Machine_Translatability_and_Post-Editing_Effort_How_do_they_relate
7. Brown, Peter, John Cocke, Stephen Della Pietra, Vincent Della Pietra, Frederick Jelinek, Robert Mercer, and Paul Roossin. 1990. "A Statistical Approach to Machine Translation." *Computational Linguistics* 16, no. 2: 79-85.
8. Carayannis, E.G., Morawska, J. 2023. "University and Education 5.0 for Emerging Trends, Policies and Practices in the Concept of Industry 5.0 and Society 5.0." In: Machado, C.F., Davim, J.P. (eds) *Industry 5.0*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-26232-6_1
9. Carl, Michael. "Post-Editing Machine Translation Output." In *Proceedings of the 8th International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2012)*, 343-347.
10. CBS News New York. 2015. "Brooklyn Girl Behind Viral 'Worst Day Ever' Poem Speaks Exclusively With 1010 WINS". CBS Broadcasting Inc. <https://www.cbsnews.com/newyork/news/worst-day-ever-poem-goes-viral/>
11. HARAHAHAP, N., LIMBONG C., SIMANJORANG, E. 2023. "THE EDUCATION IN ERA SOCIETY 5.0". *Jurnal Eduscience (JES)*. Volume 10, No. 1
12. Hawary, Mohammad EI. 2023. "Academics Map Opportunities to Benefit from AI in Arab Universities". <https://www.al-fanarmedia.org/2023/07/academics-map-opportunities-to-benefit-from-ai-in-arab-universities/>
13. Jack Ma on the future of education (teamwork included). 2018. <https://youtu.be/rHt-5-RyrJk>
14. Koponen, M. & Salmi, L. (2017). "Post-editing quality: Analysing the correctness and necessity of post-editor corrections". *Linguistica Antverpiensia, New Series: Themes in Translation Studies*, 16, 137-148. <https://lanstts.uantwerpen.be/index.php/LANS-TTS/article>
15. Singh, Nidhi. 2022. "Unlocking the Potential of IR 5.0: How Education 5.0 Can Meet the Needs of Industry 5.0". https://www.linkedin.com/pulse/unlocking-potential-ir-50-how-education-can-meet-needs-nidhi-singh?trk=public_post
16. Students' Translation of the Poem. April, 2023. <https://www.canva.com/design/DAFgKw7oqyY/0WgAbgzwwpGauIcuUJkSVg/edit>

ДОСЛІДЖЕННЯ МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ

Медіафорум : аналітика, прогнози,
інформаційний менеджмент :
зб. наук. праць. – Чернівці :
Чернівецький нац. ун-т, 2023. –
Том 13. – С. 210-227

Mediarorum: Analytics, Forecasts,
Information Management:
Collection of Research Articles. – Chernivtsi:
Chernivtsi National University, 2023. –
Vol. 13. – pp. 210-227

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2023.13.210-227>

УДК: 327.3

© Лев-Олександр Бондаренко¹

АКТУАЛЬНІ СОЦІОКУЛЬТУРНІ ПРОБЛЕМИ ТА НАСТРОЇ У КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

210

Мета статті полягає у комплексному аналізі основних чинників, що впливають на соціокультурні зміни у країнах Європейського Союзу. У статті розглядається питання політики мультикультуралізму у країнах Європейського Союзу, а також актуальних соціокультурних проблем та настроїв, спричинених міграційними, економічними та соціальними процесами. У дослідженні проводиться аналіз впливу історичних процесів на формування етнічних груп, які у подальшому становленні європейських держав та їх об'єднання у Європейський Союз, відігравали та продовжують відіграти важливу роль у питання регіональної політики. Результат дослідження полягає у підтвердженні факту того, що невдалі спроби інтегрувати іммігрантів у європейське суспільство призводять до загострення відносин між корінним населенням європейських держав та іммігрантами, зростання антиіммігрантських настроїв та масових протестів європейців проти міграційної політики національних урядів.

Ключові слова: мультикультуралізм, міграція, культурна ідентичність, етнічні групи, європейська єдність, полісоціокультуралізм, ЄС.

Urgent Social and Cultural Issues and Attitudes in the European Union Countries

The purpose of the article is to consider the issue of multiculturalism policy in the European Union countries, as well as current socio-cultural problems and attitudes caused by migration and economic and social processes.

¹ Аспірант кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна. E-mail: bondarenko.lev-oleksandr@chnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-6244-9706>.

The study analyses the influence of historical processes on the formation of ethnic groups, which, in the subsequent formation of European countries and their consolidation into the European Union, played and continue to play an essential role in the matter of regional politics. The study confirms that unsuccessful attempts to integrate immigrants into European society led to the aggravation of relations between the native population of European states and immigrants, growth of anti-immigrant sentiments and mass protests of Europeans against the national governments' migration policies.

Keywords: *multiculturalism, migration, cultural identity, ethnic groups, European unity, polysocioculturalism, EU.*

Постановка проблеми. Важливою ідеологічною й духовною основою Євросоюзу, історія якого розпочалася у 1993 р. з набуттям чинності Маастрихтського договору, покликана стати саме соціокультурна складова єдності європейських народів. За словами Ж. Монне, одного з основоположників європейської інтеграції, маючи можливість знову розпочати процес євроінтеграції, він започаткував би його з соціокультурної складової європейської єдності, яка виявилась дійсно вагомим компонентом в розбудові Євросоюзу. Цю соціокультурну складову слід розглядати як квінтесенцію «всіх видів людської діяльності, звичаїв, вірувань, тобто всього матеріального та духовного, що створено людьми. Таке визначення культури наголошує на важливій ролі соціально-історичної спадщини і традицій» (Соціокультурні, 2010). При цьому культурні цінності утворюють суспільні інститути країни.

Отже, дослідження соціокультурних змін та актуальних тенденцій в Євросоюзі, що викликані міграційною кризою і загальною зміною суспільно-політичних орієнтирів, демонструє свою актуальність та перспективність. Саме ці зміни формують основні тенденції та чинники впливу на подальший розвиток ЄС, настрої місцевого населення, формування ідеологічних переконань, тощо.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Аналіз актуальних соціокультурних проблем та настроїв у країнах Євросоюзу доволі активно проводять як вітчизняні, так і європейські науковці, оскільки дана тема має безпосередній вплив на низку супутніх процесів, та багато у чому залишається визначальною складовою у моделюванні політичних, економічних та соціальних стратегій, як у короткостроковій, так і у довгостроковій перспективі.

Впродовж останнього десятиліття спостерігається найвищий інтерес щодо актуальних соціокультурних проблем та настроїв у країнах ЄС саме крізь призму міграційних процесів, які неодноразово демонстрували кризові явища та становили серйозну загрозу для всієї конструкції Європейського Союзу, основаної на системі договорів, законодавчих актів та інших нормативних документів (Липовська Н., Ткаченко М., Щербаков Ю., Фурсова О.).

У той же час, протягом декількох останніх років спостерігається значна актуалізація даного питання у контексті політичних процесів як на державному, так і на загальноєвропейському рівні, оскільки саме соціокультурна проблематика та суспільні настрої у країнах ЄС демонструють визначальну роль у процесі підготовки до виборів у Європейський Парламент, які мають відбутися у червні 2024 р., а відповідно – формують основну повістку дня та визначають актуальні ідеологічні і політичні тенденції на найближчі п'ять років (U. Beck, R. Koopmans, P. Norris).

212

Зважаючи на євроінтеграційні процеси в Україні та подальші перспективи приєднання до Євросоюзу, а також на політичну та економічну залежність України від ЄС, важливо зазначити, що питання соціокультурних проблем та настроїв у ЄС, їх вплив на подальший розвиток політичного життя, є надважливим фактором, що потребує більш ґрунтовних досліджень і серед вітчизняних науковців. Такий підхід дасть змогу більш якісно перейняти важливий досвід та інтегрувати його у внутрішньополітичні процеси.

Мета статті – комплексний аналіз основних чинників, що впливають на соціокультурні зміни у країнах Європейського Союзу; дослідити питання політики мультикультуралізму у країнах ЄС, актуальних соціокультурних проблем та настроїв, спричинених міграційними, економічними та соціальними процесами. Завдання статті полягають у наступному: обґрунтувати актуальні соціокультурні проблеми та настрої у країнах Євросоюзу, відслідкувати тенденції щодо їх зміни, та визначити рівень їх впливу на суспільно-політичні процеси. У статті використано статистичний, порівняльний, моніторинговий методи, системний і функціональний методологічні підходи.

Виклад основного матеріалу. На відміну від США, країн Південної Америки й Австралії, тобто держав, становлення яких пов'язано з імміграцією з Європи значної кількості населення, які долучалися

до формування нових націй, самі європейські країни пережили подібні процеси на початку середньовіччя.

У ХХ ст. у деяких країнах ЄС збереглися соціокультурні проблеми. Так, у Бельгії, де існують окремі регіони, населені представниками різних етнічних груп: Фландрія з нідерландською мовою (офіційною), Валлонія з французькою (офіційною), Брюссель – столиця з двома – нідерландською та французькою – офіційними мовами та Східна Бельгія з німецькою мовою у статусі офіційної. В кожному з цих регіонів існують свої соціокультурні особливості, помітні, зокрема на прикладі мов. Міські ради, поліція й інші органи влади зобов'язані використовувати лише офіційну мову, навіть якщо вони розуміють інші мови.

Хоча всі три мови мають офіційний статус, у школах Валлонії нідерландська мова не завжди є частиною обов'язкової освітньої програми, а у Фландрії французьку вивчають обмежено. Також німецька не є обов'язковою у Фландрії та Валлонії. В результаті – ситуація, коли бельгійці з Валлонії не говорять нідерландською, а фламандці знають французьку гірше, ніж 20 років тому, і, як наслідок, їм важко зрозуміти один одного. «Протягом багатьох років французька мова в Бельгії вважалася мовою еліти й освічених людей, в той час як нідерландська мова була широко розповсюджена серед нижчого класу суспільства. Фламандський рух політично боровся за здобуття мовних прав упродовж ХІХ–ХХ століть, а також сприяв переходу економічного розвитку з Валлонії до Фландрії протягом середини ХХ століття» (Булда, 2020).

Мовні вимоги до професії в Бельгії залежать від сфери зайнятості. Наприклад, у Фландрії обов'язково слід знати нідерландську і бажано англійську мови. Знання французької потрібно в 75% випадків, а німецька мова є доволі специфічною для кожної окремої компанії. У Валлонії французька обов'язкова, а другою мовою може бути англійська. Вимога знати нідерландську мову рідша. Брюссель вимагає добрих знань нідерландської, французької й англійської мов.

Однак, завдяки мовному підходу в освіті, вимоги до професійних знань та навичок теж значно вищі ніж пропонують школи. Ще суперечливішим є те, що діти, які навчаються у школах Фландрії та Валлонії, насправді не завжди мають рівні можливості працевлаштування, оскільки нідерландську, як необхідну мову для роботи, зазвичай не викладають у школах Валлонії, тоді як французьку мову

у Фландрії викладають не обмежено. Як результат, ми бачимо високий рівень безробіття у Валлонії та багато політичних маніпуляцій у цьому плані.

Наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. країни Євросоюзу зіштовхнулися з низкою соціокультурних проблем, пов'язаних з появою у складі країн цього союзу етнічних та релігійних меншин, менталітет та релігійні переконання яких розбігалися зі світоглядом переважної більшості корінного населення країн-засновників. Одні країни Євросоюзу намагалися не допустити до себе іммігрантів та позбутися тих, хто вже в'їхав, а інші – швидше асимілювати чи інтегрувати їх. Поповнюючись мігрантами з країн Азії і використовуючи їх працю, західноєвропейські країни не збагачувалися від цього культурно.

214

Об'єктивною передумовою згаданих проблем є те, що дедалі більша частина населення країн ЄС народилися за його межами. Вже в 2010 р. таких людей було 31,4 млн, тобто 6,3% людей, які проживали в ЄС. Найбільша абсолютна кількість людей, народжених за межами ЄС, була в Німеччині (6,4 млн), Франції (5,1 млн), Сполученому Королівстві, яке тоді було членом ЄС, (4,7 млн), Іспанії (4,1 млн), Італії (3,2 млн) та Нідерландах (1,4 млн). У 2017 р. майже 825 000 претендентів набули громадянство держави-члена Європейського Союзу. Серед них – найбільші групи сформували громадяни Марокко, Албанії, Індії, Туреччини та Пакистану (Acquisition, 2019). Наприклад, у 2017 р. до ЄС прибули 2,4 млн іммігрантів з країн, що не входять до ЄС (Migration, 2019).

Етнічна багатобарвність спровокувала й загострення соціокультурних проблем. Так, турки сформували у Німеччині організації, які використовували «цінності західного лібералізму для реалізації антиліберальних антизахідних цінностей» (Погорельська, 2011). Головною перешкодою інтеграції мусульман у суспільство є релігія. Серед корінного населення поширюється ксенофобія, тоді як мігранти бажають жити у відповідності зі своїми традиціями, принципами. Успішній інтеграції заважають принципові положення для мусульман, наприклад, відмінності ролей чоловіка та жінки в суспільстві, носіння хіджабу. Примітно, що станом на 2021 р., Словаччина залишалася єдиною країною Європейського Союзу, на території якої не було побудовано жодної мечеті. Перш за все, це обумовлено тим, що на території країни проживає найменша мусульманська діаспора у порівнянні з іншими країнами ЄС.

Варто зазначити, що, усвідомлюючи вагомість соціокультурних проблем, лідери країн Євросоюзу дотримувалися на межі XX та XXI ст. концепції мультикультуралізму, яка виходить з трьох постулатів:

- кожен член суспільства має етнічно обумовлену культурну приналежність;
- кожна культура заслуговує на повагу;
- культурний плюралізм суспільства потребує підтримки держави.

Політика мультикультуралізму передбачає систему цілеспрямованих заходів на загальнодержавному, локальному й комунальному рівнях, спрямованих на забезпечення конструктивного співіснування різних расових, етнічних, культурних і релігійних груп в межах однієї ліберальної демократичної держави. Ліберальний мультикультуралізм, виступаючи за збереження різних культурних ідентичностей, водночас передбачає єдину політичну культуру, що базується на цінностях, спільних для всіх, хто проживає в цій державі. Радикальні ж прибічники мультикультуралізму ставлять групові права вище спільних для всього суспільства цінностей. Зрештою політика мультикультуралізму не суперечить інтеграції – вона має інтеграцію своєю кінцевою метою. Так було в Канаді, першій країні, яка офіційно взяла на озброєння політику мультикультуралізму. В країнах ЄС мультикультуралізм передбачає передовсім залучення до культурного поля елементів культур іммігрантів з країн «третього світу». В Німеччині створення мультикультурного суспільства обстоювали представники партії «зелених» як оптимальну противагу інтеграції, яку ототожнювали з асиміляцією. Радикальні активісти цієї партії вимагали полегшити умови в'їзду до Німеччини бідних і переслідуваних мігрантів, не порушувати їх групових прав на культурну ідентичність, не примушувати до насильницької інтеграції. Втім 2004 р. в країні був прийнятий закон про імміграцію, орієнтований, зокрема на цілеспрямовану інтеграцію в німецьке суспільство іммігрантів, що в ній проживають. Але спонукати до цього іммігрантів-мусульман, які мали німецьке громадянство, було вже неможливо.

Соціокультурні проблеми країн Євросоюзу особливо помітні на прикладі Німеччини, в якій німці становлять 91,5 %, а серед етнічних меншин переважають турки – 2,4 %, на інші ж етнічні меншини (греки, італійці, поляки, росіяни, сербо-хорвати, іспанці) припадає 6,1 % населення (The World Factbook, 2024). При цьому чисельність німців

стабільно зменшується, народжуваність 2015 р. склала 8,47 % (217-те місце у світі), смертність – 11,42 % (30-те місце) (The World Factbook, 2024), у країні існує від’ємний природний приріст. Через скорочення народжуваності суспільство старіє. Тож, зменшення питомої ваги етнічних німців у населенні країни є серйозною соціокультурною проблемою. Одна з причин та, що «народжуваність в сім’ях іммігрантів, що прибули до Німеччини з країн неєвропейських культур, значно перевищує рівень народжуваності в корінного населення. В довгостроковій перспективі це може викликати небажані зміни структури населення, послаблення німецького етносу та, зрештою, послаблення становища Німеччини у світі» (Погорельська, 2011).

216

Ще у 2010 р. на це звернув увагу німецький соціал-демократ Т. Саррацін у своїй книзі «Німеччина самоліквідується. Як ми програємо нашу країну», яка набула скандального розголосу. На його думку, відбувається негативний відбір, внаслідок якого Німеччина втрачає рівень інтелекту та розвитку. Цей процес зумовлений невірною імміграційною політикою, яка замість імпорту мозків десятиліттями займалася імпортом дешевої робочої сили. Подібна каста мігрантів, за Сарраціном, не здатна до інтеграції в німецьку систему і не збагатила Німеччину ні в інтелектуальному, ані у виробничому відношенні. «Мусульманській імміграції в Європу притаманні релігійність і прихильність до архаїчних форм життя. Ця суміш ускладнює економічну й культурну інтеграцію й, перешкоджаючи емансипації жінок, тягне за собою особливу багатодітність мусульманських іммігрантів, стимульовану до того ж соціальною державою» (Sarrazin, 2011).

На початку 2015 р. на країни Європейського Союзу обрушилася ще одна проблема – так звана міграційна криза. Війни в Сирії, Афганістані, Іраку й Лівії призвели до величезного потоку біженців з цих країн. Міграційну кризу 2015 р. називають найбільшою в Європі після Другої світової війни.

Протягом 2015 р. до Європи прибули 1,3 млн. осіб з проханням про надання притулку (Melani, Birte, 2017), це було найвищим показником за рік з часів Другої світової війни. Н. Пак виокремлює такі причини міграційної кризи 2015 р.:

- відсутність у значній кількості мігрантів можливостей для працевлаштування в їх рідній країні;
- економічна нестабільність, яка там існувала;
- висока загроза голодної смерті;

- брак соціальної справедливості;
- прагнення здобути якісну освіту у країнах Євросоюзу;
- природні катаклізми, які загрожували здоров'ю та життю їх мешканців;
- загроза життю в районі бойових дій.

Внаслідок цього Італію, Грецію та деякі інші країни Євросоюзу захлеснула хвиля мігрантів із країн Близького Сходу й Північної Африки. До Європи щодня приїздили декілька тисяч мігрантів. Уряди країн ЄС розміщували їх у «тимчасових таборах», але самі європейці не поділяли такої «гостинності». Реакцією Європи у відповідь на таку міграцію стало зростання хвилі націоналізму.

Відсутність фінансування й житла для розміщення біженців, не продумана концепція з розподілу мігрантів у країнах ЄС, невдоволення місцевих жителів тощо призвели до виникнення кризи в Європі, наслідки якої відчуваються досі.

Важливо, на нашу думку, розглянути вплив міграційної кризи 2015 р. на настрої виборців у країнах ЄС. Австрія, Бельгія, Данія, Німеччина, Норвегія, Словенія, Угорщина, Швеція – тимчасово відновили контроль на внутрішніх кордонах ЄС. Внаслідок міграційної кризи зростає популярність крайніх правих сил. Так, на президентських виборах 2017 р. у Франції Марі Ле Пен вийшла у II тур і зібрала 33,9% голосів (Макрон і Ле Пен, 2022). В Німеччині в 2015 р. було зареєстровано 747 нападів на житла мігрантів, у 222 випадках їм завдали тілесних ушкоджень. Така радикалізація настроїв свідчить, що міграція стала найбільшійою проблемою, обійшовши економічні труднощі і безробіття.

Криза 2015 р. негативно вплинула на спільну політику ЄС щодо міграції. Країни ЄС виявились неготові до неї і відчували негативні наслідки в житловій, освітній та медичній сферах. Через неконтрольований потік біженців державам ЄС довелося фінансувати утримання мігрантів, скорочуючи відповідно видатки на свої соціальні програми через нестачу бюджетних коштів. Видатки на потреби біженців створили загрозу значного «політичного люфту». Отже, міграційна криза вплинула на внутрішнє функціонування ЄС; поставила під сумнів дієвість Шенгенських угод, що забезпечують свободу пересування в межах ЄС, оскільки через територію деяких країн Євросоюзу здійснювався транзит біженців.

Країни Євросоюзу відновили практику контролю на своїх кордонах. Так, Німеччина в 2017 р. на декілька місяців встановила контроль на кордоні з Австрією. До подібних заходів через терористичні загрози вдалися Австрія та Франція (Temporary, 2024). Представники правих партій країн ЄС наголошували на необхідності впровадження заходів, спрямованих на обмеження потоків мігрантів. Поновлення міграційної кризи може стати причиною нового зростання економічних витрат на допомогу біженцям, отже, її тягар лягає на громадян цих країн. Зростання числа біженців, готових працювати за меншу зарплату, ніж громадяни країн ЄС, може посилити проблему безробіття (Кермач, 2015). Вочевидь, такий перебіг подій зашкодить інтересам громадян країн ЄС та спричинить негативні настрої щодо мігрантів. На це вказує й активізація націоналістичних організацій, стурбованих загрозами в соціокультурній сфері.

218 — Міграційна криза 2015 р., породжені нею соціокультурні проблеми засвідчили неефективність євроструктур, певну роз'єднаність у середовищі ЄС. Змінилися настрої громадськості країн ЄС: феномен міграції з країн Близького Сходу чимало європейців розглядають як загрозу, з якою слід боротися (Scalia, 2015).

Свого часу один з архітекторів Маастрихтського договору Жан-Клод Юнкер, голова Єврокомісії у 2014-2019 рр., відзначаючи успіхи в подоланні міграційної кризи 2015 р., підкреслював, що міграція залишатиметься викликом для майбутніх поколінь європейців на довгі роки (Малиновська, 2018). Тому Європа має підготувати відповідні інструменти для справедливого і відповідального врегулювання соціокультурних проблем, для належної відповіді на можливі кризи. За словами Ж.-К. Юнкера, настав час перейти від пропозицій до законів, а від законів – до практики. Таким чином, одним з найважливіших чинників сучасних соціокультурних проблем для країн ЄС стали міграційні тенденції біженців. Значне число біженців перетинає європейські кордони у пошуках кращого життя, що вже загрожує безпеці та стабільності європейських країн і спричинило кризові явища в європейському середовищі. Тому успішне подолання соціокультурних проблем в ЄС є досить важким та довготривалим, вимагає пошуку спільної позиції та, що найголовніше, встановлення чіткої та довгострокової стратегії, яка допоможе керівництву ЄС прогнозувати тенденції міграційних потоків і приймати відповідні рішення.

Для Європейського Союзу актуальною нині залишається пробле-

ма інтеграції країн-членів у сфері культурних відносин. Основним принципом організації соціального простору під час переходу громадянських суспільств індустріального типу до постіндустріального стану, від модерністської культури – до постмодерністської, а отже принципом постліберального й постнаціонального світопорядку має бути полісоціокультуралізм. Тому країни Євросоюзу мають послідовно керуватися принципом полісоціокультуралізму як у внутрішній, так і у зовнішній політиці.

Намагання керівних органів ЄС йти назустріч людям з різними життєвими цінностями, звичками й традиціями недвозначно свідчить про тенденції в сфері культури й не тільки. Ж. Монне (1888-1979), перший голова Європейського об'єднання вугілля і сталі, засновник сучасного європейського співтовариства, розпочав свої мемуари словами: «*Nous ne coalissons pas des Etats, nous unissons des hommes*» («Ми не об'єднуємо держави, ми об'єднуємо людей»). Практика свідчить про те, що здійснити друге набагато важче, але й набагато важливіше, ніж усунути кордони між країнами. Необхідно наголосити, що в цілому, у внутрішній культурній політиці Європейського Союзу демократичний вектор розвитку спрямовано на повноцінне визнання прав країн ЄС на реалізацію їх власної етнокультурної ідентичності. В свою чергу суб'єкти Європейського Союзу здебільшого згідні з визнанням права союзного центру на реалізацію його суверенності в необхідному обсязі сфер і сили впливу. Однак аналіз показує, що в цілому проблема культурної інтеграції в Європейському Союзі існує.

219

На думку німецького політолога К. Леггеві, сьогодні культура в Європі служить артикуляції конфліктів (тобто виявленню політичними силами вимог суб'єктів суспільства), а не їх пацифікації (умиротворенню). Сучасна культура переживає процес «креолізації», тобто реалізується як нестійка суміш мови рабів та мови колонізаторів. З цієї точки зору «глобалізація» може бути розглянута як «глокалізація» – а процес розвитку, що характеризується співіснуванням різноспрямованих тенденцій, на тлі глобалізації замість очікуваного зникнення регіональних відмінностей відбувається їх посилення. На думку Леггеві, американізація, – це, без сумніву, вульгаризація простору культури, але, з іншого боку, це й шлях до розкріпачення від влади старих ієрархій, до легалізації (досягнення однорідності) культурного буття європейців (Кривулін, 2008).

Таким чином, К. Леггеві вважає неминучою американізацію Європи як шлях до «європеїзації». Дійсно, мета європейського об'єднання часто зводилась переважно до економічних інтересів, а розкриття великої гуманістичної спадщини європейської культури залишилось на узбіччі. І лише останнім часом політики держав ЄС стали впритул займатися культурним будівництвом європейського співтовариства. Однак при цьому існують соціокультурні проблеми всередині самого Євросоюзу, наприклад, окремі країни бачать в інтеграційних процесах у сфері культури загрозу своїй національній культурі, поглинанню її певною субкультурою ЄС. Зростає число проблем фінансового характеру, в зв'язку з нерівними можливостями різних країн брати участь у фінансуванні загальноєвропейських культурних процесів.

Що стосується тих країн Євросоюзу, які в минулому перебували у складі СРСР, то їх соціокультурні проблеми здебільшого пов'язані з мовними проблемами, зокрема з суперечностями щодо функціонування російської мови, яку значна частина суспільства сприймає як мову нещодавніх окупантів.

220

Особливо актуальна ця проблема для Латвії, в якій питома вага росіян становить 24,49%, а частка латишів лише 62,74%, тобто менше 2/3 населення. Ще в 2004–2006 рр. школи для національних меншин в Латвії було реформовано таким чином, що в 10-12 класах, попри протести російських шкіл, щонайменше 60% навчальних годин мають проводитися латиською мовою.

У 2011 р. молодіжний рух «Об'єднана Латвія» розпочав збір підписів за визнання російської мови другою державною. Організатори також підтримали надання юридичного статусу латгальській мові. 29,4% учасників референдуму 2012 р. проголосували за надання російській мові статусу другої державної, але 74,8% виборців були проти, тож референдум закріпив статус латиської як єдиної державної мови Латвії. У 2018 р. Сейм Латвії вирішив у 2019-2022 рр. перевести школи для національних меншин на освіту латиською мовою. Вирішили 80% програми навчання в 7-9 класах викладати державною мовою, а після 2021/2022 н.р. в усіх середніх школах загальні предмети вивчаються латиською, даючи можливість школярам із національних меншин освоїти рідну мову, літературу і культуру та пов'язані з історією предмети. Отже, сучасна мовна політика Латвії спрямована передусім на розвиток національної мови, зокрема в освіті.

Сучасна агресія Росії проти України спричинила нову проблему для ЄС, пов'язану з облаштуванням українських біженців. Щоправда, її соціокультурний характер не настільки гострий, як це було у 2015 р., оскільки українці не мають разючих відмінностей від народів Євросоюзу. Проблема створює насамперед величезне число біженців з України. Наразі у країнах ЄС, за різними оцінками, перебувають понад чотири млн. осіб з України, які отримали статус тимчасового захисту (загальна кількість біженців з України в Європу може бути більшою). У червні 2023 р. їхня кількість збільшилася ще на 46 тис. чол., що на 1,1% більше ніж у травні (Соколенко, 2023). Найбільше українських біженців у Німеччині та Польщі. У прийомі українських біженців у країнах Євросоюзу велику роль відіграла громадськість. Протягом перших трьох тижнів війни в Європу приїхали 3 млн. осіб (Тренгардт, 2015). Позаяк державні органи країн ЄС не могли впоратися, безпосередню допомогу біженцям надали громадяни країн ЄС.

ЄС офіційно надав статус «тимчасового притулку» українським біженцям. Українці, в свою чергу, набули можливості їхати куди завгодно за власним вибором. Завдяки цьому українці мали можливості вибору місця проживання і так вдалося уникнути конфліктів між країнами ЄС. Українці розподілилися в Євросоюзі нерівномірно. Деякі країни, як Чехія чи Естонія, прийняли значно більше біженців з України ніж, наприклад, Угорщина, Франція чи Швеція. В деяких країнах більшість біженців вже працюють, в інших їх зайнятість дуже низька. Більшість біженців з України – це жінки з дітьми. ЄС в цілому й окремі його країни вимушені створювати для них нові умови та перспективи. Йдеться, зокрема про навчання для дітей та роботу для дорослих. Подальша доля біженців породжує нові соціокультурні проблеми. На початку люди сподівались, що війна швидко закінчиться і біженці повернуться додому за декілька місяців. Але після двох років війни слід констатувати, що перспективи її закінчення наразі туманні.

На думку німецького професора Д. Тренгардта, в 2015 р. готовність прийняти біженців була підірвана адміністративною діяльністю держав, кампаніями проти біженців і, звичайно, терактами. Він зазначав, що ситуацію з українськими біженцями у країнах ЄС можна порівняти з прийомом сирійців Туреччиною у 2015 р. Число біженців з Сирії теж налічувало близько 4 млн. Туреччина зробила все можливе для того, щоб прийняти біженців та створити необхід-

ні умови для їх подальшої інтеграції у внутрішнє життя (Тренгардт, 2015).

Однією з особливостей сучасної української міграції є велике число розділених сімей. Багато жінок з дітьми опинилися у країнах ЄС, тоді як чоловіки залишилися в Україні. Тож, у біженців зберігається постійний зв'язок з батьківщиною й можливість її відвідувати. Керівництво ЄС вимушене реагувати на такий відчутний чинник соціокультурних проблем, як міграція з охоплених війнами країн. 8 червня 2023 р. міністри внутрішніх справ країн ЄС прийняли міграційний пакт. У ньому було закріплено принцип умовності: або країни погоджуються на розміщення мігрантів, що прибувають до Південної Європи через Середземне море, або вони будуть платити близько 20-22 тис. євро за кожну неприйнятну людину (Гроссе, Біскуп, 2023). Нове розпорядження ЄС стосується розподілу 30 тисяч осіб в рік, тоді як в 2015 р. йшлося про 160 тисяч.

222

Пакт передбачає створення нової системи «обов'язкової солідарності», яка пропонує для держав-членів ЄС три варіанти поводження з новоприбулими мігрантами: прийняти певне число шукачів притулку на своїй території, заплатити 20 тис. євро за кожного мігранта, якому притулку не дали, або фінансувати певну підтримку, наприклад інфраструктуру й транспорт.

Ця угода одразу ж зустріла опір Угорщини і Польщі, які вже давно мають жорсткіші погляди на міграцію. Вони обурились тим, що угоду було досягнуто більшістю голосів країн ЄС, а не на засадах консенсусу. Прем'єр-міністр Польщі заявив про намір провести референдум щодо міграційної угоди ЄС в жовтні 2023 р. Президент Єврокомісії Урсула фон дер Ляйен нагадала, що Польща й Угорщина не зможуть блокувати нове рішення з міграційних питань відповідно до договорів ЄС, адже рішення приймаються більшістю, а не консенсусом.

Невдалі спроби інтегрувати іммігрантів у європейське суспільство призводять до загострення відносин між корінним населенням європейських держав та іммігрантами, зростання антиіммігрантських настроїв та масових протестів європейців проти міграційної політики національних урядів. Мігранти з азійських і африканських країн часто стають джерелом соціокультурних проблем, а серед корінного населення країн Євросоюзу подекуди є ксенофобські настрої. Вирішення цих проблем – нагальне завдання лідерів країн ЄС.

На окрему увагу заслуговують соціокультурні проблеми,

пов'язані зі становищем циган у країнах ЄС. Як вважає циганський громадський діяч Т. Халілов, для забезпечення позитивних настроїв щодо циган доцільно вести культурну дипломатію, тобто знайомити народи цих країн з культурою, мистецтвом, звичаями циган (Алексеева, 2010). З іншого боку, важливо допомогти циганам вписатися в життя країни проживання, дати освіти дітям, знайти роботу й побороти ті забобони щодо циган, які існують.

Насамперед йдеться про Румунію. Тут становище циган найкритичніше у порівнянні з іншими країнами Європи (Алексеева, 2010). Воно ускладнилось після 1989 р., коли впав комуністичний режим Н. Чаушеску і умови життя в Румунії через зміну суспільного ладу різко погіршилися. Цигани в пошуках прийнятних умов життя нелегально мігрували з Румунії до Німеччини, Франції та інших країн, де часто стикалися з упередженим ставленням.

Слід зазначити, що попри все це цигани створили низку громадських організацій у країнах ЄС. Так, функціонує циганський центр у Болгарії, в Угорщині діє приблизно 150-200 циганських організацій, в Чехії близько 100 (Алексеева, 2010). На початку XXI ст. депутатом Європарламенту від Угорщини була циганська активістка. В Угорщині діє європейський центр із захисту прав циган, а в Будапешті функціонує циганський освітній фонд, який виділяє стипендії представникам циганської молоді під час навчання та дослідницькі гранти. До актуальних проблем циганської спільноти можна віднести невідпрацьованість технологій соціального лобювання. В Раді Європи також існує форум з питань розвитку циганського руху Європи, але його ефективність поки що невисока.

Про настрої громадян країн ЄС щодо циган свідчать результати соціологічних досліджень. Коли європейців запитували, кого б вони не хотіли бачити в якості своїх сусідів, та їм був наданий певний перелік, то 76% назвали циган. Лише після них з великим відривом ідуть араби – близько 30% опитаних. Далі названо євреїв – 10% (Алексеева, 2010).

Цигани – не єдиний з народів Європи, який здавна мешкає на її теренах та потерпає від соціокультурних проблем. Досить гострою залишається проблема демократичного забезпечення національної самоідентифікації басків – невеликого етносу, чиею батьківщиною є територія іспанської держави. Батьківщина Наполеона Бонапарта – Корсика – наполягає на дуже широкій автономії у складі Франції.

Висновки. Таким чином, за всієї демократичності і гуманізму Європейського Союзу в його країнах існує чимало нерозв'язаних проблем соціокультурного характеру. Це стосується і представників тих народів, які здавна мешкають в Європі, не маючи власних державних утворень, і мігрантів, які потрапили до країн ЄС в якості гастарбайтерів чи біженців з охоплених війною чи іншими катаклізмами регіонів. Вирішення цих проблем вимагає зокрема відповідного фінансування, до якого готові далеко не всі країни ЄС. Крім того, необхідна і добра воля та бажання представників цих етнічних груп, їх готовність до інтеграції в європейське суспільство.

Поки що ефект європейської політичної інтеграції є недостатнім, оскільки він стримується існуючими соціокультурними стереотипами. Отже, глобалізація, яка істотно вплинула на зміну політичних кордонів у Європі, потребує більш тривалого часу для забезпечення її впливу на сучасні соціокультурні межі. Соціокультурна глобалізація здійсниться тільки тоді, коли вона «ліквідує» як зовнішні, так і внутрішні соціокультурні межі в Європі.

224

Джерела та література:

1. Алексеєва Л. Проблеми циган у Європі. URL: <https://www.svoboda.org/a/1936206.html>
2. Булда О. Мовна політика в Бельгії: уроки для України. 2020. URL: <https://www.promoteukraine.org/uk/movna-politika-v-belgii-uroki-dlya-ukraini/>
3. Гроссе Т., Біскуп Б. Експерт про міграційний пакт: Несправедливе ставлення ЄС до українських біженців і нелегальних мігрантів – це колоніальний комплекс Заходу. URL: <https://www.polskieradio.pl/397/7835/artykul/3201123>
4. Кермач Р. Проблема біженців в ЄС: довгострокові наслідки нового виклику / Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. URL: <https://dif.org.ua/article/problema-bizhentsiv-v-es-dovgostrokovi-naslidki-novogo-vikliku>
5. Кривулін В. Ідентифікація можливого. 2008. URL: <http://old.polit.ru/documents/257635.html>
6. Макрон і Ле Пен вийшли у другий тур президентських виборів у Франції. URL: https://lb.ua/world/2022/04/11/513008_makron_i_le_pen_viyshli_drugiy_tur

7. Малиновська О.А. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії : монографія. Київ : НІСД, 2018. 472 с.

8. Погорельська С.В. Німеччина і мультикультуралізм. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/germaniya-i-multikulturalizm>

9. Соколенко Є. У Євросоюзі вже понад 4 мільйони біженців з України, їхня кількість зростає. URL: <https://www.unian.ua/world/uevrosoyuzi-vzhe-ponad-4-milyoni-bizhenciv-z-ukrajini-jihnya-kilkist-zrostaye-12356358.html>

10. Соціокультурні кордони об'єднаної Європи. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/culture/11312/>

11. Тренгардт Д. «Мова йде про модель вільного вибору – про те, що раніше вважалось неможливим». 2015. URL: <https://www.ipg-journal.io/ru/intervju/rech-idet-o-modeli-svobodnogo-vybora-o-tom-chto-ranshe-schitalos-nevozmozhnym-1800>

12. Acquisition of citizenship statistics. URL: www.ec.europa.eu.Eurostat. 2019.

13. Beck U. Risk Society. Towards a New Modernity. 1992. URL: https://uk.sagepub.com/sites/default/files/upm-assets/66828_book_item_66828.pdf 225 —

14. Коопmans R. De asielloterij. Het Europese vluchtelingenbeleid van 2015 tot de Oekraïneoorlog», 2023. URL: <https://uitgeverijprometheus.nl/app/uploads/book/9789044652703-inkjexemplaar.pdf>

15. Melani B., Birte A., Griessler C., Rhomberg M. The migrant crisis: European perspectives and national discourses. Peter Filzmaier (preface). Zürich. 2017.

16. Migration and migrant population statistics. Eurostat. March 2019. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Migration_and_migrant_population_statistics

17. Norris P. In praise of skepticism: trust but verify. 2022. URL: <https://uitgeverijprometheus.nl/app/uploads/book/9789044652703-inkjexemplaar.pdf>

18. Sarrazin Th. Meine Thesen sollten der Integration dienen. Der Spiegel. 21.04.2011. URL: <http://www.spiegel.de/politik/deutschland/0,1518,758686,00.html>

19. Scalia G. European migrant crisis, last measures of the EU policy on migration. URL: <http://mediterraneanaffairs.com/european-migrantcrisis-last-measures-of-the-eu-policy-on-migration/>

20. Temporary Reintroduction of Border Control / Euro-pean Commission. URL: https://home-affairs.ec.europa.eu/document/download/11934a69-6a45-4842-af94-18400fd274b7_en?filename=Full%20list%20of%20MS%20notifications_en_0.pdf

21. The World Factbook. Explore All Countries – Germany. Washington, D.C.: Central Intelligence Agency. 2024.

22. Vasileva K. 6.5 % of the EU population are foreigners and 9.4 % are born abroad. Eurostat, 34/2011.

References:

1. Aliksieieva L. Problemy tsyhan u Yevropi. URL: <https://www.svoboda.org/a/1936206.html>

2. Bulda O. Movna polityka v Belhii: uroky dlia Ukrainy. 2020. URL: <https://www.promoteukraine.org/uk/movna-politika-v-belgii-uroki-dlya-ukraini/>

226

— 3. Hrosse T., Biskup B. Ekspert pro mihratsiinyi pakt: Nespravedlyve stavlennia YeS do ukrainskykh bizhentsiv i nelehalnykh mihrantiv – tse kolonialnyi kompleks Zakhodu. URL: <https://www.polskieradio.pl/397/7835/artukul/3201123>

4. Kermach R. Problema bizhentsiv v YeS: dovhostrokovi naslidky novoho vyklyku / Fond «Demokratychni initsiatyvy» imeni Ilka Kucheriva. URL: <https://dif.org.ua/article/problema-bizhentsiv-v-es-dovgostrokovi-naslidki-novogo-vikliku>

5. Kryvulin V. Identyfikatsiia mozhlyvoho.2008. URL: <http://old.polit.ru/documents/257635.html>

6. Makron i Le Pen vyishly u druhyi tur prezydentskykh vyboriv u Frantsii. URL: https://lb.ua/world/2022/04/11/513008_makron_i_le_pen_viyshli_drugiy_tur

7. Malynovska O.A. Mihratsiina polityka: hlobalnyi kontekst ta ukrainski realii : monohrafiia. Kyiv : NISD, 2018. 472 p.

8. Pohorelska S.V. Nimechchyna i multykulturalizm. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/germaniya-i-multikulturalizm>

9. Sokolenko Ye. U Yevrosoiuzi vzhe ponad 4 miliony bizhentsiv z Ukrainy, yikhnia kilkist zrostaie. URL: <https://www.unian.ua/world/u-yevrosoyuzi-vzhe-ponad-4-milyoni-bizhenciv-z-ukrajini-jihnya-kilkist-zrostaye-12356358.html>

10. Sotsiokulturni kordony obiednanoi Yevropy. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/culture/11312/>

11. Trenhardt D. «Mova yde pro model vilnoho vyboru – pro te, shcho ranishe vvazhalos nemozhlyvym». 2015. URL: <https://www.ipg-journal.io/ru/intervju/rech-idet-o-modeli-svobodnogo-vybora-o-tom-chto-ranshe-schitalos-nevozmozhnym-1800>

12. Acquisition of citizenship statistics. URL: www.ec.europa.eu.Eurostat. 2019.

13. Beck U. Risk Society. Towards a New Modernity. 1992. URL: https://uk.sagepub.com/sites/default/files/upm-assets/66828_book_item_66828.pdf

14. Koopmans R. De asielloterij. Het Europese vluchtelingenbeleid van 2015 tot de Oekraïneoorlog», 2023. URL: <https://uitgeverijprometheus.nl/app/uploads/book/9789044652703-inkjexemplaar.pdf>

15. Melani B., Birte A., Griessler C., Rhomberg M. The migrant crisis: European perspectives and national discourses. Peter Filzmaier (preface). Zürich. 2017.

16. Migration and migrant population statistics. Eurostat. March 2019. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Migration_and_migrant_population_statistics

227

17. Norris P. In praise of skepticism: trust but verify. 2022. URL: <https://uitgeverijprometheus.nl/app/uploads/book/9789044652703-inkjexemplaar.pdf>

18. Sarrazin Th. Meine Thesen sollten der Integration dienen. Der Spiegel. 21.04.2011. URL: <http://www.spiegel.de/politik/deutschland/0,1518,758686,00.html>

19. Scalia G. European migrant crisis, last measures of the EU policy on migration. URL: <http://mediterraneanaffairs.com/european-migrantcrisis-last-measures-of-the-eu-policy-on-migration/>

20. Temporary Reintroduction of Border Control / Euro-pean Commission. URL: https://home-affairs.ec.europa.eu/document/download/11934a69-6a45-4842-af94-18400fd274b7_en?filename=Full%20list%20of%20MS%20notifications_en_0.pdf

21. The World Factbook. Explore All Countries – Germany. Washington, D.C.: Central Intelligence Agency. 2024.

22. Vasileva K. 6.5 % of the EU population are foreigners and 9.4 % are born abroad. Eurostat, 34/2011.

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2023.13.228-244>

УДК: 327.8(73):327.51ЄОС

© Микола Стецюк¹

ІНТЕГРАЦІЯ ЄВРОПИ У СФЕРІ ОБОРОНИ ТА БЕЗПЕКИ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ ОГЛЯД

228 — *Завершення Другої світової війни принесло Європі довгоочікуваний мир, проте майже відразу на горизонті окреслилася нова тоталітарна загроза – Радянський Союз. Після того як колишні союзники по антигітлерівській коаліції опинилися по різні боки «залізної завіси», країни демократичного табору постали перед складним завданням: як мобілізувати зусилля спустошених війною країн «вільної Європи» для захисту від можливої радянської експансії. З огляду на реальні побоювання, що суспільства європейських країн вимагатимуть від своїх урядів задовольняти будь-які вимоги Радянського Союзу, аби тільки уникнути нової війни, важливо було засвідчити єдність демократичного світу й продемонструвати готовність до опору. Звідси й випливає безальтернативність залучення Сполучених Штатів Америки до гарантування безпеки Західної Європи. Так, уже найперші проекти європейської військово-політичної інтеграції – Дюнкеркський та Брюссельський договори – мали стати основою для поступового долучення США. Примітно, що навіть після утворення Організації Північноатлантичного договору проект суто європейської інтеграції не було згорнуто. Причини цього, однак, досить прагматичні. Так, для натхненників ідеї об'єднання Європи Жана Монне й Робера Шумана кінцевою метою тодішніх інтеграційних проектів – Європейського об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС) та Європейського оборонного співтовариства (ЄОС) – було становлення наднаціональної європейської федерації. Натомість самі європейські країни і особливо США розглядали амбітний на папері проект ЄОС виключно як спосіб вирішення більш нагальних проблем, як-от переозброєння ФРН*

¹ Аспірант кафедри міжнародних відносин та суспільних комунікацій Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна, e-mail: stetsiuk.mykola@chnu.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0003-0704-6530>.

та її поступова інтеграція до НАТО. Це, а також загальна неготовність європейських країн до такого тісного об'єднання, і призвело до провалу ЄОС, визначивши на десятиліття хід європейської інтеграції.

Ключові слова: колективна оборона, Холодна війна, європейська інтеграція, Брюссельський договір, Європейське оборонне співтовариство (ЄОС), Європейське об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС), Західно-європейський союз (ЗЄС), Організація Північноатлантичного договору (НАТО).

European Defense and Security Integration: a Retrospective Review

Although the end of the Second World War brought long-awaited peace to Europe, a new totalitarian threat, the Soviet Union, emerged almost immediately. After the former anti-Hitler coalition allies found themselves on different sides of the “iron curtain”, the countries of the democratic camp faced a difficult task: how to mobilise the efforts of the war-ravaged countries of “free Europe” and enable them to fend off a possible Soviet expansion. Given the fears that the societies of European countries might compel their governments to satisfy any demands of the Soviet Union for the sake of avoiding another war, it was crucial for the West to project unity and demonstrate readiness to resist the Soviet onslaught. hence the inevitability of the United States’ involvement as a guarantor of Western Europe’s security. Thus, the very first projects of European military-political integration – the Treaties of Dunkirk and Brussels – were to become no more than the basis for the gradual involvement of the U.S. It is noteworthy that even after the formation of the North Atlantic Treaty Organization, the idea of purely European integration was not off the table. The reasons for this, however, are quite pragmatic. While Jean Monnet and Robert Schuman, the originators of the idea of unifying Europe, considered the ultimate goal of the European Coal and Steel Community (ECSC) and the European Defense Community (EDC) to be the formation of a supranational European federation, the European countries and especially the United States considered the ambitious EDC project exclusively as a way of solving the more pressing problems, such as the rearmament of West Germany and its gradual integration into NATO. This, coupled with the general unpreparedness of European countries for such a close union, led to the failure of the EDC, which would largely determine the course of European integration for decades.

Keywords: *collective defense, Cold War, European integration, Treaty of Brussels, European Defense Community (EDC), European Coal and Steel Community (ECSC), Western European Union (WEU), North Atlantic Treaty Organisation (NATO).*

Постановка проблеми. Європейський Союз (ЄС) – багато в чому унікальне політичне утворення. Беручи свої витоки з ініціативи щодо об'єднання важких промисловостей двох історично непримирених ворогів – Німеччини та Франції, – ЄС поступово поширився майже на всю Європу і зрештою став тим, чим він є нині: обширною економічною, фінансовою, валютною і, з певними нюансами, військово-політичною спільнотою європейських країн. Щодо «військово-політичної» частини на наявності нюансів наголошено небезпідставно. З одного боку, ЄС – це такий собі політичний «Левіафан», який об'єднує 27 країн з відмінними політичними системами й економічними потенціалами, різним ступенем інтеграції в межах Союзу, навіть різним баченням себе в цьому об'єднанні. Чому «Левіафан»? — Через складну, розгалужену систему інституцій, пов'язаних не менш складними взаємозв'язками, – як між собою, так і з органами держав-членів. Нарешті, найбільш дискусійною залишається «оборонно-безпекова» компонента Європейського Союзу, яка, попри свою формальну наявність в установчих документах, історично має проблеми і щодо дієвості, і щодо наповненості реальним змістом.

Мета даної статті – проаналізувати хід інтеграції західноєвропейських країн у сфері безпеки та оборони протягом першого десятиліття після завершення Другої світової війни, виокремити чинники, які призвели до виникнення тих чи інших оборонних ініціатив, та встановити причини провалу реалізації Європейського оборонно-го співтовариства.

Аналіз досліджень і публікацій. Процеси європейської інтеграції, що відбувалися в перші роки після завершення Другої світової війни, висвітлені досить детально. Особливу увагу варто звернути на докторську дисертацію Бйорна Фляйшера, у якій подано ґрунтовний аналіз передумов, які спонукали Захід до реалізації проекту «Європейського оборонного співтовариства», ключових позицій залучених країн, а також причин невдачі даного проекту (Fleischer 2015). Ще однією цінною працею є книга Тімоті Ендрюса Сейла, яка описує складні взаємозв'язки та переплетіння між ширшим процесом євро-

атлантичної інтеграції та ініціативами суто європейської інтеграції (Сейл 2023).

Виклад основного матеріалу. Цікавий факт: ініціативи, спрямовані на посилення загальноєвропейської співпраці й тіснішої інтеграції у сфері безпеки та оборони, передували заходам суто економічної інтеграції. Так, ще до заснування Європейського об'єднання вугілля і сталі [тут і далі «ЄОВС». – Прим. авт.], а саме 1947-го року, Велика Британія та Франція уклали Дюнкеркський договір, згідно з яким обидві країни створювали оборонний союз. Формально цей англо-французький пакт мав на меті захист від потенційної «німецької загрози», та справжня його ціль – ефективніший опір імовірній агресії Радянського Союзу – була більш ніж очевидна (Яковюк and Орловський 2017, 265-66). Роком пізніше, у березні 1948 року, між Великою Британією, Францією і державами Бенілюксу було укладено Брюссельський договір, який передбачав створення державами-підписантами альянсу з колективної самооборони. Архітектором цих двох ініціатив – і фактично автором ідеї тіснішої оборонно-безпекової інтеграції Європи – можна вважати Ернеста Бевіна, тодішнього міністра закордонних справ Сполученого Королівства. Так, саме Бевін, стривожений посиленням впливу Радянського Союзу на сході європейського континенту, висловлював побоювання, що «росіяни... отримають плоди війни, не вдаючись до неї», а просто чинячи тиск на виснажені війною західноєвропейські країни, і що останні йтимуть на поступки, аби тільки уникнути чергової війни (Сейл 2023, 20). Наполягаючи на тому, що такі дії СРСР становитимуть загрозу всьому Західному світу, Бевін висунув ідею про підписання Сполученим Королівством, Францією і країнами Бенілюксу оборонного договору, до якого поступово приєдналися б інші держави «вільної Європи». На думку Бевіна, економічна відбудова сама по собі не допоможе європейцям опиратися тиску СРСР, а тому оборонний договір був необхідний, аби, з одного боку, «додати впевненості й енергії» країнам Європи по західний бік «залізної завіси», а з іншого – слугувати чинником стримування агресивної політики СРСР (Сейл 2023, 20-21).

Утілення планів очільника британського МЗС прискорили два чинники: захоплення комуністами влади в Чехословаччині в лютому 1948-го року та побоювання щодо можливої «фінляндизації» Норвегії – нав'язування Москвою кабального пакту, який передбачав би ви-

мушений нейтралітет країни зі збереженням значного радянського впливу*. Американських посадовців, варто підкреслити, також бентежило те, що Європа під тиском радянського шантажу може просто втратити волю до опору. У пошуках способів запобігти такому поглинанню «залізною завісою» однієї країни за іншою і зародилася – зокрема завдяки старанням Ернеста Бевіна – ідея трансатлантичного співробітництва, ключовим елементом якого мало бути засвідчення офіційним Вашингтоном чіткого наміру протистояти агресивним діям Радянського Союзу (Сейл 2023, 21–22). За задумом Бевіна, згаданий вище Брюссельський договір мав стати основою – чи то пак «політичним прикриттям» – для залучення Сполучених Штатів як гаранта безпеки європейського континенту: по укладенні договору Державний департамент США у співпраці з сенатором Артуром Ванденбергом розробляв резолюцію з рекомендацією дозволити Сполученим Штатам приєднуватися до подібних колективних угод (Сейл 2023, 22–23). Дана резолюція, ухвалена Сенатом США 11-го червня 1948-го року під номером 239, ознаменувала відмову країни від ізоляціоністської зовнішньої політики та дала «зелене світло» оформленню військово-політичного блоку демократичного світу (Яковюк and Орловський 2017, 268).

Подальший розвиток подій відомий: 1949-го року було створено Організацію Північноатлантичного договору [скорочено «НАТО». – Прим. авт.], чия безпекова «парасолька» – утримувана не в останню чергу завдяки значному внескові США, – дозволила Європі відносно спокійно зосередитися на процесах економічного розвитку та інтеграції. Та якщо протягом Холодної війни такий статус-кво ще міг видаватися прийнятним – і для США, які через НАТО зберігали свій вплив на європейському континенті, і для країн Європи, чії громадяни могли «спати спокійно», – то з розпадом СРСР цей стан справ, здавалося, втратив актуальність. Утім, попри зникнення го-

* Термін «фінляндизація» виник у 1950-х роках на позначення явища, яке можна охарактеризувати як «примушування до нейтралітету»: нав'язаний Радянським Союзом договір «про дружбу, співробітництво та взаємодопомогу» 1948-го року зберіг за Фінляндією формальний суверенітет в обмін на повний нейтралітет – країна не ввійшла ні до НАТО, ні до Організації Варшавського договору, – при цьому СРСР зберігав значний вплив на зовнішню і навіть внутрішню політику Фінляндії (див.: Ruokonen 2022; The Economist 2022).

ловної екзистенційної загрози Північноатлантичний альянс не просто продовжив існувати, а переосмислив свою роль у новому, постбіполярному світі шляхом переорієнтації з «жорстких» концепцій колективної оборони та ядерного стримування до «м'якших» і, що найважливіше, ширших категорій, як-от: «колективна та кооперативна безпека», «боротьба з тероризмом», «кризовий менеджмент», «гуманітарні катастрофи» тощо (Fedyszyn 2010, 375). Вдало пристосувавшись до нових геополітичних реалій, НАТО разом з тим і далі вкривала «безпековою парасолькою» країни Європи, що дозволило останнім упевнено скорочувати власні оборонні витрати (Fedyszyn 2010, 381). Утім, розв'язана Російською Федерацією 24-го лютого 2022-го року повномасштабна війна проти України явно спонукала європейців переоцінити свої погляди щодо оборонної політики. Так, результати соціологічного опитування в сімнадцятих країнах-членах ЄС, проведеного в квітні 2022-го року аналітичною організацією YouGov спільно з Інститутом Європейського університету, вказують на загалом високий рівень підтримки громадськістю ініціативи щодо створення об'єднаної європейської армії; примітно, що порівняно з 2021-м роком підтримка даної ініціативи зросла в десятих країнах із сімнадцяти, а в сімох рівень підтримки перевищує 50 відсотків (Smith 2022). Таким чином, фактично забута ідея суто європейської військової інтеграції поступово знову набуває актуальності. Аби зрозуміти, чому дана ідея так і не дійшла до остаточної реалізації, варто відстежити й проаналізувати хід повоєнних подій, наслідком яких стала інституалізація саме євроатлантичної моделі безпеки та оборони.

233

Уже згадані Дюнкеркський і особливо Брюссельський договори були тільки першими цеглинками у фундаменті майбутньої безпекової моделі демократичного світу. Якою вона в підсумку стала – нам уже відомо, а проте спроби інституалізувати ідею суто європейської військово-політичної інтеграції не припинилися навіть після підписання Північноатлантичного договору. Більш того, лише через рік після підписання останнього – у 1950-му році – голова французької Національної ради з планування Жан Моне, натхненний ідеєю очільника французького МЗС Робера Шумана про створення згаданого вище Європейського об'єднання вугілля і сталі, запропонував організувати оборону Європи «на наднаціональній основі» (European Defence Agency, n.d.). Того ж року Вінстон Черчилль на серпневій

асамблеї Ради Європи виступив з ідеєю про формування «об'єднаної європейської армії, під керівництвом європейського міністра оборони... у тісній співпраці зі Сполученими Штатами й Канадою» (Fleischer 2015, 300). Утім, суттєвим каменем спотикання на шляху інституалізації європейського оборонного союзу виявилось питання переозброєння ФРН, себто Західної Німеччини. Початок Корейської війни, зосередженість Франції та Великої Британії на конфлікти у своїх колоніях та ядерні випробування Радянського Союзу спонукали США шукати шляхи ефективнішого гарантування безпеки своїх європейських союзників (Яковюк and Орловський 2017, 269). Власне з цих міркувань Вашингтон запропонував наступне: в обмін на збільшення обсягів американської допомоги та військової присутності європейські держави мали погодитися на включення до складу сил НАТО новостворених збройних сил ФРН; останні мали підпорядковуватися безпосередньо командуванню Альянсу та перебувати під пильним наглядом спеціально створених командних структур, натомість для ФРН відкривалася перспектива повноцінного вступу до Північноатлантичного альянсу (Fleischer 2015, 113–14). Ця пропозиція не задовольнила Францію, яка у відповідь висунула альтернативний «план Плевена», названий на честь тодішнього міністра оборони країни Рене Плевена. Даний план передбачав утворення, за аналогією з Європейським об'єднанням вугілля і сталі, Європейського оборонного співтовариства (ЄОС), чіими керівними органами мали бути Рада Міністрів, Асамблея та єдиний міністр оборони (Яковюк and Орловський 2017, 270). Згідно з «планом Плевена» зі складу європейських збройних сил мала бути сформована так звана «наднаціональна армія». Примітно, що до цієї об'єднаної армії мали входити підрозділи «найнижчого рівня», а держави-учасниці – крім ФРН – зберігали суверенний контроль над більшістю власних формувань (Fleischer 2015, 115). Варто підкреслити, що відповідно до «плану Плевена» на ФРН накладалися досить суттєві обмеження, а саме: обмежена чисельність західнонімецьких з'єднань; повне підпорядкування спільному командуванню; обмеження можливостей щодо виробництва важких озброєнь (Kunz 1953, 275). Очевидно, Франція тоді все ще серйозно ставилася до заявленого в преамбулі Брюссельського договору наміру «уживати всіх необхідних заходів у разі відновлення [Західною] Німеччиною агресивної політики» (“The Brussels Treaty: Treaty of Economic, Social and Cultural Collaboration and Collective

Self-Defence” 1948), який, нагадаємо, радше маскував справжню мету держав-підписантів. Утім, з огляду на явну неефективність і надмірну дискримінацію ФРН французький план розкритикували і США, і інші європейські держави. Урешті-решт, зусиллями тогочасного представника США в Північноатлантичній раді Чарльза Споффорда, було досягнуто хиткого компромісу: представники Союзників мали домовитися з урядом ФРН про умови відновлення суверенітету країни, переозброєння та включення її збройних формувань до спільних сил НАТО; водночас на організованій у Парижі конференції «зацікавлені сторони» мали продовжити обговорення можливості практичної реалізації «плану Плевена» (Fleischer 2015, 116).

Попри складні переговори та суттєві розбіжності між їх учасниками щодо структури й організації майбутнього оборонного союзу*, створення ЄОС активно підтримували США, які вбачали в цьому кроці можливість оперативно зміцнити спільні сили НАТО за рахунок включення дивізій ФРН. Так, протягом 1951-1952 рр. представники США в рамках засідань Північноатлантичної ради переконували французьких колег не зволікати з завершенням проекту договору про ЄОС, а також добивалися прихильнішого ставлення Великої Британії, яка взагалі не бажала долучати власні військові з'єднання до майбутньої європейської армії (Яковюк and Орловський 2017, 271–72). Врешті-решт, підписання Договору про заснування ЄОС, яке відбулося в Парижі 27-го травня 1952-го року, стало можливим завдяки тиску Сполучених Штатів, які прив'язували подальше надання військової та економічної підтримки до якнайшвидшої фіналізації угоди (Fleischer 2015, 121–22). Варто підкреслити, що Договір про заснування ЄОС ішов у тандемі з іншим важливим документом. Так, за день до підписання Договору між «трьома сторонами» [США, Великою Британією і Францією. – Прим. авт.] та ФРН було

235

* Країни – учасники переговорів фактично розділилися на два табори. Так, Нідерланди та Бельгія – табір «мінімалістів» – виступали за максимально обмежені повноваження спільних органів майбутнього союзу та проти формування спільного бюджету. На противагу їм «максималісти» – ФРН, Франція та Італія – наполягали на делегуванні органам ЄОС досить широких функцій. Італія навіть наголошувала на необхідності створення «загальноєвропейського парламенту», який мав би ефективно контролювати виконавчі органи новоствореного союзу; цю ідею «часткової федерації» активно підтримувала ФРН (див.: Fleischer 2015, 119–21).

укладено Боннську декларацію, яка гарантувала останній повний суверенітет одразу після набуття чинності Договором про заснування ЄОС. Таким чином було закріплено курс на інтеграцію Західної Німеччини до спільних європейських структур – Європейського об'єднання вугілля і сталі та Європейського оборонного співтовариства, – що визнавалося як важлива передумова для досягнення візії «об'єднаної Німеччини, інтегрованої до Європейського співтовариства» (“Convention on Relations between the Three Powers and the FRG” 1952).

236 — Що ж до самого Договору, то він містив ряд цікавих положень; деякі з них можна навіть вважати революційними з погляду передбаченого ними ступеня інтеграції держав-підписантів. Так, тісний зв'язок із НАТО очевидний уже за тим фактом, що разом з Договором про заснування ЄОС було ухвалено додатковий протокол до Північноатлантичного договору, який поширював передбачені Статтею 5 безпекові гарантії на держав – членів ЄОС (“Protocol to the North Atlantic Treaty on Guarantees given by the Parties to the North Atlantic Treaty to the Members of the European Defence Community” 1952). Примітно, що таким чином «натівські» безпекові гарантії поширилися і на ФРН, яка на той час ще не входила до Північноатлантичного альянсу (Kunz 1953, 276). На додачу до цього Стаття 2 Договору про ЄОС наголошувала на «винятково оборонному» характері Співтовариства, передбачала участь його членів у «обороні Заходу в рамках Північноатлантичного договору» та зобов'язувала підписантів у разі нападу на будь-кого з них надавати «всю доступну їм військову та іншу допомогу» (“European Defense Community Treaty” 1952). Останнє положення якісно відрізняє Договір про ЄОС від Північноатлантичного договору, Стаття 5 якого фактично закріплює за кожною державою – членом НАТО право самостійно вирішувати, яку допомогу надавати в разі нападу на іншу державу-члена (“The North Atlantic Treaty” 1949).

Важливим аспектом Європейського оборонного співтовариства був його наднаціональний характер, закріплений у Статті 1 та виражений, перш за все, в інституційній структурі Співтовариства і способі формування загальноєвропейських збройних сил. Так, Стаття 8 наводила чотири керівні органи Співтовариства – Раду міністрів, Асамблею, Комісаріат і Суд. Слід підкреслити, що згідно зі Статтями 33 і 52 Асамблея та Суд мали стати спільними органами для Євро-

пейського оборонного співтовариства та Європейського об'єднання вугілля і сталі ("European Defense Community Treaty" 1952). Таке тісне переплетення двох інтеграційних проєктів – економічного (ЄОВС) та військово-політичного (ЄОС) – вказує на те, що кінцевою метою обох проєктів було об'єднання Європи в єдине суверенне утворення. Цей задум стає ще більш очевидним, якщо врахувати той факт, що та сама Стаття 8 Договору про ЄОС наголошувала на тимчасовому характері зазначеної в ній структури Співтовариства й передбачала створення в подальшому «федеративної або конфедеративної організації відповідно до Статті 38». Остання зобов'язувала Асамблею протягом пів року від початку функціонування розробити пропозиції щодо проєкту «федеративної або конфедеративної структури, заснованої на принципі розподілу влад, яка включатиме, зокрема, двопалатний представницький орган», а держави-члени мали розглянути ці пропозиції протягом трьох місяців з моменту їх отримання ("European Defense Community Treaty" 1952). Звідси випливає, що Договір про заснування ЄОС передбачав створення не просто класичного військового альянсу, а наднаціональної організації з обмеженим суверенітетом, власними збройними силами й бюджетом, а також окремими, не залежними від держав-членів органами; за цими ознаками ЄОС було досить наближене до федерації (Münch 1983, 149). Отже, ЄОС мало доповнити ЄОВС і разом з останнім прокласти шлях до тіснішого об'єднання Європи.

Не менш важливою була військова компонента Договору про ЄОС, адже в ній теж відбивалася ідея всеохопної інтеграції. Зокрема, відповідно до Статті 9 держави-члени зобов'язувалися передати всі свої збройні сили в розпорядження Співтовариства для подальшого утворення спільних збройних сил, названих «Силами оборони Європи». Більш того, Договір прямо забороняв державам-членам утримувати власні збройні формування поза Силами оборони Європи, за винятком поліції/жандармерії та підрозділів, сформованих для виконання завдань за межами Європи ("European Defense Community Treaty" 1952). Цікавим чином було врегульовано питання командування перспективної європейської армії – і в цьому аспекті має місце максимальне переплетення з НАТО. Зокрема, Стаття 18 передбачала, що командувачем Сил оборони Європи буде «верховний головнокомандувач, відповідальний перед Організацією Північноатлантичного договору» ("European Defense Community Treaty" 1952).

На практиці це означало, що безпосереднє керівництво Силами оборони Європи мав би здійснювати Верховний головнокомандувач Об'єднаних збройних сил НАТО в Європі [ВГК ОЗС, англ. Supreme Allied Commander Europe, SACEUR] (Fleischer 2015, 123). Складалася досить оригінальна ситуація: європейці через ЄОВС заклали підвалини для економічної інтеграції, а через ЄОС – збиралися утворити військово-політичний союз, який мав усі шанси в майбутньому трансформувати Європу у конфедерацію чи навіть федерацію (див.: “European Defense Community Treaty” 1952, arts. 8, 38). Ба більше: у рамках ЄОС Європа мала отримати власну єдину армію, а от командування нею мало бути делеговане структурам НАТО, фактично ж – американцям*.

238

Отже, реалізація ідеї повоєнного об'єднання Європи спиралася на два «стовпи». Першим «стовпом» було Європейське об'єднання вугілля і сталі, яке забезпечувало економічну інтеграцію, а другим мало стати Європейське оборонне співтовариство, яке уможливлювало військово-політичну інтеграцію та заклало фундамент до «(кон)федералізації» Європи в осяжному майбутньому. Навіть попри те, що командування перспективними збройними силами об'єднаної Європи делегувалося «натівським» структурам, на виході отримуємо комплексний інтеграційний проект, який у разі остаточного створення ЄОС міг би суттєво вплинути на вигляд сучасної Європи.

Після успішного підписання Договору про заснування ЄОС мав відбутися не менш складний процес ратифікації його парламентами всіх держав-підписантів. З метою прискорення цього процесу Італія та Франція в липні 1952-го року спільно закликали Раду ЄОВС сформувати так звану «Асамблею ad hoc», чийм завданням стала розробка проекту нового договору про Європейське політичне співтовариство [ЄПС] в дусі положень Статті 38 Договору про ЄОС, – дану ініціативу, між іншим, охоче підтримали США. Розроблений «Асамблеєю ad hoc» проект нового договору передбачав радикальну федералізацію Європи, що викликало опір Нідерландів, Бельгії та Франції.

* На вже згадану посаду SACEUR історично призначалися американські воєначальники. Це пов'язано, власне, з порядком призначення ВГК ОЗС НАТО в Європі: кандидата призначав Президент США, схвалював Сенат США і затверджувала Північноатлантична рада (див.: “Supreme Allied Commander Europe (SACEUR),” n.d.).

Так, міністри закордонних справ Нідерландів та Бельгії наполягали на включенні до перспективного договору про ЄПС положень про утворення спільного ринку та митного союзу, проти чого знов-таки виступила Франція. Остання загалом критично ставилася до нового договору як такого, що створює «майже тотальну Європу», і у зв'язку з веденням тривалої колоніальної війни в Індокитаї домагалася внесення змін до Договору про ЄОС, які дозволили б країні в разі потреби відновлювати суверенний контроль над частиною своїх збройних сил (Fleischer 2015, 125–126). Варто підкреслити, що США при цьому продовжували тиснути на європейські уряди з вимогою якнайшвидшої ратифікації Договору про ЄОС, прив'язуючи до останнього подальше надання допомоги. Утім, попри відносно швидку ратифікацію Договору найбільшими скептиками – Нідерландами в липні 1953-го й Бельгією в листопаді того ж року, – процес загальмував в Італії та Франції: у першій – через невирішене питання належності Трієсту та прихід до влади правих «євроскептиків», у другій – через побоювання щодо можливої «втрати національного суверенітету» й підсилювану виснажливою війною в Індокитаї внутрішньополітичну напругу (Fleischer 2015, 127–28; Münch 1983, 150). Зрештою, відмова французького парламенту в серпні 1954-го року ратифікувати Договір про заснування ЄОС ознаменувала остаточний провал даного інтеграційного проекту. Разом з тим під загрозою зриву опинилося включення ФРН у євроатлантичну спільноту, адже набуття чинності згаданю вище Боннською декларацією було прив'язане до успішної реалізації проекту «ЄОС».

Вихід із ситуації було знайдено завдяки ініціативі Великої Британії – яка, до речі, послідовно уникала власного долучення до ЄОС, – щодо модифікації Брюссельського договору від 1948-го року. Таким чином матеріалізувалася значною мірою врізана альтернатива Європейському оборонному співтовариству: підписані вже в жовтні 1954-го року Паризькі угоди передбачали скасування окупаційного режиму союзників над ФРН, а головне – уможливили приєднання останньої до НАТО. Окрім цього, утворювався Західноєвропейський союз [скорочено «ЗЄС»], до якого входили держави – підписанти оригінального Брюссельського договору*, Італія та ФРН (Яковюк and Орловський 2017, 274). Слід наголосити, що дана альтернатива

* Велика Британія, Франція, Бельгія, Нідерланди та Люксембург.

виявилася значно менш амбітною, ніж проект Європейського оборонного співтовариства. Так, про «(кон)федералізацію» Європи чи утворення наднаціональних структур уже не йшлося, а функції органів ЗЄС фактично зводилися до консультивання та нагляду за рівнем озброєння держав-членів*.

Доповнений Паризькими угодами Брюсельський договір набув чинності у травні 1955-го року – тоді було офіційно утворено ЗЄС, і тоді ж ФРН нарешті увійшла до НАТО. Таким чином, ЗЄС фактично віджив себе майже відразу після заснування, адже першочергові цілі військово-політичного об'єднання Європи – реінтеграція Західної Німеччини в європейську і євроатлантичну спільноту та посилення європейського флангу НАТО за рахунок новостворених, нехай і обмежених, збройних сил ФРН – і так були досягнуті. Принаймні саме з цих міркувань США так наполегливо педалювали підписання Договору про ЄОС, тоді як самі європейські держави на чотири роки загрузли в суперечках щодо структури та обсягу повноважень перспективної «наднаціональної організації». Це, а також досить швидке створення ЗЄС, свідчить про тогочасну неготовність Європи до настільки стрімкої й тісної інтеграції – і про загальну неефективність обраного напрямку.

240

—

З іншого боку, неможливо не відзначити того факту, що Європа втратила шанс узяти на себе більшу відповідальність за власну безпеку. Навіть попри те, що створеною в рамках ЄОС європейською армією мали командувати «натівські» [читай – американські] воєначальники, це все-таки була б саме європейська армія – сформована Європою і фінансована Європою. Натомість було обрано інший вектор: Європа десятиліттями поклатиметься на безпекову «парасольку» НАТО на чолі з США, надавши економічній інтеграції та розвитку пріоритет перед розбудовою власних оборонних спроможностей.

* До організаційної структури ЗЄС входили наступні органи: Рада ЗЄС, яка засідала за принципом ad hoc – лише з ініціативи держав-членів; Дорадча асамблея; Міжнародний суд; Агенція з контролю за озброєннями. Остання виконувала чільну функцію ЗЄС – забезпечення інституційних і матеріальних запобіжників, які унеможливили б зростання військового потенціалу держав-членів – і, передусім, ФРН – понад погоджені рамки. Власне, Агенції – як і представниками НАТО – формально дозволялося інспектувати західнонімецькі збройні сили на власний розсуд (див.: Fleischer 2015, 134).

Висновки. Завершення Другої світової війни принесло Європі довгоочікуваний мир, проте майже відразу на обріях окреслилася нова тоталітарна загроза – Радянський Союз. Після того як колишні союзники по антигітлерівській коаліції опинилися по різні боки «залізної завіси», країни демократичного табору постали перед складним завданням: як мобілізувати зусилля спустошених війною країн «вільної Європи» для захисту від можливої радянської експансії. З огляду на реальні побоювання, що суспільства європейських країн вимагатимуть від своїх урядів задовольняти будь-які вимоги Радянського Союзу, аби тільки уникнути нової війни, важливо було засвідчити єдність демократичного світу й продемонструвати готовність до опору.

Власне звідси й випливає безальтернативність залучення Сполучених Штатів Америки до гарантування безпеки Західної Європи. Так, уже найперші проекти європейської військово-політичної інтеграції – Дюнкеркський та Брюссельський договори – мали стати основою для поступового долучення США. Примітно, що навіть після утворення Організації Північноатлантичного договору проект суто європейської інтеграції не було згорнуто. Причини цього, однак, досить прагматичні. Так, для натхненників ідеї об'єднання Європи Жана Моне й Робера Шумана кінцевою метою тодішніх інтеграційних проектів – Європейського об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС) та Європейського оборонного співтовариства (ЄОС) – було становлення наднаціональної європейської федерації. Натомість самі європейські країни і особливо США розглядали амбітний на папері проект ЄОС виключно як спосіб вирішення більш нагальних проблем, як-от переозброєння ФРН та її поступова інтеграція до НАТО. Це, а також загальна неготовність європейських країн до такого тісного об'єднання, і призвело до провалу ЄОС, визначивши на десятиліття хід європейської інтеграції.

Джерела та література:

1. “Convention on Relations between the Three Powers and the FRG.” 1952. CVCE.EU. May 26, 1952. https://www.cvce.eu/en/obj/convention_on_relations_between_the_three_powers_and_the_frg_bonn_26_may_1952-en-b1885d93-c91a-4fa7-80bd-e1d3b3171b87.html.
2. European Defence Agency. n.d. “Our History.” Accessed February 10, 2024. <https://eda.europa.eu/our-history/our-history.html>.

3. “European Defense Community Treaty.” 1952. Archives of European Integration. May 27, 1952. <https://aei.pitt.edu/5201/1/5201.pdf>.

4. Fedyszyn, Thomas. 2010. “Saving NATO: Renunciation of the Article 5 Guarantee.” *Orbis* 54 (3): 374–86. <https://doi.org/10.1016/j.orbis.2010.04.004>.

5. Fleischer, Björn. 2015. “A European Army? The European Defense Community and the Politics of Transnational Influence in Post-War Europe, 1950-1954.” Doctoral thesis, Bremen International Graduate School of Social Sciences.

6. Kunz, Josef L. 1953. “Treaty Establishing the European Defense Community.” *The American Journal of International Law* 47 (2): 275–81. <https://doi.org/10.2307/2194825>.

7. Münch, Wolfgang. 1983. “European Defence Community.” In *Regional Cooperation, Organizations and Problems*, edited by Rudolf L. Bindschedler, Thomas Buergenthal, Karl Doehring, Jochen Frowein, Günther Jaenicke, Herbert Miessler, Hermann Mosler, et al., 149–50. North-Holland. <https://doi.org/10.1016/B978-0-444-86237-2.50048-2>.

242

— 8. “Protocol to the North Atlantic Treaty on Guarantees given by the Parties to the North Atlantic Treaty to the Members of the European Defence Community.” 1952. NATO Archives. 1952. <https://www.nato.int/archives/1st5years/annexes/b2.htm>.

9. Ruokonen, Antti. 2022. “Why Finlandization Is a Terrible Model for Ukraine.” *Lawfare*. April 21, 2022. <https://www.lawfaremedia.org/article/why-finlandization-terrible-model-ukraine>.

10. Smith, Mathew. 2022. “Support for EU Army Grows across Europe Following Russian Invasion of Ukraine.” *YouGov*. May 5, 2022. https://yougov.co.uk/international/articles/42386-support-eu-army-grows-across-europe-following-russ?redirect_from=%2Ftopics%2Finternational%2Farticles-reports%2F2022%2F05%2F05%2Fsupport-eu-army-grows-across-europe-following-russ.

11. “Supreme Allied Commander Europe (SACEUR).” n.d. NATO. Accessed February 14, 2024. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_50110.htm.

12. “The Brussels Treaty: Treaty of Economic, Social and Cultural Collaboration and Collective Self-Defence.” 1948. NATO. March 17, 1948. https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_17072.htm.

13. The Economist. 2022. "What Is 'Finlandisation'?" February 11, 2022. <https://www.economist.com/the-economist-explains/2022/02/11/what-is-finlandisation>.

14. "The North Atlantic Treaty." 1949. NATO. April 4, 1949. https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_17120.htm.

15. Сейл, Тімоті Ендрюс. 2023. Міцний Альянс: Історія НАТО й Глобального Післявоєнного Порядку. Translated by М. Хандога. Харків: ВД "Фабула."

16. Яковюк, Іван Васильович, and Роман Русланович Орловський. 2017. "Європейське оборонне співтовариство: витоки становлення інтеграції в оборонній сфері." *Проблеми законності*, no. 139 (December): 264–77. <https://doi.org/10.21564/2414-990x.139.115332>.

References:

1. "Convention on Relations between the Three Powers and the FRG." 1952. CVCE.EU. May 26, 1952. https://www.cvce.eu/en/obj/convention_on_relations_between_the_three_powers_and_the_frg_bonn_26_may_1952-en-b1885d93-c91a-4fa7-80bd-e1d3b3171b87.html. 243

2. European Defence Agency. n.d. "Our History." Accessed February 10, 2024. <https://eda.europa.eu/our-history/our-history.html>. —

3. "European Defense Community Treaty." 1952. Archives of European Integration. May 27, 1952. <https://aei.pitt.edu/5201/1/5201.pdf>.

4. Fedyszyn, Thomas. 2010. "Saving NATO: Renunciation of the Article 5 Guarantee." *Orbis* 54 (3): 374–86. <https://doi.org/10.1016/j.orbis.2010.04.004>.

5. Fleischer, Björn. 2015. "A European Army? The European Defense Community and the Politics of Transnational Influence in Post-War Europe, 1950-1954." Doctoral thesis, Bremen International Graduate School of Social Sciences.

6. Kunz, Josef L. 1953. "Treaty Establishing the European Defense Community." *The American Journal of International Law* 47 (2): 275–81. <https://doi.org/10.2307/2194825>.

7. Münch, Wolfgang. 1983. "European Defence Community." In *Regional Cooperation, Organizations and Problems*, edited by Rudolf L. Bindschedler, Thomas Buergenthal, Karl Doehring, Jochen Frowein, Günther Jaenicke, Herbert Miessler, Hermann Mosler, et al., 149–50. North-Holland. <https://doi.org/10.1016/B978-0-444-86237-2.50048-2>.

8. “Protocol to the North Atlantic Treaty on Guarantees given by the Parties to the North Atlantic Treaty to the Members of the European Defence Community.” 1952. NATO Archives. 1952. <https://www.nato.int/archives/1st5years/annexes/b2.htm>.

9. Ruokonen, Antti. 2022. “Why Finlandization Is a Terrible Model for Ukraine.” Lawfare. April 21, 2022. <https://www.lawfaremedia.org/article/why-finlandization-terrible-model-ukraine>.

10. Sayle, Timothy Andrews. 2023. *Enduring Alliance: A History of NATO and the Postwar Global Order*. Translated by M. Khandoha. Kharkiv: VD “Fabula.”

11. Smith, Mathhew. 2022. “Support for EU Army Grows across Europe Following Russian Invasion of Ukraine.” YouGov. May 5, 2022. https://yougov.co.uk/international/articles/42386-support-eu-army-grows-across-europe-following-russ?redirect_from=%2Ftopics%2Finternational%2Farticles-reports%2F2022%2F05%2F05%2Fsupport-eu-army-grows-across-europe-following-russ.

244

— 12. “Supreme Allied Commander Europe (SACEUR).” n.d. NATO. Accessed February 14, 2024. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_50110.htm.

13. “The Brussels Treaty: Treaty of Economic, Social and Cultural Collaboration and Collective Self-Defence.” 1948. NATO. March 17, 1948. https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_17072.htm.

14. The Economist. 2022. “What Is ‘Finlandisation’?” February 11, 2022. <https://www.economist.com/the-economist-explains/2022/02/11/what-is-finlandisation>.

15. “The North Atlantic Treaty.” 1949. NATO. April 4, 1949. https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_17120.htm.

16. Yakoviuk, Ivan Vasylovych, and Roman Ruslanovych Orlovskiy. 2017. “Yevropeiske oboronne spivtovarystvo: vytoky stanovlennia intehratsii v oboronni sferi.” *Problemy zakonnosti*, no. 139 (December): 264–77. <https://doi.org/10.21564/2414-990x.139.115332>.

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2023.13.245-269>

УДК: 34.037:325.454]341

© Наталія Дукач¹

ЗАХИСТ ПРАВ КРИМСЬКИХ ТАТАР ЯК КОРИННОГО НАРОДУ УКРАЇНИ НА МІЖНАРОДНІЙ АРЕНІ

Метою даної статті є дослідження основних різновидів та форм участі кримськотатарського народу, спрямованої на захист прав кримських татар як корінного народу України на міжнародній арені після окупації півострова у 2014 році. У статті проаналізовано проблему порушення міжнародного законодавства з прав людини та прав корінних народів на території окупованого півострова. В роботі окреслюються основні різновиди та форми участі кримських татар, спрямованої на захист прав корінного народу на міжнародній арені, зокрема аналізується участь Меджлісу, як представницького органу кримських татар, а також лідерів кримськотатарського корінного народу та правозахисних організацій тощо. При цьому наводиться перелік міжнародних документів, прийнятих з початку окупації Криму, які було ухвалено в знак підтримки України та засудження російської агресії й окупації Криму та злочинних дій російської влади. Авторка робить висновок про те, що така участь кримськотатарського корінного народу, спрямована на захист прав корінного народу України на міжнародній арені, стала важливим елементом української дипломатичної боротьби за Крим. Зокрема наголошується на тому, що співпраця України та кримськотатарського корінного народу є важливою запорукою майбутніх процесів деокупації та реінтеграції Криму, а також збереження української державності на півострові.

245

Ключові слова: кримські татари, корінні народи України, окупація Криму, анексія, російсько-українська війна, деокупація Криму, реінтеграція Криму, права корінних народів, політична участь.

¹ Аспірантка кафедри політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. E-mail: natalia.dukach.20@pnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-0649-2686>.

Protection of Rights of the Crimean Tatars as an Indigenous People of Ukraine in the International Arena

The purpose of this article is to study the main types and forms of participation of the Crimean Tatar people aimed at protecting the rights of the Crimean Tatars as an indigenous people of Ukraine in the international arena after the occupation of the peninsula in 2014. The article analyzes the problem of violations of international human rights law and the rights of indigenous peoples on the territory of the occupied peninsula. The paper outlines the main types and forms of participation of Crimean Tatars aimed at protecting the rights of indigenous people in the international arena, in particular, the participation of the Mejlis as a representative body of Crimean Tatars, as well as leaders of the Crimean Tatar indigenous people and human rights organizations, etc. The author also provides a list of international documents adopted since the beginning of the occupation of Crimea, which were adopted as a sign of support for Ukraine and condemnation of Russian aggression and occupation of Crimea and criminal actions of the Russian authorities. The author concludes that such participation of the Crimean Tatar indigenous people, aimed at protecting the rights of the indigenous people of Ukraine in the international arena, has become an important element of Ukraine's diplomatic struggle for Crimea. It is also emphasized that cooperation between Ukraine and the Crimean Tatar indigenous people is an important guarantee of the future processes of de-occupation and reintegration of Crimea, as well as the preservation of Ukrainian statehood on the peninsula.

246

—

Keywords: Crimean Tatars, indigenous peoples of Ukraine, occupation of Crimea, annexation, russo-ukrainian war, de-occupation of Crimea, reintegration of Crimea, rights of indigenous peoples, political participation.

Постановка проблеми. Після анексії АР Крим, постало питання подальшої долі кримських татар як корінного народу Криму та їх участі у можливих сценаріях реінтеграції та деокупації півострова. Сьогодні Україна проводить важливу дипломатичну роботу, метою якої є засудження незаконної анексії Криму, а також притягнення російської влади до відповідальності за злочини, здійснені на півострові, які порушують норми міжнародного законодавства в сфері забезпечення прав людини та громадянина та прав корінних народів. Важливими акторами в цій боротьбі є кримські татари як корінний народ Криму. З початком російської агресії та окупації півострова, кримські татари стали шукати підтримки у міжнародного співтова-

риства та публічно зайняли позицію захисту Криму на боці української держави. У зв'язку із чим постала потреба детального вивчення проблеми захисту прав кримських татар як корінного народу України на міжнародній арені в контексті дипломатичної боротьби з РФ та деокупації півострова.

Мета даної статті полягає у дослідженні основних різновидів та форм участі кримськотатарського народу, спрямованої на захист прав кримських татар як корінного народу України на міжнародній арені після окупації півострова. За заявленою метою, у статті визначені завдання: проаналізувати значення кримських татар як корінного народу України у процесах деокупації та реінтеграції АР Крим; окреслити основні різновиди та форми участі кримських татар, спрямованої на захист прав корінного народу у боротьбі з російською окупаційною владою на міжнародній арені; сформувати висновки про роль такої участі корінного народу у контексті захисту української державності на території Криму у площині міжнародних відносин.

247

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В процесі проведення дослідження було проаналізовано низку джерел та наукових праць, які відображають особливості процесів, пов'язаних з проблемою окупації АР Крим російською владою у 2014 році та становища кримських татар після окупації. Зокрема можна виділити праці О. Газізової, Є. Горюнової, О. Задорожного, О. Щербанюк, О. Сінкевич, Г. Юксель та інших. У своїх роботах вчені порушують питання незаконної окупації Криму, воєнних злочинів, котрі здійснює окупована влада в Криму та основних викликів, які постали перед українською державою та населенням Криму, зокрема кримськими татарами, внаслідок анексії півострова. Важливими також є праці таких дослідників як К. Червняк, М. Гетьманчук, Г. Луцишин, Т. Сироїд, Л. Фоміна, П. Фомін, В. Бакальчук, Н. Янчук, Є. Реньов, В. Тарасенко, Л. Тарасенко, М. Гетьманчук, Г. Луцишин та інших. Зазначені вчені аналізують законодавче регулювання забезпечення прав корінних народів України, проблеми захисту прав кримських татар в умовах окупації півострова та порівнюють українське законодавство та міжнародне право у сфері забезпечення прав корінних народів, а також звертають увагу на проблемах імплементації українського законодавства у сфері прав корінних народів та національних менших України.

Виклад основного матеріалу. Після окупації АР Крим у 2014 році населення півострова зіткнулося із новим викликом — життям в умовах російської окупації. Одразу після незаконного захоплення влади, російська влада на півострові своїми діями почала масові порушення прав людини на півострові. Внаслідок чого розпочалась політика терору – розпочались акти переслідування та затримання проукраїнського населення, дискримінація населення за релігійною та етнічною ознакою тощо. Внаслідок такої політики окупаційної влади почали масово страждати кримські татари, про яких і так до того в російському соціумі було створено чимало негативних міфів. Так, через відмову кримськотатарського представництва визнавати окупаційну владу, лідерам кримськотатарського корінного народу було оголошено заборону на в'їзд на півострів (одними з перших заборону на в'їзд отримали лідер кримськотатарського народу Мустафа Джемільєв, Голова Меджлісу Рефат Чубаров та радник Голови Меджлісу Ісмет Юксель), кримськотатарські пам'ятні місця почали скасовуватись, а кримськотатарські медіа опинились під жорсткою цензурою. Одним з перших актів насилля стосовно кримськотатарського корінного народу стало вбивство кримськотатарського активіста Решата Аметова, тіло якого знайшли за два тижні після мітингу 26 лютого 2014 року (Клименко, 2015).

248

При цьому розпочався тиск та репресії стосовно членів Меджлісу та Курултаю кримськотатарського народу. Так, наприклад, прокуратурою та Слідчим комітетом рф було запроваджено кримінальне провадження щодо організації мітингу спротиву, який відбувся 26 лютого 2014 року під стінами Верховної Ради Криму в м. Севастополь. До кримінальної відповідальності також було притягнуто заступника Голови Меджлісу Ахтема Чийгоза та Ільмі Умерова, яких у 2018 році, завдяки втручання Туреччини, вдалося звільнити, шляхом обміну на російських убивць. 26 квітня 2016 року так званим Верховним судом Республіки Крим Меджліс було визнано екстремістською організацією та заборонено його діяльність у рф, що стало прямим порушенням міжнародного законодавства про права корінних народів. Пізніше Міжнародний Суд ООН зобов'язав рф скасувати таке незаконне рішення, проте окупант вирішив вкотре проігнорувати вимогу суду (Юксель, 2021).

Таким чином, від лютого-березня 2014 року, окрім масового порушення прав людини та громадянина, окупаційна влада почала актив-

но порушувати права кримських татар як корінного народу, шляхом постійної дискримінації, переслідувань та арештів представників корінного народу на півострові. Згідно з даними, з офіційного сайту Кримськотатарського ресурсного центру, порушують права людини та права корінного народу на півострові наступні органи окупаційного режиму: співробітники ФСБ, МВС, Прокуратури Суді та їх секретарі, різні експерти та лікарі, адвокати, співробітники ФСВП, інші посадові особи МВС тощо. Відповідно найбільше правопорушників знаходять в органах ФСБ (36,1%), судах (30,8%) та прокуратурі (12,1%) (Кримськотатарський Ресурсний Центр).

Станом на 5 листопада 2022 р., з початку окупації в Криму налічується 305 політичних в'язнів і переслідуваних, з яких 205 представники кримськотатарського корінного народу. Відповідно, з 66 загиблих, 28 є кримськими татарами, зі 150 засуджених, які відбувають терміни у колонії 99 є представниками кримських татар, з 4 жертв політичних репресій, 3 – кримські татари, з 13 жертв дискримінації – 11 кримських татар, з 30 жертв терору – 8 кримських татар, а з 13 жертв поліцейського свавілля кримських татар налічується 6 представників. А з 21 жертви насильницьких зникнень 15 є представниками кримськотатарського корінного народу (Кримськотатарський Ресурсний Центр). За даними громадської організації КримSOS близько 80% з політв'язнів в Криму є кримськими татарами, котрих обвинувачують у причетності до теоретичної організації, за що їм може загрожувати близько 20 років в неволі. З усіх проведених обшуків в населення півострові, в 75% це обушки у кримських татар. А згідно з російським законодавством, що стосується «захисту корінних народів», кримські татари не визнають корінним народом (Ярошенко, 2022).

Відповідно, окупаційна влада за весь період окупації порушила низку статей Декларації ООН про права корінних народів, серед яких Стаття 2, що стосується звільнення від дискримінації корінного народу, Стаття 7, що стосується право на недоторканість та особисту безпеку та свободу, Стаття 8, що стосується прав корінного народу не зазнавати примусової асиміляції, Стаття 11, що стосується права корінного народу на власну культуру, традиції та звичаї, Стаття 12, що стосується дотримання релігійних традицій, звичаїв та обрядів, Стаття 12, що стосується права корінного народу на розвитку та передачу власної історії та самобутності наступним поколінням, Стаття 14, що стосується освіти корінного народу рідною мовою, а також

інші статті Декларації, зокрема 16,18,19,20, 25,27 тощо (Резолюція 61/295, 2007).

Така ситуація з ігноруванням міжнародного права та цілеспрямованим порушенням прав кримських татар як корінного народу з боку окупаційної влади зумовила негайну потребу в захисті прав кримськотатарського народу на міжнародній арені. Слід зазначити, що у 2021 р. в Україні було прийнято Закон України «Про корінні народи України», згідно з яким кримських татар було віднесено до корінних народів України та гарантовано захист їх політичних, культурних, освітніх, економічних та інших прав (Про корінні народи України, 2021). Проте перші кроки на захист прав кримських татар як корінного народу здійснювались ще з початку окупації півострова.

250 — З перших днів окупації кримські татари розпочали активний пошук підтримки в українській владі та міжнародній спільноті. Прокраїнська позиція кримських татар зумовила налагодження діалогу з українською владою, внаслідок чого деокупація півострова та повернення його до складу української держави стало важливим завданням спільно для української влади та кримськотатарського корінного народу. В цьому контексті важливо згадати перші офіційні документи, в яких йшлося про статус кримських татар як корінного народу України та захист їх прав, зокрема це Постанова Верховної Ради від 20 березня 2014 «Про Заяву Верховної Ради України щодо гарантій прав кримськотатарського народу у складі Української держави» та Указ п'ятого президента України від 3 листопада 2014 «Про Положення про Уповноваженого Президента України у справах кримськотатарського народу» (Про Уповноваженого Президента України, 2014), згідно з яким першим на цю посаду було призначено лідера кримськотатарського корінного народу Мустафу Джемілева. У 2019 р. Указом Петра Порошенка Джемілева було відповідно звільнено з цієї посади.

Починаючи з 2014 р. кримськотатарський корінний народ почав звертати увагу міжнародної спільноти на незаконні дії окупаційної влади, в тому числі на анексію півострова та порушення низки міжнародних правових норм. Так, реагуючи на заборону в'їзду на територію півострова Джемілев у липні подав позов проти росії до Європейського суду з прав людини у зв'язку, у зв'язку з порушення порушенням прав кримських татар (Джемілев оскаржить в ЄСПЛ, 2014). У 2015 р. на Всесвітньому конгресі кримських татар, кримські

татари закликали світову спільноту визнати дії РФ, спрямовані на знищення кримськотатарського народу геноцидом у період з 1783 року і по час сучасної окупації півострова (Кримські татари просять світ, 2015).

Після заборони діяльності Меджлісу кримськотатарського народу та включення його до списку екстремістських організацій, Меджліс перейшов у роботу в надзвичайному режимі та переїхав до Києва. Також, у березні 2017 р. Меджліс подав офіційну скаргу проти російської влади у Європейський суд з прав людини. В позові Меджліс зазначив, що припинення його діяльності та включення до екстремістських організацій є порушеннями Європейської конвенції про захист прав та свобод людини. Також в позові йшлося про те, що суди окупаційної влади не визнають Меджліс як представницький орган кримськотатарського корінного народу. 19 квітня 2017 р. суд ООН зобов'язав росію відновити роботу Меджлісу кримськотатарського народу на півострові, проте досі цього не було здійснено (Міжнародний суд ООН визнав, 2017).

251

Рефат Чубаров, будучи головою Меджлісу, також, докладав зусиль, задля збільшення підтримки кримських татар на міжнародній арені та засудження дій окупаційної влади. Так, Рафат Чубаров почав активно зустрічатися зі світовими лідерами для обговорення проблеми окупації Криму та захисту кримських татар. Так, у 2019 р. Чубаров зустрівся з послом США в ОБСЄ Джеймсом Гілмором (Глава Меджлісу, 2019), у 2022 р. спільно з Мустафою Джемілевим зустрівся з Президентом Туреччини, в рамках Форуму «Політика та нові ініціативи». На зустрічі, за словами Чубарова, обговорювались низка питань щодо реінтеграції Криму після відновлення державного суверенітету України (Меджліс кримськотатарського народу).

Важливими для привернення уваги світу до проблеми порушення прав корінного народу в умовах окупації Криму стали також неодноразові виступи Чубарова на міжнародних форумах, конференціях та засіданнях міжнародних організацій. Зокрема можна виділити його вступ перед керівництвом Парламенті Асамблеї НАТО, участь в сесії ПА ОЧЕС від України тощо (Меджліс кримськотатарського народу).

У квітні 2023 р. Рафат Чубаров та Мустафа Джемілев зустрілись з президентом Чеської Республіки Петром Павелом. Під час цієї зустрічі Чубаров, спілкуючись з чеським президентом, зупинявся на

питаннях, пов'язаних з відновленням та порятунком пам'яток кримськотатарської історії та культури, які понівечила окупаційна влада, та на питаннях деколонізації топонімії, проблемі незаконних поселень в окупованому Криму. Важливою проблемою, яку виділив Чубаров було питання трансформації автономного статусу просторова, внаслідок внесення відповідних змін до конституції України, які визначали б кримськотатарських корінний народ суб'єктом самовизначення на території Криму, який би в після деокупації залишався б в складі української держави (Кримськотатарський Ресурсний Центр). Показовим стало рішення Володимира Зеленського щодо затвердження складу делегації України для участі у роботі 77-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН. До складу делегації увійшов Рефат Чубаров, як голова Меджлісу, а також заступниця міністра закордонних справ Еміне Джапарова, Постійна представниця президента в АР Крим Таміла Ташева (Меджліс кримськотатарського народу).

252

Під час виступу на нещодавньому парламентському саміті Кримської платформи, котрий відбувся 24 жовтня 2023 р., Чубаров також виступив із промовою, в якій наголосив на тому, що одним із завдань окупаційної влади Криму є знищення кримськотатарської ідентичності. Він також нагадав про те, що в умовах окупації на півострові Криму щонайменше 189 громадян України позбавлені волі через сфабриковані й політично вмотивовані справи, з яких мінімум 123 є кримськими татарами. Зокрема він звернув увагу на те, що для досягнення завдання зі знищення корінного народу, поряд з переслідуваннями та репресіями, окупаційна влада заселяє Крим власними громадянами (Меджліс кримськотатарського народу). Під час свого виступу він наголосив, що Меджліс таких людей, які поселились на окупованих територіях, прирівнює до злочинців, які «як мародери прийшли на крадене», тому мають негайно покинути тимчасово окуповані території тощо (Меджліс кримськотатарського народу).

У контексті захисту прав кримськотатарського корінного народу в умовах окупації на міжнародній арені важливою є активна участь Мустафи Джемілева – лідера кримськотатарського корінного народу, якому 13 листопада Володимир Зеленський присвоїв звання Героя України за визначний особистий внесок у становлення і розбудову незалежної Української держави, мужність і самовідданість у відстоюванні прав кримськотатарського народу, багаторічну плідну

політичну та громадську діяльність» (Меджліс кримськотатарського народу).

Мустафа Джемілев одним із перших, як лідер корінного народу, розпочав шукати підтримки в потенційних партнерів та союзників на міжнародній арені. Так, він неодноразово зустрічався з представниками Туреччини, яка виявилась потужним союзником України в питаннях кримськотатарського корінного народу. Наприклад, у 2017 р. він відвідав Туреччину та зустрівся з президентом Турецької Республіки Реджепом Ердоганом. На цій зустрічі Джемілев ділився інформацією щодо актуальної ситуації в окупованому Криму, яка склалась у зв'язку з порушеннями прав людини та переслідуваннями кримських татар, котрі незгодні з окупаційним режимом росії. Тоді він наголосив на необхідності звільнення усіх політ'язнів та подякував президентові Туреччини за підтримку кримських татар та невизнання анексії півострова. Того ж року в рамках візиту до Анкари, Джемілев зустрівся із Заступником Міністра іноземних справ Туреччини Ахметом Йилдизом. Під час зустрічі лідер кримськотатарського народу звернув уваги на ситуації в окупованому Криму та діяльність проросійських псевдо-кримськотатарських організацій у Туреччині, зокрема про діяльність Унвера Селя, якого підтримувала московія. Пізніше Джемілев також зустрівся із послом України в Туреччині паном Андрієм Сибігою та послом Польської Республіки в Туреччині паном Мацеєм Лангом. На цій зустрічі також підіймалось питання Криму, а також впливу російської пропаганди на турецькі медіа. В результаті зустрічі було домовлено про подальші скоординовані дії щодо обговорення кримськотатарського питання в дипломатичних колах, в першу чергу, іноземних місій акредитованих в Туреччині (Меджліс кримськотатарського народу).

253

У вересні 2019 р., під час засідання Комітету ПАРЕ в Парижі, яке було присвячено питанням рівності та недискримінації, на якому було розглянуто доповідь та проект резолюції ПАРЕ «Про положення кримських татар», членом делегації виступив Мустафа Джемілев. В рамках цієї участі, Джемілев наголошував на ігноруванні з боку росії всіх резолюцій ПАРЕ, які стосуються окупації Криму та кримських татар, а також ігнорування рішення Міжнародного суду про скасування заборони на діяльність Меджлісу та заборони на в'їзд до Криму лідерам кримськотатарського корінного народу (Меджліс кримськотатарського народу).

Того ж року в листопаді Мустафа Джемільєв виступав на міжнародному форумі «Kyiv Liberty Summit», який проходив в м. Києві, котрий організувала організований європейська партія «Європейські консерватори та реформатори». Мустафа Джемільєв порушував тут питання порушення прав людини окупаційним режимом та питання становища кримськотатарського корінного народу в умовах окупації півострова на окремій панелі, присвяченій ситуації в Криму та місті Севастополі. У форумі брали участь багато політиків з країн Європейського Союзу та Східного партнерства.

254 — Після початку повномасштабного вторгнення Лідер кримськотатарського народу, народний депутат України Мустафа Джемільєв зустрівся з начальником міграційного управління Туреччини Савашем Унлю в Анкарі. Під час цієї зустрічі обговорювалась ситуація з українськими біженцями, які мігрували до Туреччини, а також важливим питанням стало надання кримськотатарському корінному народу права на довготривале проживання та можливість працевлаштування в Туреччині до закінчення війни. В кінці зустрічі Джемільєв подякував за притулок для українців та за посвідки для кримських татар на тривале проживання в країні (Меджліс кримськотатарського народу).

В січні 2023 року Мустафа Джемільєв, спільно з Уповноваженим ВР України з прав людини Дмитром Лубінцем вкотре зустрівся з президентом Туреччини Реджепом Ердоганом, в рамках конференції «Майбутнє прав людини у 21 столітті», яка проходила в Анкарі. На зустрічі обговорювалось визволення політв'язнів, яких незаконно затримала окупаційна влада, а також повернення українських важкопоранених військовослужбовців додому, повернення цивільних, яких було незаконно затримано та направлено на насильне позбавлення волі на території росії вже після початку повномасштабного вторгнення та інші (Меджліс кримськотатарського народу).

14 листопада 2023 р. Мустафа Джемільєв як лідер кримськотатарського народу та чинний народний депутат України в онлайн-форматі виступив на засіданні Європарламенту, котре було присвячено антирадянським дисидентам. У своєму виступі Джемільєв загадав про окупацію Криму та її історію, яка розпочинається ще з часів російської імперії, також згадав про примусову депортацію 1944 р. та численні репресії проти кримських, котрі вчиняла радянська влада. Також, під час виступу він акцентував на проблемах становища

кримських татар у складі незалежної України, зокрема наголошуючи на тому, що після відновлення незалежності повнота влади в Криму опинилась в руках російських спецслужб та шовіністів. «У структурах влади кримські татари не перевищували 1,5-2%, тоді як у самому Криму корінний народ становив 13% населення», – говорив Джемілев. Після чого він звернув увагу на тому, що ставлення до кримськотатарського корінного народу суттєво змінилось після подій Революції Гідності та окупації півострова. Важливим для кримськотатарського корінного народу Джемілев назвав приєднання України до Декларації ООН про права корінних народів, прийняття Закону України «Про корінні народи», офіційне визнання Меджлісу та Курултая тощо (Окупація Криму, 2023).

Нещодавно Джемілев закликав парламентарів Чехії депортацію кримських татар 1944 р. визнати геноцидом корінного народу. Цей заклик лідер кримськотатарського корінного народу озвучив під час зустрічі Представництва президента України у Криму із чеським парламентом 25 листопада 2023 року (Меджліс кримськотатарського народу).

255

Окрім представницьких органів та окремих лідерів кримськотатарського корінного народу, важливими акторами у боротьбі за захист прав кримськотатарського корінного народу на міжнародній арені стали неурядові правозахисні організації, які, відповідно до Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, є важливими партнерами України в захисті прав корінних народів на території окупованого Криму на міжнародній арені. Ці організації займаються не лише правозахисною діяльністю, але й в моніторингом порушень міжнародного права росією та притягненням агресора до міжнародно-правової відповідальності за скоєні злочини та іншою діяльністю, яка передбачається Стратегією (Про рішення Ради національної безпеки і оборони України, 2021). Серед таких організацій можна виділити такі як Альменда, Кримськотатарський Ресурсний Центр, КримSOS, Кримськотатарська правозахисна група тощо.

Так, наприклад, у червні 2023 р. Альменда поводи́ла міжнародну адвокаційну роботу в Сполучених Штатах Америки, до якої також були залучені країни ООН та ЄС. Основною місією цієї роботи було донесення до міжнародних партнерів неприпустимості вирішення російсько-української війни за допомогою територіальних компро-

місів, також представники Альменди розповіли про ситуацію з дотриманням прав людини на півострові та наголошували на необхідності підтримки Криму та притягнення РФ до відповідальності за скоєні злочини (Щербанюк, Сінькевич, 2023).

Своєю чергою, Кримськотатарська правозахисна група займається документуванням порушень прав людини, воєнних злочинів та злочинів проти людяності на території Криму з окупації півострова 2014 року. Після повномасштабного вторгнення організація також долучилась до Коаліції «Україна. П'ята ранку», яка займається збиранням та документуванням всіх злочинів та порушень міжнародного права, котрі було вчинено під час російської агресії проти України. Організація регулярно подає моніторингові огляди ситуації з правами людини на території півострова. Зокрема, ці огляди стосуються як дискримінації кримських татар, так і політичних переслідувань, арештів, впроваджень кримінальних справ, законодавчих обмежень, переслідувань за підтримку України тощо. Так, наприклад в моніторингу за квітень-червень 2023 р. зазначається про згортання свободи слова в Криму та запровадження нових законодавчих обмежень, котрі передбачають кримінальну відповідальність за поширення так званих «фейків» про дії російських військових в Україні (Кримськотатарський Ресурсний Центр).

256

Також, варто звернути увагу на діяльність кримськотатарської організації КримSOS, котра на 2023-2024 рр. організувала проєкт «Захист прав людини та посилення медіа охоплення Криму». В рамках цього проєкту організація займається моніторингом соціальних мереж на предмет порушення прав цивільних осіб, а також займається безплатними правовими консультаціями та вторинною правовою допомогою для внутрішньо переміщених осіб з Криму та кримчан, чий права порушує окупаційна влада (Щербанюк, Сінькевич, 2023).

Кримськотатарський ресурсний Центр, котрий було створено у 2015 р. основну увагу своїй діяльності приділяє захисту прав корінних народів Криму, протидії дискримінації, збереженню та розвитку ідентичності корінних народів, захисту ресурсів Криму тощо. Основною своєю ціллю організація вбачає недопущення завершення спроби анексії Криму на міжнародному та національному рівнях. Організація займається також залученням партнерів на міжнародній арені до захисту Криму та корінних народів. У своїй аналітичному звіті про порушення прав людини в тимчасово окупованому Криму за

жовтень 2023 р., Центр зазначив про зафіксовані 2 обшуки, 6 затримань/утримань та 6 допитів/«бесід»/опитувань. Згідно з аналітичними даними, загалом за жовтень 2023 р. було здійснено 15 арештів та 3 випадки посягання на фізичне та психічне здоров'я (Кримськотатарський Ресурсний Центр).

Заступниця міністра закордонних справ України Еміне Джапарова теж неодноразово у своїх виступах перед міжнародною спільнотою піднімала питання деокупації Криму та порушень прав людини та прав корінних народів окупаційною владою. Так, взявши участь 13-й сесії Експертного механізму ООН з прав корінних народів, яка була присвячена впливам COVID-19 на корінні народи світу, Джапарова розповіла про систематичні порушення прав людини, зокрема кримськотатарського корінного народу. Зокрема вона торкнулась проблеми релігійної дискримінації та відсутністю належної медичної допомоги на території окупованого півострова (Еміне Джапарова, 2020).

Таміла Ташева – активна кримськотатарська правозахисниця та активістка, постійна Представниця Президента України в АР Крим також займається захистом прав кримськотатарського корінного народу на міжнародній арені. Так, представниця взяла участь в конференції «Кримські татари після лютого 2022 року», котра відбувалась в Європарламенті та була організована Центром прав людини ZMINA за підтримки Представництва України при Європейському Союзі. Виступаючи на конференції, Таміла Ташева наголосила на необхідності врахування інтересів кримськотатарського корінного народу при розробці реінтеграційних заходів для Криму. Така позиція, на її думку, допоможе реінтегрувати півострів ментально та відновити історичну справедливість.

В цій конференції також взяли участь голова Меджлісу кримськотатарського народу Рефат Чубаров та перша заступниця Міністра закордонних справ України Еміне Джапарова (Постійна Представниця, 2022).

З метою привернення уваги міжнародної спільноти до проблеми Криму та розробки стратегії деокупації та реінтеграції півострова було створено Кримську платформу – міжнародний консультативно-координаційний орган, ініційований Україною. Основною метою платформи є підвищення ефективності міжнародного реагування на безпекові загрози, пов'язані з окупацією Криму, посилення міжнародного тиску на росію, а також запобігання порушенням прав

людини окупаційним режимом та досягнення деокупації Криму та повернення його до України мирним шляхом. У сфері захисту прав корінного народу, до основних здобутків діяльності Кримської платформи за цей час відносяться – затвердження Закону України «Про корінні народи України» та розробка відповідних підзаконних актів, введення та реалізація Стратегії розвитку кримськотатарської мови до 2032 р. та розробка окремого законопроекту про статус корінного кримськотатарського народу. На другому парламентському саміті Кримської платформи, який відбувся цього року в жовтні у м. Прага, лунали чіткі заяви щодо захисту прав корінних народів та посилення безпеки України. Також, риторика мирного повернення Криму змінилась на риторику повернення півострова військовим шляхом (Кримська платформа).

258

З моменту окупації Криму, питання щодо порушення прав людини та прав корінних народів окупаційною владою неодноразово звучало в ООН та Європейському парламенті. Так, з перших днів окупації кримські татари звертались до Генеральського Секретаря ООН з проханням врятувати кримськотатарський корінний народ від знищення. У 2017 р. Міжнародний СУД ООН зобов'язав росію припинити дискримінацію кримських татар та українців в окупованому Криму (Міжнародний суд ООН, 2017) тощо. У 2019 р. було прийнято поновлену резолюцію «Ситуація з правами людини в Автономній Республіці Крим та м. Севастополь». А у своєму виступі під час панелі «Міжнародне десятиріччя мов корінних народів 2022 -2032» в рамках 21 сесії Постійного форуму ООН з питань корінних народів Еміне Джапарова заявила про дискримінацію кримських татар з боку проросійської влади, метою якої є позбавлення ідентичності кримських татар (Джапарова розповіла в ООН, 2022).

А нещодавно, в липні 2023 р., під час сесії Експертного механізму ООН з прав корінних народів, кримські татари провели акцію протесту. В 16-й сесії Експертного механізму взяли участь член Меджлісу кримських татар Ескендер Барієв та експертка Кримськотатарського ресурсного центру Людмила Коротких. Розпочалась сесія з обговорення звіту про «Вплив мілітаризації на права корінних народів», під час якого кримські татари висловили протест, який привернув увагу як членів сесії, так і багатьох представників корінних народів світу. Акція була зумовлена тим, що у звіті не було жодної згадки про становище кримськотатарського корінного народу в умо-

вах повномасштабного вторгнення рф. Виступаючи Ескендер Барієв вказав, що цей звіт було важко назвати об'єктивним, через те, що російська агресія була названа «конфліктом в Україні», не було ніяких згадок про те, що агресор не виконує рішення Міжнародного Суду про скасування рішення щодо заборони Меджлісу (Кримські татари провели акцію, 2023).

Також, з 2014 р. в Європейському парламенті було ухвалено ряд резолюцій стосовно окупації Криму, порушення міжнародного права та вчинених міжнародних злочинів з боку росії на території окупованого Криму. Першим таким документом стала Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 27 березня 2014 р. «Територіальна цілісність України». Наступною можна виділити Резолюцію 2017 р., яка стосувалась ситуації в окупованому Криму та українських політ'язнів. В тексті резолюції йшлося про засудження анексії Криму та наголошувалось на тому, що кримські татари як корінний народ Криму є головною мішенню для репресій з боку окупаційного режиму (Європейський Парламент ухвалив, 2017). В лютому 2021 р. Європарламент ухвалив чергову Резолюцію щодо Угоди про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом. При прийнятті цієї резолюції, євродепутати привітали розробку Україною Стратегії розвитку та популяризації кримськотатарської мови до 2032 р. (Європарламент привітав ініціативу України, 2021). В тексті резолюції також йшлося про нелегітимність окупаційної влади півострова та засудження привласнення єдиного у світі кримськотатарського телеканалу АТР. У цьому контексті показовою стала Резолюція ПАРЄ, присвячена захисту кримськотатарського корінного народу, від 23 червня 2021 р. «Порушення прав людини, вчинені проти кримських татар у Криму». В резолюції Асамблея засудила окупацію Криму та міста Севастополя росією, а також порушення прав людини, скоєні стосовно кримськотатарського корінного народу, в тому числі вбивства та насильницькі зникнення представників корінного народу (Україна і Парламентська асамблея Ради Європи, 2022).

Висновки. Таким чином, після окупації Криму російською федерацією, важливим питанням для кримських татар постало питання захисту прав корінного народу в умовах окупації Батьківщини. Окупаційна політика дискримінації, переслідувань, постійних утисків та ув'язнень на території окупованого півострова призвела до низки порушень чинних норм міжнародного права. У зв'язку із чим важ-

ливим завданням для кримськотатарського корінного народу стало питання захисту їхніх прав на міжнародному рівні. Починаючи з 2014 р., кримські татари розпочали активно привертати увагу міжнародного співтовариства до незаконної окупації Криму та порушення прав людини окупаційною владою.

Важливими акторами цієї участі стали як Меджліс – офіційний представницький орган кримськотатарського корінного народу, так і окремі кримськотатарські лідери, зокрема Мустафа Джемільев та Рефат Чубаров та інші. Окрім пошуку підтримки в міжнародних організаціях, таких як ООН, Європарламент, Міжнародний суд та інші, важливим напрямком для них стала побудова партнерських зв'язків з окремими державами. Так, кримським татарам вдалося налагодити тісні зв'язки з Туреччиною, яка з перших днів окупації підтримала кримських татар.

260 — Важливу роль в боротьбі за захист прав кримськотатарського корінного народу відіграють також і кримськотатарські правозахисні організації. Зокрема такі організації як Альменда, Кримськотатарський ресурсний центр, Кримськотатарська правозахисна група, КримSOS та інші. Ці організації, відповідно до Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополь, стали потужними акторами, котрі не лише збирають дані щодо російських злочинів на території окупованого Криму, але й проводять важливу політику висвітлення актуальної ситуації в Криму. Що неабияк сприяє Україні у процесах притягнення до відповідальності російського агресора за вчиненні злочини. Завдяки співпраці кримських татар та української влади, з 2014 р. було прийнято ряд важливих міжнародних документів, які стосувались визнання незаконної окупації півострова, визнання кримських татар як корінного народу Криму, притягнення росії до відповідальності за порушення норм міжнародного права, порушувалося питання захисту кримськотатарського корінного народу від дискримінаційних дій з боку окупаційної влади тощо. Таким чином, активна участь кримських татар, спрямована на захист прав кримських татар як корінного народу України на міжнародній арені, привернула увагу до цілеспрямованої політики знищення корінного народу окупаційним режимом та низки порушень норм Декларації про права корінних народів.

Завдяки активній участі кримських татар на міжнародній арені, у світової спільноти та української влади з'явилось розуміння того, що

кримські татари як корінний народ України, Батьківщиною якого є Крим, відіграють роль у розробці майбутніх сценаріїв деокупації та реінтеграції Криму. Тому співпраця України та кримськотатарського корінного народу є важливою запорукою збереження української державності на півострові.

Джерела та література:

1. Альменда. Офіційний сайт. URL: <https://almenda.org/>
2. Бакальчук В. 2017. Політика РФ щодо корінних народів на окупованій території АР Крим. Стратегічні пріоритети. № 3. С. 52-58. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/spa_2017_3_9
3. Беліцер Н. 2017. Кримські татари як корінний народ. Історія питання і сучасність: К.120 с.
4. Бучинська А. 2022. Категорія «політична участь» у західному політологічному дискурсі: еволюція та сучасний стан. Політичні дослідження. Political Studies. №2(4). С. 26–41. URL: <http://pd.ipiend.gov.ua/article/view/269234>
5. Газізова О. 2018. Безпекова стратегія України в контексті етнополітичних викликів анексованого Криму. Українознавство. № 2(67). URL: <http://journal.ndiu.org.ua/article/view/141732>
6. Глава Меджлісу кримськотатарського народу Рефат Чубаров зустрівся з послом США в ОБСЄ Джеймсом Гілмором у Варшаві. 2019. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/2787337-cubarov-zustrivsa-iz-poslom-ssa-v-obse.html>
7. Горюнова Є. 2017. Проблема анексії Криму в зовнішньополітичній діяльності Європарламенту. Гілея: науковий вісник. Вип. 126. С. 459-461. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2017_126_115
8. Джапарова розповіла в ООН про порушення прав кримських татар на окупованому півострові. 2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/3468483-dzaparova-rozpovila-v-oon-pro-porusenna-prav-krimskih-tatar-na-okupovanomu-pivostrov.html>
9. Джемілев оскаржить в ЄСПЛ порушення Росією прав і свобод кримськотатарського народу. 2014. URL: <https://web.archive.org/web/20141221003051/http://www.slovoidilo.ua/promise/23684.html>
10. Дністрянський М. 2006. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка. 490 с.

11. Дністрянський М. 2008. Етнографія України: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка. 232 с.

12. Еміне Джапарова: РФ порушує в окупованому Криму Декларацию ООН про права корінних народів. 2020. URL: <https://mfa.gov.ua/news/emine-dzhararova-rf-porushuye-v-okupovanomu-krimu-deklaraciyu-oon-pro-prava-korinnih-narodiv>

13. Європарламент привітав ініціативу України щодо популяризації кримськотатарської мови. 2021. URL: https://lb.ua/society/2021/02/11/477469_ievroparlament_privitav_initsiativu.html

14. Європарламент ухвалив резолюцію щодо прав кримських татар. 2016. URL: <http://www.golos.com.ua/article/268845>

15. Європарламент ухвалив резолюцію, що засуджує порушення прав кримських татар у Криму. 2016. URL: <https://interfax.com.ua/news/political/342910.html>

262
— 16. Європейський Парламент ухвалив резолюцію щодо українських ув'язнених в Росії та ситуації в окупованому Криму. 2017. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/141730.html>

17. Задорожній О. 2015. Анексія Криму – міжнародний злочин: Київ, К.І.С. 2015. 576 с.

18. Клименко А. 2015. Порушення прав людини в окупованому росією Криму. URL: https://www.files.ethz.ch/isn/189799/CrimeaReport_Ukrainian_web.pdf

19. Корнат Л., Корнат О. 2021. Державна політика деокупації Криму: ключові результати та перспективи. Регіональні студії. Вип. 27. 2021. С.43-49. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/39574>

20. Кримська платформа. Офіційний сайт. URL: <https://crimea-platform.org/>

21. Кримські татари провели акцію протесту на сесії Експертного механізму ООН. 2023. URL: <https://sprotyv.info/news/krimski-tatari-proveli-akcziyu-protestu-na-sesi%d1%97-ekspertnogo-mehanizmu-oon/>

22. Кримські татари просять світ визнати політику росії геноцидом. 2015. URL: <https://www.unian.ua/society/1107270-krimski-tatari-prosyat-svit-viznati-politiku-rosiji-genotsidom.html>

23. Кримськотатарська правозахисна група. Офіційний сайт. URL: <https://crimeahrg.org/uk/>

24. Кримськотатарський Ресурсний Центр. Офіційний сайт. URL: <https://ctrcenter.org/uk>

25. Меджліс кримськотатарського народу. Офіційний сайт. URL: <https://qtm.org/>

26. Міжнародний суд ООН визнав утиски кримських татар і українців у Криму 2017. URL: <https://www.obozrevatel.com/ukr/news/68524-mizhnarodnij-sud-oon-viznav-utiski-krimskih-tatar-i-ukraintsiv-u-krimu.htm>

27. Окупація Криму, злочини росії та права кримських татар, - Джемілев виступив на засіданні Європарламенту. 2023. URL: <https://qirim.news/news/musatafa-dzhemilev-vystup-evroparlament>

28. Постійна Представниця виступила в Європарламенті на конференції «Кримські татари після лютого 2022 року». 2022. URL: <https://ppu.gov.ua/press-center/postiyna-predstavnytsia-vystupyla-v-evroparlamenti-na-konferentsii-krymski-tatary-pislia-liutoho-2022-roku/>

29. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України. Закон України. 1207-VII, чинний від 18.10.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>.

263

30. Про корінні народи України. Закон України. 1616-IX, чинний, від 01.07.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1616-20#Text>

31. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 березня 2021 року «Про Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя». Указ Президента України від 24.03.2021 р. № 117/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/117/2021#Text>

32. Про Уповноваженого Президента України у справах кримськотатарського народу. 2014. Указ Президента України. № 656/2014 від 20.08.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/656/2014#Text>

33. Резолюція 61/295, прийнята Генеральною Асамблеєю 13 вересня 2007. Декларація Організації Об'єднаних Націй про права корінних народів від 13.09.2007 № 995_156. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_156

34. Реньов Є. 2021. Права корінних народів: міжнародний досвід та українські реалії. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. № 53. URL: <https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc53/juspradenc53.pdf#page=148>

35. Рефат Чубаров закликав Європарламент направити місію в Крим, не визнаючи його анексії. 2014. URL: <https://ua.krymr.com/a/26725127.html>

36. Семюел Г. 2020. Політичний порядок у мінливих суспільствах: К., Наш формат. 448 с.

37. Сироїд Т., Фоміна Л., Фомін П. 2022. Міжнародний інституційний механізм захисту прав корінних народів. Вісник Харківського національного університету імені ВН Каразіна. Серія «Право». №34. С.161-170. URL: <https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/21342>

38. Суд ООН вимагає від РФ відновити роботу Меджлісу – МЗС. 2018. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/07/19/7186838/>

39. Тарасенко В., Тарасенко Л. 2023. Деякі проблеми культурної деокупації Криму в контексті закону України «Про корінні народи України». Крим – це Україна: стратегія деокупації та реінтеграції : матеріали Між-народного науково-практичного круглого столу (м. Одеса, 24 лютого 2023 року). С. 256-261. URL: <https://dspace.oduvs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b01e95bd-f05f-48e3-a643-91708322b425/content?page=256>

40. Україна і Парламентська асамблея Ради Європи. 2022 URL: <https://mfa.gov.ua/mizhnarodni-vidnosini/rada-yevropi/ukrayina-i-parlamentska-asambleya-radi-yevropi>

41. Черевняк К. Національні меншини і корінні народи України у боротьбі проти агресора після 24.02.2022. 2023. Матеріали VIII-ї Міжнародної науково-практичної конференції: «Україна – Європейський Союз: формат розвитку відносин у контексті російсько-української війни, гарантій безпеки та реінтеграції тимчасово окупованих територій». URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/56167/1/%D0%97%D0%B0%D0%BD%20%D0%9C._%D0%9E%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%BD%D0%BE%D1%80.-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2.%20%D0%B1%D0%B0%D0%B7%D0%B8%2B%D0%84%D0%A1_11.2023.pdf?page=213

42. Шевель І., Кравцова Н. 2019. Кримськотатарське питання у міждержавних відносинах Туреччини та України. Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти. № 3. С. 205–214. URL: <https://doi.org/10.31866/2616-745x.3.2019.159123>

43. Щербанюк О., Сінкевич О. 2023. Деокупація та реінтеграція Криму: вплив правозахисних неурядових організацій. Науковий ві-

сник Ужгородського національного університету. Серія: Право. Том 2. № 79. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/289723>

44. Юксель Г. 2021. Інформаційно-організаційна діяльність Меджлісу кримськотатарського народу в період окупації Криму (2014–2021). Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика. Том 32 (71). № 6 URL: https://www.philol.vernadskyyjournals.in.ua/journals/2021/6_2021/part_3/35.pdf

45. Янченко А. 2021. Форми політичної участі: аналітичні підходи до картування партисипації громадян. Політикус : наук. журнал. № 3. С. 94–102. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/12409>

46. Ярошенко Є. 2022. День корінних народів у Криму: утиски та порушення прав. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/08/9/7362522/>

47. Kryzhanivska V. 2020. Political Participation and Motivation: The Heuristic Potential of Sociological Concepts of Donatella Della Porta and Drew Halfmann (comparative analysis). *Ukrainian Sociological Journal*. №22. С. 36-51. URL: <https://doi.org/10.26565/2077-5105-2019-22-04>

265

References:

1. Almenda. Ofitsiyni sait. URL: <https://almenda.org/>
2. Bakalchuk V. 2017. Polityka RF shchodo korinnykh narodiv na okupovanii terytorii AR Krym. *Stratehichni priorityety*. № 3. С. 52-58. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/spa_2017_3_9
3. Belitser N. 2017. Krymski tatory yak korinnyi narod. *Istoriia pytannia i suchasnist*: K.120 s.
4. Buchynska A. 2022. Katehoriia «politychna uchast» u zakhidnomu politolohichnomu dyskursi: evoliutsiia ta suchasnyi stan. *Politychni doslidzhennia*. *Political Studies*. №2(4). С. 26–41. URL: <http://pd.ipiend.gov.ua/article/view/269234>
5. Hazizova O. 2018. Bezpekova stratehiia Ukrainy v konteksti etnopolitychnykh vyklykiv aneksovanoho Krymu. *Ukrainoznavstvo*. № 2(67). URL: <http://journal.ndiu.org.ua/article/view/141732>
6. Hlava Medzhlisu krymskotatarskoho narodu Refat Chubarov zustrivsia z poslom SShA v OBSIe Dzheimsom Hilmorom u Varshavi. 2019. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/2787337-cubarov-zustrivsa-iz-poslom-ssa-v-obse.html>

7. Horiunova Ye. 2017. Problema aneksii Krymu v zovnishnopolitychnii diialnosti Yevroparlamentu. Hileia: naukovyi visnyk. Vyp. 126. S. 459-461. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2017_126_115

8. Dzhaparova rozpovila v OON pro porushennia prav krymskykh tatar na okupovanomu pivostrovi. 2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/3468483-dzaparova-rozpovila-v-oon-pro-porusenna-prav-krimskih-tatar-na-okupovanomu-pivostrovi.html>

9. Dzhemiliev oskarzhyt v YeSPL porushennia Rosiieiu prav i svobod krymskotatarskoho narodu. 2014. URL: <https://web.archive.org/web/20141221003051/http://www.slovoidilo.ua/promise/23684.html>

10. Dnistrianskyi M. 2008. Etnohrafiia Ukrainy: Vydavnychiy tsentr LNU imeni Ivana Franka. 232 s.

11. Dnistrianskyi M. 2006. Etnopolitychna heohrafiia Ukrainy: problemy teorii, metodolohii, praktyky: Vydavnychiy tsentr LNU imeni Ivana Franka. 490 s.

266 — 12. Emine Dzhaparova: RF porushuie v okupovanomu Krymu Deklaratsiiu OON pro prava korinnykh narodiv. 2020. URL: <https://mfa.gov.ua/news/emine-dzhaparova-rf-porushuye-v-okupovanomu-krimu-deklaraciyu-oon-pro-prava-korinnih-narodiv>

13. Yevroparlament pryvitav initsiatyvu Ukrainy shchodo populiaryzatsii krymskotatarskoi movy. 2021. URL: https://lb.ua/society/2021/02/11/477469_ievroparlament_privitav_initsiativu.html

14. Yevroparlament ukhvalyv rezoliutsiiu shchodo prav krymskykh tatar. 2016. URL: <http://www.golos.com.ua/article/268845>

15. Yevroparlament ukhvalyv rezoliutsiiu, shcho zasudzhuie porushennia prav krymskykh tatar u Krymu. 2016. URL: <https://interfax.com.ua/news/political/342910.html>

16. Yevropeyskyi Parlament ukhvalyv rezoliutsiiu shchodo ukrainskykh uviaznenykh v Rosii ta sytuatsii v okupovanomu Krymu. 2017. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/141730.html>

17. Zadorozhnii O. 2015. Aneksiia Krymu – mizhnarodnyi zlochyn: Kyiv, K.I.S. 2015. 576 s.

18. Klymenko A. 2015. Porushennia prav liudyny v okupovanomu rosiieiu Krymu. URL: https://www.files.ethz.ch/isn/189799/CrimeaReport_Ukrainian_web.pdf

19. Kornat L., Kornat O. 2021. Derzhavna polityka deokupatsii Krymu: kliuchovi rezultaty ta perspektyvy. Rehionalni studii. Vyp. 27. 2021. S.43-49. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/39574>

20. Krymska platforma. Ofitsiyni sait. URL: <https://crimea-platform.org/>

21. Krymski tatory provely aktsiiu protestu na sesii Ekspertnoho mekhanizmu OON. 2023. URL: <https://sprotyv.info/news/krimski-tatari-proveli-akcziyu-protestu-na-sesi%d1%97-ekspertnogo-mehanizmu-oon/>

22. Krymski tatory prosiat svit vyznaty polityku rosii henotsydom. 2015. URL: <https://www.unian.ua/society/1107270-krimski-tatari-prosyat-svit-viznati-politiku-rosiji-genotsidom.html>

23. Krymskotatarska pravozakhysna hrupa. Ofitsiyni sait. URL: <https://crimeahrg.org/uk/>

24. Krymskotatarskyi Resursnyi Tsentr. Ofitsiyni sait. URL: <https://ctrcenter.org/uk>

25. Medzhlis krymskotatarskoho narodu. Ofitsiyni sait. URL: <https://qtm.org/>

26. Mizhnarodnyi sud OON vyznav utysky krymskykh tatar i ukraintsiv u Krymu 2017. URL: <https://www.obozrevatel.com/ukr/news/68524-mizhnarodnij-sud-oon-viznav-utiski-krimskih-tatar-i-ukraintsiv-u-krimu.htm>

267

27. Okupatsiia Krymu, zlochyny rosii ta prava krymskykh tatar, - Dzhemiliev vystupyv na zasidanni Yevroparlamentu. 2023. URL: <https://qirim.news/news/musatafa-dzhemilev-vystup-evroparlament>

28. Postiina Predstavnytsia vystupyla v Yevroparlamenti na konferentsii «Krymski tatory pislia liutoho 2022 roku». 2022. URL: <https://ppu.gov.ua/press-center/postiyna-predstavnytsia-vystupyla-v-yevroparlamenti-na-konferentsii-krymski-tatary-pislia-liutoho-2022-roku/>

29. Pro zabezpechennia prav i svobod hromadian ta pravovyi rezhym na tymchasovo okupovanii terytorii Ukrainy. Zakon Ukrainy. 1207-VII, chynnyi vid 18.10.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>

30. Pro korinni narody Ukrainy. Zakon Ukrainy. 1616-IX, chynnyi, vid 01.07.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1616-20#Text>

31. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 11 bereznia 2021 roku «Pro Stratehiiu deokupatsii ta reintehratsii tymchasovo okupovanoi terytorii Avtonomnoi Respubliky Krym ta mista Sevastopolia». Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 24.03.2021. № 117/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/117/2021#Text>

32. Pro Upovnovazhenoho Prezydenta Ukrainy u spravakh krymskotatarskoho narodu. 2014. Ukaz Prezydenta Ukrainy. № 656/2014 vid 20.08.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/656/2014#Text>

33. Rezoliutsiia 61/295, pryiniata Heneralnoiu Asambleieiu 13 veresnia 2007. Deklaratsiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii pro prava korinnykh narodiv vid 13.09.2007 № 995_156. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_156

34. Renov Ye. 2021. Prava korinnykh narodiv: mizhnarodnyi dosvid ta ukraïnski realii. Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurysprudentsiia. № 53. URL: <https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc53/juspradenc53.pdf#page=148>

35. Refat Chubarov zaklykav Yevroparlament napravty misiïu v Krym, ne vyznauchy yoho aneksii. 2014. URL: <https://ua.krymr.com/a/26725127.html>

36. Semiel H. 2020. Politychni poriadok u minlyvykh suspilstvakh: K., Nash format. 448 s.

268

37. Syroid T., Fomina L., Fomin P. 2022. Mizhnarodnyi instytutsiinyi mekhanizm zakhystu prav korinnykh narodiv. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni VN Karazina. Seriiia «Pravo». №34. S.161-170. URL: <https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/21342>

38. Sud OON vymahaie vid RF vidnovty robotu Medzhlisu – MZS. 2018. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/07/19/7186838/>

39. Tarasenko V., Tarasenko L. 2023. Deiaki problemy kulturnoi deokupatsii Krymu v konteksti zakonu Ukrainy «Pro korinni narody Ukrainy». Krym – tse Ukraina: stratehiia deokupatsii ta reintehratsii : materialy Mizh- narodnoho naukovo-praktychnoho kruhloho stolu (m. Odesa, 24 liutoho 2023 roku). S. 256-261. URL: <https://dspace.oduvs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b01e95bd-f05f-48e3-a643-91708322b425/content#page=256>

40. Ukraina i Parlamentska asambleia Rady Yevropy. 2022 URL: <https://mfa.gov.ua/mizhnarodni-vidnosini/rada-yevropi/ukrayina-i-parlamentska-asambleya-radi-yevropi>

41. Cherevniak K. Natsionalni menshyny i korinni narody Ukrainy u borotbi proty ahresora pislia 24.02.2022. 2023. Materialy VIII-yi Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii: «Ukraina – Yevropeyskyi Soiuz: format rozvytku vidnosyn u konteksti rosiisko-ukraïnskoï viiny, harantii bezpeky ta reintehratsii tymchasovo okupovanykh terytorii». URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/>

bitstream/lib/56167/1/%D0%97%D0%B0%D0%BD%20%D0%9C._%D0%9E%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%BD%D0%BE%D1%80.-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2.%20%D0%B1%D0%B0%D0%B7%D0%B8%2B%D0%84%D0%A1_11.2023.pdf#page=213

42. Shevel I., Kravtsova N. 2019. Krymskotatarske pytannia u mizhderzhavnykh vidnosynakh Turechchyny ta Ukrainy. Mizhnarodni vidnosyny: teoretyko-praktychni aspekty. № 3. S. 205–214. URL: <https://doi.org/10.31866/2616-745x.3.2019.159123>

43. Shcherbaniuk O., Sinkevych O. 2023. Deokupatsiia ta reintehratsiia Krymu: vplyv pravozakhysnykh neuriadovykh orhanizatsii. Naukovi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo. Tom 2. № 79. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/289723>

44. Yuksel H. 2021. Informatsiino-orhanizatsiina diialnist Medzhliu krymskotatarskoho narodu v period okupatsii Krymu (2014–2021). Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Serii: Filolohiia. Zhurnalistyka. Tom 32 (71). № 6 URL: https://www.philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/6_2021/part_3/35.pdf

269

45. Yanchenko A. 2021. Formy politychnoi uchasti: analitychni pidkhody do kartuvannia partysypatsii hromadian. Politykus : nauk. zhurnal. № 3. S. 94–102. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/12409>

46. Yaroshenko Ye. 2022. Den korinnykh narodiv u Krymu: utysky ta porushennia prav. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/08/9/7362522/>

47. Kryzhanivska V. 2020. Political Participation and Motivation: The Heuristic Potential of Sociological Concepts of Donatella Della Porta and Drew Halfmann (comparative analysis). Ukrainian Sociological Journal. №22. S. 36-51. URL: <https://doi.org/10.26565/2077-5105-2019-22-04>

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2023.13.270-287>

УДК: 327/341.24

© Карина Рогуля¹

ВПЛИВ УГОД АВРААМА НА ГЕОПОЛІТИЧНУ ДИНАМІКУ БЛИЗЬКОГО СХОДУ

270

Угоди Авраама, підписані в 2020 році, представляють собою ключову подію в геополітиці Близького Сходу, суттєво змінивши ландшафт регіону. Ця стаття пропонує всебічний аналіз впливу Угод, досліджуючи перехід від укоріненних військових протистоянь до співпраці між Ізраїлем та арабськими країнами, зокрема Об'єднаними Арабськими Еміратами, Бахрейном, Суданом і Марокко, а також ключових аспектів помітної реконфігурації регіональних альянсів, можливостей економічної та технологічної співпраці та їх наслідків для ізраїльсько-палестинського мирного процесу в умовах деескалації ситуації на Близькому Сході на момент підписання угод. Угоди Авраама стають орієнтиром у переосмисленні регіональних взаємодій із наслідками, які виходять за межі безпосередніх підписантів. Дослідження оцінює стратегічні мотиви, що лежать в основі Угод, підкреслюючи перехід від парадигми, орієнтованої на суперництво, до парадигми стратегічного та економічного партнерства. Крім того, у статті досліджується потенційний вплив цих угод на зміну арабо-ізраїльських відносин та їхні ширші наслідки для регіональної стабільності та міжнародної дипломатії. Також в ній критично оцінюються виклики та перспективи сталого миру та співпраці на Близькому Сході, визнаючи динамічний та багатогранний характер цих геополітичних змін. Головна увага дослідження приділяється сучасним викликам, які випробують на міцність нову геополітичну конфігурацію, закладену Угодами, зокрема у контексті ізраїльсько-палестинської війни.

Ключові слова: угоди Авраама, геополітика Близького Сходу, регіональні альянси, ізраїльсько-арабські відносини, ізраїльсько-палес-

¹ Аспірантка кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Науково-навчального інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. E-mail: rogulya96@gmail.com.

тинський конфлікт, економічна співпраця, стратегічна перебудова, мирний процес, регіональна стабільність.

The Impact of the Abraham Accords on Geopolitical Dynamics of the Middle East

The Abraham Accords, signed in 2020, have emerged as a watershed moment in the geopolitical landscape of the Middle East, marking a significant shift in regional dynamics. This scientific article provides an in-depth analysis of the Accords' impact on the Middle East, exploring the multifaceted consequences of this historic realignment. Focusing on the normalization of relations between Israel and several Arab nations, including the United Arab Emirates, Bahrain, Sudan, and Morocco, the study examines the broader geopolitical implications, with particular attention to the redefinition of regional alliances, economic and technological cooperation, and the nuanced effects on the Israeli-Palestinian conflict.

The article delves into the strategic motivations behind the Accords and their influence on the traditional Arab-Israeli relations, underscoring a paradigm shift from longstanding animosity to a newfound cooperation based on shared interests, particularly in security and economic spheres. It evaluates the economic opportunities catalyzed by the Accords, such as increased trade and joint technological ventures, which promise to foster a new era of prosperity and interdependence in the region.

Furthermore, the analysis addresses the complex implications for the Israeli-Palestinian peace process, assessing the potential for the Accords to reshape the future trajectory of this long-standing conflict. While acknowledging the initial concerns of sidelining the Palestinian issue, the article explores the possibility of these agreements creating new platforms for dialogue and conflict resolution.

The article also contextualizes the Accords within the broader regional and international geopolitical framework, analyzing how this development reflects the changing priorities and strategies of Middle Eastern states in response to regional threats, global economic trends, and the evolving role of external powers. The challenges and prospects for the future of the Abraham Accords are critically examined, considering the sustainability of these agreements amidst the dynamic and often volatile regional environment.

In conclusion, this comprehensive study posits that the Abraham Accords signify a momentous shift in Middle Eastern geopolitics, with potential ramifications that extend beyond the immediate signatories. The Accords herald

a new chapter in the region's history, where diplomatic engagement and economic collaboration may pave the way for a more stable and integrated Middle East, albeit with remaining challenges and uncertainties.

Keywords: *Abraham Accords, Middle East geopolitics, regional alliances, Israeli-Arab relations, Israeli-Palestinian conflict, economic collaboration, strategic realignment, peace process, regional stability.*

Постановка наукової проблеми та її значення. Підписання Авраамових угод у 2020 р. ознаменувало історичний перелом у геополітиці Близького Сходу, започаткувавши нову еру дипломатичних відносин і альянсів у регіоні, історично позначеному тривалими конфліктами та постійними безпековими викликами. Ця стаття має на меті визначити вплив та оцінити наслідки цих угод, заглибившись у тонкощі їх впливу на геополітичний ландшафт Близького Сходу. Науковою проблемою, яку розглядає ця стаття, є всебічний аналіз впливу Авраамових угод на геополітичну динаміку Близького Сходу. Угоди, які нормалізували відносини між Ізраїлем і кількома арабськими державами, включаючи Об'єднані Арабські Емірати, Бахрейн, Судан і Марокко, змінили традиційні союзи та частково припинили ворожечу в регіоні. Ця зміна парадигми ставить критичні питання щодо майбутнього близькосхідної політики, мирного процесу, регіональної стабільності та балансу сил.

272

Значення цього дослідження багатогранне. По-перше, воно забезпечує глибше розуміння історичного моменту в геополітиці Близького Сходу, пропонуючи належну оцінку мотивації та наслідків цих нових альянсів. По-друге, це сприяє ширшому дискурсу про мир і вирішення конфліктів у регіоні, який часто затьмарюється суперечками та геополітичними потрясіннями. По-третє, він проливає світло на мінливий характер міжнародних відносин, де економічні інтереси, технологічна співпраця та стратегічне партнерство все більше виходять за рамки історичних ворожеч і набувають стратегічного значення.

Мета і завдання. Основна мета цієї статті — запропонувати комплексний і деталізований аналіз того як Авраамові угоди вплинули на геополітичний ландшафт Близького Сходу. Це включає дослідження безпосередніх і довгострокових наслідків цих угод для регіональної політики, динаміки безпеки, економічних зв'язків і ширшого міжнародного контексту.

Для досягнення цієї мети в статті розглядається кілька конкретних завдань, зокрема: проведення історичної контекстуалізації та аналізу двосторонніх відносин, які створюють основу для розуміння значення Угод; оцінка впливу Угод Авраама на внутрішню політику країн Близького Сходу, включаючи палестинське питання, зміну позицій таких ключових гравців як Саудівська Аравія та Іран, і роль недержавних акторів; вивчення напрямків економічного та технологічного партнерства, які були започатковані або зміцнені в результаті укладення Угод; визначення їхніх наслідків для регіонального розвитку та співпраці, а також дослідження безпосередніх викликів, які можуть вплинути на імплементацію угод в майбутньому та переосмислення ізраїльсько-арабських відносин в цілому. Однією з найважливіших цілей є визначення перспектив на майбутнє, а отже спрогнозувати потенційні майбутні події, що впливають із Угод, враховуючи поточні геополітичні зміни, регіональні конфлікти та глобальні економічні тенденції. У цій статті застосовано мультидисциплінарний підхід, на основі знань з міжнародних відносин, політології, економіки та регіональних досліджень.

Угоди Авраама представляють переломний момент у близькосхідній геополітиці з далекосяжними наслідками для регіону та за його межами. Аналізуючи історичний контекст, двосторонні відносини, регіональну динаміку, економічне партнерство та міжнародне розгалуження цих угод, запропонована стаття дає змогу глибше зрозуміти їх значення та потенційної траєкторії у розвитку подій на Близькому Сході. Висновки та дискусії, представлені в цьому дослідженні, є не тільки життєво важливими для розуміння поточного геополітичного ландшафту Близького Сходу, але й пропонують ширші наслідки для глобальної дипломатії, мирних процесів і міжнародних відносин у XXI столітті, які заслуговують на поширення у міжнародному медіапросторі.

Виклад основного матеріалу. Історичні відносини між Ізраїлем та арабськими державами переважно характеризуються конфліктогенними відносинами, що ґрунтуються на постійному протистоянні та ворожнечі. Створення Держави Ізраїль у 1948 р. за планом поділу ООН зустріло негайний опір з боку арабських сусідів, що призвело до першої арабо-ізраїльської війни. Цей конфлікт задав тон наступним десятиліттям, відзначеним кількома війнами, включаючи важливу Шестиденну війну в 1967 р. і війну Судного дня в 1973 році. Ці

конфлікти не тільки посилили взаємну недовіру, але й сформували політичну ідентичність, вплинувши на політику залучених держав.

Кемп-Девідські угоди 1978 р., що призвели до укладання мирного договору між Єгиптом та Ізраїлем 1979 р., стали першим великим проривом в арабо-ізраїльських відносинах. За ними послідував Ізраїльсько-йорданський мирний договір 1994 року. Однак ці угоди були скоріше винятками, ніж відображенням ширшої регіональної динаміки, яка залишалася сповненою напруги, особливо щодо палестинського питання. Угоди в Осло в 1990-х роках, спрямовані на вирішення ізраїльсько-палестинського конфлікту, ознаменували важливий момент у мирному процесі, але врешті-решт не змогли забезпечити тривалого вирішення. У наступні роки бойові дії продовжувалися та розкол поглиблювався, а зростання ісламістських груп, таких як ХАМАС, ще більше ускладнювало ситуацію, продовженням чого стала сучасна ізраїльсько-палестинська війна, що відповідно ставить під сумнів важливість і результативність переговорного процесу в цілому.

274

— У цьому контексті історичні відносини між Ізраїлем та його арабськими сусідами в основному визначалися ідеологічними, територіальними та релігійними суперечками, які переживалися моментами дипломатичних рішень, котрі свідчили про наявність певного потенціалу миру, але часто не призводили до фундаментальної зміни статус-кво.

По суті нову главу в близькосхідній дипломатії започаткували Угоди Авраама, підписані в 2020 році, ознаменувавши значний відхід від історичного наративу конфлікту. Ці угоди офіційно оформили дипломатичні відносини між Ізраїлем та Об'єднаними Арабськими Еміратами, Бахрейном, Суданом і Марокко, прокладаючи шлях до всебічної переоцінки двосторонніх зв'язків у політичній, економічній та безпековій сферах.

У політичному плані угоди представляють собою стратегічну перебудову на Близькому Сході, коли арабські держави публічно визнають і нормалізують відносини з Ізраїлем. Цей зсув відображає зростаюче визнання спільних інтересів, зокрема щодо передбачуваної загрози з боку Ірану та важливості стабільного регіонального порядку. З іншого боку, це також демонструє прагматичний підхід арабських лідерів, які віддають перевагу національним і регіональним інтересам над давніми ідеологічними позиціями.

В економічному плані угоди відкрили нові шляхи для співпраці, включаючи торгівлю, туризм і технології. Наприклад, ОАЕ та Ізраїль швидко уклали торговельні угоди та відкрили прямі авіарейси, що вказує на можливість отримання суттєвих економічних вигід. Співпраця в галузі технологій, зокрема в таких сферах, як збереження водних ресурсів, сільське господарство та кібербезпека, була центральною точкою, пропонуючи взаємні переваги та сприяючи регіональному розвитку. З точки зору безпеки, Угоди сприяли новим партнерствам у сфері оборони та обміну розвідданими. Нормалізація відносин уможливила більш відкриту співпрацю проти спільних загроз безпеці, зокрема у протидії тероризму та врегулюванні регіональних конфліктів. Це також означає зміну регіональної архітектури безпеки з потенційними наслідками для балансу сил і майбутнього альянсів безпеки на Близькому Сході.

Нові двосторонні відносини, які випливають із Угод Авраама, означають суттєву трансформацію в геополітичній структурі Близького Сходу. Ці нові зв'язки між Ізраїлем та арабськими державами, які підписали угоду, охоплюють політичні зміни, економічну співпрацю та партнерство у сфері безпеки, що вказує на багатогранний і потенційно далекосяжний вплив на регіональну динаміку.

Тим не менш, кожна країна мала певні мотиви у контексті підписання зазначених угод, що по суті стало рушійною силою їх укладання. Головна мотивація Ізраїлю полягає в досягненні більш широкого визнання та інтеграції на Близькому Сході. Зіткнувшись із постійними загрозами безпеці, особливо з боку Ірану та його сателітів, Ізраїль побачив в Угодах можливість створити нові стратегічні альянси, зміцнивши таким чином свою регіональну архітектуру безпеки. Угоди також відкривають Ізраїлю двері для розширення свого технологічного та економічного впливу в регіоні. Доступ до нових ринків, інвестиції та спільні технологічні проекти принесуть значну користь економіці Ізраїлю. У внутрішньому плані угоди стали значною політичною перемогою для тодішнього прем'єр-міністра Бен'яміна Нетаньяху, продемонструвавши його здатність досягати дипломатичних успіхів, не поступаючись у палестинському конфлікті.

Більше того, ці угоди означали зміну парадигми дипломатичної позиції Ізраїлю. Вперше за десятиліття Ізраїль нормалізував відносини з арабськими країнами, зокрема Об'єднаними Арабськими Еміратами (ОАЕ) і Бахрейном. Угоди про нормалізацію свідчать про

відхід від традиційного підходу до ізоляції Ізраїлю в арабському світі, сприяючи новій добі дипломатичної взаємодії. Окрім безпосередніх підписантів, Угоди Авраама мали хвилевий ефект, вплинувши на інші країни в регіоні, щоб вони переосмислили свою позицію щодо Ізраїлю. Пізніше Судан і Марокко приєдналися до угод, і тенденція до нормалізації відкрила шлях для розширення дипломатичних відносин з іншими арабськими державами.

Участь ОАЕ в основному розглядається як стратегічний крок проти впливу Ірану в регіоні. Приєднавшись до Ізраїлю, ОАЕ прагнуть зміцнити свій апарат безпеки проти потенційних загроз з боку Ірану. Встановлення відносин з Ізраїлем відкриває шляхи для інвестицій, технологічного обміну та спільних підприємств у різних секторах, включаючи відновлювану енергетику та інновації. Підписання угод також свідчить про зміцнення міжнародного статусу ОАЕ, цей крок також позиціонує ОАЕ як прогресивного лідера в арабському світі, здатного приймати сміливі рішення, які порушують норми минулого та сприяють регіональній стабільності (Vakil S., Quilliam N., 2023).

276

— Рішення Бахреїну навпаки тісно пов'язане з його відносинами з Саудівською Аравією, ключовим регіональним гравцем і союзником. Приєднання до Угод допомагає Бахреїну зміцнити свою геополітичну позицію, зокрема щодо іранських загроз і регіональної безпеки. Подібно до ОАЕ, Бахреїн бачить економічні можливості в нормалізації відносин з Ізраїлем, особливо в збільшенні торгівлі та залученні інвестицій. Приєднавшись до Угод, Бахреїн прагне створити імідж стабільної та перспективної нації, що має вирішальне значення для внутрішньої соціально-політичної злагоди.

Основним рушієм для Судану була обіцянка вилучити його зі списку США держав-спонсорів тероризму. Це виключення мало вирішальне значення для того, щоби Судан отримав доступ до міжнародної допомоги та інвестицій для відновлення своєї економіки, що переживає труднощі. Судан, перебуваючи на етапі політичного переходу після усунення Омара аль-Башира, намагався оновити свій міжнародний імідж і встановити нові дипломатичні зв'язки, щоб сприяти внутрішній трансформації та економічному відновленню. Нормалізація відносин із Ізраїлем також була стратегічним кроком для отримання економічної підтримки з боку США та інших західних країн, необхідної для подолання економічної кризи.

Значним стимулом для Марокко стало визнання США суверенітету над Західною Сахарою, що є давньою територіальною суперечкою. Це визнання стало дипломатичною перемогою для Марокко, що зміцнило його позицію в цьому питанні. Марокко має унікальну історію зі значною єврейською громадою та історичними зв'язками з Ізраїлем. Нормалізація відносин узгоджується з цим історичним контекстом і може сприяти культурним і міжлюдським обмінам. Як і інші підписанти, Марокко очікує економічних і технологічних вигід від своїх відносин з Ізраїлем, які можуть сприяти його цілям розвитку та зусиллям з модернізації.

Мотивація, яка покладена в основу Угод Авраама, відображає складний аналіз динаміки регіональної безпеки, економічних прагнень, політичних розрахунків і стратегічних перебудов. Для Ізраїлю Угоди означають прорив у досягненні регіонального визнання та зміцнення безпекових альянсів. Для арабських підписантів мотиви варіюються від урівноваження впливу Ірану, диверсифікації економіки, досягнення міжнародного статусу до вирішення конкретних національних інтересів, таких як визнання США Західної Сахари для Марокко та виключення зі списку терористів для Судану. Ці мотиви підкреслюють зміну парадигми геополітики Близького Сходу, де традиційна ворожнеча поступається місцем прагматичній дипломатії, а економічні інтереси та інтереси безпеки все більше керують поведінкою держав. Таким чином, угода Авраама не тільки знаменує собою нову главу в арабо-ізраїльських відносинах, але й означає ширшу перебудову регіональних справ із наслідками, які виходять далеко за межі безпосередніх підписантів (Ross D., 2023). У міру того, як Близький Схід розвиватиметься в цьому новому ландшафті, вплив цих угод, ймовірно, продовжуватиме розвиватися, глибоко формуючи майбутнє регіону.

Іншим, не менш важливим елементом, є вплив цих угод на ізраїльсько-палестинський мирний процес і ширші перспективи арабо-ізраїльського миру, вивчаючи як безпосередні, так і потенційні довгострокові наслідки.

Угоди, які нормалізували відносини між Ізраїлем і кількома арабськими країнами (ОАЕ, Бахрейн, Судан і Марокко), означають зміну парадигми в арабо-ізраїльських відносинах. Традиційно арабські держави обумовлювали нормалізацію відносин із Ізраїлем вирішенням ізраїльсько-палестинського конфлікту на основі Арабської

мирної ініціативи 2002 року. Угоди порушили цю традицію, запропонувавши новий регіональний підхід, який надає перевагу національним інтересам над колективними арабськими позиціями щодо палестинського питання (Northam J., 2023).

У короткостроковій перспективі Угоди Авраама, здається, відсунули на другий план ізраїльсько-палестинський мирний процес. Угоди відвернули увагу від палестинської справи, оскільки арабські країни вступили в прямі стосунки з Ізраїлем, не вирішуючи по суті давні проблеми палестинців (Feierstein K., Guzansky Y., 2023). Цей розвиток подій викликав занепокоєння серед палестинців, які відчували себе зрадженими через очевидну готовність арабського світу налагоджувати зв'язки з Ізраїлем, не забезпечуючи поступок для палестинської справи.

278 — Однак угоди потенційно могли б створити нові можливості для ізраїльсько-палестинського мирного процесу. Нормалізація відносин між Ізраїлем та арабськими державами може призвести до посилення арабського впливу на політику Ізраїлю навіть в умовах ізраїльсько-палестинської війни. Ці країни могли б використати свої нові відносини з Ізраїлем для захисту прав палестинців і відновлення мирних переговорів. Крім того, економічне та технологічне співробітництво, яке випливає з Угод, може опосередковано принести користь палестинським територіям, що призведе до покращення умов, які можуть сприяти створенню сприятливого середовища для мирних переговорів. Угоди, безсумнівно, змінили арабо-ізраїльські відносини, ознаменували відхід від конфліктного минулого до майбутнього дипломатичної взаємодії та співпраці. Ця зміна відображає регіональну перебудову, де спільні інтереси, зокрема щодо регіонального впливу Ірану та важливості економічного розвитку, мають перевагу над колективною арабською позицією щодо палестинського питання.

Реакція ключових регіональних гравців на Угоди була різною. Такі країни, як Саудівська Аравія, продемонстрували мовчазне схвалення, а інші, зокрема Іран і Туреччина, розкритикували угоди. Різні реакції вказують на фрагментований арабський та мусульманський світ із різними пріоритетами та стратегіями, що може вплинути на майбутнє ізраїльсько-палестинського конфлікту та ширший регіональний мир (Hamzawy A., 2023). Палестинське керівництво значною мірою засудило Угоди, розглядаючи їх як зраду палестинської справи та відхилення від Арабської мирної ініціативи. Безпосереднім

наслідком цього стало відчуття ізоляції та терміновості відновлення палестинського питання на міжнародній арені. Однак довгостроковий вплив Угод на справу Палестини залишається невизначеним (Jamal U., 2023). Існує ймовірність того, що мінлива регіональна динаміка зрештою призведе до відновлення уваги та різних підходів до вирішення конфлікту.

Імплементация Угод Авраама, яка розгортається в складному регіональному контексті, позначеному періодичними військовими діями, включаючи напади ХАМАСу, що переросли у відновлення воєнних дій між Ізраїлем та Палестиною, знаходиться перед постійними викликами. ХАМАС, визнаний Ізраїлем, Сполученими Штатами та Європейським Союзом терористичною організацією, брав участь у численних конфліктах з Ізраїлем. Напади групи на територію Ізраїлю стали значним джерелом нестабільності та конфлікту в регіоні. Підписання Авраамових угод відбулося на цьому тлі триваючої напруженості. Після укладення угод напади з боку ХАМАС створили безпосередні виклики. Вони перевірили стійкість нещодавно сформованих відносин між Ізраїлем та арабськими державами-учасницями Угод. Ці інциденти викликали занепокоєння щодо того, чи зможуть нові альянси витримати тиск таких регіональних конфліктів.

Тим не менш, якщо локальні напади ХАМАСу загалом не бралися до уваги у контексті налагодження відносин між давніми ідеологічними ворогами, то початок повномасштабної війни значним чином змінив ситуацію. По суті, нова війна в Газі «оновила» близькосхідну геополітику і відповідно може вплинути на регіональний процес нормалізації відносин з Ізраїлем, створюючи мультиполярний світ далеко від гегемонії США. Отже, зменшення глобальної присутності Вашингтону на Близькому Сході розв'яже руки іншим гравцям, таким як Китай та Росія, значно полегшуючи процес їх закріплення в регіоні. Такий сценарій однозначно вплине і на подальшу геополітичну динаміку в регіоні, і на процес імплементации Угод Авраама. Враховуючи той факт, що дані угоди були підготовлені та підписані не без тиску США в особі колишнього Президента Дональда Трампа, відхід США від глобальних справ зменшує моральний тиск на арабські країни-підписанти. Більше того, збереження статус-кво в регіоні в умовах війни в Газі також не сприятиме процесу нормалізації відносин між арабськими країнами та Ізраїлем, щонайменше відсунувши його на другий план. З великою вірогідністю процес нормалізації

та налагодження відносин між учасниками договору продовжитись в кулуарах.

Реакція арабських держав, залучених до Угод, на сучасну війну в Газі має вирішальне значення для розуміння впливу актуальної геополітичної ситуації на виконання Угод. Спочатку існували побоювання, що ці держави, особливо ті з палестинським населенням чи симпатіями, можуть зіткнутися з внутрішнім і зовнішнім тиском, щоб засудити Ізраїль або дистанціюватися від Угод. Проте, загальна реакція цих країн значною мірою вказувала на дипломатичну стриманість, що в свою чергу є також певним історичним прогресом. Відсутність різкого і одностайного засудження з боку конкретних арабських початку військової операції Ізраїлю в Секторі Газа свідчить про зміну стратегічного підходу. Більшість країн висловили стурбованість та необхідність встановити режим припинення вогню. Ба більше, жодна з арабських країн на цей час не заявила про односторонній вихід чи денонсацію угод, що можна розцінювати як геополітичний прогрес.

280

— Такі країни, як Йорданія та Єгипет, що безпосередньо залучені до конфлікту в Газі, або ті, що мають спільні кордони з Ізраїлем і Палестиною, відреагували доволі різко на розгортання воєнних дій. Не дивлячись на той факт, що обидві країни не є підписантами Угод, їхнє значення більш важливе, адже Єгипет та Йорданія були першими країнами, які встановили дипломатичні відносини з Ізраїлем (Al Jazeera, 2023).

Реакція країн Перської затоки, особливо тих, хто нещодавно нормалізував відносини з Ізраїлем, є ключовою. Якщо позиція їх громадянського суспільства є вкрай пропалестинською, то позиція на офіційному рівні є більш стриманою, не дивлячись на неодноразові заяви про геноцид палестинського народу з боку Ізраїлю (Fahim K., Allam H., 2023).

Вирішальним буде те, як цілі, закладені в Угоді, співпадають або суперечать реакції на війну в Газі. Якщо угоди розглядатимуться як шлях до кращого вирішення палестинської проблеми, вони можуть отримати більше підтримки. Однак, якщо вони сприйматимуться як такі що нехтують справою Палестини, це може призвести до посилення напруги та уповільнення їхнього виконання.

Відповідь Ізраїлю на атаки ХАМАСу, хоча і була суто військовою, також включала дипломатичний вимір, спрямований на забезпечен-

ня сталості Угод. Ізраїльська дипломатія зосередилася на тому, щоб повідомити про різницю між палестинським народом і войовничими фракціями, такими як ХАМАС, прагнучи зберегти імпульс нормалізації відносин з арабськими державами. Атаки ХАМАСу також мали наслідки для ізраїльсько-палестинських відносин. Вони підкреслили складність конфлікту та виклики у вирішенні ширшої ізраїльсько-палестинської проблеми, яка залишається невирішеною, незважаючи на Угоди Авраама (Cafiero G., 2023). Початок нової війни підкреслив необхідність комплексного підходу до миру, який поступово усуває корінні причини конфлікту.

Не можна ігнорувати ширший вплив цієї війни на регіональну стабільність і майбутнє Угод Авраама. Незважаючи на те, що угоди відкрили нові шляхи для співпраці та діалогу на Близькому Сході, продовження конфліктів, подібних до тих, які розпалює ХАМАС, створює ризик для довгострокової стабільності та миру (Youssef H., 2023). Здатність підписантів долати ці виклики має вирішальне значення для тривалого успіху Угод. Роль міжнародного співтовариства у підтримці виконання Угод Авраама серед цих викликів є значною. Зовнішня підтримка, особливо з боку Сполучених Штатів і Європейського Союзу, у сприянні діалогу та вирішенні проблем безпеки є життєво важливою для пом'якшення впливу регіональних конфліктів на Угоди.

Хоча початок нової війни в регіоні створює значні проблеми для виконання Угод Авраама, стримана дипломатична реакція арабських країн-підписантів свідчить про те, що вони розглядають можливість майбутньої імплементації угод для можливого вирішення історичних конфліктів та забезпечення ширшої стабільності в регіоні. Угоди символізують зміну регіональної динаміки, пропонуючи структуру для співпраці та стабільності, яка має потенціал протистояти періодичним регіональним конфліктам. Однак стійкість цих угод залежатиме від продовження дипломатичних зусиль, механізмів вирішення конфліктів і більш широкого залучення міжнародного співтовариства до підтримки миру та стабільності на Близькому Сході. Ситуація, що розвивається, підкреслює складність досягнення тривалого миру в регіоні та важливість вирішення глибинних проблем ізраїльсько-палестинського конфлікту, що підтверджує сучасна ізраїльсько-палестинська війна.

Для ширшого арабо-ізраїльського комплексу відносин Угоди можуть прокласти шлях для більшої кількості арабських країн до нормалізації відносин з Ізраїлем. Ця тенденція може призвести до більшої інтеграції та співпраці на Близькому Сході, коли Ізраїль стане більш прийнятною частиною регіональної структури. Однак стійкість цього миру та співпраці залежить від вирішення основних питань ізраїльсько-палестинського конфлікту. Головним завданням, яке стоїть перед регіональними гравцями, є баланс між новими регіональними альянсами та необхідністю вирішення ізраїльсько-палестинського конфлікту. Хоча угоди мають потенціал для позитивних змін, вони також ризикують закріпити розбіжності, якщо палестинське питання залишиться без уваги. Можливість полягає у використанні нових відносин для сприяння діалогу та переговорам між Ізраїлем та Палестиною, що потенційно призведе до всеосяжного та тривалого миру.

282

— Таким чином, Угоди Авраама порушили традиційний наратив ворожнечі на Близькому Сході. Ці угоди суттєво впливають на значну реорганізацію близькосхідного комплексу взаємовідносин, коли колишні супротивники обирають шлях дипломатичної взаємодії та співпраці.

Кілька факторів сприяли цій зміні парадигми: спільні проблеми безпеки, економічні інтереси та зміна глобальної динаміки. Загальне уявлення про загрозу від регіонального впливу та діяльності Ірану було об'єднуючим фактором для Ізраїлю та деяких арабських держав, підштовхуючи їх до співпраці. Переваги економічних вигід, включаючи торгівлю, туризм і технологічне партнерство, були головним стимулом для арабських держав нормалізувати відносини з Ізраїлем. Зміна позиції світових держав, зокрема відхід Сполучених Штатів від глобальних справ та політики Близького Сходу зокрема, змусила країни регіону переглянути свої стратегії та союзи.

Угоди відкрили нові шляхи для співпраці в різних секторах. Встановлення дипломатичних відносин призвело до швидкого зростання торговельних угод, спільних підприємств та економічної співпраці, створюючи мережу взаємозалежності. Співпраця у таких сферах, як водні технології, сільське господарство, охорона здоров'я та відновлювана енергетика, сприяє створенню спільної екосистеми інновацій. Також з'явився підвищений рівень співпраці у сфері безпеки,

включаючи обмін розвідувальними даними та співпрацю в обороні, для боротьби зі спільними загрозами.

Перехід від суперництва до співпраці має ширші наслідки для регіонального миру та стабільності. Зокрема Угоди пропонують модель того, як дипломатична взаємодія може подолати давні конфлікти, створюючи прецедент для інших суперечливих відносин у регіоні. Хоча у короткостроковій перспективі угоди відсунули палестинську проблему, вони потенційно можуть призвести до нової динаміки, коли арабські держави можуть вплинути на майбутні мирні переговори.

Незважаючи на позитивну динаміку, існують проблеми та невизначеності, зокрема довгострокова життєздатність Угод залежить від постійного узгодження інтересів між державами-підписантами та їх здатності керувати внутрішнім і зовнішнім тиском (The Economist, 2023). Тривалі конфлікти, такі як криза в Ємені та громадянська війна в Сирії, створюють значні перешкоди для ширшого впровадження.

283

На завершення варто зазначити, що угоди Авраама започаткували нову еру близькосхідної геополітики, поступово переходячи від парадигми суперництва до парадигми співпраці. Ця трансформація, якій сприяють спільні проблеми безпеки, економічні інтереси та мінлива глобальна динаміка, відкрила нові можливості для регіональної співпраці. Незважаючи на те, що угоди є значним проривом, їх довгостроковий вплив на регіональний мир і стабільність, особливо щодо ізраїльсько-палестинського конфлікту, ще належить повністю усвідомити (Teller N., 2023). Стійкість цієї нової парадигми залежатиме від мінливих політичних, економічних і безпекових ландшафтів Близького Сходу, а також від готовності регіональних гравців прийняти цю структуру співпраці та розвивати її.

Іншим не менш важливим аспектом є вплив війни росії проти України у глобальному контексті геополітичних справ. Російське вторгнення посилило напругу між західними країнами та росією, створивши більш поляризоване міжнародне середовище. Це може вплинути на підхід країн Близького Сходу до Авраамових угод, особливо тих, хто прагне збалансувати відносини як із західними країнами, так і з Росією. Участь США в підтримці України може потенційно призвести до зміни фокусу зовнішньої політики, що вплине на її роль на Близькому Сході та імпульс Авраамових угод. Конфлікт

порушив світові енергетичні ринки, що призвело до зростання цін на нафту. Це приносить користь країнам-експортерам нафти на Близькому Сході, потенційно надаючи їм більше економічних важелів і впливу на виконання Угод Авраама. Тож енергетичний ландшафт, що змінюється, може спонукати країни Близького Сходу до пошуку нових економічних альянсів і партнерств відповідно до цілей Угод Авраама щодо сприяння регіональній співпраці та інтеграції. Через можливі перебої в постачаннях російської зброї через санкції країни Близького Сходу можуть звернутися до західних чи інших постачальників. Це може вплинути на військову співпрацю та співпрацю в галузі безпеки згідно з Угодами Авраама. Передбачувана загроза з боку Ірану, ключове питання в угодах Авраама, може залежати від позиції Ірану щодо російсько-українського конфлікту, впливаючи на стратегічні розрахунки країн Перської затоки.

284

Більше того, країнам, які є учасниками Угоди Авраама, можливо, доведеться орієнтуватися в складному дипломатичному ландшафті, збалансовуючи свої відносини зі США, росією та іншими глобальними державами, особливо в сучасних умовах нової війни на Близькому Сході, коли США та росія позначилися різними підходами та політикою по відношенню до сторін конфлікту. Отже вплив російської війни проти України на імплементацію Авраамових угод на Близькому Сході є значним, з далекосяжними наслідками для глобальної геополітичної динаміки, проблем регіональної безпеки, економічних інтересів та дипломатичних відносин. В умовах регіональних конфліктів, таких як війна росії проти України та війна в Секторі Газа створюють як виклики, так і можливості для країн-підписантів Авраамових Угод (Whitson S., 2023). Головне питання все ж залишається відкритим – чи залишаться арабські країни прихильними історичним конфліктам та ідеологічним суперечкам, чи дадуть шанс новим альянсам поставити крапку у давніх геополітичних протистояннях.

Висновки. Аналіз угод Авраама засвідчує їх трансформаційний вплив на геополітичну динаміку Близького Сходу. Угоди представляють значний відхід від історичних наративів і традиційних суперечностей в регіоні. Угоди не лише перекроїли геополітичний ландшафт, але й започаткували нову еру потенційної співпраці та партнерства в складному та часто нестабільному регіональному контексті.

Одним із найзначніших наслідків Угод є переосмислення регіональних альянсів. Нормалізувавши відносини з Ізраїлем, ОАЕ, Бах-

рейн, Судан і Марокко порушили давній арабський консенсус про відсутність миру з Ізраїлем без вирішення палестинського питання. Цей зсув свідчить про нову пріоритетність національних інтересів, регіональної стабільності та економічного розвитку над традиційною солідарністю. Угоди проклали шлях до нового типу відносин на Близькому Сході, де старі супротивники можуть стати партнерами в рамках спільних інтересів, зокрема у протидії таким спільним загрозам, як регіональні амбіції Ірану та екстремізм.

Угоди відкрили значні економічні та технологічні можливості для країн-підписантів. Розширення торгівлі, інвестицій та співпраці в таких секторах, як технології, туризм, енергетика та охорона здоров'я, обіцяють принести відчутні переваги та сприяти розвитку та диверсифікації регіону. Ці економічні зв'язки мають потенціал створити більш взаємозалежний і процвітаючий Близький Схід, зменшуючи ймовірність конфліктів і посилюючи стимули до миру та стабільності.

Вплив Авраамових угод на ізраїльсько-палестинський конфлікт залишається складним і спірним питанням. Незважаючи на те, що угоди викликали занепокоєння щодо відведення палестинської справи на другий план, вони також потенційно можуть привнести нову динаміку в мирний процес. Нормалізація відносин може дозволити арабським державам посилити вплив на Ізраїль у палестинському питанні в майбутньому. Однак цей потенціал залишається спекулятивним, і миттєвий ефект викликав розчарування серед палестинців.

У регіональному плані Угоди означають стратегічну перебудову. Вони відображають еволюцію Близького Сходу, де стурбованість впливом Ірану, економічні імперативи та зміна ролі зовнішніх сил, таких як Сполучені Штати, змінюють альянси та політику. Угоди також підкреслили фрагментарний характер арабської політики з різними реакціями багатьох держав, що відображає різні національні інтереси та геополітичні розрахунки.

У майбутньому стійкість угод Авраама та їх довгостроковий вплив на регіон залежатимуть від кількох факторів. Це, зокрема, здатність підписантів підтримувати та поглиблювати свою співпрацю перед обличчям потенційного внутрішнього та зовнішнього тиску, еволюцію регіонального середовища безпеки, зокрема щодо Ірану, та майбутнє ізраїльсько-палестинського конфлікту. Угоди відкрили двері

для нового типу дипломатичної взаємодії на Близькому Сході, але шлях попереду все ще сповнений невизначеності та викликів.

Підсумовуючи, можна сказати, що Угоди Авраама представляють собою важливу віху в історії Близького Сходу, передвіщаючи перехід від фокусування на конфлікті до акценту на співпраці та партнерстві. Хоча їх остаточний вплив на складну та взаємопов'язану геополітичну динаміку регіону ще належить побачити, угоди, безсумнівно, започаткували низку змін, які можуть кардинально змінити Близький Схід. Вони пропонують інше майбутнє для регіону, де економічне співробітництво, технологічний обмін і дипломатична взаємодія виходять за межі старих суперництв і конфліктів. У міру просування регіону справжнім мірилом успіху Угод буде їх безперечний внесок у міцний мир, стабільність і процвітання на Близькому Сході.

References:

- 286 —
1. Are the Abraham Accords over? (2023). The Economist. Available at: https://www.economist.com/middle-east-and-africa/2023/10/22/are-the-abraham-accords-over?utm_medium=cpc.adword.pd&utm_source=google&ppccampaignID=18151738051&ppcadID=&utm_campaign=a.22brand_pmax&utm_content=conversion.direct-response.anonymous&gad_source=1&gclid=Cj0KCQiAkeSsBhDUARIsAK3tiedrdownSWmWIw7MS__yrJ2j5KL44RBSLbZtR5tayOwfYgYAZfT9gJcaAtkMEALw_wcB&gclid=aw.ds
 2. Cafiero G. (2023). How Arab states could respond to Israeli invasion of Gaza. The New Arab. Available at: <https://www.newarab.com/analysis/how-arab-states-could-respond-israeli-invasion-gaza>
 3. Fahim K., Allam H. (2023). Fearing war and unrest, Arab leaders demand end to Israeli assault on Gaza. The Washington Post. Available at: <https://www.washingtonpost.com/world/2023/10/25/uae-egypt-lebanon-leaders-israel-hamas-war/>
 4. Feierstein G., Guzansky Y. (2023). Mixed Report Card for Abraham Accords Three. Middle East Institute. Available at: <https://www.mei.edu/publications/mixed-report-card-abraham-accords-three>
 5. Hamzawy A. (2023). Pay Attention to Arab Public Response to Israel-Hamas War. Carnegie Endowment for International Peace. Available at: <https://carnegieendowment.org/2023/11/01/pay-attention-to-arab-public-response-to-israel-hamas-war-pub-90893>

6. Jamal U. (2023). Israel's war on Gaza means Arab normalisation is off the table: experts. Al Jazeera. Available at: <https://www.aljazeera.com/features/2023/12/11/israels-war-on-gaza-means-arab-normalisation-is-off-the-table-experts>

7. Jordan foreign minister says Israel aiming to empty Gaza of its people. (2023). Al Jazeera. Available at: <https://www.aljazeera.com/news/2023/12/10/jordan-foreign-minister-says-israel-aiming-to-empty-gaza-of-its-people>

8. Northam J. (2023). The Israel-Hamas war could impact the 3-year-old Abraham Accords. National Public Radio. Available at: <https://www.npr.org/2023/11/24/1215057946/the-israel-hamas-war-could-impact-the-3-year-old-abraham-accords>

9. Ross D. (2023). Abraham Accords and the Changing Shape of the Middle East. The Washington Institute for Near East Policy. Available at: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/abraham-accords-and-changing-shape-middle-east>

10. Teller N. (2023). Abraham Accords will outlast Gaza war. Jerusalem Post. Available at: <https://www.jpost.com/opinion/article-780487>

11. Vakil S., Quilliam N. (2023). Abraham Accords and Israel-UAE Normalization. Chatham House. Available at: <https://www.chathamhouse.org/2023/03/abraham-accords-and-israel-uae-normalization>

12. Youssef H. (2023). How Israel-Hamas War Impacts Regional Relations. United States Institute of Peace. Available at: <https://www.usip.org/publications/2023/10/how-israel-hamas-war-impacts-regional-relations>

13. Whitson S. (2023). Cancel Abraham Accords? Time. Available at: <https://time.com/6339889/cancel-abraham-accords/>

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2023.13.288-296>

УДК: 327/341.1

© Богдан Куделько¹

КОНТАДОРСЬКИЙ МИРНИЙ ПРОЦЕС У ЦЕНТРАЛЬНІЙ АМЕРИЦІ

288
— Дана стаття присвячена комплексному аналізу Контадорського мирного процесу в Центральній Америці. Дослідження охоплює ключові аспекти, такі як основні причини конфліктів, хід процесу, інтереси учасників та кінцеві результати зазначених мирних ініціатив. Особлива увага приділяється ролі Сполучених Штатів Америки в контексті їх підтримки або саботажу зусиль центральноамериканських держав до самостійного мирного вирішення регіональних конфліктів. Автор аналізує фактори, що сприяли невдачі Контадорського процесу, включаючи його поступовий перехід до інших регіональних механізмів урегулювання. Висновки дослідження вказують на недосягнення процесом своїх первісних цілей, зокрема через втручання США, які розглядали Центральну Америку як свою стратегічну сферу впливу.

У контексті сучасного відновлення геополітичної напруги, аналогічний періоду Холодної війни, дослідження Контадорського мирного процесу набуває особливої актуальності.

Ключові слова: Контадорський мирний процес, Контадорська група, Група підтримки Контадори, Сполучені Штати Америки, Центральна Америка, Латинська Америка.

The Contador Peace Process in Central America

This article is dedicated to a comprehensive analysis of the Contadora Peace Process in Central America. The research covers key aspects such as the main causes of conflicts, the course of the process, the interests of the participants, and the final outcomes of the peace initiatives. Special attention is given to the role of the United States of America in the context of their sup-

¹ Аспірант кафедри міжнародних відносин та суспільних комунікацій Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна. E-mail: kudelko.bohdan@chnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-8557-2240>.

port or sabotage of the Central American states' efforts towards independent peaceful resolution of regional conflicts. The author analyzes factors that contributed to the failure of the Contadora Process, including its gradual transition to other regional mechanisms of settlement. The findings of the study indicate that the process did not achieve its initial goals, particularly due to the intervention of the USA, which considered Central America as its strategic sphere of influence. In the context of the modern resurgence of geopolitical tension, similar to the Cold War period, the study of the Contadora Peace Process gains particular relevance.

Keywords: Contadora Peace Process, Contadora Group, Contadora Support Group, United States of America, Central America, Latin America.

Постановка наукової проблеми та її значення. Контадорський мирний процес представляє собою ключовий елемент у розумінні механізмів міжнародного урегулювання конфліктів в Центральній Америці протягом напружених років Холодної війни. Постановка даної наукової проблеми полягає в необхідності глибокого аналізу стратегій мирного врегулювання, які були використані в цей період, з метою виявлення їх ефективності, впливу зовнішніх сил, зокрема Сполучених Штатів Америки, та визначення причин, що спричинили невдачу або успіх цих зусиль. Актуальність проблеми посилюється сучасними геополітичними викликами, які вимагають розроблення ефективних підходів до мирного урегулювання конфліктів у різних регіонах світу, включаючи зони активних бойових дій та міждержавних напружень.

289

Значення дослідження Контадорського мирного процесу полягає в його потенціалі забезпечити цінні уроки та рекомендації для сучасних миротворчих ініціатив. Вивчення цього історичного досвіду дозволяє не тільки краще зрозуміти динаміку регіональних конфліктів у Центральній Америці, але й визначити фактори, що сприяють успішному або невдалому мирному врегулюванню. Особлива увага приділяється аналізу взаємодії між локальними державами та міжнародною спільнотою, зокрема впливу глобальних держав на процеси самостійного вирішення конфліктів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Латиноамериканський напрямок дослідження зовнішньої політики є більш актуальним для закордонних дослідників, проте і в Україні можна знайти роботи за цією тематикою. Загалом, більшість з них присвячені за-

гальним тенденціям розвитку окремо взятої країни або інтеграційним об'єднанням в рамках даного регіону. Серед дослідників можна виокремити роботи Т. Уокера, В. ЛеоГранде, Д. Філліпса, Ф. Таубмана, М. Охеда, Б.Беглі, В. Іскендеров.

Незважаючи на значну кількість робіт, які присвячені регіону Латинської Америки, конкретних публікацій, які стосуються аналізу мирних процесів в даному регіоні, які відбувались під час найактивнішої фази Холодної війни є достатньо небагато. Метою дослідження є аналіз Контадорського мирного процесу у Центральній Америці у 80-х роках ХХ століття. Вивчення даного явища дозволить побачити альтернативні шляхи та інструменти для вирішення конфліктів у сучасному світі.

Мета статті – аналіз Контадорського мирного процесу у Центральній Америці, з акцентом на його історичному значенні, ключових моментах та впливі на регіональну політику та міжнародні відносини. Для досягнення цієї мети передбачається виконання наступних завдань: висвітлення історичного контексту та передумов Контадорського мирного процесу, опис його основних етапів та ключових подій; встановлення ролей та інтересів основних залучених сторін, зокрема центральноамериканських країн, Сполучених Штатів Америки та інших міжнародних учасників, що вплинули на хід мирного процесу; аналіз механізмів та підходів використаних під час Контадорського процесу для досягнення миру в регіоні, включаючи переговори, дипломатичні ініціативи та міжнародні санкції.

Виклад основного матеріалу. Багато країн мали особливий інтерес до результатів конфліктів у Центральній Америці. США спостерігали за присутністю Радянського Союзу та Куби у партизанських війнах в Сальвадорі та Гватемалі, а з 1979 року – у революційному уряді Нікарагуа. США обурювалися зовнішнім втручанням у свою традиційну сферу впливу і були стурбовані потенційним експортом революції, керованим урядом сандіністів.

Для кращого розуміння процесу слід дослідити причини об'єднання зусиль латиноамериканських держав для урегулювання низки конфліктів у Гватемалі, Сальвадорі та Нікарагуа. Основними можна виокремити такі:

1. Принцип невтручання, якого дотримувались латиноамериканські держави. Держави даного регіону були одними з перших, хто почав говорити про рівноправ'я в міжнародній політиці.

2. Історичний досвід колективного урегулювання різноманітних конфліктів у регіоні
3. Велика кількість одно- та двосторонніх планів щодо урегулювання конфліктів у Центральній Америці
4. Фолклендська війна, яка продемонструвала недовіру між-американської системи та ОАД, після якої латиноамериканські держави почали прагнути провадити самостійну зовнішню політику (Іскендеров, 1991).

Початок Контадорського процесу можна відслідкувати у серії викидів та відповідей регіональних акторів у 1982 році. Наприклад, 23 березня міністр закордонних справ Гондурасу Едгардо Пас Барніка запропонував план із 6 пунктів для роззброєння в Центральній Америці у своїй промові перед Постійною радою Організації американських держав. Він закликав до скорочення кількості іноземних військових радників, процедур та механізмів для припинення регіональної торгівлі зброєю, поваги до національних кордонів, постійного багатостороннього діалогу, що призводитиме до внутрішнього політичного примирення, повного виконання громадянських прав у всьому регіоні та контролю та моніторингу виконання зобов'язань, прийнятих регіональними урядами. Перші серйозні зусилля Венесуели та Мексики, спрямовані на сприяння миру в Центральній Америці, були втілені у їх спільній Декларації, переданій президенту Рейгану 7 вересня 1982 року. Вони представили регіональну Програму співпраці, яка була результатом саміту, що відбувся 8 травня у Сан-Хосе, Коста-Ріка. Ініціатива Лопеса Портільйо та Еррери Кампінса від 7 вересня переклала частину вини за регіональну напругу на Нікарагуа, армія якої вважалася відповідальною за погіршення відносин з Гондурасом. Сандіністи закликали до початку «конструктивного діалогу» з представниками уряду Гондурасу. Реагуючи на формування латиноамериканського блоку, зацікавленого у питаннях Центральної Америки, 4 жовтня Сполучені Штати сприяли другій Декларації Сан-Хосе, підтриманій «Форумом за мир та демократію». Можна побачити, що перед початком Контадорського процесу відбулася серія активних дій, і з самого початку Сполучені Штати явно не погоджувалися з кількома учасниками щодо питань безпеки в Центральній Америці (Haggarty, 1988).

Контадорський процес був ініційований у січні 1983 р. на зустрічі міністрів закордонних справ Мексики, Венесуели, Колумбії та Па-

нами на острові Контадора в Панамській затоці. Ідея саме латиноамериканської дипломатичної ініціативи для стабілізації ситуації в Центральній Америці та запобігання як військовій конфронтації між сусідніми державами, так і прямому військовому втручанням Сполучених Штатів, належала тодішньому президенту Колумбії Белісаріо Бетанкуру Куартасу. Ці країни виступали посередниками на наступних переговорних процесах між п'ятьма державами Центральної Америки (Haggarty, 1988). Крім того, ці країни розглядали Гватемалу, Сальвадор та Нікарагуа як великі ринки для власних товарів та потенційні інвестиції.

292
— Контадорський процес виконував функцію медіатора між різноманітними та інколи суперечливими інтересами, що виникали у контексті зусиль з вирішення конфлікту в Центральній Америці. З одного боку, він мав на меті створити умови, що сприяли б повазі до ідеологічної різноманітності серед урядів країн Центральної Америки. З іншого боку, адміністрація Сполучених Штатів Америки активно використовувала доступні їй засоби в спробах зупинити революційний процес у Нікарагуа. Більшість центральноамериканських дипломатів, з якими проводились неофіційні консультації, вказали на те, що уряд США прагнув до того, аби після завершення Контадорського процесу весь регіон Центральної Америки знову опинився під впливом Сполучених Штатів.

Такий глибокий конфлікт інтересів мав відображення на різних етапах переговорного процесу. В певні моменти Контадорський процес виступав на підтримку позицій Нікарагуа, вимагаючи поваги до суверенітету країни в дусі принципів невтручання та права на самовизначення, які є визнаними на міжнародному рівні. Водночас, на інших етапах Сполучені Штати Америки здійснювали значний тиск на держави-учасниці Контадорського процесу з метою спонукання до прийняття єдиної моделі політичної демократії, яка б відповідала інтересам США в регіоні Центральної Америки (Revista, 1984).

Загалом, у Контадорському мирному процесі можна виділити декілька етапів, головним з яких був січень 1983 р.- 7 вересня 1984 р. – розробка та прийняття основних документів для урегулювання конфліктних ситуацій у регіоні: “Документ цілей”, “Акт миру і співробітництва у Центральній Америці”. Саме останній був проектом мирного договору, which included democratization and internal reconciliation, an end to external support for paramilitary forces,

reductions in weaponry and foreign military advisers, prohibition of foreign military bases, and reactivation of regional economic mechanisms such as the Central American Common Market. Виконання умов договору значно зменшило напругу у регіоні, проте через різнополярну направленість деяких країн (Гватемала, Гондурас – США; Нікарагуа – СРСР) даний процес був значно уповільнений.

В серпні 1985 р. зусилля Контадорської групи були підтримані Бразилією, Аргентиною, Перу та Уругваєм, які утворили “групу підтримки Контадори”. Тобто з цього часу урегулюванням конфлікту почали займатися 8 країн. Їхньою метою стало утворення спільного форуму для вирішення центральноамериканського конфлікту.

Особливу увагу слід приділити Сполученим Штатам Америки. Їх позиція щодо Контадорського процесу з самого початку була вкрай негативною. Вони вважали регіон Центральної Америки своєю виключною сферою впливу, “заднім двором”, тому дана ініціатива, заснована іншими латиноамериканськими державами, сприймалася ними як ледь не втручання у їх внутрішні справи. США та Контадорська ініціатива мали кардинально різні погляди на вирішення конфлікту. Якщо “вісімка” прагнула вирішити все мирно, то США всіма способами, навіть військовим, прагнули насадити демократію у Нікарагуа замість режиму сандіністів.

293

США надали собі “головну керівну роль у врегулюванні конфлікту в регіоні” (Report of the National Bipartisan Commission, 1984) і Контадорський процес ніяким чином не міг бути альтернативою. Таким чином, США почали блокувати дану ініціативу і закликали розглядати питання миру у Центральній Америці в рамках ОАД, де у них була керівна роль та можливість здійснювати тиск при прийнятті рішень.

Що стосується іншого світу, то діяльність Контадори набула широкого розголосу і підтримки. Миротворча діяльність групи була підтримана ООН в особі її генерального секретаря Хосе Переса де Куельяра, а також Рухом неприєднання та рядом європейських держав (Урегулирование центральноамериканского конфликта).

Детальне дослідження Контадорського процесу призвело до виявлення слабких сторін даної ініціативи. Основною проблемою, звичайно, була недостатня увага до ролі Сполучених Штатів у вирішенні конфлікту. Крім того, внутрішні та територіальні конфлікти в інших державах регіону не сприяли загальному мирному процесу.

Ще одним недоліком можна вважати бажання ініціативної групи вирішити всі наявні проблеми у регіоні за допомогою одного договору, що значно уповільнювало роботу та створювало багато бюрократичних моментів.

Хоча загальний мирний договір не було підписано і значною мірою свого кінцевого результату група не досягла, але все ж таки дана ініціатива змогла внести свій внесок у стабілізацію регіону. Завдяки роботі Контадорської групи вдалося досягти зниження напруги між державами регіону, зменшити протиріччя між країнами-учасниками. Крім цього, потенційна відкрита інтервенція з боку США щодо Нікарагуа також не відбулась завдяки роботі групи, хоча Сполучені Штати все ж таки знайшли шляхи для неоголошеної війни, використовуючи власну розвідку та повстанців “контрас”. Наслідком діяльності Контадори можна вважати і подальшу демократизацію таких держав як Гондурас та Гватемала, де до влади замість військових режимів прийшли мирні сили (Искендеров, 1991).

294

З часом, Контадорська ініціатива демонструвала прогрес у ролі медіатора кризових ситуацій в Центральній Америці. Визнаючи значення безперервного діалогу та потенціал, який міжнародна єдність могла пропонувати, держави, залучені до Контадорського процесу, стали ініціаторами створення механізму Ріо (Механізму політичних консультацій і співпраці). Ініціативна зустріч цієї групи відбулася у квітні 1987 р., через десять місяців після публікації Акту щодо миру та співпраці в Центральній Америці в червні 1986 року і за чотири місяці до підписання угоди Ескіпулас-2.

Перехід до регіонального механізму був обґрунтованим кроком. Контадорська група не досягла узгодження свого документа, і попри продовження посередницької діяльності, стало зрозуміло, що після чотирьох років бойкоту з боку Сполучених Штатів її ефективність як переговорної платформи була мінімізована.

Сформована солідарність та досягнуті результати протягом чотирьох років спільних зусиль спонукали ці країни зберегти групу і наділити її глибшою ідентичністю, ніж просте вирішення конфлікту в Центральній Америці. Контадорська ініціатива продовжувала свою діяльність під назвою Група Ріо до 2011 року і включала дванадцять країн: усі держави Південної Америки, Мексику та Панаму, а також два непостійні члени — один з Центральної Америки та один із англомовної країни Карибського басейну (Revista Envío, 1997).

У 1986 р. був заснований механізм політичних консультацій між державами Центральної Америки (Гватемала, Гондурас, Нікарагуа, Сальвадор, Коста-Ріка), який отримав назву Група Ескіпулас. Цей механізм, використовуючи досягнення держав Контадори, сприяв укладенню та підписанню мирного договору Ескіпулас-2. Договір передбачав заходи для примирення між країнами регіону, включаючи діалог з опозиційними силами, проведення вільних виборів, надання допомоги біженцям, роззброєння незаконних парамілітарних угруповань та відмову від незаконних дій проти сусідніх держав (Procedure for the Establishment of a Firm). Незважаючи на те, що Контадорська ініціатива спочатку не дала очікуваних результатів, її модифікація та подальша реалізація внесли зміни в політичний ландшафт Центральної Америки.

Висновки. Загалом, Контадорський процес посилив роль держав Центральної Америки на міжнародній арені, що, в свою чергу, сприяло отриманню гуманітарної та економічної підтримки від окремих країн та міжнародних організацій. Незважаючи на те, що Контадорський процес та подальші події, які були ним спровоковані, є вкрай недооціненими, він створив прецедент виходу менших держав з тіні більших та продемонстрував шляхи та інструменти для боротьби за ведення незалежної політики.

295

Джерела та література:

1. Искендеров, В. 1991. Контадорский процесс и мирное урегулирование в Центральной Америке. Москва: [n.p.], 20 с.
2. Урегулирование центральноамериканского конфликта. URL: https://diphis.ru/uregulirovanie_centralnoamerikanskogo_konflik-a1480.html.
3. Haggarty, Richard A. 1988. El Salvador: A Country Study. Washington: GPO for the Library of Congress, 340 p.
4. Procedure for the Establishment of a Firm and Lasting Peace in Central America (Esquipulas II). United Nations Peacemaker. URL: <https://peacemaker.un.org/centralamerica-esquipulasII87>.
5. Report of the National Bipartisan Commission on Central America. 1984. Washington: 72.
6. Revista Envío 9 (39). 1984. The Contadora Negotiations: Expectation and Reality. URL: <https://www.envio.org.ni/articulo/3805>.

7. Revista Envío 11 (196). 1997. Contadora and Esquipulas Ten Years later. URL: <https://www.envio.org.ni/articulo/2048>.

8. Sims, H. D., and V. Petrash. 1987. The Contadora Peace Process. *Journal of Conflict Studies* 7 (4). URL: <https://journals.lib.unb.ca/index.php/JCS/article/view/14775>.

9. U.S. House of Representatives. 1986. Supporting the Contadora Process: Report of the Committee on Foreign Affairs.

References:

1. Iskenderov, V. 1991. *Kontadorskyi protses i mirnoye urehulirovaniye v Tsentralnoi Amerike*. Moskva: [n.p.], 20 c.

2. Urehulirovaniye tsentralnoamerikanskoho konflikta. URL: [https://diphis.ru/uregulirovanie_centralnoamerikanskoho_konflik-a1480.html](https://diphis.ru/uregulirovanie_centralnoamerikanskogo_konflik-a1480.html).

3. Haggarty, Richard A. 1988. *El Salvador: A Country Study*. Washington: GPO for the Library of Congress, 340 p.

296 — 4. Procedure for the Establishment of a Firm and Lasting Peace in Central America (Esquipulas II). United Nations Peacemaker. URL: <https://peacemaker.un.org/centralamerica-esquipulasII87>.

5. Report of the National Bipartisan Commission on Central America. 1984. Washington: 72.

6. Revista Envío 9 (39). 1984. The Contadora Negotiations: Expectation and Reality. URL: <https://www.envio.org.ni/articulo/3805>.

7. Revista Envío 11 (196). 1997. Contadora and Esquipulas Ten Years later. URL: <https://www.envio.org.ni/articulo/2048>.

8. Sims, H. D., and V. Petrash. 1987. The Contadora Peace Process. *Journal of Conflict Studies* 7 (4). URL: <https://journals.lib.unb.ca/index.php/JCS/article/view/14775>.

9. U.S. House of Representatives. 1986. Supporting the Contadora Process: Report of the Committee on Foreign Affairs.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ

Шановні автори!

Для публікації статті текст необхідно надіслати до визначеного терміну на одну з електронних адрес редколегії «Медіафоруму»: i.osadtsa@chnu.edu.ua; ivosadtsa@yahoo.com

1. Файл з текстом статті та анотаціями. Обсяг: стаття до 0,5 – 0,75 авт. арк., рецензія, повідомлення – до 0,25 авт. арк., включно з резюме і посиланнями. **Формат** А-4, відстань між рядками – 1,5 інтервала, кегль 14, гарнітура Times New Roman; усі поля: 2 см; абзац – 0,5 см (у тексті статті); **сторінки** статті мають бути пронумеровані.

Редколегія та автори послуговуються в оформленні статей **ЧИКАГО СТИЛЬ: АВТОР-ДАТА (CHICAGO STYLE: AUTHOR-DATE)**. Основні зразки оформлення джерел за ЧИКАГО СТИЛЬ: АВТОР-ДАТА наведені нижче, більш детально з ним можна ознайомитися за цим посиланням http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide/citation-guide-2.html

Структура статті:

• УДК; • прізвище автора(ів) та назва статті українською та англійською мовами; • повна назва установи та підрозділу, де виконувалася робота українською та англійською мовами; • анотація українською та англійською мовами; • ключові слова українською та англійською мовами; • розширена анотація англійською мовою (для статей англійською мовою зробити розширене резюме українською) – Abstract; Обсяг до 1 сторінки; • текст статті мовою оригіналу (структура статті: постановка наукової проблеми та її значення; аналіз останніх досліджень із цієї проблеми; формулювання мети та завдань статті; виклад основного матеріалу; висновки); • список джерел (в алфавітному порядку). Оформляти у відповідно-сті до вимог ЧИКАГО СТИЛЬ: АВТОР-ДАТА; • список джерел в романській абетці (транслітерований) – References.

297

Abstract. Анотація англійською мовою повинна бути інформативною (без загальних слів), змістовною (відображати основний зміст статті та результати досліджень) та структурованою. Англомовна анотація повинна бути написана англійською мовою без використання автоматичних перекладачів.

2. Довідку про автора (дається) електронну та скановану з підписами.

3. Відскановану рекомендацію наукового керівника чи особи, яка має науковий ступінь зі спеціальності, що відповідає предмету дослідження для авторів, які не мають наукового ступеня (за підписом кандидата або доктора наук відповідного профіля; підпис завіряється печаткою). Тексти, що надсилаються до публікації у науковому журналі «Медіафорум», підлягають процесу обов'язкового рецензування. Рукописи, повернені авторам на доопрацювання, належить в доопрацьованому вигляді надіслати до редколегії у визначений термін. Редколегія зберігає за собою право технічно скорочувати і редагувати рукописи. Редколегія залишає за собою право відхиляти статті, які не відповідають зазначеним вимогам.

Довідка про автора

Відомості про автора:	Прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання, посада, місце роботи (установа, підрозділ)
Українською мовою	
Англійською мовою	
Контактні телефони автора	
Email	

Поштова адреса для листування	
Назва статті (мовою оригінала)	
Назва статті (англійською)*	* У назвах всі значущі слова (крім артиклів і применників) повинні починатися з великої літери (абсолютно неприпустиме написання лише частини смислових слів з великої літери). Наприклад, <i>From National Interest to Global Reform: Patterns of Reasoning in British Foreign Policy Discourse</i>
Транслітерована назва статті	
ORCID автора	

Автор надає право Чернівецькому національному університету імені Юрія Федьковича розміщувати свою статтю повністю або частково у наукометричних та наукових базах та ресурсах відкритого доступу, у мережі Інтернет

підпис

Приклади цитування та оформлення Списку джерел за ЧИКАГО СТИЛЬ: АВТОР-ДАТА.:

Цитування: цитата розміром до п'яти рядків тексту подається всередині рядка і береться у лапки. Якщо у реченні зазначається прізвище автора, тоді після прізвища у круглих дужках необхідно вказати дату публікації та сторінку, наприклад, **298** (Тимошик 2004, 99), якщо наводиться тільки думка автора, то дужках у кінці речення зазначається – (Тимошик, 2004, 99); блокова цитата, якщо цитується 5 і більше рядків тексту.

Подається у тексті з нового рядка через одинарний міжрядковий інтервал з абзацним відступом зліва для всієї цитати, без лапок. Перед блоковою цитатою та після неї йде один рядок відступу. Після цитати у дужках подається прізвище автора, рік та сторінка, наприклад: (Кравченко, 2007, 55); якщо посилання на 2-3 авторів, то у внутрішньо текстовому посиланні необхідно перерахувати прізвища усіх авторів (через кому). Перед останнім прізвищем автора пишеться сполучник «та». Наприклад: (Ward and Burns 2007, 52); (Шульгін, Слободяник, та Павленко 2014, 41).

Багатотомне видання: внутрішньотекстове посилання на багатотомне видання має містити номер тому, який вказується після зазначення року видання, через кому, номер сторінки вказується через двокрапку після тому. Наприклад: (Torez 1973, 2:45) або (Олійник 2006, 2:56).

Оформлення списку використаних джерел: Назва списку – Джерела (англ. Мовою – **References**) розміщується по центру сторінки. Після заголовку робиться відступ у 2 рядки; Бібліографія подається в алфавітному порядку (за прізвищем автора або редактора/укладача, якщо немає автора). Кожен бібліографічний опис джерела починається з нового рядка з вирівнюванням по ширині.

Приклади опису книг, статей та Інтернет видань:

Книги 1 і більше авторів:	<p>Pollan, Michael. 2006. <i>The Omnivore's Dilemma: A Natural History of Four Meals</i>. New York: Penguin.</p> <p>Ward, Geoffrey, and Ken Burns. 2007. <i>The War: An Intimate History, 1941–1945</i>. New York: Knopf.</p> <p>Тимошик, Микола. 2004. <i>Видавнича справа та редагування</i>. Київ: Ін Юре.</p> <p>Люмницька, Ярослава, та Надія Чабап. 2009. <i>Регіоналістика</i>. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка.</p>
----------------------------------	--

Книга без автора (на початку подається прізвище укладача або перекладача:	Lattimore, Richmond , trans. 1951. <i>The Iliad of Homer</i> . Chicago: University of Chicago Press. Фіголь, Надія , уклад. 2009. <i>Українська мова</i> . Київ: НТУУ “КПІ”.
Окремий том багатотомного видання:	Науек, Ф. А. 1995. <i>Contra Keynes and Cambridge: Essays, Correspondence</i> . Vol. 9 of <i>The Collected Works</i> . Chicago: University of Chicago Press, 1988–97. Олійник, Борис . 2006. <i>Переклади. Публіцистика</i> . Т. 2 у <i>Вибрані твори</i> . Київ: Українська енциклопедія, 2005–6.
Електронна книга:	Kurland, Philip . 1987. <i>The Founders’ Constitution</i> . Chicago: University of Chicago Press. http://presspubs.uchicago.edu/founders/ (accessed April 12, 2018). Дахно, Іван . 2014. <i>Право інтелектуальної власності</i> . Київ: ЦУЛ. http://culonline.com.ua/full/959-pravo-intelectvlasn_dahnopdf.html (accessed April 12, 2018).
Статті з журналів – друковані та онлайн:	Weinstein, Peter . 2009. “The Market in Plato’s Republic.” <i>Classical Philology</i> 104: 439–458. Роїк, Максим . 2014. “Сучасний стан довкілля.” <i>Біоенергетика</i> 1(5): 21–23. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Bioen_2015_1_7
Посилання на автореферат або дисертацію:	Herberg, John . 2007. “Relief for Termination of Employment”. PhD diss., University of Chicago. Саленко, Олександр . 2001. “Наукові основи високо ефективного гідрорізання.” Автореф. дис. канд.техн. наук, Національний Технічний Університет України “Київський Політехнічний Інститут”.
Матеріали конференцій:	Поліщук, Олег . 2008. “Інженерія програмного забезпечення.” Матеріали конференції молодих вчених, Київ, Червень 25–29.
Офіційні документи:	U.S. Congress . House. Committee on International Relations. 1997. <i>The Threat from International Organized Crime and Global Terrorism: Hearing before the Committee on International Relations</i> . 105th Cong., 1st sess., October 1. Верховна Рада України . 2015. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв’язку з прийняттям Закону України “Про Національну поліцію”. 2 сесія, Грудень 23.

299

References

Список джерел в романській абетці (транслітерований) також слід оформляти у відповідності до вимог **ЧИКАГО СТИЛЬ: АВТОР-ДАТА**;

Транслітерований список джерел (References) необхідно наводити повністю окремим блоком, повторюючи список джерел, поданий українською мовою, незалежно від того, є в ньому іноземні джерела чи немає. Якщо в списку є посилання на іноземні публікації, вони повністю повторюються у списку, поданому латиницею. Назва транслітерованого списку літератури має бути англійська: References. Для транслітерації українського тексту слід застосовувати Постанову Кабінету Міністрів України від 27 січня 2010 р. № 55 (<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/55-2010-%D0%BF>), сайт Онлайн транслітерації <http://ukrlit.org/transliteratsiia>.

Наукове видання

МЕДІАФОРУМ

Том XIII

Збірка наукових праць

Аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2023.13>.

Медіафорум : аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент : зб. наук. праць.
Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2023. Том 13. 300 с.

Комп'ютерна верстка – І.С. Осадца

Підписано до друку 22.12.2023. Формат 60x84/16.

Папір офсетний. Друк різнографічний.

Умов.-друк. арк. 17,5. Обл.-вид. арк. 18,8. Зам. 3-020.

Видавництво та друкарня Чернівецького національного
університету імені Юрія Федьковича. 58012, Чернівці, вул. Коцюбинського, 2.

e-mail: ruta@chnu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 891 від 08.04.2002.